

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
SOCIOLOĢIJAS NODAĻA

Ilze Korņeva

**SUBJEKTĪVĀ LABKLĀJĪBA:
APMIERINĀTĪBAS UN DZĪVES SASNIEGUMU VĒRTĒJUMS
JAUNIEŠU PĀREJĀ UZ PIEAUGUŠO STATUSU**

Promocijas darbs doktora grāda iegūšanai socioloģijā,
lietišķās socioloģijas apakšnozarē

Zinātniskā vadītāja: Dr.soc., asociētā profesore Ritma Rungule

RĪGA, 2011

Promocijas darba pētījums veikts LU Filozofijas un socioloģijas institūtā un LU Sociālo zinātņu fakultātē ar Eiropas Sociālā fonda projekta „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” finansiālu atbalstu.

SATURA RĀDĪTĀJS

IEVADS	6
Pētījuma tēmas aktualitāte	6
Pētījuma teorētiskā un metodoloģiskā bāze	9
Problēmas izpētes pakāpe.....	12
Darba mērķis un uzdevumi	16
Pētījuma objekts, priekšmets un metodiskais aparāts	17
1. NODAĻA. JAUNIEŠU PĀREJA PIEAUGUŠO STATUSĀ	20
1.1. Jaunības kā pārejas posma raksturojums	20
1.1.1. Jaunības jēdziena interpretācija.....	20
1.1.2. Pārejas posma analīzes konceptuālo pieeju attīstība	23
1.1.3. Pārejas posma specifika gadsimtu mijā.....	25
1.2. Longitudinālā pētījuma nozīme pārejas procesu izpētē	33
1.2.1. Paaudzes jēdziens	33
1.2.2. Longitudinālā pētījuma „Paaudzes ceļi un gaitas” vēsture un posmi.....	35
2. NODAĻA. SUBJEKTĪVO VĒRTĒJUMU MĒRĪJUMU TEORĒTISKIE UN METODOLOĢISKIE ASPEKTI.....	43
2.1. Optimālas sabiedrības meklējumi un dzīves kvalitātes subjektīvais vērtējums.....	43
2.2. Subjektīvā labklājība: jēdziena ģenēze, vēsturiskie un teorētiskie aspekti.....	47
2.2.1. Subjektīvās labklājības izpētes vēsture	47
2.2.2. Teorētisko pieeju raksturojums	51
2.3. Subjektīvās labklājības komponenti	54
2.4. Subjektīvās labklājības mērījumi pašreizējā laika posmā.....	63
2.5. Mērījumu specifika pārejā no jaunības uz pieaugušo statusu	68
2.5.1. Empīriskās analīzes mērķa grupa un izpētes metodoloģiskie principi.....	70
2.5.2. Apmierinātības ar dzīvi aspektu analīzes principi.....	71
2.5.3. Dzīves periodi (pagātnes, aktuālais un potenciālais plāns).....	72
3. NODAĻA. PAAUDZES SUBJEKTĪVĀS LABKLĀJĪBAS KOMPONENTU EMPĪRISKĀ ANALĪZE: APMIERINĀTĪBA UN VEIKSMĪGUMS	75
3.1. Longitudinālā pētījuma datu raksturojums	75
3.2. Analīzē iekļauto mainīgo raksturojums	81
3.2.1. Subjektīvo vērtējumu skalas.....	81
3.2.2. Neatkarīgo mainīgo aprēķināšana	83
3.3. Apmierinātība ar dzīvi jauniešu pārejas posmā uz pieaugušo statusu	96
3.3.1. Hipotēzes	96
3.3.2. Modelēšanas metožu izvēles pamatojums.....	100
3.3.3. Apmierinātību skaidrojošo faktoru analīze	102
3.4. Apmierinātību ar dzīvi determinējošie faktori „jauno pieaugušo” dzīvē.....	109
3.4.1. Subjektīvās apmierinātības ar dzīvi tipoloģija	116
3.4.2. Apmierinātības tipu raksturojums un interpretācija	117
3.5. Izmaiņas un stabilitāte subjektīvās apmierinātības līmenī.....	126

4. NODAĻA. PANĀKUMI KĀ PAAUDZI DIFERENCĒJOŠS FAKTORS	138
4.1. Dzīves sasniegumu subjektīvā vērtējuma analīzes principi	138
4.1.1. Hipotēzes	138
4.1.2. Klasteranalīzes rezultāti	140
4.1.3. Panākumu tipoloģisko grupu raksturojums un analīzes interpretācija	142
4.1.4. Hipotēžu pārbaudes rezultāti	154
4.2. Panākumu statusa modelēšana dažādu valstu kontekstā	157
4.2.1. Dzīves subjektīvais vērtējums kā atšķirību rādītājs starp valstīm	157
4.2.2. Apmierinātība kopumā un atsevišķās jomās: starptautisks salīdzinājums	160
4.2.3. Sociālās nevienlīdzības determinantes dzīves pašrealizācijas subjektīvajā novērtējumā	161
4.2.4. Hipotēžu pārbaudes rezultāti	165
5. SECINĀJUMI	169
5.1. Analīzes rezultāti un secinājumi	169
5.2. Pētījuma nozīme	177
5.2.1. Empīriskās analīzes nozīme	177
5.2.2. Pētījuma konceptuālā nozīme	178
5.3. Ierobežojumi tēmas izpētē	180
BIBLIOGRĀFIJA	182
PIELIKUMI	200

Tabulu rādītājs

1. tabula. Indikatori, kuru mērījumi veikti dažādos longitudinālā pētījuma posmos.....	79
2. tabula. Subjektīvās labklājības komponentu novērtējums (%).....	82
3. tabula. Dažādu dzīves jomu svarīguma vērtējums – faktoru slodžu matrica.....	90
4. tabula. Vērtīborientāciju emocionālie aspekti – faktorslodžu matrica.....	91
5. tabula. Prasības pret darbu – faktoru slodžu matrica.....	92
6. tabula. Uzticēšanās sabiedrībai un institūcijām – faktoru slodžu matrica.....	93
7. tabula. Īpašības un apstākļi, kas nepieciešami, lai gūtu panākumus dzīvē – faktoru slodžu matrica.....	94
8. tabula. Vadīšanās no likumiem, kas akceptēti dažādās sociālās grupās – faktoru slodžu matrica.....	95
9. tabula. Binominālās loģistikās regresijas modeļu kvalitātes rādītāji dažādiem faktoru blokiem (3. posma dati).....	105
10. tabula. Binominālās loģistikās regresijas modeļi demogrāfisko un sociālo faktoru ietekmei uz subjektīvo apmierinātību 26–27 gadu vecu jauniešu grupā.....	108
11. tabula. Binominālās loģistikās regresijas modeļu modeļu kvalitātes rādītāji dažādu faktoru blokiem (4. posma dati).....	111
12. tabula. Binominālās loģistikās regresijas modeļi dažādu faktoru ietekmei uz apmierinātību ar dzīvi 32–33 gadu vecumā.....	115
13. tabula. Apmierinātība ar dzīvi: klasteranalīzes rezultatīvie rādītāji.....	117
14. tabula. Apmierinātības tipoloģisko grupu raksturojums pēc izglītības līmeņa, nodarbinātības un profesionālā statusa.....	123
15. tabula. Apmierinātības tipoloģisko grupu raksturojums pēc ienākumu līmeņa, materiālā nodrošinājuma.....	124
16. tabula. Apmierinātības tipoloģisko grupu raksturojums pēc pilsonības, dzīves apstākļiem un dzīvesvietas tipa.....	124
17. tabula. Apmierinātības tipoloģisko grupu raksturojums pēc demogrāfiskiem rādītājiem.....	125
18. tabula. Binominālās loģistikās regresijas modeļi dažādu faktoru ietekmei uz izmaiņām apmierinātībā ar dzīvi.....	129
19. tabula. Multinominālās regresijas modelis dažādu faktoru ietekmei uz subjektīvās apmierinātības indeksu.....	136
20. tabula. Panākumu/veiksmīguma pašvērtējuma tipoloģija – klasteri un to centri.....	141
21. tabula. Panākumu pašvērtējuma tipoloģisko grupu raksturojums pēc izglītības līmeņa, profesionālā un nodarbinātības statusa.....	151
22. tabula. Panākumu pašvērtējuma tipoloģisko grupu raksturojums pēc ienākumu līmeņa un materiālā nodrošinājuma.....	152
23. tabula. Panākumu pašvērtējuma tipoloģisko grupu raksturojums pēc pilsonības, dzīves apstākļiem un dzīvesvietas tipa.....	152
24. tabula. Panākumu pašvērtējuma tipoloģisko grupu raksturojums pēc dažiem sociāli demogrāfiskajiem rādītājiem.....	153
25. tabula. Binominālās loģistikās regresijas modelis atsevišķu resursu ietekmei uz panākumu gūšanu... ..	154
26. tabula. Subjektīvais dzīves vērtējums kopumā (panākumu un apmierinātības ar dzīvi pakāpe (%), vid.rādītāji).....	158
27. tabula. Dzīves subjektīvā novērtējuma mainīgo neatkarības testu rezultāti, starptautisks salīdzinājums.....	159
28. tabula. Apmierinātības ar dzīvi varbūtība atkarībā no apmierinātības un pašrealizācijas dažādās dzīves sfērās (loģistikās regresijas B koeficienti atsevišķi pa valstīm).....	160
29. tabula. Binominālās loģistikās regresijas modeļi sociālās nevienlīdzības parametru ietekmei uz apmierinātības varbūtību: starpvalstu salīdzinājums.....	164

IEVADS

Pētījuma tēmas aktualitāte

Laika periodā kopš valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijā notikušas kardinālas pārmaiņas visās sociālās dzīves sfērās, to skaitā arī sabiedrības sociālajā struktūrā. Ekonomiskās reformas, pāreja uz tirgus ekonomiku un dažādu īpašuma formu parādīšanās ir veicinājušas jaunu statusa pozīciju rašanos sociālekonomiskās stratifikācijas sistēmā. Citiem vārdiem, ir notikušas sabiedriskās vides un sociālās struktūras kvalitatīvas izmaiņas. Visi minētie faktori tieši atspoguļojas dzīves pašrealizācijas raksturā un efektivitātē, ietekmē dažādu sociālo grupu, paaudžu un atsevišķu indivīdu dzīves gājumu.

Uz šo pārmaiņu fona analizēt subjektīvās labklājības jautājumus periodā, kuru jau neatkarīgi no sabiedriskā konteksta raksturo īpašs problēmu loks, risks un nenoteiktība, t.i., dzīves ciklā, kad jaunieši kļūst par pieaugušo, ir zināms izaicinājums un vienlaikus šķiet sevišķi svarīgi.

Modernās sabiedrībās ir virkne statusa iezīmju, kas palīdz strukturēt jauniešu pāreju pieaugušo dzīvē un vienlaikus arī iekļaušanos sabiedrībā. Šis process tiek aplūkots kā vesela sērija savstarpēji saistītu pāreju, kuru galvenais rezultāts vērsts uz patstāvīgas sociālās pozīcijas sasniegšanu (ģimenes izveidošanu, karjeras izaugsmi, sabiedrisko aktivitāti utt.). Bet mūsdienās atšķirībā no vairākus gadu desmitus pastāvošā tradicionālā modeļa (skola–darbs/ģimene) šo pāreju vairs neveido vienots, standartizēts modelis, šobrīd pieņemts runāt par pārejas procesu destandartizāciju.

Pateicoties globalizācijas veicinātajai elastībai, kas ir izjaukusi standartizēto saistību starp izglītību un nodarbinātību, jauniešu pāreja kļuvusi daudz individuālāka (Rungule, Kārklīņa 2009). P. Kellijs (*Kelly*) raksturo šīs sadrumstalotās un destandartizētās pārejas sociālās darbības sfēras kā "mežonīgas zonas", kurās arvien mazāk iespējams sekot institucionāliem kritērijiem. Tas atbilst Z. Baumana (*Zygmunt Bauman*) secinājumam par nenoteiktību kā pamatstāvokli postmodernajos apstākļos (Kelly 1999; Bauman 2001).

Jaunības kā dzīves posma pārejošais raksturs jau imanenti iekļauj dažādus riskus, bet, ieilgstot un diferencējoties pārejas posmam, pieaug arī dažādu sociālo šķēršļu un nenoteiktības apjoms, paaugstinās dažādu risku līmenis (Чупров, Зубок, Уильямс 2003). Risks pārejas kontekstā izpaužas galvenokārt kā nesecīgas un nekonsekventas statusa maiņas, pie kurām sociālais briedums dažādās sfērās iestājas nevienmērīgi.

Kopumā jauniešu pārejas posms pieaugušo statusā mūsdienu sabiedrībā ieilgst. Bet pārejas ieilgšanu pavada pastāvīgs sociāli ekonomiskās marginalitātes stāvoklis, kura pārvarēšana notiek aptuveni pēc 30 gadu sasniegšanas, ko nevar vairs tieši attiecināt uz jaunības periodu (Leccardi 2005).

Pieaugot individualizācijai, pieaug subjektivitātes nozīme jauniešu dzīves ceļa realizācijā, destandartizētas pārejas koncepts kļūst par centrālo attiecībās starp struktūru un aģentiem (Gidenss 1999). Šo procesu raksturo „jauno” pieaugušo orientācija uz pašreizējo momentu, nevis uz nākotni. Jauniešiem bieži vien vairs nav svarīgi, vai un kurā dzīves posmā klasiskie sociālās integrācijas orientieri (darbs, ekonomiskā patstāvība, savas ģimenes izveide) tiek sasniegti (Evans, Rudd 1998; Walther et al. 1999). Tas nozīmē, ka jauniešu pārejas analīzi nevar vairs balstīt vienīgi uz institucionāliem vai sistēmas kritērijiem, bet tajā jāietver arī subjektīvie kritēriji (Kovacheva, Pohl 2007).

Pāreja pieaugušo statusā un līdz ar to integrācija sabiedrībā attiecināma uz visaptverošu izpratni par sociālo integrāciju, kurā sistēmiski panākumi (kvalifikācija, darba vieta, ienākumi u.c.) un subjektīvā apmierinātība (pieredzes atzīšana un motivācija) ir savstarpēji saistīti. Tas nozīmē, ka, ja kaut viena no abām dimensijām, kas ved uz sociālo iekļaušanos, tiek atstāta novārtā, šis process var būt nesekmīgs. Jaunieši var atteikties vai „izkrist” no sistēmas noteikumos acīmredzami veiksmīgas dzīves trajektorijas, ja tā neatbilst viņa subjektīvajām prasībām (orientācijām). Un otrādi – trajektorijas, kas tiem šķiet subjektīvi atbilstošas, bet kuras nav sociāli akceptētas (nav guvušas institucionālu atbalstu), var novest dzīves strupceļā.

Līdz ar visā pasaulē notiekošajām sociālajām un ekonomiskajām pārmaiņām, kas aizsākās 20. gadsimta beigu posmā, mainās arī teorētiskās pieejas sociālajās zinātnēs, tajā skaitā jautājumos par subjektivitātes nozīmi un izpēti. Zinātnēs par cilvēku rīcību kļūst aktuālāki un praktiski nozīmīgāki dzīves kvalitātes un subjektīvās labklājības pētījumi. Tie

būtībā ir tiešs noteikta perioda sabiedriskās dzīves tests, kas dod iespēju projicēt iegūtos rezultātus uz visu valsts un tās institūciju sociālo politiku.

Promocijas darba ietvaros tiek pētīti konkrētas 90. gadu jauniešu paaudzes subjektīvās labklājības raksturojumi un dzīves realizācijas pašvērtējums dzīves ciklā, kas ietver pārejas posmu no jaunības uz pieaugušo statusu un posmu pēc 30 gadu vecuma.

90. gadu beigu trīsdesmitgadnieku paaudzei ir simbolisks raksturs. Tā atspoguļo visu pārējo sabiedrības vecuma kohortu izmaiņu spriegumu un dinamiku, jo laikā, kad paaudzes jutīgums attiecībā pret visām dzīves norisēm bija vislielākais, mūsu valstī norisinājās arī viskardinālākās sociālās pārmaiņas. Politiskās un ekonomiskās sistēmas maiņa iespaidoja visas ikdienas dzīves jomas un vistiešākajā veidā ietekmēja cilvēka apmierinātību ar dzīvi. Tāpēc pētīt tieši šīs paaudzes raksturojumus šķiet ļoti svarīgi – un tas ir īpašs mana zinātniskā darba uzdevums.

Empīriskie pētījumi vecuma kohortu dzīves ceļa izpētē vienmēr rada lielas grūtības, jo pētniekam nākas saskarties ar ļoti sarežģītu sabiedrisko struktūru iedarbību, kur savijas daudzi objektīvie un subjektīvie faktori, vienlaikus radot daudzas pretrunīgas tendences. Turklāt, analizējot pārejas posma problēmas lielas sabiedrisko procesu dinamikas gadījumā, pētnieciskā darba ietvaros vienlaikus nākas risināt virkni metodoloģisku problēmu. Īstenojot kompleksu pieeju attiecībā pret pētāmo objektu, nākas izvēlēties piemērotu analīzes instrumentāriju, kura pamatojumam un efektivitātes demonstrācijai zināmā mērā arī veltītā šī disertācija.

Šī pētījuma tēmas **aktualitāte** tiek aplūkota divos galvenajos līmeņos:

- teorētiski metodoloģiskā – kā paaudzes dzīves pašrealizācijas subjektīvo vērtējumu konceptuālo pamatu kritiska analīze un adaptācijas aktualitāte mūsdienu dinamiskās sabiedrības apstākļos;
- empīriski metodoloģiskā – kā subjektīvās labklājības indikatoru kompleksas izpētes, tipoloģijas un determinējošo modeļu izveides aktualitāte.

Pētījuma teorētiskā un metodoloģiskā bāze

Dzīves subjektīvā novērtējuma izpēti var aplūkot kā plašākas paradigmas, proti, “dzīves ceļa” sastāvdaļu. Dzīves ceļa koncepcija atbilstīgi šī virziena klasiku amerikāņu pētnieku viedoklim aplūko to, kā noteiktas paaudzes līmenī sociālo un vēsturisko apstākļu kontekstā rindojas un krustojas cilvēku dzīves individuālās trajektorijas. Tas galu galā ietekmē visu dzīves ceļa (gaitas) veidošanos. Dzīves ceļa izpētē ir divi galvenie līmeņi, kuriem ir vienādi svarīga nozīme:

- atsevišķu dzīves notikumu un dzīves ceļa sociālo modeļu izskaidrošana, ņemot vērā kopējo paaudžu attīstības fonu;
- konkrētas paaudzes ietvaros notiekošo sociālo procesu izpēte, vispārinot tos notikumus, kas saistīti ar individuālo dzīves telpu variāciju secību.

Šo pētījumu tradīcijai ir sena vēsture, kas saistās vēl ar pašiem socioloģijas pirmsākumiem (piemēram, klasiskais Viljama Tomasa (*William Thomas*) un Floriāna Znaņeckā (*Florian Znaniecki*) darbs “Poļu zemnieks Eiropā un Amerikā” (Thomas, Znaniecki 1920)). Virziens izveidojās, balstoties uz t.s. longitudināliem pētījumiem, kuru pamatlicēji ir amerikāņu sociologs Luiss Termans (*Lewis Terman*), kurš 1922.–1928. gadā aptaujāja apdāvinātākos skolēnus Kalifornijā (Terman 1947), un Glens Elders (*Glen Elder*), kurš 20. gs. 70. gados salīdzināja divu vecuma kohortu grupu – 1920.–1922. gadā un 1928.–1929. gadā dzimušo – dzīves ceļu struktūru (Elder 1978; Elder 1985). Termāna longitudinālais pētījums skāra galvenokārt dzīves ceļa psiholoģiskos vecuma aspektus, bet Elders pirmais konstatēja, ka kohortas kustība notiek noteiktas sabiedrības ietvaros, kas pati atrodas procesā, un ka dzīves ceļš ir reālo makrosociālo procesu atspoguļojums. Tālākie pētījumi šajā virzienā (Alexander, Eckland 1977; Coleman 1968; Mayer, Huinink 1990) ņēma vērā arvien lielāku faktoru kopumu: vecuma īpatnības, sociālo mobilitāti, paaudžu pēctecību, makroprocesu ietekmi uz sociāla mikrostruktūras veidošanos u.c.

Neskatoties uz veiktajiem pētījumiem, “dzīves ceļa” tematikas pāraugšana līdz patstāvīgam kompleksas zinātniskas paradigmas līmenim ir notikusi tikai pēdējās desmitgadēs. Jaunās paradigmas veidošanās ir ne tikai longitudinālo metožu loģiska

attīstība, bet ir saistīta ar visu to sociāli psiholoģisko zinātņu progresu, kas tā vai citādi skar dzīves ceļa problemātiku.

Pirmais evolūcijas etaps saistīts ar pētījuma telpas paplašināšanos, proti: sākumā uzmanība tika veltīta atsevišķiem nozīmīgākajiem cilvēka dzīves periodiem, turpretī vēlāk izpētei tika pakļauts jau viss paaudzes un atsevišķa indivīda dzīves ceļš. Šajā aspektā tuvākās priekšteces izrādījās dzīves gājuma socioloģija (vecuma grupu jeb vecuma ciklu socioloģija), attīstības psiholoģija, kā arī jaunatnes (jaunās paaudzes) socializācijai veltītie darbi. Patlaban notiek kvalitatīvs un kvantitatīvs lēciens disciplīnās, kas saskaras ar aplūkojamo tematiku: vecuma socioloģijas ietvaru paplašināšanās (mūsdienās zinātnieku uzmanības centrā cits pēc cita ir nonākuši visi vecuma cikli, sākot ar agrīnu bērnību un beidzot ar vēlīnu briedumu), kā arī socializācijai veltīto pētījumu laika fona palielināšanās, kas pārsniedz jauniešu vecuma ietvarus.

Otrais etaps ir saistīts ar dzīves ceļa izpētes kvantitatīvo un kvalitatīvo metožu savstarpēju konkurenci un bagātināšanos. Nepārtrauktu zinātnisko diskusiju rezultātā ar individualizējošo pieeju dzīves ceļa analīzē arī kvantitatīvajās metodēs ir izstrādāts solīds metodiskais un matemātiskais aparāts, ko iespējams produktīvi izmantot individuālo dzīves trajektoriju izpratnē laika nogrieznī: longitudinālās metodes, kas orientētas uz vienu un to pašu objektu novērošanu ilgstošā laika periodā (Кенкманн 1985; Чап 1990; Pearson 1989); dzīves notikumu analīzes (*Life event history analysis*) metodes (Allison 1984; Mayer, Tuma 1990), kas paredz datu vākšanu noteiktā formātā fiksējot cilvēka dzīves svarīgāko notikumu norises laiku un ietverot specifisku statistisko datu apstrādi, gala rezultātā rekonstruē dzīves “plūduma” procesuālo raksturu u.tml.

Longitudināliem pētījumiem ir īpaša vieta un nozīme arī subjektīvās labklājības pētījumos. Tikai longitudināli dati dod iespēju pārbaudīt alternatīvas teorijas, kas attiecas uz subjektīvās labklājības stabilitāti vai izmaiņām dažādos dzīves ciklos, tajā skaitā arī šī darba empīriskajā daļā aplūkotajā jauniešu pārejā uz pieaugušo statusu.

Interese par dzīves subjektīvo vērtējumu augstāko punktu sasniedza 60.–70. gados. Vorners Vilsons (*Warner Wilson*) 1967. gadā publicēja plašu pārskatu par pētniecību un dažādām pieejām subjektīvās labklājības jomā „*Correlates of avowed happiness*” („Atzītās laimes korelācijas”). Pamatojoties uz tobrīd pieejamajiem datiem, Vilsons secināja, ka

laimīgs cilvēks ir jauns, vesels, izglītots, strādā labi apmaksātu darbu, ir ekstraverta personība, optimistisks, brīvs no uztraukumiem, ticīgs, precējies, persona ar augstu pašcieņu, darba morāli, pieticīgām vēlmēm, vienlīdz bieži sastopams kā vīriešu, tā sieviešu vidū, ar plašu redzesloku (Diener, Suh, Lucas, Smith 1999). Šajā laikā subjektīvie indikatori (laime, apmierinātība ar dzīvi un tās aspektiem) kā dzīves kvalitātes pašvērtējums kļuva par objektu daudzos salīdzinošos starptautiskos pētījumos, kuru bāze bija reprezentatīvas nacionālo valstu iedzīvotāju aptaujas. Šie pētījumi virknē valstu un nāciju atklāja statistiski nozīmīgas atšķirības dzīves subjektīvajā uztverē un vērtējumā (Inglehart 1977; Gallup 1976; Gallup, Kettering 1976). Izpētes konceptuālās pieejas balstījās resursu teorijas pieņēmumos, ka subjektīvā labklājība ir atkarīga no dzīves objektīvās kvalitātes, no resursiem un galveno vajadzību apmierināšanas iespējām. Šīs pieejas ietvaros dzīves kvalitāte tika raksturota ar objektīviem kvalitātes indikatoriem, izteiktiem resursu terminos: izglītība, ienākumi, īpašums, prasmes, veselība u.c. (Schulz 1995). Dzīves kvalitātes starpvalstu salīdzinājums tika veikts galvenokārt pēc dzīves materiālā līmeņa rādītājiem, dzīves apstākļiem. Dzīves kvalitātes subjektīvais vērtējums šādā aspektā izriet no resursu pieejamības, bet sabiedrības (no tās piemērotības dzīvei) vērtējums atkarīgs no tās iespējām apmierināt individuālās vajadzības (Diener, Sandvik, Seidlitz, Diener 1993; Veenhoven 1995). Sabiedrības, kas ir slikti piemērotas dzīvei, izraisa masveida deprivāciju un psiholoģiskos traucējumus, kas rezultātā neizbēgami noved pie dzīves negatīva vērtējuma. Savukārt cilvēkiem, kas dzīvo labākos apstākļos, vajadzētu būt lielākā mērā apmierinātiem ar dzīvi.

Turpmākie pētījumi dzīves subjektīvā novērtējuma jomā lika zinātniekiem nedaudz vilties. Noskaidrojās, ka daudzās Rietumu sabiedrībās, kas noteiktā attīstības posmā bija apmierinājušas indivīdu pamatvajadzības, neskatoties uz turpmāko materiālo labumu pieaugumu, netiek identificēta atbilstīga dinamika subjektīvās labklājības novērtējumā. To, kā izrādījās, regulē ne tik daudz materiālās kā postmateriālās vērtības.

Turpmākajās desmitgadēs pēc Vilsona pārskata izdošanas pētījumi subjektīvās labklājības jomā ir ievērojami attīstījušies un mainījušies. Kaut gan sociālo zinātņu pētnieki šobrīd daudz vairāk zina par faktoriem, kas ietekmē subjektīvo labklājību un atsevišķus tās komponentus, tie ir daudz mazāk ieinteresēti vienkārši noskaidrot un

aprakstīt demogrāfiskās un sociāli ekonomiskās pazīmes, kas korelē ar subjektīvo labklājību. Tā vietā zinātniskā izpēte tiek vērsta uz to, lai izprastu procesus, kas ir pamatā laimei, apmierinātībai ar dzīvi un citiem subjektīvās labklājības komponentiem. Šī tendence atspoguļojas lielākā izpratnē par cilvēka mērķu, dzīves stratēģiju, personības iezīmju u.tml. lomu subjektīvās labklājības veidošanā (Diener 2009). Vienlaikus subjektīvā novērtējuma kā integrējoša eksistences objektīvo apstākļu kvalitātes rādītāja heuristiskās iespējas mūsdienās nebūt vēl nav izsmeltas.

Problēmas izpētes pakāpe

Gandrīz divdesmit gadus pēc Vilsona publicētā plašā apkopojuma *Diners (Diener)* publicē tikpat plašu kritisku pārskatu, kurā galvenais uzsvars tiek likts uz teorijām, kas pasvītro psiholoģisko faktoru lomu subjektīvās labklājības noteiksmē (Diener 1984).

Visus nākamos gadu desmitus, pētot subjektīvo labklājību un to ietekmējošos faktorus, gan teorijā, gan pētījumos dominē šīs divas galvenās pieejas. Viena saistīta ar to demogrāfisko, sociālo un personības faktoru noskaidrošanu, kas korelē ar subjektīvo labklājību kā individuālā līmenī, tā ar dažādu valstu kontekstā (Argyle 1999; Clark, Oswald, 2002; Diener, Lucas 1999; Easterlin 2002; Oswald 2002; Warr 1999).

Jau kopš 1945. gada līdz mūsdienām par subjektīvās apmierinātības, dzīves sasniegumu un veiksmes problemātiku veikti vairāk nekā divarpus tūkstoši pētījumu 112 valstīs. 60. gadu vidū sociālo indikatoru izpēte izveidojas kā atsevišķa pētniecības joma Amerikas Savienotajās Valstīs. Tiek uzsākti regulāri pētījumi, kas balstās uz reprezentatīvām aptaujām, vairākās valstīs šīs problēmas izpētei uzsākti periodiski longitudinālie pētījumi, kas ar noteiktu intervālu tiek atkārtoti no desmit līdz četrdesmit gadiem. Liela daļa rezultātu kopš 1980. gada tiek uzglabāti Vispasaules Laimes datubāzē (*World Database of Happiness*) Erasmus universitātē Roterdamā Socioloģijas nodaļā, kuras vadītājs ir Rūts Vēnhovens (*Ruut Veenhoven*). Tas ir pastāvīgs dzīves subjektīvo vērtējumu zinātnisko pētījumu reģistrs,¹ kas pieejams visiem interesentiem² un kura dati ir guvuši arī atspoguļojumu neskaitāmās publikācijās (sk. arī izmantotās literatūras sarakstu).

¹ *Continuous register of Scientific Research on Subjective appreciation of life.*

² Veenhoven, R. (n.d.). World Database of Happiness, Erasmus University Rotterdam. Sk. 01.02.2010., <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>.

Mūsdienās pētījumu apjoms turpina pieaugt, turklāt liela uzmanība tiek veltīta datu salīdzinājumam, pētījumu rezultāti tiek organizēti ekvivalentu mērījumu kategorijās.

No 1960. gada sociologi uzsāk arī metodoloģiskas debates par laimes, veiksmes un dzīves panākumu mērīšanu, 70. gados tiek publicēta virkne rakstu, kas veltīti subjektīvās labklājības izpētes un mērījumu metodoloģijai, bet 1974. gadā nāk klajā pirmais žurnāla „*Social Indicators Research*” numurs. Kopš 1970. gadiem laime un apmierinātība ar dzīvi kā subjektīvie indikatori ir viens no galvenajiem dzīves kvalitātes (*Quality-of-Life*) rādītājiem daudzās valstīs.

Otru pieeju raksturo teorijas un modeļi, kas identificē un mēra faktoros, kas nosaka subjektīvās labklājības konkrētu stāvokli (neatkarīgi vai tas izteikts apmierinātības, laimes, veiksmīguma vai emocionāla vērtējuma kategorijās) (Brickman, Campbell 1971), balstoties uz pieņēmumu, ka lielākā daļa izmaiņu subjektīvās labklājības izjūtā ir pārejošas un īslaicīgas. Izdoti vairāki plaši pārskati un apjomīgs zinātniskās literatūras klāsts par šo tēmu (Diener, Lucas 1999; Diener, Suh, Lucas, Smith 1999; Diener 2009). Šo teorētisko pieeju pārbaudei īpaša nozīme ir longitūdinālo pētījumu datiem, kas ietver mērījumus par izmaiņām individuālajā dzīves ceļā un subjektīvajos vērtējumos, un, kā jau minēts, daudzās valstīs šādi longitūdināli pētījumi arī tiek īstenoti (ASV jau vairāk nekā 50 gadu, Japānā – vairāk nekā 40 gadu, deviņās Eiropas Savienības valstīs – vairāk nekā 20 gadu).

Jāatzīmē, ka deviņdesmitajos gados subjektīvās apmierinātības un panākumu tēma sociologu un psihologu vidū kļuvis populāra arī Krievijā. Minētajā periodā kā ievērojams notikums šajā jomā tiek minēts starpreģionālais (Maskava – Tjumeņa) humanitārais projekts “Panākumu ētika”, kura mērķis ir panākumu un tos ietekmējošo faktoru apjēgsme Krievijā jauno sociālo un ekonomisko struktūru veidošanās periodā (Согомонов 1996). Ukrainā “dzīves panākumu” izpētē minams Jevgēnijs Golovaha (Головаха 1995). Taču nedz Krievijā, nedz Ukrainā šīs tēmas izpēte neiziet ārpus teorētiskajiem ietvariem.

Latvijā subjektīvās labklājības (apmierinātība ar dzīvi un dažādiem tās aspektiem) jautājumi plašāk analizēti dzīves kvalitātes vērtējumu, bet psihologu darbos – pozitīvās psiholoģijas kontekstā (Svence 2003). Lai gan iedzīvotāju apmierinātība ar dzīvi, laimīgums empīriskā līmenī mūsu valstī tiek pētīts jau no 90. gadu sākuma (galvenokārt

starptautisku salīdzinošu pētījumu ietvaros),³ tomēr Latvijā šie dati nav izmantoti padziļinātai un zinātniskai subjektīvo vērtējumu analīzei. Līdz šim visplašākais analītiskais materiāls publicēts, pamatojoties uz 2005. gadā veiktā „Dzīves kvalitātes” pētījuma rezultātiem (Bela, Tīsenkopfs 2006). Kolektīvajā monogrāfijā daudzi Latvijā pazīstami sociālo zinātņu pētnieki analizē dzīves kvalitātes subjektīvos vērtējumus, apskatot dažādu objektīvo faktoru saistību ar apmierinātību dažādās dzīves sfērās. Subjektīvo vērtējumu saistība ar dzimumu, izglītību un dzīvesvietu aplūkota Baibas Belas rakstā (Bela 2006). Apmierinātību etnisko grupu kontekstā padziļināti aplūko Vladislavs Volkovs (Volkovs 2006). Nodarbinātības, apmierinātības ar darbu saistību ar vispārējo apmierinātību analizē Mihails Hazans (Hazans 2006), apmierinātību atkarībā no dzīves apstākļiem – Līga Rasnača (Rasnača 2006). Dzīves kvalitātes subjektīvo aspektu dinamiku atsevišķā reģionā aplūko Vladimirs Meņšikovs (Meņšikovs 2006). Ienākumu un apmierinātības saistību analizējusi Anna Some (Some 2006). Subjektīvās labklājības rādītāju analīze izmantota, izstrādājot Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģiju līdz 2030. gadam (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas 2008).⁴ Pamatojoties uz tēzi, ka, līdz noteiktai robežai pieaugot IKP, cilvēku dzīves apmierinātība līdzi ar bagātības pieaugumu pārstāj augt, dažkārt pat samazinās (viens no būtiskākajiem iemesliem šai parādībai ir tas, ko valsts iedzīvotāji katrā vēsturiskās attīstības ciklā saprot ar „labu dzīvi”), tiek analizēti faktori, kas ietekmē laimi un apmierinātību ar dzīvi (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas 2008). Jāatzīst gan, ka apmierinātības un laimes stāvokļa mērījumi konkrētā momentā viena pētījuma ietvaros nav pietiekams un drošticams pamats, lai veiktu nopietnas prognozes nākotnei.

Kopumā pasaulē dominē četri virzieni, kam subjektīvās labklājības pētnieki šobrīd velta vislielāko uzmanību. Pirmkārt, tā ir komplicētu un pamatotu analīzes metožu izvēle, lai pētītu un izvērtētu cēloņsakarību virzienu pazīmēm, kas korelē ar tādiem subjektīvās labklājības komponentiem kā laime, apmierinātība ar dzīvi u.c. Otrkārt, lielāka uzmanība

---

³ Laimīgums, apmierinātība ar dzīvi un citi subjektīvās labklājības indikatori iekļauti starptautisku salīdzinošu pētījumu „Pasaule vērtības” (*World Values*) (lauka darbs veikts 1995., 1999. gadā), „Eurobarometrs” un vēl citu pētījumu instrumentārijos.

⁴ Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam ziņojums par iedzīvotāju aptauju. Darba grupas vad. R. Ķīlis.

tiek pievērsta mijiedarbībai starp endogēniem faktoriem (piemēram, personības iezīmēm) un ārējiem apstākļiem. Jo, kā liecina līdzšinējie pētījumi, daudziem demogrāfiskajiem un sociālajiem faktoriem ir pastāvīga, bet statistiski pārsteidzoši maza ietekme uz subjektīvās labklājības līmeni. Tas var būt atkarīgs, piemēram, no personības iezīmēm, uztveres īpatnībām. Treškārt, pētniekiem jācenšas izprast procesi, kas ir pamatā adaptācijai, jo nenoliedzami cilvēki pielāgojas kā labiem, tā arī sliktiem apstākļiem, bet procesi un ietekmes, kas to nodrošina, vēl ir maz apzināti. Pētījumi šajā jomā varētu palīdzēt labāk izprast subjektīvās apmierinātības pastāvību vai izmaiņas. Ceturtkārt, ja pagātnē subjektīvo labklājību aplūkoja kā samērā homogēnu lielumu, tad šobrīd ir pilnīgi skaidrs, ka tā sastāv no dažādiem komponentiem, no kuriem ikvienam ir sava unikāla saistība un atkarība no dažādiem endogēniem un eksogēniem faktoriem (ārējiem apstākļiem, objektīviem un resursu rādītājiem) (Diener, Suh, Lucas, Smith 1999).

Un, visbeidzot, subjektīvās labklājības pētījumu objekts jau kopš izpētes pirmsākumiem vairumā gadījumu ir bijis un joprojām ir pieaugušie. Salīdzinoši ļoti maz ir pētījumu, kuru priekšmets ir subjektīvā labklājība jaunībā un atsevišķos vecuma posmos, lai gan empīriskie pierādījumi liecina, ka tieši jaunībā un pat bērnībā piedzīvotais nozīmīgi ietekmē turpmāko dzīves stratēģiju, spēju adaptēties, kā arī apmierinātības, laimes t.s. bāzes līmeni. Jauniešu pārejas posma analizē biežāk tiek aplūkotas veiksmīgas vai neveiksmīgas dzīves stratēģijas, meklējot tos faktoros, kas nosaka ieguvējus un zaudētājus sociālās konkurences rezultātā. Dzīves veiksmīguma subjektīvais vērtējums ir viens no subjektīvo labklājību veidojošajiem komponentiem. Latvijā to faktoru analīzei, kas nosaka jauniešu veiksmi un panākumus pārejā no izglītības uz darba tirgu, pievērsies Daugavpils universitātes profesors Vladimirs Meņšikovs. Runājot par nepieciešamību mazināt sociālekonomisko diferenciaciju, autors analizē dzīves stratēģiju izvēli ietekmējošos faktoros, kas saistīti ar kopkapitāla uzkrāšanas un izmantošanas rezultātiem (Meņšikovs 2009). Balstoties uz Burdjē metodoloģisko pieeju, autors paplašina ekonomiskā, kultūras, sociālā un simboliskā kapitāla konceptuālos jēdzienus, pētot resursus, kas veido jaunatnes kopkapitālu un nosaka tā saikni ar veiksmi vai neveiksmi dzīves stratēģiju realizācijā.

Kopumā var secināt, ka, neskatoties uz lielo literatūras daudzumu par šo tēmu, subjektīvās labklājības un tās komponentu izpēte ne tikai Latvijā, bet arī pasaulē ir ļoti

aktuāls pētniecības virziens jau tādēļ vien, ka līdztekus ar sabiedrības un indivīdu personiskās pasaules transformācijām mainās arī apmierinātību noteicošie latentie faktori un formas. Vienlaikus mainās arī attieksme pret pašu pētniecības instrumentāriju un tā kognitīvajām sastāvdaļām.

Darba mērķis un uzdevumi

Promocijas darba **mērķis** ir divējāds:

- subjektīvo labklājību (apmierinātības un dzīves veiksmīguma komponentu) ietekmējošo faktoru teorētiski praktiska izpēte jauniešu pārejas posmā uz pieaugušo statusu;
- 90. gadu Latvijas jauniešu pašrealizācijas analīze, izmantojot noteiktas vecuma kohortas subjektīvo pašnovērtējumu bāzi.

Mērķis paredz šādu pētniecisko **uzdevumu** atrisināšanu:

1. sniegt subjektīvās labklājības mērījumu teorētiski metodoloģisko kontekstu un noteikt galveno konceptuālo komponentu (apmierinātība, sasniegumi, veiksmē) jēdzieniskās robežas;
2. atklāt dzīves pašnovērtēšanas subjektīvo empīrisko mērījumu īpatnības un raksturot galvenos empīriskos indikatorus;
3. testēt esošā empīriskā materiāla heuristiskās iespējas, izvērtējot dažādu klasifikācijas un modelēšanas metožu izmantošanas iespējas;
4. saturiski interpretēt iegūtos klasifikācijas un modelēšanas rezultātus, t.sk. noskaidrojot saturisko tipoloģiju sociāli demogrāfiskos raksturojumus;
5. noskaidrot faktorus, kas īstermiņā un ilgtermiņā ietekmē izmaiņas vai nodrošina stabilitāti subjektīvās apmierinātības līmenī.

Minētie uzdevumi tiek īstenoti uz longitudināla pētnieciskā projekta “Paaudzes ceļi un gaitas” (vadītājs profesors Miks Titma (*Mikk Titma*)) empīrisko materiālu bāzes. Šis starptautiskais projekts (kopš 1983. gada realizēts bijušajās PSRS republikās, bet kopš 1991. gada jau neatkarīgās valstīs) ir longitudināls pētījums, kas paredz, ka ilgā laika periodā tiek sekots vienas vecuma kohortas dzīves ceļa attīstībai. Pētījuma izlases

stratifikācija tika veikta pēc vidējo mācību iestāžu tipa, bet ģenerālā kopa iekļāva 1965.–1967. gadā dzimušos jauniešus, kas 1983.–1985. gadā absolvēja vidējās mācību iestādes (Титма 1988; Титма 1997).

Promocijas darba empīriskā analīze balstās uz pētījuma “Paaudzes ceļi un gaitas” trešajā (1993. g.) un ceturtajā (1998. g.) posmā iegūtajiem datiem Latvijā, bet promocijas darba pēdējā nodaļā salīdzinājumam izmantoti Krievijas un Baltkrievijas dati. Latvijas 3. etapa (n=1500), 4. etapa (n=2175) un Baltkrievijas 3. etapa (n=1342), 4. etapa (n=1511) izlases kopas dati reprezentē ģenerālo kopu (paaudzi) Baltkrievijas un Latvijas valsts mērogā; Krieviju 3. etapā pārstāv apvienotie Maskavas (n=1197), Sverdlovskas (tag. Jekaterinburgas) apgabala (n=1684) un Krasnodaras apgabala (n=1684) datu masīvi, 4. etapā – Sverdlovskas apgabala (n=1400) un Krasnodaras apgabala (n=1194) datu masīvi.

Pētījuma objekts, priekšmets un metodiskais aparāts

Pētījuma objekts ir vecuma kohorta, jaunieši, kas dzimuši 1965.–1967. gadā un kas 90. gadu sākumā tikko bija sasnieguši vidēji 26–27 gadu vecumu. Pētījuma pēdējā posmā – 1998. gadā jaunie cilvēki bija pārsnieguši 30 gadu vecumu, tāpēc atbilstīgi dzīves gājuma socioloģijas tradīcijām tos var dēvēt par “jaunajiem pieaugušajiem” (O’Donnell 1985; Mayer, Huinink 1990).

Pētījuma objekts ir unikāls ar to, ka šī jauno cilvēku paaudze ir dzimusi, ieguvusi sākotnējo izglītību un uzsākusi savu dzīves ceļu relatīvi stabilā sabiedrībā, proti, tas noticis vēl līdz PSRS sabrukumam 1991. gadā un Latvijas kā neatkarīgas valsts atjaunošanai. Sabiedrības transformācijas procesus jaunie cilvēki pārdzīvo vecumā, ko vienlaikus raksturo gan īpašs jauniešu pārejas vecuma jutīgums pret jebkurām strukturālām izmaiņām, gan daudzveidīgas attīstības un mobilitātes iespējas. Iespējas iekļauties jaunajās sociālajās struktūrās šai paaudzei teorētiski bija augstākas nekā citām pieaugušo grupām. No otras puses, trīsdesmit gadu vecumu var uzskatīt par robežpunktu. Parasti šajā laikā jau ir nostiprinājies profesionālais un ģimenes statuss, cilvēki ir iemantojuši konstantu dzīvesvietu un būtu jāiestājas relatīvas stabilitātes periodam. Atšķirībā no iepriekšējā vecuma posma, t.i., visiem jauniešiem, “jaunos pieaugušos” pozitīvā nozīmē atšķir lielāka brīvība no “institucionālajiem žņaugiem”, jo aiz muguras palicis izglītības un sākotnējās

profesionālās socializācijas etaps. Tieši šī brīvība deva iespēju šiem jaunajiem cilvēkiem efektīvi un diezgan masveidīgi apgūt jaunās tirgus ekonomikas struktūras. Tādējādi trīsdesmitgadīgo kohortu daudzos aspektos var uzskatīt par ideālu izpētes objektu, lai noskaidrotu sociālās mobilitātes problemātiku apstākļos, kad pati dzīve sāka veikt “sociālos eksperimentus”.

Pētījuma **priekšmets** ir jauniešu pārejas posmā uz pieaugušo statusu un „jauno pieaugušo” subjektīvā labklājība, iekļaujot dažādus subjektīvā vērtējuma komponentus (apmierinātību, dzīves realizācijas vērtējumu veiksmīguma un gūto panākumu aspektā).

Metodiskais aparāts izvirzīto mērķu īstenošanā: klasifikācijas metodes (klasteru analīze); metodes, kas atklāj pazīmju savstarpējo saistību (korelācijas analīze, Hī-kvadrāta, t-testi), kā arī cēloņu/seku modelēšana, izmantojot binominālās loģistikās regresijas un multinominālās regresijas metodes.

Darba **zinātniskā novitāte**:

- 1) ir identificēti un analizēti endogēnie un eksogēnie faktori, kas ietekmē dažādus subjektīvās labklājības komponentus atšķirīgos cilvēka dzīves ciklos; izvērtēta šo faktoru nozīme subjektīvās labklājības līmeņa izmaiņās/stabilitātē;
- 2) ir teorētiski izprastas dzīves pašrealizācijas interpretācijas un mērīšanas iespējas, izmantojot subjektīvā pašnovērtējuma instrumentu;
- 3) ir izpētīts un klasificēts trīsdesmitgadīgo paaudzes dzīves pašnovērtējums, kas atspoguļo dzīves pašrealizācijas efektivitāti pārejas laikā;
- 4) tiek piedāvāts daudzfaktoru modelis, kas parāda dažādu sabiedrisko struktūru ietekmi uz veiksmīgu vai neveiksmīgu dzīves pašrealizāciju;
- 5) statistiski nozīmīgā līmenī fiksētas atšķirības dzīves subjektīvajā pašnovērtējumā vienā un tajā pašā vecuma grupā kaimiņos esošajās postpadomju valstīs un atklāti latentie faktori, kas determinē subjektīvo dzīves pašnovērtējumu;
- 6) promocijas darbs parāda iespējamību efektīvi izmantot dažādas metodes – klasifikāciju, loģistisko regresiju, t.sk. cēloniskās modelēšanas metodi subjektīvo mērījumu analīzē un interpretācijā.

Darba **praktiskā nozīme** ir tā, ka:

- 1) ir iegūta zinātniski pamatota informācija par to, kā strukturālie resursi, kā arī dažādi endogēnie faktori ietekmē subjektīvās labklājības komponentus pārejā uz jaunu dzīves ciklu;
- 2) iegūta unikāla, zinātniski pamatota informācija par to, kā kardinālas sociālas pārmaiņas ietekmē noteiktas paaudzes dzīves ceļu un cilvēku subjektīvos priekšstatus par saviem panākumiem un neveiksmēm, to apmierinātību vai neapmierinātību ar dzīvi kopumā;
- 3) tā kā darbs ir izstrādāts, balstoties uz visā pasaulē analogiski izmantotām pētniecības metodēm, tad, salīdzinot iegūtos datus, ir iespējams gūt praktiski nozīmīgas atziņas par minēto sociālo procesu specifiku Latvijā;
- 4) iegūtie rezultāti ir izmantojami, izstrādājot rekomendācijas tām valstiskajām institūcijām, kas nodarbojas ar sociālo reformu veikšanu, sociālo plānošanu, vadību u.tml. (piemēram, kādiem aspektiem pievērst uzmanību, jaunietim iekļaujoties dažādās sabiedrības struktūrās);
- 5) iegūtās zināšanas par panākumus vai neveiksmes determinējošiem faktoriem var izmantot tajās sociālajās programmās, kas virzītas uz “jauno pieaugušo” adaptāciju mainīgos sociālos apstākļos;
- 6) vienlaicīgi disertācijas materiālu var izmantot atbilstīgos speckursos darbā ar socioloģiska profila studentiem Latvijas Universitātē u.c. mācību iestādēs.

1. NODAĻA. JAUNIEŠU PĀREJA PIEAUGUŠO STATUSĀ

1.1. Jaunības kā pārejas posma raksturojums

1.1.1. Jaunības jēdziena interpretācija

Jaunība bieži tiek definēta kā dzīves posms, kurā notiek pāreja no bērna uz pieaugušā statusu. Jauniešu kļūšana par pieaugušajiem nozīmē patstāvīgas dzīves uzsākšanu, noteiktu sociālo pozīciju ieņemšanu un sociālo lomu izpildi, tātad faktiski – jauniešu iekļaušanos sabiedrībā (Rungule, Kārkliņa 2009). Šaurākā nozīmē šī sociālā pāreja apzīmē izmaiņas indivīda vai grupas dzīves darbībā – darba attiecību uzsākšanu, savas ģimenes izveidošanu, neatkarības iegūšanu no vecākiem, patstāvīgas dzīves pozīcijas izveidošanu. Tādējādi pats pārejas jēdziens tiek saistīts ar socializāciju, sociālo pašnoteikšanos, sociālo briedumu. Pāreja no viena dzīves cikla citā ir vairāk vai mazāk ilgstošs posms, un par šo ciklu nomainām, tajā skaitā par kļūšanu pieaugušam līdz pat pagājušā gadsimta sešdesmitajiem gadiem vairāk tika runāts psiholoģijā. Tikai pēc tam pārejas problemātika no jaunības uz sociālo briedumu ienāca sociologu redzeslokā. Latviešu valodā terminam nav konsekventa tulkojuma no angļu valodā plaši lietotā un viennozīmīgi saprotamā termina *transition* (kontekstā *youth transition to adulthood*), tādēļ savā darbā, analizējot šo posmu indivīda dzīvē, lietošu adaptētu tulkojumu – *jauniešu pāreja pieaugušo statusā*, uzsverot sociālo pozīciju un lomu maiņu, nevis vecuma robežas gados. Krievu literatūrā procesam, kas iezīmē jauniešu pāreju pieaugušo statusā, tiek lietots apzīmējums «*социальная транзиция*» (Зубок, Чупров 2008: 515).

Runājot par jauniešu sociālo attīstību, pāreju var aplūkot kā secīgu norisi sociālās struktūras atjaunošanas un atražošanas procesā. Empīriskā plānā tai var būt kā augšupejošas, tā arī lejupvērstas mobilitātes raksturs. Pozitīva (augšupvērsta) jauniešu sociālo izmaiņu virzība liecina par šīs sociālās grupas attīstību. Ikdienas apziņā pāreja pieaugušo statusā izpaužas tieksmē sasniegt (vai pārsniegt) kvalitatīvi citu statusu. Šie

sasniegumi nes apmierinājumu un sekmē sevis kā pieaugušā pašapliecināšanos. Savukārt dzīves plānu nerealizēšanās noved pie vilšanās un nereti pie sociālā infantilisma.

Sociālo vecumu vērtē pēc cilvēka statusa atbilstības konkrētas kultūras normām. Cilvēka attīstība agrīnajā briedumā atšķiras no attīstības bērnības, pusaudža un jaunības vecumposmā. Agrīnajā briedumā notiekošās izmaiņas atspoguļojas personības, sociālajā un kultūras aspektā. Pieaugušā attīstībā vērojamas noteiktas sociālās iezīmes, lomas un attieksmes, kas iekļaujas ģimenes dzīves un karjeras ciklos. Vienlaikus ar sociālo un emocionālo attīstību notiek arī fiziskās izmaiņas, pieaug zināšanu un iemaņu apjoms, paplašinās pieredze. Cilvēks savu personību attīsta galvenokārt tikai saistībā ar sociālajām lomām un jaunu sociālo saistību uzņemšanos. Pastāv noteikti sociālie etaloni – laulības, bērna piedzimšana vai profesijas izvēle, bet to uztvere cilvēkiem ir ļoti atšķirīga (Svence 2003). Agrīnā briedumā personība izjūt spēcīgu ietekmi gan no sabiedrības, gan no vecāku puses. Lēmumi bieži vien tiek pieņemti, vadoties no sabiedrībā pastāvošiem stereotipiem un normām.

Ar sociālo pieredzi psihologi saista t. s. *pieaugušamības izjūtu*, ko tradicionāli apskata, analizējot pusaudžu vecumposma īpatnības, tomēr par to var runāt arī agrīnā brieduma periodā, saistot psiholoģiskā brieduma un fiziskā brieduma pakāpes – jo lielāka sakarība starp tām, jo adekvātāka ir pieaugušamības izjūta. Briedums un pieaugušamības izjūta ir saistīta arī ar t. s. *vecumposma pulksteņi jeb vecuma pulksteņi*, kas nozīmē – individuālu un subjektīvu laika un savas attīstības izjūtu (Svence 2003). Atbilstoši vecuma pulksteņa izjūtai cilvēks vērtē to, cik ātri vai lēni viņš pārvietojas savā dzīvē attiecībā pret sociāliem notikumiem. Turklāt šie vērtējumi var būt ļoti atšķirīgi atkarībā no demogrāfiskiem un sociāliem faktoriem. Tā, piemēriem, ja 35 gadu vecumā vīrietis vēl joprojām studē universitātē, viņš var izjust, ka atpaliek no saviem vienaudžiem, vienlaikus 35 gadus veca sieviete, kura uzsāk jau otrās studijas vai strauji kāpj pa karjeras kāpnēm, jūt, ka apsteidz savus vienaudžus (Svence 2003).

Robežas starp jaunību un brieduma gadiem ir nosacītas un atkarīgas no analīzes konteksta. Attīstības psiholoģijā runā par tādiem cilvēka dzīves cikliem kā bērnība (līdz 9 gadu vecumam), pusaudža gadi (10–14 g.), jaunība (15–22 g.), agrīnā brieduma posms (22–40 g.), vidējā brieduma posms (40–65 g.) un vēlīnā brieduma posms (pēc 65 g.).

Atbilstoši pazīstamā psihologa E. Ēriksona spriedumam agrīnais briedums personībai iestājas vidēji 20–24 gados un tā attīstību nosaka iepriekšējo vecumposmu attīstība (Ēriksons 1998). Agrīnajā briedumā attīstās tikumiskās un estētiskās jūtas, stabilizējas raksturs, ir apgūtas sociālās funkcijas. Cilvēku raksturo centieni virzīties uz augstāku kvalifikāciju, apgūt zināšanas un prasmes, iesaistīties sabiedriskajā darbībā, izklaidēties. Jaunībā socializācijas posmā paralēli jaunieša sasniegumiem formējas viņa priekšstati par turpmāko dzīvi un vēlamo statusu sociālajā struktūrā. Atbilstoši šiem priekšstatiem tiek konstruētas individuālās biogrāfijas.

Savukārt Peks uzskata, ka Ēriksona vecumu periodizācijai piemīt nepilnības (Svence 2003), kuras var novērst, paplašinot cilvēka dzīves otrās puses raksturojumu. Galvenā kritika saistīta ar to, ka Ēriksons pārāk daudz uzmanības pievēršis 20–25 gadu periodam, savukārt brieduma gadus un pāreju uz tiem, kad, pēc Peka domām, jārisina daudz vairāk problēmu un uzdevumu, nekā apraksta Ēriksons, iekļauj tikai divās attīstības stadijās (Peck 1968).

Levinsona dotā periodizācija atkarīga no indivīda dzimuma. Vīriešu dzīve tiek dalīta trīs 20 gadu periodos. Līdz 22 gadu vecumam – pirmsbrieduma periods, bet no 22 līdz 40 gadu vecumam – agrīnā brieduma periods. Indivīda pilnvērtīga attīstība un sociālā adaptācija šajā dzīves posmā lielā mērā atkarīga no viņa attīstības intensitātes noteiktā vecuma posmā, t. i., no 17 līdz 33 gadiem. Šajā posmā jaunieši risina konfliktus, meklē savu vietu pieaugušo sabiedrībā, viņu dzīvē parādās saistības un pienākumi, kas paredz atbilstošu stabilitāti/nestabilitāti nākotnē. Sieviešu dzīves periodizācijā vislabākie indikatori ir ģimenes cikla posmi (Harris, Ellicott, Hommes 1986). Spēja izvērtēt savu rīcību objektīvi visbiežāk izpaužas ap 30 gadiem, kad cilvēks sāk domāt un analizēt savas rīcības sekas un dzīves sasniegumus, t. i., pašrealizāciju. Longitudinālā pētījuma dati, kuri tiek izmantoti arī šajā pētījumā, ļauj sekot pētāmai paaudzei tieši šajā dzīves ciklu maiņas periodā.

Līdz ar sociālajām un ekonomiskajām pārmaiņām 20. gadsimta beigu posmā sociālajās zinātnēs notiek daudzu teorētisko pieeju pārskatīšana un izmaiņas, tajā skaitā arī jautājumā par vecuma posmu īpatnībām. Tiek atzīts, ka kopš 20. gadsimta beigām notiek tradicionālo vecumposmu robežu saplūšana, kā rezultātā t.s. vecuma pulkstenis izmaiņas

cilvēka dzīvē spēj noteikt ar daudz mazāku precizitāti (Neugarten & Neugarten 1987). Kā piemērs tiek izmantota cilvēka dzīvē būtisku notikumu pārvirze laikā – mūsdienās daudzi cilvēki atsāk mācības 35, 45 un pat 60 gadu vecumā; arvien biežāk bērni dzimst trīsdesmitgadīgiem un vecākiem pāriem; laulības, šķiršanās un atkārtotas laulības var notikt jebkurā vecumā.

1.1.2. Pārejas posma analīzes konceptuālo pieeju attīstība

Sociāli ekonomiskie procesi ietekmē arī sociologu viedokļa maiņu par pārejas periodizāciju un tās specifiku. Nedz psihologi, nedz sociologi neapšaubā, ka pāreja no jaunības uz pieaugušo dzīvi ir sociāli nosacīts process. Pārejas modeļos un veidos atspoguļojas konkrēta sociāli vēsturiskā perioda iezīmes un konkrētas sociālās vides sociokulturālās īpatnības. Ieskats pāreju raksturojumos sniegts šajā paragrāfā.

Pagājušā gadsimta piecdesmitajos gados jaunības fāzes funkcijām pārejā uz pieaugušā fāzi pievērsās ASV sociologs Tolkots Pārsonss. Valdošie uzskati tobrīd raksturoja jaunatni kā atsevišķu sociālu grupu ar savu īpašu „kultūru”, kas ietver atbildības trūkumu, sportu kā ceļu uz panākumiem, negatīvas emocijas attiecībā uz pieaugušo pasauli, fizisko pievilcību kā statusa avotu vienaudžu grupā. Jaunatnes socioloģijā pārejas posma jēdziens pārliecinoši ienāk 60. gados. Kopš tā laika jauniešu pāreja pieaugušo statusā un ar to saistītās problēmas kļūst par vienu no centrālajiem izpētes objektiem mūsdienu pētījumos jaunatnes socioloģijas jomā.

Dažādos periodos pārejas raksturojumam izmantotas atšķirīgas metaforas, kurās atspoguļojas tobrīd valdošās teorētiskās pieejas jaunatnes mijiedarbībā ar apkārtējo sociālo vidi un pārejas no jaunības uz sociālu briedumu seku skaidrojumā (Furlong, Evans 1997). Sākuma posmā – 60. gados jauniešu pārejas pieaugušo statusā izpēti un raksturojumu ietekmē funkcionālisma pieeja. 60. gadu beigās, balstoties uz pētījumiem, tiek pierādīts, ka jaunatnes *buržuāziskošanās* (*embourgeoisement*) ir mīts. Modē nāk strukturālā marksisma uzskati, akadēmiskajā vidē attīstās kultūras studijas. Socioloģija, tajā skaitā arī jaunatnes problēmas un jautājumi tiek politizēti un radikalizēti. Piemēram, Birmingemas Laikmetīgās kultūras izpētes centra (*Birmingham Centre for Contemporary Culture Studies – CCCS*), kas tobrīd bija viens no vadošajiem šajā jomā, pētnieki interesējās

galvenokārt par to, kā jaunatne izmanto subkultūru, lai reaģētu uz ekonomiskajiem un sociālajiem apstākļiem (Hall, Jeferson 1976; Hall, Jeferson, Clarke 1976). Analīzes galvenais objekts ir kultūra, bet kultūras veidošanās procesā svarīgākā ir šķiriskā piederība. CCCS zinātnieki, balstoties uz neomarksista Antonio Gramši hegemonijas teoriju, pierādīja, ka jaunatnes subkultūras kļūst par šķiru cīņas poligonu.

Jauniešu pāreja pieaugušo statusā tika izprasta vairāk kā „sociālo nišu aizpildīšana”. Galvenā ideja bija to normu apgūšana, kas garantē jauno cilvēku veiksmīgu integrāciju pieaugušo statusu – lomu pasaulē. Eksistēja vismaz trīs tipiski modeļi pārejā uz darba dzīvi: augstākā izglītība, dažādi profesionālās apmācības veidi, „balto apkaklīšu” karjera vai nekvalificēts darbs vājas profesionālās sagatavotības vai sociāli profesionālās izaugsmes perspektīvu trūkuma gadījumā (Ashton, Fields 1976).

Sakarā ar ekonomiskajām pārmaiņām un bezdarba pieaugumu 70. gados jauniešu pāreja pieaugušo statusā kļūst sarežģītāka. Jaunatnes jautājums ātri tiek novirzīts uz jauniešu bezdarba problēmu, galvenokārt tajā vainojot pašus jauniešus. Tā rezultātā notiek pārvirze no “iekļaušanas politikas” uz “kontroles politiku”, kas tiek lietota kā mehānisms, lai tiktu galā ar ekonomisko krīzi un saglabātu valsts autoritāti. 70. un 80. gados notiek plaša globālās ekonomikas pārstrukturācija, kas pārveido arī jaunatnes darba tirgu, izsaucot augstākos bezdarba rādītājus pēckara periodā. Jauniešu nodarbinātība pēc 70. gadu krīzes vairs neatjaunojās atbilstoši darba tirgus pieaugumam. Palielinās jauniešu apmācības ilgums pēc skolas beigšanas. Kā galvenais mehānisms ar jauniešu bezdarbu saistīto problēmu risināšanai 70. gadu beigās Lielbritānijā tiek izveidota programma „*Manpower Services Commission's Youth Opportunities Programme* (YOP). Jauniešu profesionālās apmācības paildzināšana un plašā izplatība ir atbilde uz jauniešu bezdarba rādītāju paaugstināšanos. Vēlāk jauniešu apmācība tiek pārveidota, pamatā liekot darba ētiku un disciplīnu jaunajiem bezdarbniekiem. Par tās raksturīgu iezīmi kļūst ilgstošs apmācības – izglītošanās periods, īslaicīgs bezdarbs, profesionālā apmācība jeb pārkvalifikācija (treniņš). Darbam ar jauniešiem un palīdzībai dažādu projektu realizēšanā tiek pat speciāli gatavoti nepilna laika darbinieki. Objektīvu apstākļu nosacītā pārejas procesa ieilgšana atspoguļojas jaunās pētnieciskās koncepcijās par pāreju pieaugušo statusā, paplašinot šī procesa funkcionālo izpratni (Coleman 1994; Hill, Monks 2000).

Pāreja tiek aplūkota kā „sociālo sakaru”, „sociālo tiltu” veidošana, sociālo ceļu un taku (trajektoriju) meklēšana, pa kurām ejot jaunieši iekļaujas pieaugušo dzīvē. 80. gados zinātniskajā diskursā parādās termini „sociālās trajektorijas”, „dzīves ceļi” (*life path in transition to adulthood*). Panākumi darba karjerā, atspoguļojot strukturālisma teorētisko pieeju ietekmes, tiek aplūkoti kā dažādu sociālo spēku, kas ir ārpus jauno cilvēku kontroles, darbības rezultāts. Tiek atzīta galvenokārt tādu strukturālo faktoru kā sociālā slāņa, dzimuma, etniskās piederības, izglītības un darba tirgus nosacījumu, nevis individuālo īpašību un personisko mērķu nozīme. Šajā posmā jauniešu pāreja saistīta ar profesionālās pašnoteikšanās aktualizāciju. Piemēram, Lielbritānijā 80. gados skolu programmās tiek intensīvi palielināta profesionālā apmācība (*vocationalism*). Ir izveidojies uzskats, ka pēc jauniešu skaļajiem protestiem šai paaudzei drošības nolūkos tiek mēģināts saglabāt *status quo*, kaut gan – ko nozīmē *status quo* tik sarežģītā un dinamiskā pasaulē?

Arī pašreizējā postpadomju telpā 80. gados sociālo zinātnieku izpētes lokā ienāk jauniešu iekļaušanās pieaugušo dzīvē. Jauniešu pārejas posma analīze tiek veikta jauniešu dzīves pašnoteikšanās (*самоопределение*) jeb pašrealizācijas izpētes kontekstā (Lisovskis, Šubkins). Jauniešu dzīves pašnoteikšanās veidi tika pētīti un analizēti arī starptautiskā longitudinālā pētījuma „Paaudzes ceļi un gaitas” (Титма 1988; Титма 1992; Титма 1997) ietvaros. Tā kā promocijas darba galvenās problēmas – jauno cilvēku subjektīvās labklājības analīzē izmantoti tieši šī pētījuma dati, tad detalizēts pētījuma metodoloģijas apraksts sniegts šīs nodaļas nākamajos paragrāfos, bet metodikas apraksts – darba 3. nodaļā. Tomēr kopumā jāatzīst, ka pats termins – dzīves pašnoteikšanās, pašrealizācija plašāku pielietojumu socioloģiskajā literatūrā neguva.

1.1.3. Pārejas posma specifika gadsimtu mijā

Poststrukturālisma attīstība 90. gados ienes kardinālas izmaiņas jaunatnes sociālās pašnoteikšanās analīzē. Pēdējos divus gadu desmitus raksturo tas, ka šī pāreja – jauniešu kļūšana par pieaugušajiem – ir tapusi ievērojami sarežģītāka, salīdzinot ar citām paaudzēm.

Pašreizējā jaunatnes socioloģijā pārejas jēdziens tiek izmantots ļoti plaši. Tas likts pamatā arī vienam no jaunības sociālo uzdevumu interpretējumiem. Neskatoties uz dzīves ceļu daudzveidību, vairākumam jauniešu līdz pat 90. gadiem bija raksturīgs tradicionālais pārejas modelis, kurā pieaugušā statusu noteica galvenokārt algota darba uzsākšanas un savas ģimenes izveidošanas kritērijs. Kopš 90. gadu sākuma šāda lineāra pāreja vairs nav raksturīga vairākumam jauniešu, un to pakāpeniski nomaina mazāk standartizēts un ilgstošāks pārejas posms, kas prasa ne tikai ilgāku laiku, bet ir arī sarežģītāks un individualizēts. Līdz ar to tradicionālais modelis, kas paredz secīgu pāreju: skola, apmācība vai studijas, kas sagatavo noteiktām profesionālām pozīcijām, un darba gaitu uzsākšana, kurā diezgan skaidri var iezīmēt robežu starp jaunieša un pieauguša cilvēka statusu (Kovacheva, Pohl 2007; France 2007), nespēj pilnībā izskaidrot un nedod iespēju analizēt ar jauniešu pārejas posmu saistītos jautājumus. Tomēr arī modernajās sabiedrībās ir virkne statusa iezīmju, kas palīdz strukturēt jauniešu pāreju pieaugušo dzīvē. Tās var būt sociālas, politiskas un ekonomiskas un attiecas uz materiāliem resursiem, sociālām iespējām un sociālo politiku. Process tiek aplūkots kā vesela sērija savstarpēji saistītu pāreju, kuru galvenais rezultāts vērsts uz pastāvīgas sociālās pozīcijas sasniegšanu (ģimenes izveidošanu, karjeras izaugsmi, sabiedrisko aktivitāti utt.). Izmaiņas vienā no pārejas aspektiem neizbēgami ietekmē arī citus, nodrošinot veiksmi un panākumus vai – pretēji – cerību sabrukumu (Coles 1995; Nagel, Wallace 1997; Wallace, Kovacheva 1998; Miles 2007; Goodwin, O'Connor 2005).

Mūsdienās jaunajiem cilvēkiem ir daudz mazāk iespēju paļauties uz kolektīviem modeļiem un standarta risinājumiem, bet biežāk pašiem jāpieņem lēmumi un par tiem arī jāatbild, neskatoties uz nevienlīdzīgu pieeju resursiem, iespējām un citiem sociālās atstumtības riskiem. Arī noteiktas izglītības ieguve vairs negarantē noteiktu pozīciju darba tirgū, kā tas lielākoties notika agrāk. Jaunietim pašam aktīvi jāiesaistās darba meklējumos vai neveiksmes gadījumā jāatrod citi veidi savu zināšanu pielietošanai. Pateicoties globalizācijas veicinātajai elastībai, kas ir izjaukusi standartizēto saistību starp izglītību un nodarbinātību, jauniešu pāreja kļūst individuālāka un nestandardizēta. Pētījumi norāda uz daudzveidīgajām izvēlēm, kas jāizdara jauniešiem. Pieaug „sajukums” jaunu cilvēku dzīvē, kombinējot dažādus uzdevumus un aktivitātes. Piemēram, darba un mācību

savienošana, kas atšķiras no iepriekšējo paaudžu standartizētās pārejas. Atbilstoši šai pieejai pāreja pieaugušo statusā lielā mērā atkarīga no jauniešu individuālajām īpašībām un spējām pārvarēt ārējos riskus un draudus. Tā vietā, lai sekotu kolektīviem modeļiem, jaunieši pieņem individuālus lēmumus par izglītības turpināšanu, par prasībām pret darbu, par vecāku māju atstāšanu u.c. Jaunieši uzskata, ka viņu pašu individuālā izvēle veido viņu karjeras virzienu un identitāti (France 2007; Rungule, Kārklīņa 2009). Jauniešiem jāiemācās izvērtēt iespējas, kas tiek piedāvātas, un līdzīgi jūrasbraucējiem jālauž ceļu nenoteiktības jūras viļņos.

Šādos nosacījumos riska kategorija kļūst par vienu no būtiskākajiem raksturojumiem jaunības izpētē un tiek analizēta galvenokārt nesecīgu un nekonsekventu statusa izmaiņu kontekstā, kuru rezultātā sociālais briedums dažādās sfērās iestājas nevienmērīgi un palielinās atkarība no dažādām sociālā atbalsta formām. Jaunības kā dzīves posma pārejošais raksturs jau imanenti iekļauj dažādus riskus, bet, šiem pārejas procesiem ieilgstot un diferencējoties, pieaug arī dažādu sociālo šķēršļu un nenoteiktības apjoms, riska līmenis paaugstinās (Чупров, Зубок, Уильямс 2003). Un, lai gan jaunatnes socioloģijas literatūrā noris diskusija par riska teorijas piemērotību, lai aprakstītu jauniešu iekļaušanos sabiedrībā (Finn 2001; Griffin 2001), tomēr nevar noliegt, ka sabiedrības strukturālās izmaiņas ietekmē jaunatni kā sociālu grupu un ka nenoteiktība veido daļu no viņu dzīves (Nugin 2008).

Britu sociologs Elans Franss (*Alan France*), raksturojot mūsdienu sabiedrību un jauniešu pāreju no izglītības uz darbu, uzsver divas būtiskas iezīmes: pārejas procesa individualizāciju un to, ka nodarbinātība vairs nebūt nav vienīgais un galvenais pārejas procesa komponents. Kopš 20. gs. 90. gadu beigām rīcībpolitiku drošākas pārejas nodrošināšanai no skolas uz darbu neizdevīgā stāvoklī esošiem jauniešiem raksturo „sociālās integrācijas” un „sociālās atstumtības” diskursi. Sociālā integrācija apzīmē gan sabiedrības procesu, gan stāvokli, kas ideāli izpaužas kā līdzsvars starp individuālām tieksmēm un kolektīvām vajadzībām (Rungule, Kārklīņa 2009).

Andreass Valters (*Walther*) norāda, ka sociālā atstumtība tiek skaidrota no „insaideru” pozīcijām, definējot tos, kas ir jāiekļauj, – „autsaiderus”. Tas nozīmē, ka sociālā iekļaušana sākas ar varas attiecībām, kas ietver risku, ka sociālā integrācija var tikt

reducēta uz sistēmas integrāciju atbilstoši funkcionāliem imperatīviem, kur indivīdiem ir tikai pasīva loma, viņi „tiek iekļauti”. Taču iekļaušana nevar notikt, mehāniski „ieliekot” jaunu cilvēku darbā vai izglītībā, tā ir atkarīga no paša indivīda lēmuma un izvēles. Līdz ar to nozīmi iegūst indivīda motivācija, tās aktivizēšana. Nodarbinātības kontekstā aktivizēšana sākas ar pieņēmumu, ka bezdarbnieki ir pasīvi, lietojot terminus „iemācīta bezpalīdzība”, „atkarības kultūra”, vai – racionālās izvēles terminos – priekšroka tiek dota pabalstam, nevis darbam (Walther 2007). Lai noteiktu jauniešus, kas ir neizdevīgākā stāvoklī salīdzinājumā ar citiem vai – citādi sakot – kas vairāk pakļauti sociālās atstumtības riskam, tiek izmantotas dažādas pazīmes, galvenokārt uzmanību pievēršot izglītības pārtraukšanai un jauniešu bezdarbam. Sociālekonomiskās neizdevīguma struktūras attiecas uz jaunu cilvēku resursiem, ko viņi var izmantot pārejā uz darbu, bet tie ir atkarīgi no iegūtās izglītības, ģimenes atbalsta, dzimuma, etniskās piederības un reģiona (Walther 2007). Raksturojot jauniešus, kas vairāk pakļauti sociālās atstumtības riskam, tiek izmantoti atbiruma (*drop-out*) rādītāji. Kopš 90. gadu beigām tiek runāts par šādu jauniešu nulles statusu (*status zero*), uzsverot, ka viņiem nav statusa sabiedrībā, precīzāk – viņi nav iesaistīti ne izglītības sistēmā, ne apmācībā, ne nodarbinātībā (Williamson 1997).

Pazīstamo jaunatnes pētnieku Furlonga un Kartmela jau 90. gados izteiktais secinājums ir spēkā arī šobrīd: „Jaunieši var censties veidot pieaugušo identitātes un saskaņotas biogrāfijas, attīstīt stratēģijas, lai pārvarētu dažādus apstākļus, bet viņu dzīves iespējas paliek ļoti strukturētas – sociālā šķira un dzimums ir izšķiroši, lai saprastu pieredzes dzīves kontekstā” (Furlong, Cartmel 2007: 109)⁵. Sociālās struktūras un individuālās motivācijas faktori ir saistīti: tiem, kam ir augstāka izglītība, ir gan resursi, gan iespējas izvēlēties jēgpilnus mērķus, bet tiem, kam ir zema kvalifikācija un vāji ģimenes resursi, nav pieejas un iespēju realizēt jēgpilnu karjeru. „Izkrītot” no formālām institūcijām, kas nosaka jauniešu pilnvērtīgu patstāvīgas dzīves uzsākšanu, piemēram, paliekot bez izglītības vai bez darba, viņi var darboties tikai autonomi. Jaunatnes pētnieki secina, ka diemžēl arī politiski maz ko var darīt, lai mazinātu nevienlīdzību jauniešu vidū.

---

⁵ Pirmais izdevums: Furlong, A., Cartmel, F. (1997). *Young people and social change: new perspectives* Buckingham: Open University Press.

„Strukturētais individuālisms” cenšas samierināt sociālās pārmaiņas un kontinuitāti, parādot, ka individuālismu var regulēt, atklājot nepārtrauktus struktūras spēkus. Izvēloties savu ceļu, jauniešiem jābalstās uz esošajiem resursiem. Bet pieejamie resursi ir tieši saistīti ar šķirisko pozīciju un nosaka to, kā viņi var izmantot savas iespējas. „Izvēles” un „iespēju” diskurss, kas ir izplatīts ikdienā un uz individuālismu balstītajās politiskajās pieejās, līdztekus kolektīvo sociālo identitāšu panīkumam rada jauniešiem nepareizu priekšstatu par realitāti un ilūziju, ka viņi paši var kontrolēt savu dzīvi. Attiecības starp „individuālismu” un „struktūru” ir labi redzamas atsevišķu kopienu līmenī. Trūcīgākie reģioni un kopienas rada jaunu „nabadzīgas” pārejas veidu. Strukturāliem ierobežojumiem lokālā kontekstā ir liela ietekme uz jauniešu izglītības līmeni un kvalitāti.

Sociologi, kas pētījuši jauniešu pārejas procesu dažādās Eiropas valstīs, ir vienoti savos secinājumos par to, ka pāreja ir kļuvusi daudz fragmentētāka: ģimenes veidošana, mājoklis, dzīves stils vairs nav cieši saistīti ar nodarbinātību, bet notiek atšķirīgā ritmā. Jaunu cilvēku dzīve svārstās starp autonomiju un atkarību, jaunieša un pieaugušā statusu kā rotaļlieta „jo-jo” (Walther, Pohl 2005). Pārejas procesa destandartizācijā izglītībai un darbam (kontekstā – bezdarbam) ir paradoksāla loma. No vienas puses, izglītības līmenis paaugstinās, tas ietekmē pārejas ieilgumu, no otras puses, destandartizācija palielina jūtīgumu pret bezdarbu, pieaug individuālo kļūdu un nepareizi pieņemto lēmumu risks. Tā kā izglītība un nodarbinātība vairs nav cieši saistītas, augstāks izglītības līmenis un kvalifikācija negarantē nodarbinātību, tomēr abi minētie resursi joprojām veido pamatu ilgspējīgai karjerai. Šādā situācijā, kad pieaug individuālā atbildība, arī individuālā subjektivitāte kļūst svarīga. Citiem vārdiem, individuālie aģenti pretstatā sociālekonomiskām un institucionālām struktūrām kļūst redzamāki, izšķiroša ir viņu motivācija pieņemt to vai citu lēmumu par izglītības turpināšanu, darba izvēli vai ģimenes veidošanu. Savas nākotnes veidošana un pāreja pieaugušo statusā, neskatoties uz struktūras ierobežojumiem, kļūst ievērojami individuālāka. Kā norāda Elans Franss, tradīcijas un vecie kolektīvie risinājumi, šķiru dalījums un tradicionālā kolektīvā solidaritāte vairs nevar palīdzēt, tāpēc indivīdiem jāpaļaujas uz savu biogrāfiju un personiskām prasmēm, jāmeklē biogrāfisks risinājums sistēmiskām pretrunām. Individualizācijai jāklūst par „jaunu” sociālo struktūru.

Ņemot vērā, ka pāreju ietekmē ārējie strukturālie faktori (darba tirgus struktūra, institucionālā kārtība) un individuālie dzīves ceļa lēmumi, teorētiskajā literatūrā runā par „pārejas režīmiem” kā mijiedarbību starp sociāli ekonomiskām, institucionālām un individuālām dimensijām un kultūras dimensiju, kas nosaka to, kas ir normāls, akceptējams un leģitīms konkrētajā kontekstā (Rungule, Kārkliņa 2009). Vācu sociologs Andreass Valters (*Andreas Walther*) izdala četras pārejas režīmu grupas (Walther 2006). Pirmā grupa ietver universālo pārejas režīmu, kas raksturīgs Skandināvijas valstīm (Dānija, Zviedrija). Atbilstoši tam universālās labklājības tiesības tiek saistītas ar jauniešu pilsoņa statusu: to raksturo tādi rādītāji kā obligāta izglītība, elastīga apmācība, plaša pieeja augstākajai izglītībai un darba tirgum, pateicoties plašam publiskajam sektoram, plašas konsultāciju iespējas, lai veicinātu jauniešu personīgo attīstību, augsts vienlīdzīgu iespēju līmenis vīriešiem un sievietēm. Otrā grupa – liberālais pārejas režīms Lielbritānijā un Īrijā: raksturīga pieeju daudzveidība, pateicoties elastīgai izglītībai, apmācībai un darba tirgum, galvenais akcents tiek likts uz individuālo atbildību un darbu, kas palielina risku un nevienlīdzību jauniešu vidū; jaunatnes politikas mērķis ir pēc iespējas ātrāk padarīt jauniešus ekonomiski neatkarīgus. Trešā grupa – uz nodarbinātību centrētais pārejas režīms tādās Eiropas valstīs kā Vācija, Francija, Nīderlande: selektīva izglītības sistēma, kas izvieto jauniešus sociālās pozīcijās dažādos segmentos; liela nozīme profesionālai izglītībai, tā ir standartizēta; sociālā drošība atšķirīga dažādos darba tirgus segmentos (centrs–perifērija); jaunatnes politikā galvenais akcents likts uz sociālo un profesionālo pozīciju ieņemšanu. Ceturtā grupa – aizsardzības (*sub-protective*) pārejas režīms, kas raksturīgs Vidusjūras valstīs (Itālijā, Spānijā, Portugālē) un ietver obligāto skolu, vienlaikus nenodrošinot apmācības ceļus un pieejas pabalstiem; fragmentēta aktīva darba tirgus politika, nozīmīgāka loma neformālajam un nestabilam darbam, ilgāka atkarība no ģimenes; nozīmīga dzimuma ietekme uz karjeras trajektorijām, neskaidri nosakāms jauniešu sociālais statuss. Līdzīgi kā citi autori (Чупров, Зубок, Уильямс 2003), Andreass Valters norāda, ka postsociālisma valstu pārejas režīmi Centrālās un Austrumeiropas valstīs jāanalizē atsevišķi, cenšoties iekļaut tos kādā no modeļiem vai varbūt radot ko pilnīgi jaunu un atšķirīgu.

Kopš jauniešu pāreja uz pieaugušo statusu kļūst par īpašu izpētes objektu, teorētisko

pieeju raksturojumam iezīmējas divi virzieni: sabiedrības sociālajā struktūrā un individuālajā darbībā balstītas pieejas procesa virzošā aģenta noteikšanā. Pirmās pieejas teorētiski akcentē jauniešu pozīciju sociālajā struktūrā un šīs struktūras noteiktās iespējas un ierobežojumus, kā arī institucionāli noteikto kārtību, kas lielākoties attiecas uz visiem vienas sabiedrības jauniešiem. Otrās pieejas gadījumā akcents tiek likts uz subjektīvajiem faktoriem – individuālo motivāciju, izvēli un darbību savu mērķu sasniegšanā. Pēdējā desmitgadē šīs pieejas vairs netiek strikti nodalītas, uzsverot, ka jāņem vērā kā sociālās sistēmas, tā individuālie faktori.

Jauniešu pārejas destandartizācija ir izaicinājums arī jaunatnes politikai. Pīters Kellijs raksturo šīs sadrumstalotās un de-standartizētās pārejas sociālās darbības sfēras "mežonīgas zonas", kurās arvien mazāk iespējams sekot institucionāliem kritērijiem. Tas atbilst Zigmunta Baumana secinājumam par nenoteiktību kā pamatstāvokli postmodernajos apstākļos (Kelly 1999; Bauman 2001). Kā atbildi valsts struktūras cenšas sakārtot šīs sfēras ar formālu struktūru palīdzību un prognozējamu rezultātu, institucionalizējot jauniešu dzīves ceļus. Bet pats objekts – jaunieši ir dilemmas priekšā, konstatējot, ka trajektorijas (piedāvājums), ko nodrošina valsts un sociālās institūcijas, neatbilst nedz to faktiskajai dzīves situācijai, nedz faktiskajam pieprasījumam darba tirgū. Tas padara iekļaušanos piedāvātajās struktūrās nepievilcīgu. Tajā pašā laikā pašu izvēlētie dzīves ceļi un karjeras ir pieejami tikai mazākumam – tiem, kam ir pietiekami resursi, prasmes un drosmes (Kovacheva 1998; Bois-Reymond 1998).

Viena no produktīvākajām pieejām to veidu analīzei, kādos jaunieši izjūt pāreju un cenšas to pielāgot savai ikdienas dzīvei un dzīves plāniem, meklējama kultūras paradumu un dzīves stila sfērā. Ir skaidrs, ka jaunie cilvēki, izmantojot institucionālās sistēmas piedāvājumu, izvēlas to darbības veidu un rāmi, kurā tie labāk var integrēt jauniešu kultūras orientācijas un jau ierasto kārtību (Bois-Reymond 1998; Pais 2000; Miles et al. 2002). „Pieaugušo” prasībām atbilstoša sevis realizācija – darbs un ģimenes veidošana, no vienas puses, un iesaistīšanās jauniešu kultūras kontekstā, no otras puses, – ir viens no svarīgākajiem un tajā pašā laikā pretrunīgākajiem mūsdienu jauniešu dzīves aspektiem. Daudzi jaunieši vecumā no 18 līdz 25 gadiem, kā arī vecāki neuzskata sevi par

pieaugušajiem arī tajos gadījumos, kad viņi sagaida, ka institucionālā līmenī pret viņiem izturēsies un viņus respektēs kā pieaugušos (Evans, Heinz 1994; Walther et al. 1999).

Rezumējot iepriekš izklāstīto, jāsecina, ka kopš 90. gadu beigām jauniešu problēmu analīzē būtiskas izmaiņas nav vērojams un arī šobrīd pilnībā piemērojams Gidensa secinājums, ka, pieaugot subjektivitātes nozīmei jauniešu biogrāfijas pašizveidē, destandartizētas pārejas koncepts kļūst par centrālo attiecībās starp struktūru un aģentiem (Gidenss 1999). Jaunās sievietes un jaunie vīrieši atrod jaunus ceļus un alternatīvas, radot jaunus pārejas modeļus, dzimumlomu dalījumu utt. Un šo procesu raksturo jauno pieaugušo orientācija uz pašreizējo momentu, situāciju, nevis uz nākotni. Bieži vien jaunajiem cilvēkiem vispār nav svarīgi, vai un kurā brīdī klasiskie sociālās integrācijas orientieri un kritēriji (darba un ekonomiskā patstāvība, savas ģimenes izveide) tiek sasniegti (Evans, Rudd 1998; Walther et al. 1999). Tas nozīmē, ka jauniešu sociālā integrācija sabiedrībā nevar tikt balstīta vienīgi uz tādiem institucionāliem vai sistēmas kritērijiem kā kvalifikācija, nodarbinātība vai ienākumi, bet jāietver arī subjektīvā apmierinātība, kas var neatbilst sistēmas kritērijiem. Iekļaušanas perspektīvā jāietver abi – sistēmas un subjektīvie riski (Kovacheva, Pohl 2007). Pāreja pieaugušo statusā un līdz ar to integrācija sabiedrībā attiecināma uz visaptverošu izpratni par sociālo integrāciju, kurā sistēmiski panākumi (kvalifikācija, darba vieta, ienākumi u.c.) un subjektīvā apmierinātība, panākumi (pieredzes atzīšana un motivācija) ir savstarpēji saistīti. Tas nozīmē, ka, ja kāda no abām dimensijām, kas ved uz sociālo iekļaušanos, tiek atstāta novārtā, šis process var būt nesekmīgs. Jaunieši var iziet no sistēmas noteikumos acīmredzami veiksmīgas dzīves trajektorijas, ja tā neatbilst viņu subjektīvajām prasībām (orientācijām). Un otrādi – izvēlēties trajektorijas, kuras tiem šķiet subjektīvi atbilstošas, bet kuras nav sociāli akceptētas (nav guvušas institucionālu atbalstu) un var novest strupceļā. Attiecinot to uz jaunatnes politiku, tai jābūt pietiekami elastīgai un kontekstuālai atbilstoši individuāliem gadījumiem. Bet individuālais konteksts var tikt atbilstoši novērtēts, tikai ņemot vērā subjektīvo dimensiju (Walther et al. 2002).

1.2. Longitudinālā pētījuma nozīme pārejas procesu izpētē

Vairākkārt šajā darbā atsaucos uz longitudinālo pētījumu nenovērtējamo nozīmi jaunības kā pārejas posma dzīves cikla izpētē un vienlaikus arī otrajā jomā, kam veltīts šis darbs, – subjektīvās labklājības pētniecībā. Longitudinālā metode ir īpaši nozīmīga, pētot izmaiņas kādā sociālā grupā noteiktā laika periodā, šajā gadījumā paaudzes dzīves ceļā.

1.2.1. Paaudzes jēdziens

Konkrētā pētījuma ietvaros izpētes objekts ir paaudze (*generation*) dažādu dzīves ciklu nomaiņas periodā. Par pārejas posmu runāts jau pirmajā nodaļā. Šajā tiks aplūkots, kas konkrēti tiek saprasts ar terminu „paaudze”.

Piederība paaudzei ir objektīvs indivīda dzīves fakts, ar ko viņam jārēķinās. Te runa ir par pietiekami noturīgu sabiedrisku parādību ar samērā konstantām pazīmēm (paaudzei tādas piemīt, un tās var empīriski noteikt), kas attiecībā pret atsevišķu indivīdu, proti, paaudzes pārstāvi, iegūst relatīvi neatkarīgu eksistenci. Indivīds ne pēc savas gribas ir iesaistīts noteiktās paaudžu attiecībās (kaut arī tur īstenojas viņa paša griba, nodomi un plāni) noteiktā laikā un telpā, proti, konkrētā vēstures periodā.

Jēdzienu „paaudze” lieto divās nozīmēs: 1) ar to tiek apzīmēti visi sabiedrības locekļi, kas dzimuši vienā laika periodā un tiek aplūkoti kā noteikta kolektīva kopība (piemēram, pēckara paaudze, 60. gadu paaudze u.c.); šajā nozīmē periods starp vienu paaudzi un nākamo demogrāfiskās mērķtiecības dēļ tiek pieņemts apmēram trīsdesmit gadu, t.i., starpība starp laikabiedriem un viņu bērniem. Uzskata, ka vienai paaudzei ir ne tikai kopīga dzīves pieredze, bet arī kopīgi uzskati un parādību uztveres raksturs; 2) cilvēku kopums, kas dzimis vienā un tajā pašā laikā. Pēdējā nozīme ir galvenais kritērijs šajā pētījumā.

Kārlis Manheims (*Karl Mannheim*) atšķir paaudzes pēc *izvietojuma laikā* (dzimšanas kohorta) un pēc *īstenības*, t.i., pēc piederības noteiktai grupai, pateicoties noteiktai kopīgai pieredzei. Šajā pētījumā ar kohortu (*cohort*) tiek apzīmēta cilvēku grupa, kurai ir kopīgs raksturojums – dzimšanas gads, bet, ņemot vērā izlases veidošanu un pētījuma galveno mērķi – sekot jauniešu dzīves gaitām pēc vidējās izglītības iegūšanas,

pētījuma objektu vienlaikus var raksturot gan kā dzimšanas gada kohortu (*birth cohort*), gan vidējo izglītības iestāžu absolventu kohortu – grupu, kam kopējs skolas apmeklējuma laiks.⁶

Paaudze ir relatīvi noturīgs sabiedriskais veidojums. Tas ir kas vairāk nekā vienkārši indivīdu kopums, kuram ir tādas kopīgas īpašības, kas nepiemīt atsevišķiem to veidojošiem indivīdiem. Paaudzei ir sava vēsture un loma sabiedrībā, kas pārsniedz cilvēka individuālās dzīves robežas. Tāpēc paaudzes liktenis, kas izvēršas laikā un telpā un konstituējas tās darbības rezultātā, nesakrīt ar tās individuālo pārstāvju konkrētajiem dzīves ceļiem un likteņiem, bet izsaka kādu kopīgu tendenci un iezīmes, kuru noskaidrošanai galvenokārt bija veltīts šis longitūdinālais pētījums.

Paaudzes ietvaros iekļaujas noteiktas sociālas grupas – šādas grupas ir vīrieši un sievietes, galvaspilsētu, pilsētu un lauku iedzīvotāji, grupas ar dažādu izglītības līmeni, ienākumiem, ģimenes stāvokli u.tml.

Savukārt paaudze ir sabiedrības, ar ko saprot visu sociālo attiecību kopumu, kas pastāv konkrētā telpā, daļā. Sabiedrības kā veseluma ietvaros īstenojas cilvēku kopdzīve, šajā gadījumā – pētāmās paaudzes dzīve. Šo veselumu veido elementi, un sabiedrība ir savu apakšsistēmu sarežģīta hierarhija. Galvenās no tām ir ekonomiskā (ražošanas un sadales sfēra), politiskā (valsts, partiju, sociālo institūtu u.tml. sfēra) un sociālā (sociālo saišu sistēma, kas balstīta uz etniskiem, demogrāfiskiem, nacionālajiem u.c. faktoriem). Visbiežāk termins „sabiedrība” tiek izmantots attiecībā pret nacionālajām valstīm (no citām šī termina nozīmēm mēs abstrahējamies), jo tiek uzskatīts, ka tieši valsts ietvaros veidojas sabiedrisko parādību specifika un savdabība. Tāpēc arī pētījums par konkrētās paaudzes gaitām un likteņiem tiek konkretizēts attiecībā pret noteiktām valstīm vai arī to reģioniem.

Attiecībā pret pētāmo paaudzi valsts ir tā, kas kopumā nosaka paaudzes attīstības virzienu un izvēršanās robežas: paaudzes ekonomiskās iespējas (piemēram, īpašuma līmeni un lielumu, privātīpašuma un uzņēmējdarbības iespējas u.c.), izglītības iespējas

---

⁶ Jāpiebilst, ka, tā kā izlase tika realizēta vidējo mācību iestāžu absolvējošajās klasēs, tad sakarā ar atšķirībām, kas tolaik pastāvēja starp krievu un latviešu apmācības ilgumu, izlasē tika iekļauti 1965.–1967. gadā dzimuši jaunieši. Parasti par dzimšanas gada kohortu runā, attiecinot to uz vienā gadā dzimušiem cilvēkiem.

(izglītības kvalitāti, iespēju to paaugstināt, gūt izglītību ārzemēs u.c.), mobilitātes iespējas (mainīt dzīvesvietu pēc saviem ieskatiem u.c.), iespējas līdzdarboties noteiktās sociālās un politiskās grupās (partijās, reliģiskajās organizācijās u.c.), pašrealizācijas iespējas (iespēju izvēlēties nodarbošanos pēc saviem ieskatiem un spējām u.c.), sociālās garantijas (medicīniskā aprūpe u.c.) un galu galā – arī priekšstatus par to, ko nozīmē izdevusies, veiksmīga un laimīga dzīve.

Protams, arī konkrētā paaudze ar savu darbību var ietekmēt sabiedrības raksturu (piedalīties politiskajās aktivitātēs, kas vērstas uz sistēmas maiņu u.c.), taču tā vai citādi sabiedrība kā valsts ir tā, kas galu galā piešķir noteiktu ievirzi paaudzes ceļiem un gaitām.

Paaudze, kuru aplūkojam šajā darbā, ir unikāla, jo longitudinālā pētījuma periods ir aptvēris ne tikai vairākus dzīves ciklus, bet ļāvis fiksēt datus par to, kā notikusi jauniešu pāreja pieaugušo statusā un integrācija sabiedrībā, kardinālu strukturālo un valstiskuma formu izmaiņas kontekstā. Lai paskaidrotu empīriskās analīzes kontekstu un rezultātu interpretāciju, nākamajā paragrāfā aplūkota longitudinālā pētījuma posmu norises vēsture un metodika.

1.2.2. Longitudinālā pētījuma „Paaudzes ceļi un gaitas” vēsture un posmi

Pētījuma vēsture (Koroļeva, Rungule, Trapenciēre 2009). Longitudinālais pētījums “Paaudzes ceļi un gaitas” (*“Path of Generation”*, turpmāk: PG), kas tika veikts Latvijas Filozofijas un socioloģijas institūtā laika posmā no 1983. līdz 1998. gadam, ir daļa no liela starptautiska projekta ar tādu pašu nosaukumu. Visā sociālo pētījumu vēsturē tas ir vienīgais šāda mēroga longitudinālais pētījums Latvijā.

Longitudinālā pētījuma metode dod iespēju ilgstošā laika periodā izsekot un novērot noteiktas sociālās grupas attīstību un tās ietvaros notiekošās transformācijas, periodiski aptaujājot vienus un tos pašus respondentus. Šīs metodes priekšrocība ir tā, ka, pētot kādu norišu cēloņus (piemēram, sociālo pārmaiņu procesus), ir iespējams salīdzināt datus, kas iegūti no vieniem un tiem pašiem respondentiem pirms un pēc notikušajām sociālajām pārmaiņām. PG ir viens no nedaudzajiem šāda veida pētījumiem arī visā postpadomju valstu teritorijā. Par tā sākumu idejiski var uzskatīt 1965. gadā uzsākto pētījumu Igaunijā, Tartu universitātē. Tolaik projekta izpētes objekts bija 1966. gadā vidusskolu beigušie

jaunieši. Pētījuma ietvaros sociologi izvirzīja mērķi noskaidrot, kā jaunieši iekļaujas pastāvošajās sabiedrības struktūrās. Pētījuma otrais posms sekmīgi tika realizēts 1969. gadā, trešais – 1973. gadā, bet ceturtais – 1979. gadā. Iegūtā pieredze pamudināja vienu no pētījuma iniciatoriem un vadītājiem – tolaik Igaunijas ZA Filozofijas un socioloģijas nodaļas direktoru profesoru M. Titmu uzsākt jaunu starptautisku salīdzinošu longitūda projektu.

Astoņdesmito gadu sākumā (1982) pēc M. Titmas ierosinājuma un izstrādātās programmas zinātnieki toreizējās padomju republikās uzsāka jauna pētnieciskā projekta koncepcijas konkretizāciju un darba plāna sagatavošanu. Viens no projekta pamatmērķiem bija izsekot jauniešu integrācijas procesu pieaugušo dzīvē (pāreju no jauniešu statusa pieaugušo statusā, kas atspoguļotos tādās sfērās kā skola, darbs un ģimene) dažādos PSRS reģionos. PG ietvaros bija paredzēts pētīt tās paaudzes dzīves gaitas, kas dzimusi laika posmā no 1965. līdz 1967. gadam un ieguvusi vidējo izglītību 1983. gadā (atsevišķos reģionos līdz 1985. gadam). Pētījums tika realizēts 15 reģionos – padomju republikās. 1983. gadā bāzes izlase iekļāva 41 919 vidējo mācību iestāžu absolventus.

Pētījuma 2. posmā, kas notika 1988.–1990. gadā, tika aptaujāts 26 750 jauniešu dažādos PSRS reģionos, 3. posmā – 1992.–1993. gadā tika aptaujāts 18 000 jaunu vīriešu un sieviešu deviņās neatkarīgās valstīs, kuras bija atdzimušas pēc PSRS sabrukuma. Šajā posmā atsevišķos rajonos sākotnējā izlase tika palielināta ar vidusskolu nebeigušajiem jauniešiem, kuri bija dzimuši tajā pašā gadā kā vidusskolu beigušie. Pētījuma ceturtais posms tika realizēts 1998. gadā. Pilns longitūdināla pētījuma cikls tika realizēts Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Baltkrievijā, Jekaterinburgas apgabalā Krievijā, Tadžikijā un Harkovas apgabalā Ukrainā.

Pētījuma gaitā tika savākta informācija par būtiskākajiem faktoriem, kas ietekmē jaunatnes integrācijas procesu pieaugušo dzīvē: sociālās vides raksturojums (ģimenes lielums un sastāvs u.c.), mājas dzīves organizācija, izglītības un darba pieredze, dažādas indivīda aktivitātes, vērtības un mērķi, kā arī sabiedrības institucionālie faktori, kas nosaka izglītības, darba un citas līdzdalības iespējas sabiedriskajā dzīvē. Projekta sākotnējā iecere bija izsekot izlasē iekļauto respondentu dzīves gājumam līdz 30 gadu vecumam, kad lielākā daļa indivīdu (pēc tajā laikā valdošā uzskata) ir apguvusi galvenās pieaugušo

dzīves sfēras un ieguvusi vairāk vai mazāk stabilu sociālo pozīciju. Atsevišķo pētījuma posmu organizācijai bija jāatspoguļo galvenie notikumi cilvēka dzīvē. Vidējās izglītības iegūšana tika uzskatīta par pirmo pieturas punktu šajos notikumos.

Beiguši skolu un savu nākotni plānojuši padomju laikā, kad dzīves gājums lielā mērā tika institucionāli organizēts, liela daļa respondentu uzsāka darba gaitas un stājās laulībā sociālo pārmaiņu laikā, tikko pārsniedzot divdesmit gadu vecumu. 1991. gadā apmēram 25 gadu vecumā šī paaudze pārdzīvoja PSRS sabrukumu un tai sekojošo sociālo destabilizāciju. Tādējādi šīs paaudzes dzīves gājuma posmi sakrīt ar noteiktām epizodēm sabiedrības makrostrukturālajās izmaiņās. Tas dod iespēju pētīt jauno cilvēku reakciju uz sociālajām pārmaiņām, kas atklājas viņu uzskatos par sevi un sabiedrību, viņu dzīves plānos un lēmumos, izvēlētajos ekonomiskās, politiskās un sociālās līdzdalības modeļos.

Projektu visā tā realizācijas laikā ir vadījis profesors M. Titma. Uzsākot PG projektu, tika izmantota pieredze, kas gūta, gan pētot 1966. gada vidusskolu beidzēju dzīves ceļus Igaunijā, gan līdzīgos pētījumos ASV, kuru objekts arī bija vidējā līmeņa mācību iestāžu otrā un pēdējā kursa studenti (sk. pētījumu "*High School and Beyond*" (*HS&B*), kura autori ir tādi ievērojami zinātnieki kā Džeimss Koulmens (*James Coleman*), Tomass Hofers (*Thomas Hoffer*) un Sellijs Kilgors (*Sally Kilgore*), 1982. g.). Ceturtā posma aptaujas instrumentārijā iekļauti rādītāji, kas dod salīdzināšanas iespējas ne tikai ar *HS&B* datiem (ASV), bet arī ar Austrumeiropā deviņdesmito gadu sākumā iegūtajiem datiem (KOH 1989) plašā tematiskā dzīves ceļa kontekstā: izglītība, ģimenes dzīve, darba karjera, audzināšana, vērtīborientācijas u.c.⁷

---

⁷ Latvijā longitudinālais pētījums visos posmos tika realizēts kā šī starptautiskā pētījuma sastāvdaļa. Pētījums sākts 1983. gadā LZA Filozofijas un tiesību institūtā. Tā pirmo posmu vadīja doc. Maija Ašmane (LZA Filozofijas un tiesību institūts), piedalījās un atsevišķas pētījuma daļas koordinēja Brigita Zepa, Aivars Tabuns (tolaik Rīgas Politehniskais institūts), Āzijs Ivanovs, Signe Dobelniece, Silva Senkāne (Latvijas Valsts universitāte), Janīna Krutskiha, Ilze Trapenciere un citi (LZA Filozofijas un tiesību institūts).

Pētījuma otro posmu koordinēja LZA Filozofijas un tiesību institūta sociologu grupa (vad. M. Ašmane), sadarbojoties ar Latvijas Valsts universitātes sociologu grupu (vad. Ā. Ivanovs), Rīgas Politehniskā institūta sociologu grupu (B. Zepa, A. Tabuns) un Daugavpils Pedagoģiskā institūta sociologu grupu (vad. V. Menšikovs).

Sākot ar trešā posma realizāciju (1992. g.), Latvijas pētnieku grupā ienāca jauni speciālisti. Tobrīd Filozofijas un socioloģijas institūta zinātniskās līdzstrādnieces I. Trapenciere un I. Koroļeva uzsāka darbību PG Starptautiskās Zinātniskās padomes sastāvā. Pētījuma trešo un ceturto posmu Latvijā organizēja un vadīja tobrīd FSI zinātniskā līdzstrādniece Ilze Koroļeva. Pētījuma metodoloģiskās izstrādes un datu analīze

Pētījuma ievirze un stratēģija. Atsevišķu PG pētījuma posmu organizāciju jau sākotnēji bija paredzēts saistīt ar galvenajiem notikumiem cilvēka dzīves ceļā. Bet pētījums kļuva unikāls un tā vērtība pieauga sakarā ar kardinālajām pārmaiņām sabiedrības dzīvē pēc Padomju Savienības sabrukuma. Šo jauniešu paaudzi vienoja tas, ka tā bija augusi un izglītību ieguvusi tipiskā padomju sistēmā, bet savu patstāvīgo dzīvi uzsāka pavisam citā sabiedriski ekonomiskajā sistēmā. Galvenie posmi individuālās dzīves ceļā sakrita ar fundamentālu sociālo pārmaiņu laiku. Pētnieku grupas rīcībā nonāca informācija par vienas vecuma kohortas jauniešiem gandrīz visās bijušajās padomju republikās. Tas pavēra lielisku iespēju salīdzināt jauniešu dzīves gaitas valstīs ar dažādu tirgus ekonomikas un demokrātijas attīstības līmeni, analizēt jauno sabiedrisko struktūru ietekmi uz dzīves un pašrealizācijas iespējām. Turklāt jāņem vērā, ka individuālās izvēles faktori attiecībā pret sociālajiem un normatīvajiem ierobežojumiem indivīda dzīves gājumā bija socioloģiski maz pētīta problēma (tāda tā ir arī mūsdienās).

Tika mēģināts rast atbildi uz jautājumiem: cik lielā mērā individuālā dzīves gājuma saturu, tā potenciālo īstenošanos un norišu secību nosaka sociālais un kultūras konteksts, un cik lielā mērā tā izpausmes var vispārināt? Kādi nosacījumi, kādas sociālās un normatīvās struktūras visspēcīgāk ietekmē indivīda dzīves gājumu, tā individuālās izpausmes formas?

PG dalībvalstīs iegūtie dati dod pētniekiem unikālu iespēju posmu pa posmam salīdzināt dzīves gājumu sabiedrībās ar atšķirīgām sociālajām, ekonomiskajām un politiskajām struktūrām, ar dažādiem strukturālo izmaiņu tempiem un virzieniem, noteikt individuālās izvēles spēku attiecībā pret sociālo un normatīvo ierobežojumu spēku dzīves gājuma ievirzē (Титма 1997).

Pirmais posms. PG pirmajā posmā uzmanība galvenokārt veltīta jaunatnes “pašnoteikšanās” problēmu izpētei, kas Rietumu socioloģijā ir salīdzināms ar labi

---

nacionālā mērogā tika veikta Latvijas Zinātnes padomes (LZP) granta „Jaunatnes vieta sabiedrības struktūrās” ietvaros Ritmas Rungules vadībā. Pēdējā etapa aptaujas koncepcija un metodika tika izstrādāta ciešā sadarbībā ar vadošajiem ASV sociologiem – prof. Dž. S. Koulmenu, prof. Čārlzu Bidvelu (*Charles Bidwell*), prof. Barbaru Šneideri (*Barbara Schneider*) (Čikāgas universitāte, Čikāgas Nacionālais sabiedriskās domas pētīšanas centrs – NORC) un prof. Nensiju Tumu (*Nancy Tuma*) (Stenforda universitāte).

pazīstamajiem “statusa iegūšanas” pētījumiem. Pētījuma teorētiskajā koncepcijā tika izvirzīta hipotēze, ka jaunā cilvēka dzīves gaitu nosaka individuāla mērķu un rīcības izvēle nozīmīgākajās dzīves sfērās – izglītībā, profesionālajā karjerā, darba un laulības dzīvē, sabiedriskā stāvokļa iegūšanā u.tml. Galvenie indikatori bija saistīti ar respondenta izcelsmi un ietvērā jautājumus gan par vecāku (ģimenes) vietu sociālajās struktūrās, gan par sadzīves apstākļiem un attiecībām ģimenes ietvaros. Otrais tēmu loks bija saistīts ar vidi, kurā respondents dzīvo, ietverot tādas rādītājus kā izglītības sistēmas organizācija makrosociālā līmenī, sabiedriskie sakari, darba apstākļi un mikrosociālā vide mājās. Trešais tēmu loks saistīts ar jaunā cilvēka iespējām, ievirzēm, paradumiem un veselības stāvokli, vērtību sistēmu, t.i., dzīves pamatorientācijām un plāniem, pašnovērtējumu, izglītības un darba iespējām, līdzdalību sabiedriskajās aktivitātēs (sociāli politiskā sfēra, sports, pašdarbība u.tml.). Kopumā pirmajā posmā uzmanība galvenokārt pievērsta jauniešu individuālajām īpašībām, vērtību sistēmai, attieksmei pret izglītību un darbu, profesijas un izglītības ceļa izvēli, jaunieša ģimenes raksturojumam. Jauniešiem, iegūstot pieaugušo statusu, būtībā bija dotas tikai divas iespējas: vai nu uzsākt darba karjeru, vai arī izvēlēties ceļu uz augstākās izglītības iegūšanu (Titma, Saar 1995).

Pētījuma **otro posmu** bija plānots veikt četrus – piecus gadus pēc vidējās izglītības iegūšanas – 1988.–1990. gadā – laikā, kad daļa respondentu turpināja mācības vai arī gatavojās pabeigt augstskolu, bet daļai jauniešu, kuri bija uzsākuši strādāt, beidzās adaptācijas periods pirmajās darbavietās. Šī posma mērķis bija izsekot vidējo mācību iestāžu absolventu adaptācijas procesam augstskolās un darbavietās. Taču jau pirmajā posmā iegūto datu analīze vedināja izmainīt pētījuma konceptuālo ievirzi. Iegūtie dati liecināja, ka sociālismā pastāvošās sabiedriskās struktūras un institūti (īpaši ekonomiskajās, reģionālajās un izglītības sfērās) daudz lielākā mērā nosaka jauno cilvēku dzīves gaitu nekā viņu individuālās pašnoteikšanās iespējas, personisko mērķu un rīcības izvēle. Tāpēc salīdzinājumā ar sākotnējo ieceri mazāka uzmanība tika pievērsta individuālajai izvēlei un plānu realizācijai, vairāk akcentējot jautājumus, kas atklātu respondentu saistību ar institucionālajām sabiedrības struktūrām un to radītajām iespējām. Galvenais uzdevums bija noteikt dažādu respondentu grupu sociālo stāvokli un to

raksturojošos parametrus, izsekot jauniešu dzīves gājumam līdz tam brīdim, kad tiek sasniegts noteikts sociāls statuss un kad notiek izmaiņas paaudzes vērtību sistēmā.

Trešais posms. PG trešais posms tika veikts 1992.–1993. gadā, kad bija noticis padomju sistēmas sabrukums un neatkarību ieguvušajās valstīs īstenojās pāreja uz jaunu sociāli ekonomisko sistēmu. Respondentu dzīvē bija pagājuši deviņi–desmit gadi pēc vidējās izglītības iegūšanas. Atbilstīgi pētījuma sākotnējai iecerei bija gaidāms, ka vairums respondentu savā dzīvē būs sasniedzis zināmu stabilitātes pakāpi. Taču sabiedrībā notikušās pārmaiņas nevarēja neietekmēt arī pētāmās paaudzes dzīvi.

Sociālisma sabiedrībā dzīve kopumā, neskatoties uz notiekošajām pārmaiņām (pāreja no vienas sociālās grupas citā, izmaiņas sociālajā stratifikācijā u.tml.), bija stabila un droša. Katra cilvēka individuālo stāvokli sabiedrībā pirmām kārtām noteica viņa vieta noteiktajā reģionā un noteiktā institucionālā sistēmā (organizācijā), un tikai sekundāri tas bija atkarīgs no cilvēka personiskajām īpašībām vai profesijas (Titma, Tuma 1995). Valsts deva izglītību un stabilas darba iespējas, taču vienlaikus indivīdu izaugsmes iespējas bija visai ierobežotas. Pastāvēja ievērojamas atšķirības starp institucionālajām organizācijām, bet relatīvi nelielas tās bija indivīdiem viena un tā paša tipa institucionālās organizācijas ietvaros. Pāreja uz tirgus ekonomiku sabiedrībā palielināja kā veiksmes, tā arī zaudējuma iespējas. Tirgus ekonomika radīja milzīgu un daudzveidīgu iespēju spektru un struktūru, kas palielina dzīves gājuma sarežģītību. Arī jaunajiem cilvēkiem nācās pieņemt arvien vairāk individuālu lēmumu attiecībā uz savu dzīvi (sk. šī darba 1. nodaļu) (Titma, Saar 1995; Titma, Tuma 1995; Helemäe, Saar 2000; Nugin 2008). Tādi resursi kā veselība, spējas, prasmes un izglītība sāka iegūt arvien lielāku nozīmi.

PG trešajā posmā īpaša uzmanība tika pievērsta tam, kā jaunie cilvēki uztver, vērtē un reaģē uz pārmaiņām, kas bija ietekmējušas viņu dzīves nosacījumus. PG mērķis bija nevis salīdzināt reģionālo specifiku kopējā sistēmā, bet tā modificēt pētījuma struktūru, lai varētu salīdzināt dažādu politisko un ekonomisko struktūru ietekmi uz jauno cilvēku dzīves gaitām valstīs, kurās noris atšķirīgi demokratizācijas procesi. Vienlaikus vairākas būtiskas pētījuma tēmas netika izmainītas un saglabājās visos trijos tā posmos. Šīs tēmas aptvēra izglītības un darba novērtējumu, attieksmi pret laulību un ģimenes dzīvi, socializāciju un līdzdalību sabiedriskajā dzīvē. Tāpat netika mainīti jautājumi par

dzīvesvietu, materiālo stāvokli, dzīves stilu un veselību (Титма 1989; Титма 1992). Šīs sfēras tika papildinātas ar dažām jaunām tēmām, radot iespēju izpētīt jauniešu adaptāciju jaunajos sociālajos apstākļos.

Lai gan pārejā uz pieaugušo statusu pastāv ievērojamas atšķirības atkarībā no sociālām sistēmām, pārejas procesā ir arī daudz kopīgu elementu. Sociālais mantojums, ko bērni saņem no vecākiem, ir primārais sabiedrības reproducēšanas veids. Neskatoties uz sociālisma principu un ideoloģisko mērķi – ar sociālo institūciju palīdzību vienādot jauniešu nobriešanu, tomēr arī šajā gadījumā sociālajam mantojumam cilvēka attīstībā bija izšķirīga loma (Mayer, Tuma 1990).

Tradicionālā pārejas shēma no izglītības uz darbu pastarpināja sociālā mantojuma ietekmi. Agrāk izglītībai bija izšķirīga loma darba karjerā, lai gan tās ietekme makro un mikro līmenī ievērojami atšķīrās. Izglītība bija tā, kas noteica tiešas institucionālas saites ar noteiktām ražošanas vai darba vietām. Izglītība noteica arī plānoto sociālo mobilitāti un ietekmēja sociālo stratifikāciju. Tāpēc PG pētījumā īpaša uzmanība tika pievērsta dzīves trajektoriju saistībai ar izglītošanās procesu.

Ceturtais posms. PG pētījuma ceturkā posma uzmanības centrā bija ne tikai jautājums par jauno un vēl topošo sociālo struktūru ietekmi uz indivīda dzīves gaitu, bet saglabājās arī jau iepriekš noteiktie uzdevumi – izpētīt paaudzes dzīves kopīgās pazīmes, izsekot indivīdu ar atšķirīgu sociālo un ekonomisko iespēju līmeni dzīves gaitām un to ietvaros notikušajām transformācijām, veikt jauno cilvēku dzīves gājuma salīdzinošo analīzi dažādās valstīs. Vēlākā rezultātu analīze arī apliecināja, ka respondentu sociālais stāvoklis ir ievērojami nestabilāks salīdzinājumā ar tā paša vecuma jauniešiem pirms sociāli ekonomiskajām pārmaiņām. Turklāt nestabilitātes tips un intensitāte variējās dažādās valstīs.

Kā trešā, tā arī ceturkā posma kopējais mērķis bija izpētīt jauno cilvēku dzīves trajektoriju, iegūt visaptverošu un ticamu informāciju starptautiskajai datu bāzei par pieaugušo dzīves gaitām un novērtēt: 1) izglītības un iegūtās kvalifikācijas ietekmi uz dzīvi tirgus ekonomikas apstākļos; 2) notikušās izmaiņas indivīda sociālajā statusā; 3) jauno cilvēku laulību un reproduktīvās uzvedības specifiku. Papildus tika iegūta informācija par migrācijas kustību, kuru izraisījusi jauno neatkarīgo valstu izveidošanās.

Ceturtajā posmā pilnībā tika izmainīta arī aptaujas metodika. Sadarbībā ar Stanforda universitātes profesori N. Tuma anketa tika izstrādāta “dzīves notikumu vēstures” (*Life event history*) pieraksta formātā (Tuma, Hannan 1984; Tuma, Huinink 1990; Mayer, Tuma 1990).⁸

---

⁸ Pēdējo posmu sagatavošana notika ciešā sadarbībā ar ASV zinātniekiem. Pētījuma metodoloģija un metodika tika izstrādāta, ņemot vērā pieredzi, kas gūta līdzīgā longitudinālā pētījumā “Augstskola un pēc tam” (*High School and Beyond* – HS&B, Dž. Koulmens, T. Hofers, S. Kilgors, 1982. g.). Tā objekts bija Amerikas vidējā līmeņa mācību iestāžu pēdējā un otrā kursa studenti.

2. NODAĻA. SUBJEKTĪVO VĒRTĒJUMU MĒRĪJUMU TEORĒTISKIE UN METODOĻĢISKIE ASPEKTI

2.1. Optimālas sabiedrības meklējumi un dzīves kvalitātes subjektīvais vērtējums

Sabiedrība ilgu laiku tika uztverta kā mūžīga morāla kārtība, ko ir iedibinājis Dievs. Šāda ievirze nestimulēja cilvēkus tiekties pēc sociālajām pārmaiņām – ar labāku dzīvi parasti tika saprasta dzīve paradīzē, t.i., kādā ideālā stāvoklī pēc šīs dzīves uz grēcīgās zemes. Jaunajos laikos tika izvirzīta doma, ka sabiedrība ir līguma rezultāts, un tas nozīmēja, ka tā savos pamatos var tikt arī izmainīta, proti, ir iespējams nodibināt paradīzi uz zemes. Sabiedrība var tikt pilnveidota un uzlabota. Vēsturiski šī ideja mainījies, sākot ar centieniem veikt pakāpeniskus uzlabojumus līdz revolucionāriem sabiedrības pamatu pārveidojumiem.

Jauno laiku doma par labas sabiedrības izveidošanas iespēju spilgti izpaudās gaidās par kādas ideālas sabiedrības radīšanu, kurā tiks pārtrauktas visas cilvēka ciešanas. Šī ideja bija pamats daudzu utopisko projektu izstrādāšanai, no kuriem dažus mēģināja arī īstenot (revolucionāras reformas, komūnu izveidošana u.c.). Taču rezultāti nebija iepriecinoši, cilvēki vīlās savās cerībās iedibināt paradīzi uz zemes. Vienlaikus sabiedrības teorētiķi saprata, ka jebkurš sociāls līgums iekļauj sevī arī nepilnības, tas nevar pilnībā aizsargāt cilvēci no ciešanām. Tāpēc ideālas sabiedrības meklējumus nomainīja optimālas sabiedrības meklējumi, kas nodrošinās vislabākos no vēlamajiem panākumiem. Kļuva skaidrs, ka nav iespējams īstenot kādu vienu vislabāko sabiedrību no vēlamajām, ka optimālo līmeni var sasniegt, ejot atšķirīgus sociālās organizācijas ceļus.

Teorētiķu uzmanības centrā nostājās optimālo sabiedrību meklējumi, ar ko nodarbojās t.s. sociālie filozofi. Tika diskutēts par to, kas ir jāuzskata par “labu” sabiedrību, t.i., kam jātiek realizētam sociālajā organizācijā: liberālā doma iestājās par politiskajām brīvībām, sociālistiskā – par sociālo taisnīgumu, utopiskā – par laimi visiem

u.tml. Sociālie filozofi izvirzīja dažādas idejas par iespēju veidot sabiedrisko dzīvi, bet kopumā mēģinājumi tās realizēt ir cietuši neveiksmi.

Mūsdienu sociālās zinātnes arī nodarbojas ar jautājumu par labas sabiedrības veidošanu. Vieni no socioloģijas pamatlicējiem Ogists Konts (*Auguste Comte*) un Herberts Spensers cerēja, ka sabiedrības zinātniskas (nevis spekulatīvas) izpētes rezultātā tiks atklāti sociālie likumi, kas nodrošinās pamatu optimālas sociālas organizācijas deduktīvai konstruēšanai. Šīs cerības mūsdienās ir īstenotas tikai daļēji. Sociālās zinātnes ir sasniegušas labāku sabiedrības un cilvēka izpratnes līmeni, kas dod iespēju sociālajā stratēģijā runāt par dažādu galīgo mērķu savietojamību, taču šīs zināšanas vēl arvien ir visai aptuvenas un neprecīzas. Ir zināmi daudzi nosacījumi, lai nodrošinātu sabiedrības optimālu psiholoģisku un sociālu funkcionēšanu, bet nav nevienas vairāk vai mazāk vispāratzītas teorijas par to. Labākas sabiedrības dedukcijas projektam ir visai šaura teorētiska un praktiska bāze, taču tajā fiksētā informācija ļauj labāk izvērtēt sociālo reformu priekšlikumus.

Mērījumi, matemātiskās metodes sociālajās zinātnēs lielā mērā ļauj izvairīties no subjektīvisma sociālo procesu izpētē un sabiedrības efektivitātes izvērtējumā. Optimālas sabiedrības modeļa induktīvie meklējumi ietver sevī piecus soļus: efektivitātes kritēriju izvēle; šo kritēriju operacionalizācija; izstrādāto mērvienību attiecināšana uz noteiktiem sabiedrības parametriem; sabiedrības funkcionēšanas efektivitātes ranga līmeņa novērtēšana, sabiedrības raksturojumu, kas ir vistuvākie šim līmenim, identificēšana.

Filosofiskajās diskusijās par labas sabiedrības kritērijiem bieži tika ignorēti dzīves apstākļi, jo nebija pietiekami precīzu mērījumu, lai uz to pamata balstītu sabiedrības izvērtējumu. Situācija mainījās pagājušā gadsimta 60. gados, uzsākot “dzīves kvalitātes” (*quality-of-life*) pētījumus un sociālās zinātnēs izstrādājot kritērijus kvalitātes mērījumiem, kvalitātes mērījumu indeksus. Balstoties uz šiem indeksiem, socioloģijā visai precīzi var noteikt sabiedrības piemērotību izdzīvošanai un izvērtēt progresu vai līmeņa kritumu šajā aspektā. Dzīves kvalitāte ir daudzdimensionāls jēdziens, kas ietver sevī gan objektīvu, gan subjektīvu perspektīvu, t.i., tā tiek vērtēta gan pēc objektīviem, gan subjektīviem indikatoriem. Tomēr arī dzīves kvalitātes noteikšanā pētnieki vairāk orientējās uz objektīvajiem indikatoriem – dzīves apstākļiem, dzīves materiālo līmeni, ienākumiem,

dzīves vidi, resursiem – izglītību, nodarbinātību u.tml., kamēr indivīdu personiskajai attieksmei un pašsajūtai jeb subjektīvajiem indikatoriem tika pievērsta salīdzinoši mazāka uzmanība. Taču pēdējos gadu desmitos sociālās zinātnes arvien vairāk pievēršas pašu cilvēku subjektīvajam dzīves novērtējumam, kas kā svarīgs indikators tiek iekļauts dzīves kvalitātes mērījumos. Pētījumi šajā jomā pacēla arī socioloģiju augstākā līmenī, proti, vēl viena objektīvi mērāma un ticami raksturojama kritērija ieviešana socioloģiskajos pētījumos iegūto informāciju ir padziļinājusi un padarījusi precīzāku (Halpern 1993; Neto 1993).

Vienpusīgi analizējot tikai objektīvos rādītājus, teorētiski būtu tā, ka, jo vairāk nosacījumu – dzīves iespējas – piedāvā sabiedrība, jo augstāks tajā ir cilvēku dzīves līmenis un labāki dzīves apstākļi. Šādā gadījumā sabiedrības (valsts, nācijas) panākumus sekmīgi var izvērtēt ar statistikas metožu palīdzību. Taču šī pieeja rada vismaz divas problēmas. Pirmkārt, ekonomiskā bagātība kā galvenais kritērijs daudzos gadījumos var izrādīties visai apšaubāms: bagātāka sabiedrība ne vienmēr labāk atbilst visu cilvēku vajadzību kopumam salīdzinājumā ar mazāk nodrošinātu. Kaut arī cilvēki vienmēr ir vēlējušies uzlabot savus materiālos apstākļus, ne vienmēr tas atbilst viņu patiesajām vajadzībām. Otrkārt, ne vienmēr iespēju skaita palielināšanās garantē arī augstāku dzīves kvalitāti. Sabiedrība nevar normāli attīstīties bez noteiktas stabilitātes periodiem, pārāk lielas un straujas izmaiņas var destabilizēt drošību un var neatbilst cilvēka adaptācijas iespējām; tomēr arī tādu sabiedrību, kurā ilgstoši nenotiek nekādas būtiskas izmaiņas atsevišķās dzīves jomās, diez vai var uzskatīt par apmierinošu.

Lai izvairītos no šīm pretrunām, teorētiski izmanto vajadzību teorijas konceptus, vajadzību apmierināšanas iespējas, attiecībā pret kurām tika vērtēti dzīves apstākļi. Kopumā tā veiksmīgāk ļauj skaidrot iepriekš minētos jautājumus, lai arī ir ļoti grūti teorētiskā līmenī pamatot to, kas cilvēkiem patiešām ir vajadzīgs (empīriskā līmenī var norādīt uz daudzām iespējamām vajadzībām). Vispopulārākā, protams, ir Abrahama Maslova (*Abraham Maslow*) vajadzību hierarhijas teorija, kas ietver plašu vajadzību spektru, sākot ar organiskajām (izsalkums u.c.) un beidzot ar sociāli psiholoģiskajām (drošība, cieņa u.tml.) vajadzībām. Vajadzību apmierināšanas iespējas ļauj veikt noteiktu dzīves apstākļu klasifikāciju un salīdzināšanu. Bet atkal – to ir salīdzinoši viegli izdarīt

attiecībā pret organiskajām vajadzībām (piemēram, ekonomiskā sistēma nodrošina vajadzību pēc pārtikas un aizsardzības apmierināšanu), kur samērā precīzi var noteikt minimālo līmeni. Jautājums kļūst daudz sarežģītāks tad, ja tiek skartas sociāli psiholoģiskās vajadzības: vajadzības pēc drošības, cieņas u.tml. Šai vajadzību grupai ir grūti noteikt minimāli nepieciešamo un maksimāli sasniedzamo līmeni, kā arī salīdzināt to efektivitāti dažādās sabiedrībās. Šādas vajadzības ir saistītas ar sabiedrības brīvības un daudzveidības nosacījumiem, kas ir visai mainīgi faktori.

Pašreizējā zinātnes attīstības posmā minētās grūtības vismaz daļēji palīdz pārvarēt cilvēku subjektīvo vērtējumu mērījumu pilnveidošana un „leģitimizācija” socioloģijas jomā. Dzīves kvalitātes mērījumos kā svarīgs indikators iekļauta subjektīvā labklājība un tās komponenti. Visbiežāk tā ir apmierinātība ar dzīvi un dažādiem tās aspektiem, panākumu vērtējums, laime. Sabiedrības piemērotību dzīvošanai izsaka pakāpe, kurā cilvēki savu dzīvi vērtē kā vērā ņemamu pozitīvu procesu. Tomēr, lai arī dzīves kvalitātes jēdziens šobrīd ļoti plaši tiek izmantots gan socioloģijā, gan citās zinātnēs un ar to iespējams kvantitatīvi raksturot kā sabiedrības, tā indivīda labklājības līmeni, tomēr arvien turpinās diskusijas par tā jēdzieniskajām robežām – cik precīzi dažādu sabiedrību salīdzinājumam var izmantot universālus objektīvos un vēl jo vairāk subjektīvos indikatorus (subjektīvos vērtējumus), kuru savstarpējā saikne lielākoties mēdz būt pretrunīga (labāki apstākļi, nodrošinātība nebūt negarantē augtāku apmierinātības līmeni un otrādi). Līdz ar to zinātniekiem nav izdevies vienoties par universālu dzīves kvalitātes jēdziena definīciju, un arī šobrīd vienlaikus pastāv daudzi teorētiskie modeļi, kuru ietvaros dažādi tiek vērtēta objektīvo indikatoru (t.sk. objektīvo apstākļu) un subjektīvo indikatoru (t.sk. apmierinātības) nozīme. Dzīves kvalitātes jēdziena un kritēriju analīze nav šī darba mērķis, tomēr svarīgi ir tas, ka ir notikusi subjektīvo novērtējumu iekļaušana dzīves kvalitātes rādītājos un līdzās objektīviem indikatoriem vienlīdz liela loma tiek piešķirta arī sociāliem indikatoriem (Veenhoven 1996), attīstās subjektīvās labklājības sociālo indikatoru mērīšanas metodoloģija (Campbell, Converse, Rodgers 1976; Campbell, Trapness, Heine et al. 1996 ; u.c. sk. turpmākās sadaļās).

2.2. Subjektīvā labklājība: jēdziena ģenēze, vēsturiskie un teorētiskie aspekti

Dzīves subjektīvajam novērtējumam kā pētījumu un analīzes priekšmetam ir senas tradīcijas. Teorētisko un praktisko pētījumu objekts ir bijusi laime, dzīves kvalitāte, apmierinātība ar dzīvi un tās dažādajiem aspektiem, sasniegumi, panākumi un, visbeidzot, iepriekšminēto komponentu induktīva kategorija – subjektīvā labklājība (*subjective well-being* – ‘SWB’). Subjektīvā labklājība ir sarežģīta konstrukcija ar ļoti daudziem aspektiem, kas balstās uz plaša kognitīvā un emocionālā pamata. Tā ietver cilvēku emocionālo reakciju, apmierinātību dažādās sfērās un vispārīgus spriedumus par apmierinātību ar dzīvi. Vērtējumu telpu nosaka ļoti daudzas asis, kas satur gan integrālus vērtējumus, kas attiecas uz dzīvi kopumā (apmierinātība ar dzīvi), gan konkrētu attieksmi pret kādu no tās aspektiem (apmierinātība ar laulību u.c.); gan kognitīvus mērījumus, gan afektīvus rādītājus (laime, pašsajūta); gan saistītus ar ārējiem, gan iekšējiem referentiem (Andrews, Crondall 1976; Andrews, Withey 1976; Campbell, Trapness et al. 1996).

Katram komponentam ir sava īpaša patstāvība un to var aplūkot atsevišķi, taču vienlaikus šie komponenti būtiski var korelēt, rosinot meklēt augstākas pakāpes ietekmes faktoros (Stones, Kozma 1985). Tādējādi paplašinot subjektīvās labklājības kategoriju no specifiskas konstrukcijas līdz pat atsevišķai zinātniskās izpētes jomai. Un pētījumiem šajā jomā vienmēr bijusi arī liela praktiska nozīme, jo to rezultāti ir ietekmējuši sociālo politiku.

2.2.1. Subjektīvās labklājības izpētes vēsture

Subjektīvās labklājības jēdziena izmantošana zinātnē sākotnēji neapšaubāmi saistāma ar psiholoģijas nozari. Atskatoties tālākā pagātnē, vienu no pirmajiem instrumentiem attieksmju mērīšanai izstrādāja amerikāņu psihologs Rensis Likerts (*Rensis Likert*), piedāvājot apgalvojumu sarakstu, par ko respondentiem jāpauž pozitīva vai negatīva attieksme piecu punktu skalā. Summēto vērtējumu metode vēlāk ieguva apzīmējumu “Likerta skala”, un dažādās modifikācijās tā ir visizplatītākā attieksmju mērījumos arī mūsdienās (Hewstone, Stroebe, Stephenson 1998). Tradicionālo metožu (Likerta skala, Čārlza Osguda (*Charles Osgood*) semantiskās diferenciacijas metode u.c.)

izmantošana attieksmju pētījumos balstās uz pieņēmumu, ka cilvēki grib un var godīgi un atklāti vērtēt savas attieksmes, lai gan daudzos gadījumos cilvēki tiecas sniegt atbildes, kuras uzskata par sociāli vēlamām. Par subjektīvās labklājības izjūtu, kad persona emocionāli pozitīvi novērtē savu dzīvi, 1925. gadā runājis Flugels (*Flugel*), pētot cilvēku noskaņojumus un liekot viņiem pierakstīt savus emocionāli pārdzīvotos notikumus. Pēc tam tika analizētas sakarības starp emocionālajām reakcijām un situācijām, notikumiem. Dažādu metožu izmantošana šī fenomena izpētē ļauj pētniekiem saprast, kā cilvēki izveido subjektīvās labklājības spriedumus. Jau problēmas izpētes sākumā pētnieki empīriski pierādīja, ka, ja dzīves kvalitāte pati par sevi ir nemainīga, izjūtas nosaka, uz ko indivīds liek akcentus – uz pozitīvām dzīves pusēm vai meklē problēmas, citiem vārdiem sakot, daži cilvēki interesējas par savas dzīves pozitīvajiem aspektiem, kamēr citi meklē informāciju par problemātiskajām lietām (Diener 1984; Diener, Emmons, Larsen, Griffin 1985). Arī vēlākie pētījumi apliecināja, ka dažādas situācijas var nozīmīgi ietekmēt cilvēku atbildes par apmierinātību ar dzīvi un noskaņojumu (Schwarz, Strack 1991). Izvēle, ko patstāvīgi un adekvāti savam un situācijas potenciālam spēj izdarīt psiholoģisko briedumu sasniegusi personība, liecina par spēju sasniegt rezultātus un sava potenciāla jeb dotību virsotnes, ko raksturo subjektīvās labklājības izjūta un pozitīvās labsajūtas līmenis, optimāla sociālā pieredze un pašiedvesmas, prognozēšanas spēju līmenis. Psiholoģijā subjektīvās labklājības kategorija tiek saistīta ar subjektīvās pašizjūtas un *subjektīvās labsajūtas* jēdzienu, ar ko tiek saprasta „laimes izjūta”, „pozitīvo emociju pārsvars pār negatīvajām emocijām” un „apmierinātība ar dzīvi vispār”. Guna Svence savā darbā (Svence 2003) piedāvā šo jēdzienu latviskot un nosaukt par „dzīves kvalitātes pozitīvo izjūtu”. Savukārt subjektīvo labsajūtas raksturojumu saista ar personas izteikto „savas dzīves novērtējumu”, kas var būt vairāk kognitīvs (apmierinātības vērtējuma terminos) vai vairāk afektīvs (garastāvokļa nozīmē). Tomēr socioloģijā, runājot par subjektīvo labklājību, uzsvars būtu jāliek uz dzīves vērtējumu – laimīgu dzīvi, apmierinātību ar dzīvi, nevis uz salīdzinoši īslaicīgu labsajūtas vērtējumu.⁹

⁹ Rietumu kultūrā par laimīgu kopš Aristoteļa laikiem ir pieņemts uzskatīt „izdevušos dzīvi” – gan objektīvā (ienākumu līmenis, karjera, veselība u.c. rādītāji), gan subjektīvā nozīmē (cilvēku pašnovērtējums). Latviešu

Pēc Otrā pasaules kara, izmantojot vienkāršas aptaujas anketas, pozitīvās psiholoģijas pētnieki sāka pētīt laimes un apmierinātības ar dzīvi rādītājus. Viens no iemesliem bija tas, ka Rietumu sabiedrība bija sasniegusi tādu materiālās labklājības un veselības līmeni, kas ļāva virzīties uz priekšu labas dzīves meklējumos, nedomājot tikai par pamatvajadzību apmierināšanu.

Socioloģijā sabiedrības aptaujās, kas realizētas uz reprezentatīvām nacionālām izlasēm, subjektīvās labklājības izpētes sākums saistāms ar tādiem atpazīstamiem vārdiem kā Džordžs Gellaps (*Gallup*), Džeralds Gerins (*Gurin*), kā arī Hedlijs Kentrils (*Cantril*). Laimes un subjektīvās apmierinātības vērtējums tika noskaidrots, uzdodot tiešu jautājumu „Cik laimīgs jūs esat?” un piedāvājot sakārtotu nominālo atbilžu skalu ar atbilžu variantiem no „ļoti laimīgs” līdz „ne visai laimīgs”, vai „Cik apmierināts esat ar dzīvi kopumā?”, piedāvājot atbilžu variantus no „ļoti apmierināts” līdz „ļoti neapmierināts”.

Kā jau minēts darba ievadā, interese par dzīves subjektīvo vērtējumu augstāko punktu sasniedza pagājušā gadsimta 60.–70. gados. Vorners Vilsons (*Warner Wilson*) 1967. gadā publicēja ļoti plašu pārskatu par pētniecību un dažādām pieejām subjektīvās labklājības jomā „*Correlates of avowed happiness*”. Šajā laikā subjektīvās labklājības indikatori (laime, apmierinātība ar dzīvi un tās aspektiem) kļuva par objektu daudzos salīdzinošos starptautiskos pētījumos, kuru bāze bija reprezentatīvas nacionālo valstu iedzīvotāju aptaujas. Laika posmā no 1945. gada līdz pat mūsdienām subjektīvās apmierinātības, dzīves sasniegumu un veiksmes problemātikai veltīts vairāk nekā 2500 pētījumu dažādās pasaules valstīs. Jau pieminētajā Vispasaules Laimes datubāzē (*World Database of Happiness*), kas ir pastāvīgs dzīves subjektīvo vērtējumu zinātnisko pētījumu reģistrs¹⁰, šobrīd apkopotas 6416 publikācijas par laimi (apmierinātību) no kurām aptuveni puse (3147) ir ziņojumi par empīrisku pētījumu rezultātiem; vairāk nekā 1360 pētījumi, kas iekļauj dažādus mērījumus, vairāk nekā 4500 datu kopas 155 valstīm/tautām un vēl

---

valodā ar laimi saprot vairāk emocionālu un acumirklīgu stāvokli. Sk.: „Laime – 1) psihisks (emocionāls) stāvoklis, ko izraisa saskaņa starp cilvēka vēlēšanos, mērķiem, darbību un īstenību, darbības rezultātu; 2) ļoti labvēlīgu apstākļu kopums, kuri parasti sagadās nejauši; arī veiksmē” (Latviešu literārās valodas vārdnīca. 4. sēj. Rīga: Zinātne, 1980. 573. lpp.).

¹⁰ Continuous register of Scientific Research on Subjective appreciation of life.

gandrīz divreiz lielāks apjoms datu, publikāciju „gaida” uz iekļaušanu šajā datubāzē. Dati ir pieejami visiem interesentiem¹¹.

Atgriežoties pie subjektīvās labklājības izpētes vēstures, nākamo posmu varam datēt ar 80. gadu vidu, kad profesors Eds Dīners (Diener 1984) sniedza pārskatu par lielāko subjektīvās labklājības datubāzi, kas līdz tam laikam bija uzkrāta. Tika pārskatīti arī Vilsona secinājumi, kuri vairāk bija balstīti uz subjektīvās labklājības saiknes noteikšanu ar demogrāfiskām un resursu kategorijām. Turpmākā izpēte apliecināja, ka vismaz daži no iepriekš izteiktajiem secinājumiem prasa rūpīgu pārskatīšanu un izvērtējumu. Visādā ziņā jaunība un pieticīgas vēlmes/prasības vairs nebija uzskatāmas par pietiekamu laimes un apmierinātības pamatu (kā to bija definējis Vilsons). Savā pārskatā Dīners lielāku uzsvaru lika uz teorijām, kas akcentēja psiholoģisko faktoru nozīmīgumu, norādot, ka nākamie soļi izpētē būtu saistāmi ar izpratnes veidošanu par psiholoģisko faktoru mijiedarbību ar dzīves apstākļiem, kas galu galā ir pamatā subjektīvajai labklājībai; nepieciešamību izziņāt procesus (cēloņus, pielāgošanās mehānismus u.tml.), kas noved pie laimes, kādi faktori un kāpēc atšķirīgi ietekmē dažādus subjektīvās labklājības komponentus. Kopš Dīnera pārskata izdošanas par subjektīvās labklājības tēmu ir publicēta virkne analītisku rakstu (galvenokārt psiholoģijas jomā iznākošajos žurnālos, kā, piemēram, Amerikas psihologu asociācijas žurnālos „Journal of Personality and Social Psychology”, „Journal of Positive Psychology”, „Journal of Personality”), kā arī monogrāfijas (Argyle 1987; Myers 1992; Strack, Argyle, Schwarz 1991). Saistībā ar hedonisko psiholoģiju publicētas atsevišķas monogrāfijas (Kahneman, Diener, Schwarz 1999) un nodaļas tajās (Kahneman 1999). Subjektīvās labklājības atšķirībām dažādās sabiedrībās un kultūrās veltīta atsevišķa grāmata (Diener, Suh 2000) un raksti (Lucas, Diener, Grob, Suh, Shao 2000). Visas minētās publikācijas sniedz nozīmīgu pārskatu par teorētiskajām pieejām un pētījumiem šajā jomā. Jauns posms subjektīvās labklājības izpētē saistāms jau ar šī gadsimta pirmo desmitgadi. Tam pievērsīšos atsevišķi šīs nodaļas pēdējos paragrāfos.

---

¹¹ Veenhoven, R. (n.d.). World Database of Happiness, Erasmus University Rotterdam. Sk. 01.02.2010., <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>.

2.2.2. Teorētisko pieeju raksturojums

Kopš astoņdesmitajiem gadiem subjektīvās labklājības jomas izpētei tiek pievērsta nopietnāka uzmanība sociālajās zinātnēs. Daudzi pētnieki savos darbos demonstrē, ka grupu un indivīdu uzvedību var veiksmīgāk izskaidrot un paredzēt ar subjektīvo indikatoru palīdzību, nemazinot labklājības objektīvo rādītāju nozīmi. Subjektīvo vērtējumu, nosakot labklājības līmeni, kā indikatoru arvien veiksmīgāk izmanto ne tikai psihologi, bet arī ekonomisti, sociologi (Heady 1993; Juster, Stafford 1985). Tāpēc arī subjektīvo rādītāju izmantošana cilvēka dzīves ceļa izpētē ir likumsakarīga, un socioloģijā tā gūst arvien lielāku popularitāti. Socioloģiskajā izpētē par objektu kļūst dzīves kvalitātes subjektīvais vērtējums: apmierinātība ar dzīvi kopumā un tās atsevišķām jomām, subjektīvā labklājība, laime. Daudzi autori norāda uz šo jēdzienu konceptuālo tuvību, ko apliecina konstatētā statistiskā saikne starp empīriskajiem rādītājiem (sk. turpmāk tekstā) (Andrews, Withey 1976; Costa, McCrea 1980). Tomēr viena no galvenajām teorētiskajām problēmām mūsdienās saglabājas – un tā ir visai vāja atbilstība starp dzīves kvalitātes jeb cilvēka labklājības subjektīvajiem un objektīvajiem rādītājiem.

Konkrēto subjektīvo labklājības rādītāju izvēli nosaka ne tikai teorētiskā orientācija, bet arī atsevišķu pētnieku ievirze, dodot priekšroku vienam vai otram indikatoram: no integrālajiem, vispārīgajiem vērtējumiem (apmierinātība ar dzīvi kopumā) līdz konkrētiem rādītājiem (apmierinātība ar ģimenes dzīvi); no kognitīvajiem rādītājiem (apmierinātība ar dzīvi) līdz afektīvajiem (laime, pašsajūta); no ārējām referencēm (paredz salīdzināt individuālos sasniegumus ar citiem) līdz iekšējām referencēm (prasa salīdzinājumu ar individuālajiem standartiem).

Subjektīvās labklājības mēra (apmierinātības ar dzīvi, laimes) noteikšana balstās divās teorētiskās koncepcijās (sk. Veenhoven 1995). Atbilstoši sociālās salīdzināšanas koncepcijai (*Social comparison theory*) (Festinger 1954), indivīda spriedumu par savu labklājību pamatā ir vajadzību relatīvā deprivācija; dzīves individuālais vērtējums tiek izsvērts atbilstīgi noteiktiem standartiem. Pamatprincips, kas veido bāzi labklājības subjektīvajam vērtējumam, ir sociālā jeb vēlamā un sasniegtā salīdzināšana; cilvēka dzinulis ir novērtēt sevi, salīdzinot savu viedokli un spējas ar citiem. Pārtraucot salīdzināt sevi ar citiem, viedokļos parādās naidīgums un nosodījums.

Lai arī no sākotnējas Festingera koncepcijas daudz kas ir mainījies, pamatpieejas koncepti saglabājas, un tie ir: pats salīdzināšanas princips, tendence izdarīt sociālus salīdzinājumus, meklēt līdzības noteiktās grupās. Šī teorija nezaudēja popularitāti ne tikai tāpēc, ka piedāvāja lielu empīrisku pierādījumu apjomu, bet arī tāpēc, ka, pamatojoties uz to, izdevās paplašināt un padziļināt jēdzienisko aparātu šajā jomā. Turpmākie pētījumi komunikāciju un sociālajās zinātnēs parādīja, ka sociālā salīdzināšana ir daudz kompleksāka un sarežģītāka procedūra, nekā sākotnēji tika domāts, un ka cilvēkiem salīdzināšanā ir daudz aktīvāka loma (Suls, Wheeler 2002). Īpaši tas attiecas uz daudzfaktoru salīdzināšanas teoriju (*multiple-discrepancies theory*) (Michalos 1991). Šī kognitīvā teorija, kas balstās uz vairākām sociāli psiholoģiskām koncepcijām, apgalvo, ka apmierinātību ar dzīvi kopumā un tās atsevišķām sfērām var izskaidrot ar daudzfaktoru salīdzinājumiem starp to, kas cilvēkam pieder, un to, kas pieder citiem, ko indivīds sagaida nākotnē vai arī saista ar labāku iespējamo stāvokli u.tml. Atbilstoši izstrādātie modeļi prognozē, ka, ja indivīdam ir veicies un viņš pārzina savu uzdevumu, tad līdzīgā situācijā vai līdzīgu uzdevumu izpildē viņam veiksies (*Proxy model*). Cits modelis (*Triadic model*) prognozē, ka cilvēki ar līdzīgām īpašībām un viedokļiem būs saistīti un nozīmīgi viens otram, līdz ar to arī savstarpēji ietekmēsies (Suls, Martin, Wheeler 2002). Daudzi pētnieki ir nonākuši pie secinājuma, ka tieši daudzfaktoru salīdzināšanas modelis vislabāk atbilst empīriskajiem datiem (Schulz 1995).

Pastāv augšupvērstā un lejupvērstā salīdzināšana. Pirmajā gadījumā cilvēki salīdzina sevi ar sociāli augstāk stāvošiem cilvēkiem/grupām, meklējot sevī līdzību ar šo cilvēku vai grupu, nodrošinot pozitīvāku pašvērtējumu. Šajā salīdzinājumā cilvēka spriedums balstās ticībā, ka viņš pieder noteiktai „elitei”. Lejupvērstai salīdzināšanai ir paš aizsardzības tendence – šajā gadījumā notiek sevis salīdzināšana ar grupu, kurai ir nopietnākas problēmas: iekšēji apdraudēts cilvēks salīdzina sevi ar citiem, kuriem paveicies vēl mazāk.

Daudzfaktoru salīdzināšanas teorijas izskaidrojošās iespējas palielinās, ja struktūrmodeļos tiek aplūkotas divpusējās saiknes starp apmierinātību ar dzīvi kopumā un apmierinātību ar dažādiem tās aspektiem. Saistību starp labklājības integrālajiem un atsevišķajiem indikatoriem var izskaidrot ar kognitīvās saskaņas fenomenu (Abelson, Aronson, McGuire et al. 1968), jo apmierinātība ar dzīvi būtībā ir kognitīvs vērtējums

(Lazarus 1991) un apmierinātība ar dzīves dažādiem aspektiem drīzāk ir nevis vispārējās apmierinātības cēlonis un rezultāts, bet tās veidojošais elements. Daudzfaktoru salīdzināšanas teorijas trūkums ir augstā korelācija starp vispārējo apmierinātību un neatbilstību starp “pieder un vēlos, lai piederētu”. Te runa var būt par mākslīgu saistību (artefaktu), ko rada latentu mainīgo ciešā korelācija. Šajā gadījumā runa var būt lielā mērā par apziņas fenomena izpēti, nevis par cilvēka labklājības sociāli ekonomiskajām determinantēm. Tādējādi arī salīdzināšanas teorijas izmantošanā ir savas konceptuālās problēmas (Miller 2005).

Otra pieeja akcentē objektīvo apstākļu un resursu nozīmi subjektīvās labklājības noteikšanā. Atbilstoši pamatvajadzību un resursu teorētiskajām paradigmām spēkā ir pieņēmums, ka subjektīvā labklājība ir atkarīga no dzīves objektīvajām kvalitātēm, no resursu pieejamības un galveno vajadzību apmierināšanas. Apmierinātība ar dzīvi ir atkarīga nevis no relatīvas, bet absolūtas vajadzību apmierināšanas (Diener, Sandvik, Seidlitz, Diener 1993; Zanna, Olson, Fazio 1981). Tādējādi cilvēkiem, kas dzīvo labākos apstākļos, vajadzētu būt lielākā mērā apmierinātiem ar dzīvi. Dzīves apstākļu novērtējums ir atkarīgs no sabiedrības iespējām apmierināt individuālās vajadzības, pirmkārt t.s. galvenās vajadzības (pamatvajadzības). Būtiski ir tas, ka nekādi citi pieņēmumi netiek izdarīti. No teorētiskajiem pieņēmumiem izriet, ka atšķirības apmierinātībā ar dzīvi dažādās valstīs ir atkarīgas no sociālās nevienlīdzības.

Šo teorētisko paradigmu izmantošana subjektīvās labklājības skaidrojumos ir populāra un varētu teikt – ērta pētniekiem. Pirmkārt, teorijas izskaidrošanas pakāpe ir visai augsta (resursu pieejamība līdz noteiktai robežai prognozē subjektīvās apmierinātības līmeni). Otrkārt, tā ir vienkāršāk, jo nav jāizvirza speciāli pieņēmumi par dzīves subjektīvo novērtējumu procesiem (socioloģijā vai ekonomikā ir diezgan sarežģīti iekļaut personības raksturojumu, psiholoģisko faktoru ietekmi). Treškārt, šī teorija ir īpaši perspektīva sabiedrībās, kur pieaug sociālā noslāņošanās un notiek dzīves apstākļu polarizācija. Ceturkārt, ārējo objektīvo cēloņu (apstākļu) noteikšana un ietekmēšana ir svarīga sociālās politikas joma.

2.3. Subjektīvās labklājības komponenti

Kā jau iepriekš izklāstīts, subjektīvā labklājība ir konstrukcija, kas ietver daudzu komponentu (Andrews, Crondall 1976; Andrews, Withey 1976; Campbell, Trapness, Heine et al. 1996), no kuriem ikviens vienlaikus var būt atsevišķa pētījuma objekts. Dzīves kvalitātes subjektīvais vērtējums, apmierinātība ar dzīvi un tās dažādajiem aspektiem, veiksmē, sasniegumi, panākumi, laime u.c. aspekti – daudzi autori uzsver šo jēdzienu tuvību, un daudzkārt literatūrā, runājot par vienu un to pašu mērījumu rezultātiem, šie termini tiek izmantoti pamīšus (Costa, McCrea 1980; George 1992). Pētījumi tiek veikti arī par šāda tipa mērījumu skalu attiecībām (Gallup, Kettering 1976).

Tomēr, neskatoties uz acīmredzamu tuvību, katrs no minētajiem jēdzieniem balstās uz savām konceptuālajām īpatnībām. Pakavēšos detalizētāk pie četriem jēdzieniem, kuru analīzei (izņemot laimes kategoriju) veltīta darba empīriskā daļa: “apmierinātība ar dzīvi”, „laime“, „veiksme, dzīves veiksmīgums”, „panākumi, sasniegumi”.

Apmierinātības ar dzīvi mērījumi

Apmierinātība ar dzīvi ir viens no visbiežāk izmantotajiem rādītājiem subjektīvās labklājības mērījumos. Runājot par subjektīvo apmierinātību ar dzīvi, vērtējums var attiekties gan uz atsevišķiem tās aspektiem (*aspects-of-life*), gan uz dzīvi kopumā (*life-as-whole*).

Apmierinātība ar specifiskajiem dzīves aspektiem – darbu, ģimenes dzīvi u.c. – pati par sevi vēl maz ko izsaka par sabiedrības un katra atsevišķa indivīda kopējo apmierinātību. Cilvēks var būt apmierināts ar lielāko daļu no savas dzīves aspektiem un tomēr kopumā justies nelaimīgs, ja tam pietrūkst kas ļoti būtisks vai viņš ir neapmierināts kaut vai vienā dzīves jomā. Grūtības mērījumos rada arī tas, ka ne visiem dzīves apstākļiem ir vienāda nozīme dažādās sabiedrībās vai dažādu indivīdu uzskatos (piemēram, protestantisma zemēs darbs, darba nozīme tiek vērtēta daudz augstāk nekā trešās pasaules valstīs). Tāpēc socioloģiskos pētījumos uzmanība biežāk tiek koncentrēta uz pilnu personisko apmierinātību ar dzīvi.

Apmierinātība ir pakāpe, kad indivīds jūt, ka viņa tieksmes ir/tiks piepildītas. Šis jēdziens paredz to, ka indivīds ir noteiktā pakāpē apzinājies savus trūkumus un arī formulējis sev to novēršanas un realizācijas ideju. Turklāt nekas neapdraud šīs idejas faktisko pareizību. Apmierinātība tiek definēta kā atšķirība starp aktuāliem dzīves apstākļiem un tiem apstākļiem, kurus katrs gaida vai pēc kuriem tiecas.

Apmierinātība tiek plaši saistīta ar psiholoģisko labklājību. Apmierinātības jēdziens attiecas uz indivīda subjektīvo pasaules uztveri. Apmierinātību ar dzīvi var aprakstīt arī tūri kā psiholoģisku stāvokli, kas vairāk saistīts ar labklājības izjūtu nekā ar dzīves kvalitāti, kas izvērtēta no racionāla mērķa viedokļa (Neugarten, Havighurst, Tobin 1961). Cilvēkam var būt augsti objektīvie dzīves kvalitātes rādītāji, bet viņš var izjust neapmierinātību ar savu stāvokli, tai pašā laikā cits, kura objektīvie dzīves kvalitātes rādītāji ir ļoti zemi, var justies pilnīgi apmierināts ar savu stāvokli. Savā ziņā var likties jau triviāli bieži minētie piemēri par cilvēkiem, kas, dzīvojot bagātībā un greznībā, bet bez patiesas draudzības, skaidra dzīves mērķa var justies neapmierināti; kamēr citi, kuriem šis dzīves mērķis ir bijusi bagātība, jutīsies pilnīgi apmierināti.

Subjektīvās labklājības noteikšanai, izmantojot subjektīvo dzīves novērtējumu, ir izstrādātas daudzas aptaujas metodes un visdažādākie jautājumu varianti. Pēdējās desmitgadēs socioloģijas teorijā un praksē tikušas piedāvātas vairāk nekā simts metodes, kurām doti iespaidīgi nosaukumi: “apmierinātības ar dzīvi indekss”, “apmierinātības kopīgais rezultāts”, “apmierinātības mērogs” u.c. Katrai no šīm metodēm ir savi trūkumi, no kuriem visbiežākais ir jautājumu neatbilstība, jautājuma formulējums, kā arī tas, ka šīs metodes nav pietiekami specifiskas, t.i., netiek ņemta vērā respondentu konkrētā situācija un aptaujas konteksts.

Ja hedonisko līmeni (šajā līmenī dominē patīkamais, tas veido emocionālo līmeni) – cik labi cilvēks jūtas – var novērtēt ar dažādiem paņēmieniem (tiešiem jautājumiem, projektīvajiem testiem un novērtējumiem, kas doti attiecībā pret neverbālo uzvedību), tad apmierinātību ar dzīvi (tas veido kognitīvo līmeni) var novērtēt tikai ar tiešiem jautājumiem. To nevar un nav vajadzības darīt, uzdotot netiešus jautājumus, kas atklāj pavisam citus dzīves aspektus. Jautājumi var tikt piedāvāti dažādās formās: gan slēgto jautājumu, gan atklāto jautājumu formā. Kvantitatīvos pētījumos apmierinātību ar dzīvi

visbiežāk noskaidro, uzdodot tiešu jautājumu un piedāvājot atbilžu skalu, lai gan arī tiešie jautājumi par apmierinātību var būt dažādi: vispieņemamākais termins ir „apmierinātība ar dzīvi” (*satisfaction-with-life*) „apmierinātība dzīvē”, lai gan bieži ar tādu pašu nozīmi tiek lietots termins „laime”, „laimīgums” (*happiness-in-life*). Abos gadījumos piedāvātais formulējums ir labāks nekā, piemēram, „apmierinātība ar esošo stāvokli”, „apmierinātība šobrīd”.

Subjektīvās apmierinātības raksturojumu un tos ietekmējošo faktoru izpēte pasaulē īpašu popularitāti ieguva 90. gados. Apmierinātības līmeņi un to atšķirības tika pētīti visdažādākajos aspektos un dažādās sabiedrības grupās – cilvēkiem ar invaliditāti vai veselības problēmām, studentiem, atsevišķas paaudzes ietvaros u.c. Vislielākā uzmanība šādiem pētījumiem tika pievērsta ASV 70.–90. gados (literatūras pārskats par šo tēmu būtu atsevišķa darba vērts). Īpaši tika akcentēta šo pētījumu nozīme, salīdzinot dzīves kvalitātes rādītājus dažādās iedzīvotāju grupās. Piemēram, apmierinātības pētījumi cilvēku ar invaliditāti grupā. Pētījumi tika balstīti cilvēka ekoloģijas teorētiskajos konceptos, aprakstot saistību starp bioloģiskajām un sociālajām sistēmām un notikumiem ap tām. Laika posmā no 1984. līdz 1994. gadam tika pētīta arī vidusšķiras pārstāvju apmierinātība ar dzīvi, salīdzinot apmierinātības līmeņus un izmaiņas starp baltajiem un melnādainajiem iedzīvotājiem, kur melnādaino augstāka neapmierinātība ar dzīvi tika skaidrota atbilstoši rasu nevienlīdzības principu noteiktām atšķirībām resursu pieejamībā.

Šādu pētījumu par dzīves apstākļiem un apmierinātību ar dzīvi mūsdienu pasaulē ir ļoti daudz, tie notiek regulāri un skar visdažādākās dzīves jomas (bez jau iepriekš raksturotajām galvenajām sfērām – darba un ģimenes tiek mērīta apmierinātība ar dzīvesvietu, dzīves apstākļiem, tiek skartas arī tādas jomas kā draudzība, veselība utt.) un visdažādākās sabiedrības grupas. Visus neskaitāmos pētījumus par apmierinātību vieno pieņēmums, ka, īstenojot noteiktu sociālu stratēģiju, var veidot optimālu sabiedrību, kuras ietvaros cilvēki spēs veiksmīgi sevi realizēt.

Laime (laimīgums)

Pēc pozitīvās psiholoģijas uzskatiem *subjektīvās labklājības izjūta*, kad persona emocionāli pozitīvi novērtē savu dzīvi, saistās ar dzīves brieduma jēdzienu. Kopš

Aristoteļa laikiem teorētiskās pieejas laimes izpratnē attīstījušās vairākos virzienos, bet to pamatojumus var iedalīt trīs grupās: 1) vajadzību un mērķu apmierināšanas koncepti, 2) procesu un aktivitāšu koncepti, 3) ģenētiskie un individuālo tieksmju faktori. Pirmā teoriju plejāde apvienojas ap ideju, ka uz laimi ved spriedzes samazināšana. Freida baudas princips un Maslova hierarhisko vajadzību modelis būtībā pārstāv šo pieeju. Šo koncepciju atbalsta arī Omodeja (*Omodei*) un Vīringa (*Wearing*) 1990. gadā aprakstītais modelis, kas liecina, ka pakāpe, līdz kurai tiek piepildītas indivīda vajadzības, ir pozitīvi saistīta ar viņa apmierinātības ar dzīvi pakāpi. Laime parādās pēc tam, kad vajadzības ir apmierinātas un mērķi ir piepildīti. Citiem vārdiem, laime ir vēlamais gala stāvoklis, uz kuru tiek virzīta darbība. Cilvēki ir vislaimīgākie tad, kad viņi ir iesaistīti interesantās aktivitātēs, kas atbilst viņu prasmju līmenim. Veids, kā cilvēki uztver pasauli, ir daudz svarīgāks laimei nekā objektīvi apstākļi. Fordais (*Fordyce*) 1977. gadā un 1983. gadā publicēja pētījumus, kuros viņš izvērtēja psihoterapijas programmu, kas bija izstrādāta, lai palielinātu cilvēka laimes izjūtu. Programma bija balstīta uz ideju, ka cilvēku subjektīvā labklājība var tikt palielināta, ja viņi iemācīsies imitēt laimīgu cilvēku iezīmes, tādas kā organizētība, sevis nodarbināšana, lielāka laika veltīšana sabiedriskām attiecībām, pozitīva tēla izveidošana un sevis kā veselīgas personības veidošana. Pētījumos grupas tika pakļautas optimisma treniņam, dalībnieki tika mācīti saskatīt notikumu gaišo pusi.

Nav nekādu ārēju laimes standartu: ja cilvēks domā, ka viņš ir laimīgs, viņš tāds patiesi arī ir. Laimi jeb laimīgumu (*happiness*) kā vienu no dzīves kvalitātes rādītājiem socioloģijā sāka izmantot, sākot ar 70. gadiem, kad tā sāka kalpot kā galvenais sabiedrības piemērotības dzīvei (dzīves nosacījumu piemērotības) rādītājs: jo laimīgāki ir iedzīvotāji, jo labāka ir nācīgas dzīvotspēja. Slikti dzīves nosacījumi ved pie deprivācijas u.tml. stāvokļiem, kas galu galā liek dzīvi kopumā vērtēt negatīvi. Šim indikatoram ir vairākas priekšrocības: laime kā indikators ir nepieciešams, lai identificētu apstākļus, kas raksturo optimālu sabiedrību; tā ir visplašākā iespējamā mērvienība, jo neaprobežojas tikai ar indivīda fizioloģisko funkcionēšanu vai atsevišķiem dzīves aspektiem; izmantojot subjektīvo spriedumu, to var salīdzinoši viegli izmērīt; ir pietiekams empīrisks pamats pieņemt noteiktus datus, kas raksturotu laimīguma pakāpi mūsdienu sabiedrībā, un šos

datus var labi diferencēt starp valstīm. Tomēr atbilstoši šī jēdziena tradicionālai interpretācijai dažādu kultūru kontekstā, tiek piešķirta atšķirīga nozīme un pastāv lielāks risks, meklējot laimīguma determinantes objektīvajos apstākļos, kļūdīties šādu modeļu interpretācijā. Kā jau iepriekš minēju, latviešu valodā ar laimi saprot vairāk emocionālu un acumirkliģu stāvokli, ko izraisa saskaņa starp cilvēka vēlēšanos, mērķiem, darbību un īstenību, darbības rezultātu, vai ļoti labvēlīgu apstākļu kopumu, kuri parasti sagādās nejausi. Tādēļ latviešu valodā jautājumos nereti „*happiness*” tulkojumā tiek lietota otra nozīme – veiksmē un veiksmīgums. Arī longitudinālā pētījuma ietvaros bez citām subjektīvā vērtējuma kategorijām tika noskaidrots, cik veiksmīgi veidojusies jauniešu dzīve, nevis, cik laimīgi viņi jūtas.

Veiksme

Veiksmes (*success*), veiksmīguma, panākumu termins tiek izmantots tikai attiecībā pret indivīdu un tā iespējamajiem stāvokļiem. Tam nav kolektīvisma vektora: veiksmē apzīmē indivīda subjektīvo dzīves novērtējumu. Atšķirībā no jēdzieniem “sasniegumi”, “panākumi” to neattiecina uz kolektīviem. Nesaka, piemēram, “veiksmīga nācija” – labākajā gadījumā lielākā daļa tās pilsoņu var sevi uzskatīt par veiksminiekiem. Veiksme nozīmē indivīda dzīves subjektīvu novērtējumu, kas saistīts gan ar personisko piepūli, gan labvēlīgu apstākļu sakrītību. Nepastāv nekāds ārēji atzīts standarts, kas definētu veiksmes klātbūtni vai tās pakāpi. “Veiksmi” neizmanto arī, lai raksturotu apmierinātību ar dzīves atsevišķiem aspektiem (darbs, laulība u.c.), to parasti attiecina tikai uz visas dzīves novērtējumu. Tādējādi var apgalvot, ka jēdziena “veiksme” specifiskā iezīme ir tā, ka tas apvieno sevī racionālos un iracionālos faktoros, kas ir klātesoši rezultāta sasniegšanas procesā. Nenoturīgā (nesabalansētā) sabiedrības dzīves periodā pieaug iracionālo momentu nozīme, vienlaicīgi atklājot pozitīvi organizatoriskas un mērķracionālas darbības deficītu, t.i., lielāks akcents ir “veiksmei” salīdzinājumā ar racionālajiem “panākumiem”. Pēdējie tiek vairāk saistīti ar dažādu nejausu faktoru ietekmi un konstelāciju, kas maz ir atkarīga no personības individuālajiem un mērķtiecīgajiem pūliņiem (Согомонов 1996).

Ar „pilnu veiksmi” saprot pakāpi, kādā indivīds izsaka pozitīvu spriedumu par savas dzīves „pilnu” kvalitāti. Tas neizsaka optimālu dzīves vērtējumu, bet gan attiecas uz tās

pakāpes vērtējumu. Kad cilvēks saka, ka viņš ir veiksmīgs, tas nozīmē, ka viņa dzīve drīzāk ir labvēlīga nekā nelabvēlīga.

Pilns vērtējums par dzīves kvalitāti paredz intelektuālu darbību, kas ietver ne tikai iepriekšējās pieredzes akumulāciju, bet arī nākamās projektu. Šādā gadījumā ir jāizvērtē fakti, prioritātes u.c. tamlīdzīgi faktori. Tāpēc var teikt, ka veiksmē nav vienkārši baudu kopums, bet visai augstas pakāpes kognitīva konstrukcija, kurā indivīds apkopo savu pieredzi. Par cilvēku, kurš nav spējīgs uz kognitīvām funkcijām, nevar teikt, ka viņam veicas vai viņš ir laimīgs (piemēram, par garīgi slimajiem). Līdzīgi kā citos subjektīvo spriedumu gadījumos, novērtējums iekļauj arī emocionālos nosacījumus un jūtas. Veiksme attiecas uz apmierinātību ar dzīvi kopumā, ietverot bijušo, esošo un gaidāmo pieredzi. Ne visai pieredzei ir vienāda nozīme – vērtējums to sakārto un izanalizē. Šajā procesā daži aspekti tiek akcentēti, daži – ignorēti.

Aptaujas, kuru izpēti objekts ir veiksmē, arī tiek veiktas kopš 60. gadiem, un saistībā ar tās mērījumiem ir vesela virkne metodoloģisku problēmu: vai veiksmi var izvērtēt arī objektīvi vai tikai subjektīvi, ja cilvēks patiesi ir apmierināts ar savu dzīvi. Runājot par veiksmi, tika izteiktas arī zināmas šaubas par atbilžu kvalitāti: piemēram, tika norādīts, ka lielākajai daļai cilvēku nav vispār nekāda viedokļa par savas dzīves izvērtējumu šādā aspektā un vai tādā gadījumā atbildes neatspoguļos drīzāk normatīvos priekšstatus. To savukārt atspēko tēze, ka tomēr cilvēks pats vislabāk pārzina savu dzīvi un var novērtēt tās veiksmīgumu. Veiksmes vērtējums atsevišķās sfērās var būt indikators kopīgajai apmierinātībai ar dzīvi, savukārt apmierinātība atsevišķā sfērā ir pietiekami spēcīgs cēlonis, lai cilvēks justos laimīgs kopumā. Tā šīs kategorijas cieši savijas. Nav nekādu pierādījumu tam, ka dzīves veiksmīguma vērtējums pakļautos sistemātiskām deformācijām, lai gan, tāpat kā citos subjektīvo vērtējumu gadījumos, atbildes uz jautājumiem var ietekmēt situācija – aptaujas vieta, laika apstākļi, noskaņojums, precizitāte jautājuma formulējumā, jautājumu secība, intervijas konteksts.

Ļoti bieži veiksmes jēdzienu izmanto arī, lai aprakstītu panākumus, kaut vai, piemēram, uzņēmējdarbības jomā kapitāla sākotnējās uzkrāšanas periodā postsociālisma valstīs. Pētnieks Verhovins par Krieviju rakstīja: “Tā var būt vienīgi veiksmē. Tās varbūtība ir ļoti neliela cilvēku vairākumam, bet pietiekami reāla tiem, kas nejauši

atradušies vajadzīgajā vietā un laikā, kad krustojušies unikāli apstākļi, kas no miljons variantiem ir devuši unikālu iespēju. Šajā gadījumā panākumi tiek gūti relatīvi pasīvas darbības rezultātā, sakrītot labvēlīgiem apstākļiem” (Верховин, Логинов 1995). “Veiksmes kultūra” bija galvenais uzņēmējdarbības aktivitātes stimuls postsociālistiskajās valstīs. Ievirze uz iracionālu veiksmi izpaudās masveidīgā tieksmē iesaistīties dažādos avantūristiskos pasākumos, kas solīja ātrus ienākumus (piemēram, banku un tamlīdzīgas finanšu piramīdas). Taču pamazām, kā norāda Nataļja Korovicina, arī šajās zemēs “veiksmes kultūru” nomaina “panākumu kultūra”, kas saistīta ne tik daudz ar sociālās kustības iespēju pieaugumu, kā ar to patēriņu (Коровицина 1999). Šim fenomenam uzmanību ir pievērsuši arī citi sociologi (Радаев 1998).

Panākumi/ sasniegumi

Panākumi un sasniegumi ir sociālās mobilitātes pamatjēdzieni, kas izsaka indivīda sociālo darbību. Nav šaubu, ka galvenie interpretācijas varianti nostāda panākumus vienā nozīmju rindā ar jebkuru rīcības aktu, kas orientēts uz pozitīvu rezultātu, jo ikviens cilvēka darbības veids virzīts uz racionālu mērķi (Maksa Vēbera (*Max Weber*) “mērķracionālisms”) vai vismaz uz jebkādu mērķi. Tādējādi panākumu jēdziens saistās ar racionālu uzvedību (nav nejaušība, ka izteicieni “gūt panākumus” un “izcīnīt panākumus” ir ļoti tuvi pēc savas nozīmes). Panākumu gūšana paredz arī darbības “efektivitāti”, kad rezultāta sasniegšanas algoritms “panākuma” gadījumā atšķiras ar apdomību un noteiktu inovācijas devu.

Socioloģijā panākumu izpratne ir nedaudz šaurāka par jēdzienu “gūt rezultātu”. Kā “sašaurinošs” faktors figurē iepriekšējās procesualitātes ētiskā puse: rezultāta sasniegšana, lai cik svarīgs tas būtu, nedrīkst būt pretrunā ar morāles normām un tikumības pamatprincipiem. Nikolo Makjavelli (*Niccolo Machiavelli*) princips, ka “par lielākās daļas cilvēku, īpaši valdnieku, pār kuriem nav tiesnešu, darbiem spriež pēc panākumiem”, ir šādu normu neievērošanas piemērs; šādā situācijā darbības rezultātam nebūs viennozīmīgas pozitīvas nozīmes. Piemēram, materiālie panākumi, kas gūti krimināli sodāmas darbības rezultātā, civilizētā sabiedrībā netiek dēvēti par vispāratzītu “panākumu”.

Atbilstoši salīdzināšanas teorētiskajiem konceptiem cilvēkam piemīt tieksme salīdzināt sevi ar tuvāko referento grupu. Kāpjot pa panākumu kāpnēm, cilvēki salīdzina sevi ar tiem, kuru līmenis ir vai nu tāds pats, vai augstāks par viņu pašreizējo līmeni (Gruder 1977; Suls, Tesch 1978). Kā atzīmējis ievērojamais angļu filozofs, rakstnieks Bertrams Rasels, "ubagi neskaudīs miljonāru, bet viņi skaudīs citus ubagus, kuriem veicas labāk" (Russell 1930).

Dzīves panākumi ir jēdziens, kas integrē daudzus elementus. Taču cilvēka dzīvesdarbība nav autonomu notikumu plūsma, kurai trūktu jebkādas struktūras; tā ir plūsma, kas sadalās dažādās cilvēka dzīves sfērās jeb "gultnēs": personiskajā, ģimenes, profesionālajā, politiskajā u.c., kas atbilst horizontālajam dzīves šķēlumam jeb "trajektorijām".

Daudzos pētījumos atzīmēts (Bell 1973; Tufte 1970; Andrews, Withey 1976), ka dzīves novērtējums kopumā ir aditīvs, t.i., to veido dažādu eksistences aspektu izsvērtu vērtējumu summa. Amerikāņu sociāli psiholoģiskajos pētījumos gandrīz vai apriori tiek pieņemti seši nosacījumi, kas ir izšķirīgi dzīves panākumu izvērtēšanā un attiecas uz galvenajām cilvēka dzīvesdarbības sfērām: materiālā labklājība, personiskā realizācija, profesionālisms, drošība, ģimenes labklājība un sociālais ieguldījums (Rinke 1996).

Taču, konstatējot "horizontālās" panākumu specializācijas faktu, jāpievērš uzmanība kādam citam svarīgam momentam: attiecības starp panākumiem konkrētās dzīves sfērās un kopīgo dzīves rezultātu nedrīkst priekšstatīt kā vienkāršu "saskaitāmo summu", kad lielākā panākumu pakāpe sakristu ar visu konkrēto panākumu maksimalizāciju, jo bieži sekmīga vienas sfēras īstenošana reducē citas nozīmi (piemēram, sekmīga karjera var negatīvi ietekmēt ģimenes dzīvi) (Westman, Etzion 1990). Dzīves panākumi ir atkarīgi nevis no visu sfēru realizācijas, bet no maksimālas prioritārās sfēras īstenošanas.

Analizējot mehānismu, kas īsteno priekšrocības kādās dzīves sfērās, ir pieņemts runāt par "dzīves stratēģiju", kas atspoguļo ievirzi (dispozīciju) attiecībā pret vienu vai otru iespēju. Var izdalīt vairākas dzīves stratēģijas: labklājības stratēģiju (ar mērķorientāciju maksimāli nodrošināt sevi ar dažādiem iespējamiem un pieejamiem labumiem), panākumu stratēģiju, kas atbilstīgi priekšmetam (objektam), uz ko ir virzīta piepūle, sadalās personisko panākumu stratēģijā un sociālo panākumu stratēģijā; pēdējā savukārt ietver profesionālo panākumu stratēģiju, ģimenes labklājības stratēģiju un brīvā

laika kultūras stratēģiju (Резник & Резник 1995). Daudzi amerikāņu sociālpсихологи norāda, ka šo stratēģiju izvēli bieži nosaka cilvēka dzimums. Piemēram, sievietes stabili dod priekšroku personiskajai realizācijai, ģimenes sfērai, pretēji tam – vīrieši dzīves panākumus saista galvenokārt ar materiālu vai profesionālu pašrealizāciju (Chusmir, Parker 1991; Chusmir, Parker 1992).

Runājot par jēdziena “panākumi” galvenajiem komponentiem, mēs abstrahējamies no to konkrētās izpausmes formām, līdz ar to tuvojoties viedoklim, kas runā par “sociāli psiholoģisku perspektīvu” un jau pašā sākumā pieņem, ka ievirze uz panākumiem jebkurā sabiedrībā būtībā ir viens un tas pats psiholoģiskais fenomens, t.i., viena un tā pati cilvēka psihei imanenti piemītoša motivācija gūt personiskos sasniegumus un atzinību. Tomēr pastāv arī citas domas par panākuma jēdzienu, kas noraida universālu pieeju un izšķir dažādus panākumu vēsturiskos tipus. Tiek norādīts, ka panākumu sasniegšanas veidam nepieciešama konkrēti vēsturiska interpretācija noteikta kultūras tipa ietvaros.

Rietumu civilizācija savas dabiskās evolūcijas gaitā ir nemitīgi attīstījusi tādu panākumu tipa izpratni, kas balstās uz individuālismu un pauž sacensības garu. Jau klasiskajās kultūrās panākumu vērtība netika nodalīta no obligātās sacensības normām, turklāt panākumi vienmēr tika maksimāli individualizēti (Homēra varoņi, viduslaiku bruņinieki). Vislielākajā mērā šāda tipa cilvēku darbību panākumu virzienā izrādīja Amerikas sabiedrība, kas ir maksimāli atomizēta un individualizēta un kur par pašmotivāciju kalpo nacionālais mīts par “amerikāņu sapni” (Huber 1971). Doma par individuālā rīcībā un sacensībā sasniegto panākumu dominēšanu amerikāņu ētiskajā sistēmā tika pastiprināta klasiskajos darbos par šo tēmu (Atkinson 1964; Baritz 1989), kur tieksme pēc sasniegtā sacensībā ar citiem tika pasludināta par vienu no galvenajiem sociālajiem un kultūras motīviem cilvēka darbībā vispār. Amerikāņu viedoklis tika analizēts starptautiskajos salīdzinošajos pētījumos. 20. gs. 60.–80. gados daudzi angļu un amerikāņu zinātnieki pētīja dažādas galvojuma/atbalsta un sacensību sistēmas, salīdzinot karjeras Anglijā un ASV. Pamatpieņēmums, ka angļu sabiedrība cenšas stimulēt panākumus ar atbalsta (*sponsorship*) palīdzību, bet amerikāņu sabiedrība dodas uz mērķi, balstoties uz sacensību atklātā cīņā, tika empīriski apstiprināts un pierādīts. Šāda tendence saglabājās arī 90. gados. Piemēram, Ralfa Tennera (*Tenner*) darbā “Salīdzinoša biogrāfiju

kontentanalīze” (Atkinson 1964; Baritz 1989) pētītas atšķirības dažādās panākumu motivācijas sistēmās “tradicionālajā” angļu un “demokrātiskākajā” amerikāņu sabiedrībā, kas ar citu metožu pielietojumu apstiprināja pieņēmumu par abu kultūru atšķirībām panākumu gūšanā.

Ne mazāka dinamika panākumu izpratnē bija vērojama toreizējās sociālisma bloka valstīs. Pēckara sabiedrības Austrumeiropā tika klasificētas kā etātiski karjeriskas kultūras sistēmas. Šajā sistēmā atbilstīgi Krievijas pētnieka Sogomonova definīcijai mobilitātes, sasniegumu un dzīves panākumu jēdzieni nebija nodalāmi no valstiskuma izpratnes, bet personība figurēja kā “valstisks cilvēks”, kas orientēts nevis uz individuāliem panākumiem, bet “kopīgu lietu”. Vispārēja pāreja pie panākumu “naudiskas” izpratnes dominantes nozīmēja visas sabiedrības kultūras sistēmas sabrukumu (Согомонов 1996).

Longitudinālā pētījuma ietvaros panākumu subjektīvais vērtējums sniegts, salīdzinot tos ar vienaudžu panākumiem dažādās dzīves sfērās. Panākumu subjektīvais vērtējums izmantots kā kritērijs dzīves pašrealizācijas analīzei vienas paaudzes ietvaros.

2.4. Subjektīvās labklājības mērījumi pašreizējā laika posmā

Lai iepazīstinātu ar promocijas darba empīriskajā daļā izvirzīto hipotēžu un veiktās empīriskās analīzes principu pamatojumu, šajā paragrāfā sniegts ieskats subjektīvās labklājības izpētes problemātikā un jautājumos, kas pēdējā desmitgadē nodarbina šīs jomas pētnieku prātus.

Jau 1984. Dīners publicē rakstu (Diener 1984), kurā norāda, ka kopš Vilsona analītiskā pārskata publicēšanas pētījumi subjektīvās labklājības jomā ir ļoti attīstījušies un mainījušies. Un, lai arī pētnieki zina daudz vairāk par faktoriem, kas korelē ar subjektīvo labklājību, viņi nav vairs ieinteresēti vienkārši aprakstīt šīs sakarības. Tā vietā uzmanība tiek pievērsta to procesu izpētei, kas ir pamatā laimei, apmierinātībai u.c. subjektīvās labklājības komponentiem.

Pētot subjektīvo labklājību un to ietekmējošos faktorus, jau vairākus gadus desmitus gan teorijā, gan pētījumos dominē divas galvenās pieejas. Pirmajā gadījumā tiek analizēti subjektīvo labklājību īstermiņā un ilgtermiņā ietekmējošo faktoru pamatmodeļi, kas mēra

šo faktoru ietekmi uz subjektīvās labklājības (neatkarīgi vai tas izteikts apmierinātības, laimes vai veiksmes kategorijās) konkrēto stāvokli (*point models*). Pirmo reizi šāda pieeja empīriski tika pārbaudīta un aprakstīta jau 1971. gadā (Brickman, Campbell 1971). Modelēšanas principi balstīti pieņēmumā, ka lielākā daļa izmaiņu subjektīvās labklājības izjūtā ir pārejošas, īslaicīgas. Cilvēki izjūt īslaicīgus kāpumus un kritumus kā atbildi uz pozitīviem un negatīviem dzīves notikumiem. Saskaņā ar šo modeli vairākam cilvēku ir kāds noteikts sākotnējais laimes vai apmierinātības līdzsvara līmenis, kuram viņi pielāgojas vai kurā atgriežas pēc jebkura ilguma nestabilitātes perioda. Kaut arī pielāgošanās ātrums dažādiem indivīdiem var būt atšķirīgs, šī teorētiskā pieeja pieņem, ka laika gaitā tomēr vairums cilvēku pamazām atgriežas atpakaļ līdzsvara vai laimes līmeņa izejas punktā. Šo pieeju izmanto un savos empīriskajos pētījumos atrod tai pierādījumus galvenokārt psihologi. Pētnieki ir noskaidrojuši, ka, piemēram, dažādu vecuma kohortu ietvaros visā dzīves cikla garumā subjektīvās labklājības izjūtā mēdz būt tikai nelielas izmaiņas – variācijas (Easterlin 2002). Mazāka mēroga pētījumos, kuros tika pārbaudīta individuāla reakcija uz izteikti pozitīviem notikumiem, kā, piemēram, laimestu loterijā, un uz izteikti negatīviem notikumiem, piemēram, muguras smadzeņu traumas vai ķermeņa daļas paralīzi, konstatēts, ka persona atgriežas atpakaļ līdz noteiktam subjektīvās labklājības līmenim, kas ir relatīvi zemāks vai augstāks nekā virsotnes vai kritumi, kas piedzīvoti tūlīt pēc paša notikuma (Lucas, Clark, Georgellis, Diener 2003; Brickman, Campbell 1971; Brickman, Coates, Janoff-Bulman 1978). Publicēts diezgan daudz rakstu un plaši pārskati par šo tēmu (Diener, Suh, Lucas, Smith 1999; Diener 2009).

Savukārt cits tikpat plaši pētīts virziens saistīts ar objektīvo - demogrāfisko, sociālo un ekonomisko faktoru noskaidrošanu, kas korelē ar subjektīvo labklājību kā individuālā līmenī, tā arī dažādu valstu kontekstā. Ņemot vērā izmantojamās metodes un pieejamos mērījumus, šie subjektīvo labklājību skaidrojošie modeļi visbiežāk tiek izmantoti socioloģiskajos pētījumos. Pētnieki ir konstatējuši, ka tādi sociālie, demogrāfiskie faktori un resursi kā, piemēram, ģimenes stāvoklis, ienākumi, sociālais slānis, etniskā piederība un bezdarbs, sociālās pazīmes, kā reliģiskā pārliecība, sociālā līdzdalība un brīvā laika aktivitātes, un tādi personības faktori kā, piemēram, paškontrolle, ekstraversija un neirostiskums, ir konsekventi saistīti un ietekmē, bet salīdzinoši tomēr diezgan vāji

prognozē apmierinātību ar dzīvi (sk., piemēram, Argyle 1999; Warr 1999; Clark, Oswald 2002; Diener, Lucas 1999; Easterlin 2002; Oswald 2002).

Bet tieši pamatojoties uz abām šīm pieejām un atklājumiem tajās, pētnieki šobrīd nonāk pie savstarpēji konkurējošām hipotēzēm, kas tiek pārbaudītas, lai izskaidrotu potenciāli pretrunīgus procesus – relatīvo subjektīvās labklājības stabilitāti ilgstošā laika periodā un vienlaikus atšķirīgu stāvokļu, kā, piemēram, ģimenes statuss, nodarbinātība, veselības stāvoklis, ietekmi uz izmaiņām apmierinātībā ar dzīvi.

Un šeit atkal jāuzsver longitūdinālo datu nozīme subjektīvās labklājības izpētes jomā, jo tikai šādi dati dod iespēju pārbaudīt alternatīvas teorijas, kas attiecas uz subjektīvās labklājības stabilitāti vai izmaiņām dažādos cilvēka dzīves ciklos, tajā skaitā arī darba empīriskajā daļā analizētajā jauniešu pārejā uz pieaugušo statusu. Virkne longitūdinālu pētījumu ir izmantoti šo teorētisko pieeju pārbaudei. To mērķis galvenokārt ir pētīt, kā indivīds adaptējas un piemērojas dažādām dzīves norisēm, notikumiem makro un mikro līmenī, cik ātri indivīds atgriežas sākotnējā līmenī, citiem vārdiem sakot, sasniedz t.s. bāzes līniju apmierinātībā ar dzīvi. Longitūdinālie pētījumi ļauj iegūt datus, lai pamatoti pētītu procesus, kas ir pamatā laimes *set point* modeļa (noteikta līmeņa) stāvoklim. Šādi dati dod iespēju noskaidrot, kā minētā adaptācija atšķiras starp indivīdiem, un kas to ietekmē, tādējādi papildinot teorētiskās paradigmas laimes un apmierinātības ar dzīvi izpratnē, bagātinot jau pastāvošās teorijas un vienlaikus radot sapratni par to ierobežojumiem.

Kā piemēri būtu jāmin vairāki pētījumi, kuros izmantoti Vācijā veiktā Sociālekonomiskā panelpētījuma dati (Lucas, Clark, Georgellis, Diener 2003; Lucas, Clark, Georgellis, Diener 2004; Fujita, Diener 2005).

Pirmajā pētījumā Lukass (*Lucas*) un Dīners (*Diener*) pārbaudīja indivīdu reakciju uz izmaiņām ģimenes stāvokli. Viņu pētījuma rezultāti summējās atziņās, ka 1) laimīgiem un apmierinātiem cilvēkiem ir lielāka iespēja apprecēties un saglabāt šo statusu; apstiprinājās saikne starp jau daudzos pētījumos konstatētajām un aprakstītajām ģimenes stāvokļa izmaiņām un subjektīvo labklājību (sk. arī Frey, Stutzer 2002); 2) kopumā cilvēki ātri un veiksmīgi pielāgojas laulībai, bet daudz lēnāk pielāgojas atraitnībai (šajā gadījumā pielāgošanās ir gandrīz pabeigta pēc aptuveni 8 gadiem); 3) pastāv būtiskas

individuālas atšķirības pakāpē, cik lielā mērā cilvēks adaptējas un pielāgojas situācijai, 4) pielāgošanās ātrums un pakāpe ir tieši saistīta ar emocionālo pakāpi, kādā indivīds reaģē uz sākotnējo notikumu: tām personām, kuru reakcija bija spēcīgāka, subjektīvās labklājības pakāpe daudzus gadus pēc notikuma bija vēl salīdzinoši tālāk no „bāzes līnijas” nekā tiem, kas reaģēja mazākā mērā (Lucas et al. 2003).

Otrajā pētījumā (Lucas et al. 2004) tika pārbaudīta bezdarba ietekme uz apmierinātību ar dzīvi. Tika ņemti vērā gan vienreizēja, gan daudzkārtēja bezdarba posmi un vērtēta kā īstermiņa, tā arī ilgtermiņa ietekme uz apmierinātības līmeņiem. Autori secināja, ka bezdarbs ir viens no notikumiem, kas nozīmīgi ietekmē apmierinātību un laimi, un var veidot stabilu punktu ar ilgstoši noturīgu subjektīvās labklājības bāzes līniju. Tomēr arī šajā gadījumā apmierinātības ar dzīvi sākotnējais līmenis joprojām ir būtiski svarīgs un darbojas kā ietekmējošs faktors, ar kura palīdzību var prognozēt, vai cilvēks piedzīvos vienu vai atkārtoto bezdarba posmus. Vienkāršojot secinājumus: cilvēki, kas 15 gadus ilgā pētījuma periodā piedzīvoja vairākus bezdarba posmus, pētījuma sākumā bija mazāk apmierināti ar dzīvi nekā tie, kas piedzīvoja tikai vienu bezdarba posmu.

Fudžitas (*Fujita*) un Dīnera atklājumi apstrīdēja viedokli par stingra un nemainīga apmierinātības ar dzīvi līmeņa pastāvēšanu visiem cilvēkiem. Viņi secināja, ka apmēram ceturtajai daļai respondentu apmierinātība ar dzīvi visā dzīves cikla laikā ievērojami mainās, bet 75% aptaujāto personu, mērot vidējo labklājības līmeni 5 gadu intervālos, daudzu gadu garumā nebija novērojamas būtiskas izmaiņas.

Jāatgādina, ka vairums sociālās zinātnēs veikto pētījumu izskaidro mazāk nekā 50% no dispersijas līmeņa subjektīvās labklājības stabilitātē. Kas tad skaidro pārējo? Teorētiski un pētnieki nereti norāda uz ģenētisko faktoru, kas ietekmē subjektīvo labklājību, laimes līmeni. Par vienu no nozīmīgākajiem pētījumiem laimes pārmantojamības jomā tiek uzskatīts Likena un Tellegena pētījums 1996. gadā (Lykken, Tellegen 1996: 188). Savā pētījumā par subjektīvo labklājību, pamatojoties uz dvīņu izlasi, Likens un Tellegens, lai novērtētu laimes ģenētiskos komponentus, aprēķināja korelāciju vienas olšūnas dvīņu gadījumā. Bāzējoties uz šiem rezultātiem, viņi secināja, ka labklājības stabilā sastāvdaļa (t.i., īpašība justies laimīgam) ir galvenokārt ģenētiski noteikta. Uz viņu secinājumiem un interpretāciju bieži atsaucas zinātniskajā literatūrā, tomēr šie secinājumi nesniedz

izskaidrojumu divu olšūnu dvīņu gadījumā. Secinājumi par laimes izjūtas ģenētisko prediscinētību ir spēkā tikai situācijās, kad visi gēni ir pilnīgi identiski. Pat laikmetā, kurā pieaugoši dominēja gēnu un genomu ietekmes uz cilvēka uzvedību un veselības riskiem skaidrojumi, šie rezultāti šķita nedaudz pārspīlēti. Kaut gan nereti pat tie subjektīvās labklājības pētnieki, kuri nenodarbojas ar pārmantojamības teoriju pārbaudi, temperamentu un personības faktorus attiecina uz pārmantojamām ģenētiskām īpašībām. Tā arī no Dīnera un Lukasa sacītā izriet, ka emocionālās uztveres stils, kas zināmā mērā ir iedzimts, parādās jau agrīnā vecumā un saglabājas līdz pieaugušo vecumam, un tas attiecināms uz dažādām situācijām un jomām (Diener, Lucas 1999: 226–227). Savukārt Freijs un Stucers (Frey, Stutzer 2002) izmanto ģenētisko faktoru ietekmes argumentus, lai izskaidrotu citādi neizskaidrojamās atšķirības pieaugušo apmierinātībā ar dzīvi.

Fudžita un Dīners izvirza hipotēzi, ka tieši personības raksturojumi varētu būt tas faktors, kas dod ievērojamu ieguldījumu apmierinātības ar dzīvi līmeņa stabilitātē (Fujita, Diener 2005). Jau iepriekš minēti viņu secinājumi, ka indivīdu vairācumam raksturīga ilgtermiņa stabilitāte subjektīvās apmierinātības ar dzīvi pašnovērtējumā. Tomēr, runājot par subjektīvo labklājību, jābūt ļoti piesardzīgiem, lietojot argumentu par labu ģenētiskajiem faktoriem. Šajā jomā pētnieku rīcībā nav nedz pietiekami plašas empīrisko pierādījumu bāzes, nedz teorētiski analītiskās bāzes, lai to izmantotu argumentiem. Arī kopumā subjektīvās labklājības izziņāšanā vēl nav pietiekami argumentētu un plašu pētījumu, kas savienotu ģimenes pārmantojamības un vides faktoru nozīmi apmierinātības vai laimes pamatstāvokļa (*set point*) izveidē.

Nemot vērā iepriekš norādītos ierobežojumus, kas neļauj apmierinātības bāzes līmeni un cēloņus citādi neizskaidrojamās atšķirības skaidrot tikai ar ģenētisko un iedzimtības faktoru, tiek pētīta bērnības un pusaudžu vides ietekme uz subjektīvās labklājības līmeni līdz pieauguša cilvēka vecumam. Iegūts daudz empīrisku pierādījumu, kas apliecina, ka, piemēram, vecāku šķiršanās saistīta ar virkni negatīvu ietekmju, ko indivīds izjūt pieaugušo vecumā. Pieaugušajiem, kuri piedzīvojuši savu vecāku šķiršanos, ir vairāk uzvedības problēmu, viņi sasniedz zemāku izglītības līmeni, nereti raksturīgs zemāks nodarbinātības statuss, zemāks dzīves līmenis, mazāka apmierinātība ar savu ģimenes dzīvi, paaugstināts šķiršanās risks, paaugstināts risks vienam audzināt bērnus,

sliktāka fiziskā veselība – un visi šie rezultāti korelē ar subjektīvo labklājību. Ja vecāku laulības šķiršana bijusi saistīta ar vardarbību, sekas ir vēl izteiktākas (sk. Amato, Cheadle 2005; Amato, Sobolewski 2001; Amato 1999; 2000; McNeal, Amato 1998). Nozīmīgs skaits pētījumu apliecina, ka ilgtermiņa sekas subjektīvajās izjūtās atstāj nabadzība un sociālā atstumtība bērnībā un pusaudža vecumā (sk., piemēram, Duncan, Brooks-Gunn 1997; Danziger, Haveman 2002). Pierādījumi liecina, ka šai pieredzei ir nozīmīga ilgtermiņa ietekme uz subjektīvās labklājības izjūtu, tomēr, cik lielā mērā šī pieredze veido vai ietekmē sākotnējā labklājības līmeņa izveidi, nav pierādīts.

Apkopojot iepriekš izklāstīto, ārpus tradicionālajām pieejām pētniecība subjektīvās labklājības jomā šobrīd attīstās vairākos virzienos. Tiek izmantotas komplicētākas matemātiskās modelēšanas metodes, lai noteiktu ne tikai dažādu faktoru iedarbību, bet pamatoti analizētu arī cēloņsakarību virzienu. Jo pat it kā acīmredzamam saites virzienam, kas pastāv starp laulību, ienākumiem un subjektīvo apmierinātību, ir nepieciešami empīriski pierādījumi (sk. iepriekš minētos piemērus par bezdarbu). Lielāka uzmanība tiek pievērsta mijiedarbības starp endogēniem faktoriem (piemēram, personības iezīmēm) un ārējiem apstākļiem izpētei. Empīriski ir pierādīta cilvēkaotence pielāgoties kā sliktiem, tā labvēlīgiem nosacījumiem, kas ietekmē prasību līmeni un subjektīvās labklājības izjūtu, bet procesi, kas nodrošina šo adaptāciju un piemērošanos, ir salīdzinoši maz izpētīti. Pētījumi par dažādām izdzīvošanas un pielāgošanās stratēģijām papildina subjektīvās labklājības izpratnes līmeni. Un visbeidzot – tiek turpināta subjektīvās labklājības komponentu, to ietekmējošo faktoru un visu šo elementu savstarpējās mijiedarbības padziļināta izpēte.

2.5. Mērījumu specifika pārejā no jaunības uz pieaugušo statusu

Lai arī par subjektīvo labklājību pēdējos 30 gados veikti daudzi pētījumi un publicēts liels apjoms zinātniskās literatūras, gandrīz visa tā veltīta pieaugušo dzīves posma analīzei. Daudz mazāk ir pētīti jautājumi par to, kas ietekmē sākotnējo subjektīvās labklājības izjūtu līmeni, kam ir izšķiroša nozīme turpmākā apmierinātības līmeņa noteiksmē, kas nosaka apmierinātības ar dzīvi sākumstāvokli jeb bāzes līmeni. Šeit rodas

pētnieciskais jautājums, kam daļēji veltīta šī darba empīriskā analīze. Longitudinālā pētījuma dati, kas tiek izmantoti analīzē, pieļauj iespēju analizēt sakarības starp faktoriem, kas var ietekmēt atšķirības subjektīvās labklājības noteiktā līmenī – pārejas posmā uz pieaugušo statusu un pēc pieciem gadiem – vecuma posmā, ko nosacīti var dēvēt par „jaunajiem pieaugušajiem”.

Kādā mērā demogrāfiskie un sociāli ekonomiskie faktori, kas raksturo jaunieci un viņa vecākus, kā arī jaunieša personības iezīmes, klimats vecāku ģimenē (attiecības, vecāku apmierinātība ar dzīvi) ietekmē sākotnējos subjektīvās labklājības raksturojumus jaunībā un ciktāl tie nosaka izmaiņas respondentu uzrādītajā apmierinātības līmenī vēlāk – atbildes uz šiem jautājumiem tiek meklētas, izmantojot dažādu longitudinālo pētījumu datus.

Kā piemēru varētu minēt pētījumu, kas izmanto Vācijas mājsaimniecību longitudinālā pētījuma GSOEP (*German Socio-Economic Panel*) datus. Panelpētījums tika veikts Vācijā (iekļaujot kā bijušās Austrumvācijas, tā Rietumvācijas teritoriju) (Trzcinski, Holst 2006). Tas uzsākts 1984. gadā un 2004. gadā iekļāva gandrīz 12 000 mājsaimniecību, bet kopējais izlases apjoms pārsniedza 22 000 respondentu. Pētījumā iegūta informācija par visiem mājsaimniecības locekļiem. Kopš 2000. gada GSOEP tika īpaši paplašinātas tēmas, kuras attiecas uz bērniem un pusaudžiem, iekļaujot retrospektīvus jautājumus par izglītības karjeru, sportu, brīvā laika aktivitātēm, kā arī virkni mērījumu par konkrēto dzīves situāciju. Datus ieguva par 1202 respondentiem, kas, sasniedzot 17 gadu vecumu, tika iekļauti pieaugušo panelī, t.i., panelī tiek iekļauti tie paši respondenti, kas līdz tam veidoja bērnu/pusaudžu izlases kopu. Izmantojot plašu informācijas bāzi par ģimeni, kurā jaunieci dzīvoja, pētījuma autoru mērķis bija sasaistīt apmierinātību ar dzīvi vēlīnā pusaudžu vecumā ar vecāku sniegto informāciju, novērtējot dažādu faktoru ietekmi uz sākotnējo apmierinātības līmeni un tālākām izmaiņām tajā. Ilgtermiņā, izmantojot šo apjomīgo datu bāzi, pētnieki plāno saistīt iegūto informāciju par mājsaimniecību un vecākiem, sākot jau no respondenta agrīnas bērnības (mērījumi par vidējo bērnības posmu, agrīno pusaudža vecumu) līdz 17 gadu vecumam, kad jaunieci tiek iekļauts pamatizlasē, ar datiem, kas tiek iegūti jau no paša respondenta, tam

iekļaujoties pētījuma panelī. Tas ļauj pamatoti spriest un izdarīt drošticamus secinājumus par bērnībā gūtās pieredzes un vēlāko notikumu lomu subjektīvās labklājības skaidrojumā.

2.5.1. Empīriskās analīzes mērķa grupa un izpētes metodoloģiskie principi

Promocijas darba empīriskā analīze tiek balstīta uz longitudinālā pētījuma „Paaudzes ceļi un gaitas” (pētījuma detalizēts apraksts sniegts šī darba 1. nodaļā) 3. un 4. posma aptaujas datiem. Aplūkotās tēmas analīzē, protams, jāreķinās ar empīriskā materiāla piedāvātājam iespējam un vienlaikus ar zināmiem ierobežojumiem (piemēram, mērījumu skalu izvēli u.tml.). Runājot par šī pētījuma nozīmi un izmantoto metodoloģisko aparātu, vispirms jāņem vērā 90. gados sabiedrībā notikušās pārmaiņas. To izpētei bija nepieciešama adekvātāka metodoloģija un instrumentārijs (tradicionālā pāreja no viena vecumposma uz citu, kas pirms šīm pārmaiņām balstījās uz stabiliem sociāliem mehānismiem un vairumam jauniešu nodrošināja dzīves trajektoriju standartgaitu, pēcreformu periodā drīzāk atgādināja “līkloču ceļus”). Longitudinālā projekta konceptuālās attīstības process gāja kopsolī ar visā pasaulē aktuālo tendenci: par pētījuma priekšmetu tika izvēlēts “dzīves ceļš” kopumā, kas paredzēja, ka prioritāte tiks izrādīta nevis tiem faktoriem, ka būtu saistīti ar vienas vai otras dzīves stadijas standartmodeļiem (“tam, kam būtu jābūt”), bet faktoriem, kas nesakrīt ar “sociālajiem priekšrakstiem”, bet raksturo izmaiņas sabiedrībā (piemēram, pārkvalifikācija u.tml.).

Otrkārt, jaunās pētījuma paradigmas izstrādāšana bija saistīta ar nepieciešamību nojaukt robežas starp kvantitatīvi socioloģisko un psiholoģiski individuālo pieeju. Ilgu laiku sociālās un psiholoģiskās zinātnes visai skaidri nošķīra pētnieciskās tēmas: socioloģija pievērsās dzīves attīstības gaitas sociālajām determinantēm, tipiskām, standartizētām dzīves trajektorijām, kuras tika mērītas ar stingri formalizētu aptauju (instrumentu) palīdzību, t.i., dominēja pozitīvisma kvantitatīvā pieeja; psiholoģija savukārt uzmanību koncentrēja uz indivīda attīstības izpēti. Starpdisciplinārajā aspektā objektivitātes/subjektivitātes nošķiršana likās tradicionāli iedibināta uz visiem laikiem, un tā tika traktēta kā vienu un to pašu fenomenu izpēte dažādos mērogos. Uzskatīja, ka sociologs atšķirībā no psihologa savu uzmanību akcentē nevis uz iekšējiem, subjektīvi personiskajiem dzīves stratēģijas komponentiem, bet uz sociālajiem, ārēji dotajiem

funkcionēšanas un attīstības aspektiem. Taču no mūsdienu skatījuma ir skaidrs, ka šāds dalījums ir (un jau pētījuma laikā bija) novecojis. “Subjektivitātes” iekļaušana dzīves ceļa izpētē negrauj socioloģisko perspektīvu, bet gluži pretēji – tā ir ļoti produktīva: tieši šis postulāts ir mikrosocioloģiskās pieejas pamatā. Pēdējo desmitgadu dzīves ceļa pētījumos Rietumos socioloģiskās un psiholoģiskās koncepcijas ir cieši saistītas. Vienlaicīgi arī tīri psiholoģiskajos pētījumos, t.i., sākotnēji orientētos uz indivīda attīstību, vērojama tendence uz psiholoģisko un sociālo attīstības ietvaru paplašināšanu. Neskatoties uz sākotnēji šķietamo pieeju nesavienojamību, tās viena otru papildina un bagātina un tiek realizētas viena projekta ietvaros, ko apliecina arī konkrētais paaudzes dzīves ceļa pētījums. Tā rezultātā dzīves ceļu pētījumā ir divi galvenie un statusa ziņā vienlīdzīgi līmeņi:

- atsevišķu dzīves notikumu un dzīves trajektoriju sociālo modeļu izskaidrojums, ņemot vērā kopējo paaudzes dzīves ceļu;
- sociālo procesu apraksts, kas ir notikuši šajā konkrētajā paaudzē, kopā ar individuālā dzīves ceļa notikumu variāciju un secības vispārinājumu.

2.5.2. Apmierinātības ar dzīvi aspektu analīzes principi

Kā viens no subjektīvās labklājības indikatoriem analīzē tiek izmantota jauniešu apmierinātība ar dzīvi. Ir dažādas pieejas atsevišķu dzīves aspektu vērtējuma izmantošanā. Visizplatītākais paņēmiens ir daudzfaktoru salīdzināšanas teorijas ietvaros aplūkot divpusējas sakarības (pieaugošās un regresīvās) starp apmierinātību ar dzīvi kopumā un apmierinātību ar atsevišķiem tās aspektiem (Lance, Mallard, Michalos 1995). Saistību starp integrālajiem un partikulārajiem aspektiem var izskaidrot ar kognitīvās saskaņas fenomenu (Abelson, Aronson, McGuire et al. 1968), jo apmierinātība ar dzīvi būtībā ir kognitīvs vērtējums. Apmierinātība ar dzīves atsevišķajiem aspektiem nav nedz cēlonis, nedz sekas kopējai apmierinātībai, bet drīzāk tās sastāvdaļa.

Atbilstīgi citai metodei vispirms ir jānodala jautājumi par darbu, laulību/kopdzīvi, brīvo laiku u.tml. un tad jāsummē atbildes. Taču šai metodei ir vairāki trūkumi. Pirmkārt, vienkārša summēšana adekvāti neatspoguļo dzīves “pilnu novērtējumu”; summa izsaka

tikai atsevišķus izvēlētos dzīves aspektus, neizsakot dzīvi pilnībā. Otrkārt, ne visi apmierinātības aspekti vienādā mērā ir attiecināmi uz katru indivīdu (ko nozīmē apmierinātība ar laulību tiem, kas nav precējušies, un apmierinātība ar darbu bezdarbniekiem?). Treškārt, tādi dzīves aspekti kā darbs un laulība/kopdzīve ir atkarīgi no laika, kultūras un sociālajām kategorijām (šādus indikatorus salīdzināt bieži ir neiespējami).

Šie iebildumi attiecas ne tikai uz dažādu apmierinātību summu (Andrews, Withey 1976). Tie norāda arī uz dažādu semantiski diferencētu mērogu, kas iekļauj sevī atšķirīgas dzīves novērtēšanas opozīcijas (Veenhoven 1993). Jeļena Znobiščeva un Sergejs Sivuha atzīmē iespēju izveidot integrālu vērtējumu uz atsevišķu vērtējumu bāzes, izmantojot klasteranalīzes klasifikācijas algoritmu (Знобищева 1997; Сивуха, Титма 1997). Analogiska metode (paralēli citām analīzes metodēm, sk. 3. nodaļu) tika izmantota šajā promocijas pētījumā, gan attiecinot to uz apmierinātību, gan dzīves panākumu vērtējumu.

2.5.3. Dzīves periodi (pagātnes, aktuālais un potenciālais plāns)

Anguss Kembels (*Angus Campbell*) definē apmierinātību kā atšķirību starp aktuālajiem dzīves apstākļiem un tiem apstākļiem, kas tiek gaidīti vai arī pēc kuriem tiecas (Campbell 1981). Dzīves vērtējums var attiekties uz dažādiem tās periodiem (punktiem): līdzšinējā, aktuālā dzīve un dzīve, kas gaidāma nākotnē. Promocijas darbā izmantoti mērījumi, kas attiecas gan uz aktuālo dzīves momentu, gan nākotnes prognozēm.

Pilna sprieduma izveidošana paredz pagātnes pieredzes *novērtējumu*, vienlaikus izvērtējot nākotnes iespējamo pieredzi. Šos vērtējumus “iekrāso” atmiņas par pagājušo, šī brīža veiksmīgumu un cerības uz nākotni. Tie nav vieni un tie paši vērtējumi: var būt apmierināts ar esošo dzīvi, ja ir dusmas par pagātni; analogiski var justies nelaimīgs pašreiz, bet optimistiski raudzīties nākotnē. Tas nozīmē, ka subjektīvais dzīves vērtējums nav vienkārši atsevišķu vērtējumu summa, bet samērā izteikta kognitīva konstrukcija, ko indivīds veido uz savas dažādas pieredzes bāzes.

Panākumi vai sasniegumi kopumā atšķirībā no atsevišķa konkrēta sasnieguma, kas rezultē vienu vai otru cilvēka darbības veidu, nav gala vērtējums visai dzīvesdarbībai (izņemot, protams, dzīves ceļa noslēgumu, kad dzīvē sasniegtais nav nekas cits kā visu

iepriekšējo sasniegumu kopums), t.i., tas ir “nepilnīgs termins”, kas apraksta nepabeigtu procesualitāti. Ja cilvēks ir nogājis tikai daļu dzīves ceļa, nevar iztikt bez dzīves perspektīvu izvērtēšanas. Tādējādi mēs, sekojot Golovahas metodoloģijai (Головаха 1995), izdalīsim divus aspektus: aktuālo, kas balstīts uz līdz šim brīdim sasniegtajiem dzīves rezultātiem, un potenciālo, kas balstās uz dzīves perspektīvu (perspektīvu vērtējums, potenciālās pašrealizācijas iespējas u.c.).

“Aktuālie panākumi” un apmierinātība ir pietiekami skaidri un kopumā sakrīt ar vispārējo panākumu un apmierinātības izpratni, un tiem piemīt sava rezultējošā, izvērtējošā funkcija. Savukārt terminam “potenciālie panākumi/veiksmīgums” nepieciešama kategorizācija.

Pašā abstraktākā formulējumā potenciālie panākumi tiek definēti kā “iespējamā” un “vēlamā” apvienojums. Vēlamā sfēru psiholoģijā nosaka personības pretenziju līmenis, savukārt iespējamā sfēra tiek saistīta ar personības resursiem – spējām, zināšanām, gribas kvalitātēm, mākām un sociālo intelektu, kas nodrošina to nesējam spēju pārvarēt sociālās vides pretestību savu pretenziju realizācijā (Головаха 1995). Acīmredzams ir fakts, ka indivīda dzīves ceļā potenciālās pašrealizācijas iespējas sašaurinās un samazinās. Pastāv arī verbālās un neverbālās uzvedības nesakrītības fenomēns, kad uz aktuālu un acīmredzamu panākumu fona parādās tikpat acīmredzams perspektīvas trūkums, un arī otrādi, kad aktuālo panākumu neesamība nespēj pārsvītrot vai devalvēt nozīmīgu dzīves perspektīvu.

Kā katrs sasniegums, dzīves panākumi paredz salīdzināšanu ar noteiktu standartlīmeni, tai skaitā ar ārējiem sociālajiem parametriem, kas raksturīgi “mēs-grupai”. Salīdzināšanas teorija, atbilstoši kurai tiek veikta lielākā daļa panākumu subjektīvā vērtējuma mērījumu empīriskajā līmenī, paredz, ka indivīda spriedumu un vērtējuma līmeni nosaka references grupa (nozīmīgā sociālā vide) (Festinger 1954).

Ārējie referenti paredz attiecināt individuālos rezultātus uz izlases rezultātiem un bieži tiek izmantoti tajās metodikās, kur tiek lietoti testi. Savukārt iekšējie referenti ir saistīti ar individuālajiem standartiem. Iekšējo referentu izmantošana pēc sava rakstura var būt gan sociāla salīdzināšana (salīdzināšana ar citiem), gan individuāla salīdzināšana (salīdzināšana ar pagātņi, vēlamu vai ideālo indivīda stāvokli).

Šī pētījuma objekts (sk. darba 1. nodaļu). ir vecuma grupa, t.i., konkrēta paaudze noteiktā vecuma posmā. Vecuma grupas jeb paaudzes jēdziens ir visplašākais termins, kas tiek izmantots attiecībā pret cilvēku kopumu, kas diferencēta atbilstīgi vecuma kritērijam. Socioloģija nenoliedz vecuma bioloģiskos raksturojumus, kas galu galā balstās bioloģiskā dzimšanas un nāves ritmā, taču koncentrē savu uzmanību uz parādības sociālo būtību (Mannheim 1953). Paaudzes aspektam dzīves ceļa koncepcijā ir izšķiroša loma, jo tieši paaudze ir references grupas bāze, lai veiktu dzīves realizācijas salīdzinājumus (Mayer, Huinink 1990). Individuālie dzīves ceļi iegūst savu jēgu tikai kolektīvu trajektoriju kontekstā, taču, lai kontekstuālie salīdzinājumi izrādītos adekvāti, fonam ir jābūt strukturētam atbilstīgi vecumam.

Panākumi dzīvē tiek saistīti ar cilvēka vecumu kā “dzīves realizācijas laiku” (Головаха 1988). Kā jau minēts šī darba 1. nodaļā, katram dzīves periodam raksturīgs savs galveno dzīves notikumu un sociālo sasniegumu kopums; tieši sakritība vai atpalikšana/aizsteigšanās priekšā ir pamatā vērtēšanai – pozitīvās vai negatīvās nozīmes piešķiršanai. Tomēr šo dzīves notikumu standartizācija nepastāv apriori atrautībā no konkrētās paaudzes (t.i., tos nevar tīrā veidā reducēt uz bioloģiskiem vecuma raksturojumiem) – katra paaudze ienes savas inovācijas dzīves ritmā un organizē sev raksturīgu dzīves etapu secību. Vecumposmu uzdevumi un to realizācija sevišķi mainījušies pēdējās desmitgadēs (sk. sadaļu 1.1.). Šajā aspektā tieši paaudze organizē vecuma “sociālo dabu”, konkretizē “vecuma iespējas” un “vecuma mērķus”.

Paaudze ir ne tikai abstrakta “vecuma” kopa, tā tieši ietekmē dzīves procesa norisi: attiecības starp paaudzēm un konkurence paaudžu iekšienē modelē dzīves trajektorijas un stimulē aktīvo mērķtiecību. Attiecībā pret dzīves panākumiem tas nozīmē divas salīdzināšanas plaknes, proti, uz vienaudžu fona un uz citu paaudžu fona.

3. NODAĻA. PAAUDZES SUBJEKTĪVĀS LABKLĀJĪBAS KOMPONENTU EMPĪRISKĀ ANALĪZE: APMIERINĀTĪBA UN VEIKSMĪGUMS

Konkrētā pētījuma empīrisko datu analīzes pētnieciskie uzdevumi bija, izmantojot subjektīvo vērtējumu mērījumus: 1) identificēt objektīvos faktorus jeb ekonomiskā, sociālā kapitāla un sociālpsiholoģisko resursu kategorijas (neatkarīgie mainīgie), kas ietekmē subjektīvo labklājību: apmierinātību, veiksmīguma un dzīves panākumu subjektīvo vērtējumu (atkarīgie mainīgie) dažādos vienas paaudzes dzīves ciklos – pārejā uz pieaugušo statusu (izmantojot longitudinālā pētījuma 3. posma aptaujas datus) un „jauno pieaugušo” statusā (izmantojot 4. posma datus); 2) izstrādāt dzīves realizācijas subjektīvo vērtējumu saturisko tipoloģiju, 3) izmantojot longitudinālā pētījuma vairāku posmu datus, novērtēt iepriekš nosaukto faktoru ietekmes uz sākotnējo apmierinātības līmeni, tā stabilitāti vai izmaiņām dažādu dzīves notikumu ietekmē; 4) salīdzinot dzīves sasniegumu subjektīvā vērtējumu determinējošos faktorus, identificēt apstākļus, kas vienas paaudzes ietvaros sekmē vai kavē gūt uzvaru sociālā konkurencē.

Nākamajā paragrāfā dots promocijas darbā izmantoto longitudinālo datu apraksts.

3.1. Longitudinālā pētījuma datu raksturojums

Izlase. PG ģenerālo kopu veidoja 1965.–1967. gadā dzimušie jaunieši, kuri 1983. gadā absolvēja vidējās mācību iestādes. Pirmā posma aptaujas bāzes izlases veidošanai tika izmantots stratificētas klasteru izlases modelis. Mērķa izlases apjoms ir reprezentatīvs attiecībā pret vidējo mācību iestāžu absolventu kopumu katrā dalībregijonā (tobrīd republikā). Visos reģionos tika izmantoti vieni un tie paši izlases kopas veidošanas pamatprincipi. Izlases stratifikācijas kritēriji – teritoriāli administratīvais dalījums (atbilstoši apdzīvotās vietas tipam, kur atradās mācību iestāde); vidējās izglītības iestādes tips (vidusskolas ar vispārēju mācību programmu, vidējās speciālās mācību iestādes vai tehnikumi un profesionāli tehniskās skolas). Proporcionāli absolventu skaitam katrā no

stratām ar vienkāršas nejaušas izlases palīdzību tika atlasītas mācību iestādes un nākamajā solī klases/mācību grupas, kuras tika iekļautas mērķa izlases kopā.

Atlases mērķis bija iekļaut izlasē aptuveni 3000 audzēkņu katrā reģionā. Dažās valstīs mērķa izlases apjoms tika palielināts atbilstīgi pētnieku interesei par atsevišķas vidējās izglītības grupas padziļinātu analīzi. Informācija par iedzīvotāju izvietojumu dažāda tipa apdzīvotajās vietās tika iegūta no 1979. g. PSRS notikušās tautas skaitīšanas datiem.

PG trešajā etapā mērķa izlases kopa tika modificēta. Katrā dalībvalstī saglabājās sākotnējā izlases kopa, bet finansiālu ierobežojumu dēļ mērķa izlases lielums tika samazināts (Latvijā līdz $n=1500$). Vienlaikus vairumā dalībvalstu, to skaitā arī Latvijā, izlases kopa tika papildināta ar 1965.–1966. g. dzimušajiem indivīdiem, kas pēc 1989. g. tautas skaitīšanas datiem līdz 1993. gadam nebija ieguvuši vidējo izglītību (mērķa izlases apjoms Latvijā $n=350$).

No visām dalībvalstīm pilns longitudinālā pētījuma cikls tika realizēts Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Baltkrievijā, Jekaterinburgas apgabalā Krievijā, Tadžikijā un Harkovas apgabalā Ukrainā (sk. 1. pielikumu). Visās valstīs un visos longitūda posmos pētījums tika realizēts pēc vienotas metodikas.

Aptaujas metode. Informācijas ieguves metodes dažādos pētījuma posmos bija atšķirīgas. Pirmā posma aptaujas metode – anketēšana mācību grupās. Lai visos nākamajos posmos atrastu un aptaujātu vienus un tos pašus respondentus, katrā reģionā izveidota pētījumā iekļauto respondentu kartotēka – šobrīd elektroniska datubāze (*locator file*).¹²

PG otrajā posmā aptaujas realizācijā tika izmantotas dažādas metodes, lai uzmeklētu un aptaujātu respondentus. Aptaujas anketai tika izstrādāti divi varianti – viens respondentiem, kuri pētījuma laikā mācījās augstskolās, otrs – tiem, kuri bija uzsākuši darba gaitas. Pirmajai grupai plašāk izvērsti jautājumi par izglītību, bet otrajai – par

---

¹² Datubāzē iekļauta informācija par katru respondentu – vārds, uzvārds, dzimums, dzimšanas gads, vidusskola, kuru respondents absolvējis, respondenta adrese vai adreses iepriekšējo posmu laikā un apraksts par piedalīšanos iepriekšējos etapos. Uzsākot katra posma lauka darbu, respondentu dzīvesvietas adrese tika pārbaudīta adrešu galdā (pēdējā posmā – Iedzīvotāju reģistrā). Sākot ar trešo pētījuma etapu, respondentiem tika lūgts sniegt informāciju par draugiem, vecākiem, radniekiem, ar kuru palīdzību būtu iespējams noskaidrot viņu atrašanās vietu nākamajos pētījuma posmos.

profesionālo darbību, darba apstākļiem un darba attiecībām. Abos variantos anketas pamatmodulī bija ietverti kopēji jautājumu bloki. Strādājošo aptauja tika veikta, galvenokārt izmantojot pasta aptaujas metodi, studentu aptauja – anketējot respondentus mācību iestādēs.

Trešajā un ceturtajā longitūda posmā aptauja tika veikta, lietojot jauktu metodi: strukturētu tiešu interviju (*face-to-face interview*) un tiešu individuālu anketēšanu, kas 87% gadījumu notika respondenta mājās. Informācija par respondenta dzīves gaitu, darba karjeru, izglītību un ģimenes dzīvi tika noskaidrota intervijas formā; jautājumi, kas skar personības īpašības, vērtību orientācijas, dzīves plānus, subjektīvās labklājības vērtējumus, tika iekļauti anketas pašai aizpildes formā. Papildus izlasē iekļautajiem respondentiem bez vidējās izglītības, kā arī tiem, kuri nebija piedalījušies kādā no iepriekšējiem posmiem, tika iekļauti speciāli jautājumi, lai aizpildītu trūkstošo informāciju.

Aptaujas instrumentārija un indikatoru raksturojums dažādos pētījuma posmos. Visos pētījuma posmos informācijas ieguves instruments bija strukturēta anketa. Lai nodrošinātu salīdzināmību un informācijas pēctecību starp atsevišķiem pētījuma posmiem, būtiskākās pētījuma tēmas netika mainītas un jautājumi tika uzdoti identiskā formulējamā (sk. indikatorus un jautājumu blokus 1. tabulā). Visos posmos anketēšana, kā arī intervijas notika nacionālajā un krievu valodā.

PG pirmajā posmā galvenie mērījumi bija indivīda sociāli demogrāfiskie raksturojumi un vērtībattieksmes (to skaitā attieksme pret mācībām un darbu). Šie indikatori tika saglabāti arī nākamajos pētījuma posmos, katrā atsevišķi īpašu uzmanību pievēršot padziļinātai vienas vai otras tēmas izpētei. Atsevišķā jautājumu blokā tika iekļauti jautājumi respondenta vecāku ģimenes raksturojumu noskaidrošanai. Jautājumi par vecāku izglītību, nodarbošanos, attiecībām vecāku ģimenē, kas tika noskaidroti katrā PG posmā, deva būtisku ieskatu par respondenta vecāku ģimenes sociālo statusu, vērtību sistēmu, pieredzi, kas gūta bērnībā un jaunības agrīnajā posmā. PG trešajā posmā vecāku ģimenes raksturojums tika paplašināts, iekļaujot papildu jautājumus par brāļiem, māsām, vecvecākiem. Otrajā un trešajā posmā tika padziļināti mērītas sociālā statusa un šādas dzīves gājuma sfēras: izglītība, darbs, ģimene, dzīvesvieta (telpiskā struktūra), materiālā

labklājība, sociālie kontakti, vērtības, subjektīvās labklājības komponenti, dzīves stils, veselība un politiskā pārliecība.

Sabiedrībā notikušās strukturālās pārmaiņas lika PG trešajā posmā īpašu uzmanību pievērst tam, kā jaunie cilvēki uztver, vērtē un reaģē uz sociālām pārmaiņām, kas bija izmainījušas viņu dzīves nosacījumus. Būtiski tika papildināti un izstrādāti mērījumi, kas ļautu salīdzināt dažādu politisko un ekonomisko struktūru ietekmi uz jauno cilvēku dzīves gaitām tobrīd jau valstīs ar dažādu politisko režīmu. Otrs aspekts, kam pētījuma 3. un 4. posmā tika pievērsta pastiprināta uzmanība, bija sociālā kapitāla indikatoru mērījumi (Coleman 1990). Atkārtoti tika noskaidroti jautājumi par izglītību, nodarbinātību, profesionālo karjeru, ģimenes dzīvi, subjektīvo apmierinātību ar dažādām dzīves sfērām un dzīvi kopumā, attieksmi pret laulību un ģimenes dzīvi, socializāciju un piedalīšanos sabiedriskajā dzīvē.

Sākot ar trešo posmu, būtiski izmainās metodoloģiskā pieeja arī aptaujas instrumentārija izstrādē. Trešajā un ceturtajā posmā anketas jautājumi strukturēti īpaša „dzīves notikumu vēstures” (*life event history*) formātā (N. Tuma, K. Meiers). Metodiku projekta ietvaros izstrādāja Tartu universitātes profesore Līna Todinga (*Liina Tooding*) sadarbībā ar N. Tumu, izmantojot K. Meiera (*Mayer*) lietoto metodi dzīves vēstures pētījumos Vācijā. Jautājumi, kas hronoloģizē tādas dzīves notikumus kā izglītības iegūšanas pieredze, darba karjera, ģimenes veidošanās un iziršana, dzīvesvietas maiņa, sniedz nenovērtējamu informāciju dzīves gaitas notikumu vēstures analīzei (Tuma, Hannan 1984; Tuma, Huinink 1990; Mayer, Tuma 1990). Dzīves notikumu vēstures pieraksta formātā tika fiksēti daudzi rādītāji arī par respondenta dzīvesbiedru un citiem ģimenes locekļiem.

Visbeidzot tika noskaidrots būtisku jautājumu komplekss, kas atklāj subjektīvās labklājības vērtējumus: apmierinātību ar dzīvi un dažādiem tās aspektiem, dzīves panākumu/sasniegumu vērtējumu, veiksmīguma prognoze. Šo jautājumu atkārtota nosakidrošana dažādos pētījuma posmos ļauj saistīt izmaiņas respondenta pašnovērtējumā ar pārmaiņām dzīvē, kā, piemēram, darba zaudēšanu vai iegūšanu, laulībām, bērnu piedzimšanu u.tml.

1. tabula. Indikatori, kuru mērījumi veikti dažādos longitudinālā pētījuma posmos

Tematiskā bloka vai apakšbloka nosaukums	1.posms	2.posms	3.posms	4. posms
Demogrāfiskais raksturojums				
Dzimums	*	*	*	*
Dzimšanas dati (vecums)	*	*	*	*
Izcelsme				*
Vecāki				
Nodarbinātības statuss	*	*	*	*
Profesija	*	*	*	*
Izglītības līmenis	*	*	*	*
Dzīvesvieta	*	*	*	*
Dzīvesbiedrs/e				
Dzīvesbiedra dzimšanas dati			*	*
Dzīvesbiedra izglītības līmenis			*	*
Dzīvesbiedra profesija			*	*
Dzīvesbiedra nodarbinātības statuss			*	*
Respondenta dzīvesvietas un to maiņa (migrācija)				
Dzimšanas vieta un dzīvesvietas (uzsākot mācības skolā, 8.klases laikā un vidējās izglītības iegūšanas laikā)	*	*	*	*
Visas dzīves vietas pēc vidējās izglītības iegūšanas un dzīvesvietas maiņas iemesli			*	*
Mācību gaitas				
Mācību iestādes un izglītības veids	*	*	*	*
Specializācija vidējās izglītības līmenī	*			
Sekmes vidusskolā (atzīmes, pašnovērtējums)	*			
Spēju pašnovērtējums 11 jomās	*			
Apmierinātība ar iegūto izglītību	*			
Personas, kas iespaidojušas izglītības ceļa izvēli	*			
Izglītības iestādes, kurās respondents mācījies, specialitāte		*		
Pašreizējā mācību iestāde un specialitāte		*		
Visas mācību iestādes, kurās respondents mācījies pēc vidējās izglītības iegūšanas			*	*
Kursi, kuros respondents mācījies pēc vidējās izglītības iegūšanas			*	*
Darba karjera				
Pašreizējā profesija, nozare, ekonomikas sektors		*		*
Pašreizējā darba raksturojums		*		*
Visas darba vietas (profesija, amats, nozare, ekonomikas sektors) pēc vidējās izglītības iegūšanas			*	*
Apmierinātība ar dažādiem darba aspektiem			*	*
Bezdarbs un bezdarbnieka statuss			*	*
Ģimenes vēsture				
Dzimtā valoda un sarunu valoda	*	*	*	*
Attiecības ar vecākiem	*			*
Ekonomiskās attiecības ar vecākiem		*		*
Ģimenes stāvoklis, ģimenes dzīves novērtējums		*		*
Plāni un laulību dzīves prognozes		*	*	*
Ideālais un reālais bērnu skaits		*	*	*
Laulību dzīves vēsture			*	*
Bērnu skaits un demogrāfiskais raksturojums			*	*
Mājsaimniecības locekļi			*	*
Sadzīves apstākļu raksturojums				
Dzīvojamās platības un apstākļu raksturojums	*	*	*	*

Tematiskā bloka vai apakšbloka nosaukums	1.posms	2.posms	3.posms	4. posms
Dzīvojamā platība, tips, mājsaimniecības locekļu skaits un raksturojums visās dzīvesvietās pēc vidējās izglītības iegūšanas			*	*
Ienākumi un materiālā labklājība				
Mājsaimniecības iekārtas vecāku ģimenē	*			*
Ģimenes izdevumu raksturojums	*			*
Materiālās labklājības novērtējums	*	*	*	*
Mājsaimniecības iekārtas, labierīcības respondenta ģimenē		*		*
Ienākumi – darba alga un ienākumi no papildu darba		*	*	*
Uzkrājumi un ietaupījumi		*		*
Ienākumu avoti no 1989. līdz 1992. gadam/ 1998. g.			*	*
Ienākumu raksturojums 1992. gadā/ 1998. gadā			*	*
Sabiedriskās un politiskās aktivitātes				
Līdzdalība sabiedriskās un politiskās organizācijās	*	*	*	*
Sabiedriskais darbs	*	*		
Līdzdalība vēlēšanās un politiskās akcijās			*	*
Politiskā pārliecība un uzskati			*	*
Brīvais laiks				
Intereses	*			*
Sabiedrība, kādā tiek pavadīts brīvais laiks	*	*		*
Brīvā laika izmantošana, hobijs un aizraušanās	*	*	*	*
Dzīves plāni un perspektīvas				
Darba, izglītības un personiskās dzīves plāni	*			*
Profesionālās un sociālās karjeras plāni	*	*		*
Prognoze par dzīves galveno notikumu gaitu	*	*		*
Dzīves perspektīvas novērtējums	*	*	*	*
Iespējamās, sagaidāmās izmaiņas profesionālajā karjerā, ekonomiskajā statusā, ģimenes dzīvē utt.	*	*	*	*
Vērtību orientācija				
Izglītības vērtības	*	*	*	*
Darba vērtības	*	*	*	*
Dzīves orientācijas				
Emocionālā orientācija		*	*	*
Izziņas vērtības	*	*	*	*
Uzvedības un rīcības orientācija	*			*
Profesiju prestiža novērtējums	*			*
Ārzemju sakari (attiecības, ceļojumi, gatavība emigrēt)			*	*
Reliģiskā pārliecība, ticība			*	*
Subjektīvie vērtējumi				
Apmierinātība ar dzīvi un dažādiem tās aspektiem		*	*	*
Panākumu vērtējums salīdzinājumā ar vienaudžiem		*	*	*
Dzīves veiksmīguma vērtējums un veiksmes prognozes		*	*	*

3.2. Analīzē iekļauto mainīgo raksturojums

Oriģinālie modeļi, kas izstrādāti promocijas darba ietvaros, datu analīzei pieprasa definēt atkarīgos un neatkarīgos mainīgos katram no modelēšanas posmiem. Šajā apakšnodaļā atspoguļoti atkarīgo un neatkarīgo mainīgo definēšanas un aprēķināšanas principi.

3.2.1. Subjektīvo vērtējumu skalas

Longitudinālā pētījuma dažādos posmos tika izmantotas vairākas dzīves subjektīvā vērtējuma skalas.

Apmierinātība ar dzīvi kopumā un apmierinātība ar atsevišķiem tās aspektiem (darbu, t.sk. darba/profesionālo karjeru, darba apstākļiem, attiecībām ar darba biedriem, attiecībām ģimenē, ģimenes dzīvi, seksuālo dzīvi). Apmierinātības vērtējums sniegts atbilstoši četru punktu skalai: „pilnīgi neapmierināts”, „drīzāk neapmierināts nekā apmierināts”, „drīzāk apmierināts nekā neapmierināts”, „pilnīgi apmierināts”.

Sasniegumu jeb **panākumu** izvērtēšana salīdzinājumā ar vienaudžiem kopumā un atbilstīgi pa aspektiem (iespēja strādāt profesijā, būt speciālistam savā profesijā; iegādāties lietas, kuras vēlas; dzīvot vietā, kur vēlas; dzīvot atbilstoši saviem ieskatiem). 3. aptaujas posma laikā sasniegumu izvērtējumam papildus bija pievienoti sekojoši indikatori: strādāt interesantu darbu; labi ēst; iegādāties modernu apģērbu. Sasniegumu novērtējuma skala: salīdzinoši ar vienaudžiem, 1 – „ir daudz mazāki”, 2 – „nedaudz mazāki”, 3 – „nedaudz lielāki”, 4 – „daudz lielāki”.

Dzīves **veiksmīguma** prognoze nākotnei. Veiksmes prognozes skalas gradācijas, atbildot uz jautājumu „... cik veiksmīgi Jūsu dzīve veidosies turpmāk?": 1 – „ļoti veiksmīgi”, 2 – „drīzāk veiksmīgi nekā neveiksmīgi”, 3 – „drīzāk neveiksmīgi nekā veiksmīgi”, 4 – „ļoti neveiksmīgi”.

2. tabula. Subjektīvās labklājības komponentu novērtējums (%)

Skalas	Pilnīgi neapmierināti	Drīzāk neapmierināti	Drīzāk apmierināti	Pilnīgi apmierināti	Iztrūkstošie novērtējumi
Apmierinātība ar...					
Darbu un darba karjeru	9.0	26.1	52.1	11.9	0.9
Ģimenes	4.5	18.0	49.9	27.4	0.3
Dzīvi kopumā	2.5	25.2	62.0	9.9	0.4
Veiksmes prognoze					
Cik veiksmīgi veidosies dzīve turpmāk	0.6	8.0	84.6	5.1	1.7
Sasniegumu novērtējums salīdzinājumā ar vienaudžiem					
Sasniegumu/ iespēju novērtēšana salīdzinājumā ar vienaudžiem	Ir daudz mazāki	Ir nedaudz mazāki	Ir nedaudz lielāki	Daudz lielāki	Iztrūkstošie novērtējumi
Strādāt profesijā, būt speciālistam savā profesijā	12.0	29.1	45.2	10.2	3.5
Iegādāties lietas, kuras vēlas	13.1	42.6	35.2	5.6	3.5
Dzīvot tajā vietā, kurā vēlas	10.7	33.3	41.3	10.8	3.9
Dzīvot pēc saviem ieskatiem	8.8	25.2	48.1	16.4	3.4

Vērtējumam izmantotās apmierinātības skalas gradācijas nav īpaši distributīvas – 3. pozīcijā – “drīzāk apmierināts”, t.i., ir apmierināts, bet ar noteiktām atrunām, koncentrējas vairākums atbilžu. Labāk diferencētas ir sasniegumu skalas – te vidus pozīcijā ir no 35% līdz 48% atbilžu. Mērījumu skalu savstarpējā ietekme un savstarpējā atkarība tika novērtēta ar Kendela korelācijas testa analīzes palīdzību (*Kendela tau-b* koeficientu tabulu sk. 2. pielikumā).

Apmierinātība ar dzīvi kopumā visbūtiskāk korelē ar apmierinātību ģimenes dzīvē un personiskajā dzīvē, sasniegumu novērtējums salīdzinoši ar vienaudžiem kopumā – ar materiālajiem sasniegumiem un personisko neatkarību.

Personiskā neatkarība ir vāji saistīta ar profesionālo realizāciju, bet maksimāli cieši – ar dzīvesvietas izvēles brīvību un materiālajiem sasniegumiem (ekonomiskā kapitāla kategoriju, kas nodrošina iespēju iegādāties, ko vēlas) u.tml.

Subjektīvo vērtējumu izmaiņu novērtējumam aprēķināts jauns mainīgais – subjektīvās apmierinātības izmaiņu indekss, kas atspoguļo izmaiņas subjektīvās apmierinātības stāvoklī laika periodā starp diviem aptaujas posmiem. Subjektīvās apmierinātības izmaiņu indekss iekļauj šādas kategorijas: 1 – pastāvīgi neapmierinātie, 2 – negatīvas izmaiņas apmierinātības pakāpē, 3 – pozitīvas izmaiņas apmierinātības

pakāpē, 4 – pastāvīgi apmierinātie. Aprēķinātā pazīme kā atkarīgais mainīgais iekļauts binominālās loģistiskās un multinominālās loģistiskās regresijas modeļos.

3.2.2. Neatkarīgo mainīgo aprēķināšana

Sociālo, ekonomisko, sociālpsiholoģisko un demogrāfisko faktoru saistības ar subjektīvo labklājību noskaidrošanai tika izmantotas dažādas daudzfaktoru statistiskās analīzes metodes – binominālā loģistiskā regresija, multinominālā loģistiskā regresija un klasteranalīzes metode.

Tikai dažos gadījumos sociālos, ekonomiskos resursus raksturojošo un demogrāfisko mainīgo iekļaušanai turpmākajā analīzē tika izmantoti sākotnējie mērījumi. Vairumā gadījumu mainīgie (modeļos – neatkarīgās pazīmes), sakarību pārbaude starp kuriem izriet no izvirzītajām hipotēzēm, tika aprēķināti, balstoties uz instrumentārijā iekļauto mērījumu bāzes (indikatoru un pazīmju raksturojumu sk. tālāk tekstā). Tie tika konstruēti katra aptaujas posma mērījumiem, kā arī respondenta dzīvē notikušo izmaiņu raksturojumam. Atkarībā no izmaiņu sociālās nozīmības vairumā gadījumu aprēķinātie mainīgie ietver trīs kategorijas: 1– „negatīvas pārmaiņas”, 2 – „pozitīvas pārmaiņas”, 3 – „bez pārmaiņām”.

Daļa nominālo pazīmju tika pārkodētas dihotomās pazīmēs. Divu varianšu mainīgie, piemēram, dzimums, tika kodēti kā “dihotomas” pazīmes (1/0). Ja mainīgajam bija vairāk nekā divas vērtības, no kurām viena varēja būt salīdzinājuma pamats ar visām pārējām (references kategorija), tika izmantota kodēšanas indikatoru shēma, kur koeficienti atspoguļo katras kategorijas efektu salīdzinājumā ar referento kategoriju (tā, piemēram, izglītības mainīgais: katrs izglītības līmenis tiek kodēts izglītības līmeņiem atbilstošās kategorijās, kur katra kategorija tiek salīdzināta ar references kategoriju “vispārējā vidējā izglītība”).

Nodarbinātība un profesionālā karjera

Nodarbinātības veida un profesionālās karjeras mērījumiem longitudinālajā pētījumā bija iekļauta virkne pazīmju. Konkrētā pētījuma analīzē, konstruējot jaunas skalas mainīgos iekļaušanai modeļos, izmantotas vairākas no tām. Nodarbinātības statusu abos pētījuma posmos raksturo nomināls mērījums, kas iekļauj 11 kategorijas.

Modelēšanas vajadzībām tika konstruēts 5 kategoriju mainīgais: 1 – pilna laika algots darbs, 2 – daļēja laika algots darbs, 3 – uzņēmējdarbība, 4 – bērna kopšanas atvaļinājums, 5 – bezdarbs.

Iekļaušanai loģistiskās regresijas modelī tika aprēķināti dihotomi mainīgie strādājošajiem, uzņēmējiem, māmiņām bērna kopšanas atvaļinājumā (mājsaimniecēm), bezdarbniekiem. Lai raksturotu izmaiņas nodarbinātības statusā periodā starp pētījuma posmiem, tika konstruēts jauns mainīgais „izmaiņas nodarbinātības statusā”, kur kategorija „negatīvas izmaiņas” iekļauj tos, kas no nodarbinātības vai uzņēmējdarbības nokļuvuši bezdarbnieku kategorijā. Pretēja mobilitāte iekļauta kategorijā „pozitīvas izmaiņas”. Trešā kategorija iekļauj respondentus, kuru nodarbinātības statuss nav mainījies. Nodarbinātības mērījuma gadījumā aprēķināta arī „0” kategorija to izmaiņu apzīmēšanai, kurām nav piešķirams izvērtējums. Piemēram, respondentiem, kuri no nodarbinātības aizgājuši dekrēta atvaļinājumā, no uzņēmējdarbības nonākuši algota darbinieku statusā.

Profesionālās darbības raksturojumam tika iekļauta profesija/amats pēdējā darba vietā. Longitūda ietvaros profesijas/ amats tika kodēts pēc ISCO'88 profesiju klasifikatora. Pētījuma vajadzībām aprēķinātais mainīgais iekļauj 5 profesiju grupas: augstākā līmeņa speciālisti (ar augstāko izglītību), vidējā līmeņa speciālisti (ar vidējo speciālo/profesionālo izglītību), kalpotāji, pakalpojumu sfērā strādājošie, strādnieki. Iekļaušanai modelī izmantotas minēto grupu dihotomās pazīmes. Dzīves sasniegumu un panākumu izvērtēšanai iekļauta arī ekonomiskās darbības joma atbilstīgi pēdējai darbavietai (celtniecība, lauksaimniecība, izglītība un medicīna, tirdzniecība un pakalpojumi, prese, reklāma un politika, valsts pārvalde un kārtību sargājošās struktūras) un ekonomiskās darbības sektors (privātais un valsts sektors).

Izglītības līmenis

Izglītības līmeņa un izglītības karjeras raksturojumam izmantoti izglītības līmeņa mērījumi dažādos aptaujas posmos. Konkrētā pētījuma ietvaros konstruēti trīs mainīgie – izglītības veids, beidzot vidējo mācību iestādi (1 – vidējā profesionālā, 2 – vidējā speciālā, 3 – vispārējā vidējā); augstākais sasniegtais izglītības līmenis 3. un 4. aptaujas posma laikā (1 – vispārējā vidējā, 2 – vidējā profesionālā, 3 – vidējā speciālā un 4 – augstākā izglītība).

Ienākumi un ekonomiskais kapitāls

Ienākumi, kā arī ekonomiskā kapitāla resursi – nekustamais īpašums, investīcijas, noguldījumi bankā, savs bizness – tradicionāli tiek aplūkoti kā vieni no visbūtiskākajiem subjektīvo labklājību ietekmējošajiem faktoriem. Šo faktoru raksturojumam analizē iekļauti vairāki indikatori. Tiešie ienākumi uz vienu ģimenes locekli un respondenta personīgie ienākumi pārrēķināti kvintilēs. Šie rādītāji aprēķināti kā 3. posma, tā arī 4. posma datiem. Izmaiņu raksturojumam konstruēta jauna pazīme „izmaiņas ienākumu līmenī”, kur kategorija „negatīvas izmaiņas” nozīmē to, ka laika periodā starp pētījuma posmiem vērojama ienākumu lejupslīde – nonākšana zemākās kvintilēs, pretēju virzību apzīmē kategorija „pozitīvas pārmaiņas”. Trešā kategorija - respondenti, kuru ienākumu līmenis nav mainījies.

Respondenta ekonomiskā kapitāla resursus raksturo tas, vai viņam vai viņa ģimenei (neskaitot vecāku ģimenes resursus) pieder nekustamie īpašumi, ir noguldījumi vai savs bizness. Abiem aptaujas posmiem tika aprēķināti dihotomi mainīgie, iekļaujot informāciju par šādiem resursiem: privātmāja, privatizēts dzīvoklis, vasarnīca, zemnieku saimniecība/lauksaimniecības zeme/mežs, zeme vai citi nekustamie īpašumi pilsētā, firma/savs bizness, kā arī citām īpašuma formām, kam, pirmkārt, bija būtiska nozīme 90. gadu beigās, otrkārt, ir nozīme, uzsākot patstāvīgu dzīvi, un šie īpašumi bija: vieglā automašīna, kravas auto/lauksaimniecības tehnika, kvalitatīva ilglietojama sadzīves tehnika, jaunākie sakaru un informācijas līdzekļi. Izmaiņas piederošajā īpašumā tika fiksētas trīs mainīgajiem: mājas/dzīvokļa īpašums, zeme/mežs un automašīna/lauksaimniecības tehnika. Izmaiņu raksturojumam konstruēta jauna pazīme „izmaiņas piederošajos īpašumos”, kur kategorija „negatīvas izmaiņas” iekļauj tos respondentus, kas laika periodā starp pētījuma posmiem zaudējuši kādu no īpašumiem, „pozitīvas izmaiņas” – tos, kas iegādājušies kādu no īpašumiem, trešā kategorija – tos, kuriem piederošo vai nepiederošo īpašumu formās nekas nav mainījies.

Teritoriālā identitāte un dzīvesvieta

Teritoriālo identitāti (valsts līmenī) raksturo pilsoņa vai nepilsoņa statuss, kas iekļauts atsevišķos modeļos kā dihotoma pazīme.

Longitudinālā pētījumā kopš tā 3. posma tika fiksētas respondenta dzīvesvietas (datu apstrādē kodējot dzīvesvietas tipu), to maiņa un pārcelšanās iemesli, sākot ar dzimšanas vietu. Analīzei izmantoti trīs mērījumi: dzīvesvietas tips, beidzot vidējo mācību iestādi, kā arī 3. un 4. pētījuma posma laikā, aprēķinot jaunu 3 kategoriju pazīmi: pagasts/lauku teritorija; pilsētas, izņemot galvaspilsētu; Rīga. Izmaiņu raksturojumam konstruēta jauna pazīme „izmaiņas dzīvesvietas statusā”, kur kategorija 1 nozīmē „pārcelšanās no pilsētas uz laukiem”, 2 – „pārcelšanās no laukiem uz pilsētu”, 3 – „dzīvesvieta nav mainīta”.

Dzīves apstākļus raksturo tas, vai respondents/respondenta ģimene dzīvo atsevišķi vai kopā ar citiem radniekiem (saviem vai dzīvesbiedra vecākiem u.tml.). Katrā posmā konkrēto dzīves apstākļu raksturojumam aprēķināti divi mainīgie: mājsaimniecības veids, kas iekļauj 4 kategorijas: 1 – dzīvo viens pats, 2 – dzīvo atsevišķi ar savu ģimeni, 3 – dzīvo ar savu ģimeni un citiem radniekiem, 4 – nav savas ģimenes, dzīvo ar radniekiem; dzīves telpa, ko raksturo dzīvojamās platības 4 kategorijas: 1 – nav dzīvojamās platības (dzīvo kopmītnē, īrē gultasvietu, istabu), 2 – dzīvo īrētā dzīvoklī, 3 – dzīvo savā dzīvoklī/mājā, 4 – dzīvo pie vecākiem/radiniekiem viņu dzīvoklī/mājā.

Veselības stāvokļa pašvērtējums

Veselība ir viens no resursu faktoriem, kas gan tieši, gan netieši var ietekmēt subjektīvās pašsajūtas līmeni. Veselības raksturojumam atbilstoši respondenta pašvērtējumam (6 kategorijas) aprēķināts jauns mainīgais – veselības stāvoklis 3. un 4. posma laikā, ko raksturo 4 kategorijas (1 – ir nopietnas veselības problēmas, invaliditāte, 2 – ir nopietnas hroniskas saslimšanas, 3 – bijušas nopietnas saslimšanas, no kurām izdevies izārstēties, 4 – nav nopietnu veselības problēmu). Izmaiņu raksturojumam konstruēta jauna pazīme „izmaiņas veselības stāvoklī”, kur kategorija „negatīvas izmaiņas” iekļauj tos, kam laika periodā starp pētījuma posmiem bijušas nopietnas saslimšanas vai iegūta invaliditāte, „pozitīvas izmaiņas” – tos respondentus, kam bijuši nopietni veselības traucējumi, bet izdevies izārstēties, trešā kategorija – tos, kam nav izmaiņu veselības stāvokļa raksturojumā.

Ģimenes statuss

Empīriskie pierādījumi liecina, ka ģimenes attiecībām, ģimenes dzīvei, apmierinātībai ar ģimenes attiecībām ir ārkārtīgi liela nozīme subjektīvās labklājības noteiksmē. Aprēķinos tiek izmantoti ģimenes statusa mērījumi 3. un 4. posma datos un subjektīvais ģimenes dzīves novērtējums (apmierinātība ar ģimenes dzīvi, aprakstu sk. iepriekš). Ģimenes statusu raksturo 5 kategorijas. Iekļaušanai modelī aprēķināts jauns mainīgais – „ģimenes stāvoklis” ar 3 kategorijām (1 – šķīries/atraitnis, 2 – nekad nav bijis precējies/nedzīvo ar partneri, 3 – dzīvo reģistrētā laulībā/ ar pastāvīgu partneru). Izmaiņu raksturojumam konstruēta jauna pazīme „izmaiņas ģimenes stāvoklī”, kur kategorija „negatīvas izmaiņas” nozīmē, ka laika periodā starp pētījuma posmiem respondents šķīries vai zaudējis dzīvesbiedru/partneri, „pozitīvas izmaiņas” apzīmē to grupu, kas apprecējušies vai uzsākuši dzīvot ar partneri, trešā kategorija – respondentus, kuriem nav notikušas izmaiņas ģimenes statusā. Bez subjektīvās apmierinātības ar ģimenes dzīvi modelī tiek iekļauts arī mainīgais – „apmierinātība ar seksuālo dzīvi”. Sākotnējā mērījuma pazīme pārveidota jaunā mainīgajā, kur 1 nozīmē pilnībā neapmierināts, 2 – vairāk vai mazāk apmierināts, 3 – pilnībā apmierināts. Izmaiņu raksturojumam aprēķināts jauns mainīgais „izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi”, kur kategorija „negatīvas izmaiņas” apzīmē tos, kam laika periodā starp pētījuma posmiem apmierinātība ar seksuālo dzīvi mazinājusies, „pozitīvas izmaiņas” iekļauj tos respondentus, kam apmierinātība paaugstinājusies, trešā kategorija – respondentus, kuriem nav notikušas izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi.

Atsevišķā jautājumu blokā tika noskaidrota informācija par respondenta bērniem (gan demogrāfiskie raksturojumi, gan iespējas nodrošināt bērnu aprūpi, izglītošanu utt.). Konkrētā pētījuma analīzē izmantots tikai viens mainīgais – ir vai nav bērns/-i respondenta ģimenē. Dihotoms mainīgais aprēķināts bērna esamībai katrā no aptaujas posmiem. Izmaiņu raksturojumam konstruēta jauna pazīme „izmaiņas bērnu esamībā”, kur kategorija „negatīvas izmaiņas” iekļauj tos, kam laika periodā starp pētījuma posmiem bērns ir atstājis ģimeni (piemēram, šķiršanās gadījumā) vai ir miris, „pozitīvas izmaiņas” apzīmē to respondentu grupu, kam piedzimis bērns, trešā kategorija iekļauj respondentus, kuriem nav notikušas izmaiņas šajā jomā.

Vecāku ģimene un attiecības ar vecākiem

Nemot vērā empīriskos pierādījumus un hipotēzes par vecāku ģimenes attiecību ietekmi uz bērna/jaunieša turpmāko dzīvi un labklājības līmeni, modeļos tika izmantotas vairākas pazīmes, kas raksturo situāciju vecāku ģimenē un attiecības ar vecākiem. Longitudinālā pētījuma gaitā informācija par vecākiem (izglītību, nodarbošanos, ģimenes attiecībām u.tml.) tika fiksēta visos respondenta dzīves ciklos. Konkrētās analīzes vajadzībām aprēķināti jauni mainīgie. Atbilstoši katram dzīves ciklam (uzsākot mācības skolā, laika posmā, kad respondents mācījās 8. klasē, absolvēja vidējo mācību iestādi, kā arī katrā no aptaujas posmiem) tika noskaidrots respondenta vecāku ģimenes statuss. Izmantojot šos mērījumus, aprēķināti jauni mainīgie: 4 kategoriju mainīgais, kur 0 nozīmē, ka respondents dzīvo bez vecākiem, 1 – dzīvo ar tēvu, 2 – dzīvo ar māti, 3 – dzīvo ar abiem vecākiem. Atsevišķi aprēķināta 5 kategoriju pazīme statusa un izmaiņu raksturojumam, kas notikušas vecāku ģimenē, kur 1 nozīmē to, ka respondents audzis bez vecākiem, 2 – notikušas negatīvas izmaiņas (vecāku nāve vai šķiršanās pirms respondents beidzis vidējo mācību iestādi), 3 – permanenti dzīvojis nepilnā ģimenē, 4 – izmaiņas (vecāku nāve vai šķiršanās) notikušas pēc vidējās mācību iestādes beigšanas, 5 – audzis pilnā ģimenē ar abiem vecākiem/ vecāki dzīvo kopā līdz aptaujas brīdim.

Attiecības ar vecākiem pēc skolas beigšanas raksturo kontaktu biežums ar māti/tēvu. Modelēšanas mērķiem aprēķināts jauns mainīgais „kontakti ar vecākiem”, kur kategorija 0 nozīmē, ka vecāku nav (audzis bez vecākiem, vecāki miruši), 1 – neuztur kontaktus, 2 – uztur kontaktus, 3 – dzīvo kopā ar vecākiem.

Vērtīborientācijas

Longitudinālā pētījuma ietvaros īpaša uzmanības tika pievērsta jauniešu vērtībpriekšstatu un vērtīborientāciju mērījumiem. Šie subjektīvie faktori kā specifisks personības vērtību orientācijas veids, kas regulē indivīda darbību katrā no dzīves sfērām, tika noskaidroti divos līmeņos: kognitīvajā, ko raksturo dažādu dzīves jomu nozīmīguma vērtējums, un emocionālajā, ko raksturo patika, vēlme nodarboties un iesaistīties katrā no jomām. Pētījuma rezultāti liecināja, ka jauniešu priekšstatos starp šīm jomām pastāv būtiska atšķirība (Koroļeva, Rungule, Sebre, Trapenciere 1999). Vērtībpriekšstati par

izglītību un darbu tika noskaidroti atsevišķi, uzdodot jautājumus par to, cik svarīgi piedāvātie kritēriji ir izglītības raksturojumam un atbilstoši vēlamajam darbam. Konkrētā pētījuma analīzei tika izmantots vērtīborientāciju mērījumu kognitīvais un emocionālais līmenis, kā arī darba vērtības.

Vērtīborientāciju mērījumi satur vidēji 16–20 dzīves jomu vai darba raksturojumus, kas vērtēti atbilstoši 4 punktu skalai. Vērtējumu ir par daudz un tas arī nebūtu jēgpilni, lai to ietekmi analizētu atsevišķi. Lai reducētu sākotnējo mērījumu telpu, kas sastāv no liela skaita empīriski tieši fiksētām attieksmēm, uz mazāku skaitu vispārinātāku un sākotnēji slēptu (latentu), bet iekšēji savstarpēji statistiski saistītu faktoru, tika lietota Izpētošā faktoranalīze (*Exploratory Factor analysis*). Faktoranalīzes būtība ir no vairākiem mainīgajiem iegūt tādu datu struktūru, kas optimālāk paskaidro oriģinālajos datos ietverto informāciju, un šādā nolūkā faktoranalīze bieži tiek izmantota dažādu attieksmju un vērtību sociālajā analīzē.

Faktoru svars jeb slodze norāda oriģinālā mainīgā un faktora savstarpējās atbilstības līmeni. Konkrētajā analīzē izmantota galveno komponentu (*principal componets*) metode, faktoru skaits noteikts, balstoties uz kritēriju, lai faktoriem īpašvērtības $>1,0$, kopējo faktoru saturiskās interpretācijas atvieglošanai izmantota dispersijas maksimizējoša (*varimax*) rotācijas metode, kas nepieciešama, lai iegūtu pēc iespējas viennozīmīgāk nodalītus faktorus gadījumos, kad oriģinālais mainīgais vienlīdz nozīmīgi korelē ar vairākiem faktoriem.

Promocijas pētījumā faktoranalīze lietota kā palīgmetode, lai mazinātu regresijas vienādojumā izmantojamo neatkarīgo mainīgo daudzdimensionalitāti. Galvenie jeb faktorālie komponenti tiek izmantoti kā neatkarīgie mainīgie logita regresijas analīzē. Turpmāk atspoguļoti faktoranalīzes rezultāti atsevišķu neatkarīgo mainīgo sagatavošanas procesā.

Vērtīborientācijas: faktoru raksturojums

Lai novērtētu jauniešu vērtību uzskatus un orientācijas katrā no pētījuma posmiem viņiem tika lūgts novērtēt dažādu dzīves jomu svarīgumu. Turklāt tika noskaidroti dažādi vērtīborientāciju līmeņi: kognitīvais (vērtību svarīgums) un orientāciju emocionālais

vērtējums (emocionālā līmeņa attieksme, kas raksturo patiku, gatavību nodarboties, iesaistīties katrā no jomām). Iekļaušanai turpmākajā analizē, tika aprēķināti faktori katram no mērījuma līmeņiem. Faktoranalīzes rotētajos modeļos iekļautas atbilstoši 13 un 12 jomas, kas pirmajā gadījumā rezultējās 4, bet otrajā gadījumā 5 attieksmju dimensijās – faktoros. Faktoru vērtības tika iekļautas turpmākajos regresiju modeļos, šajā sadaļā sniegts ļoti īss iegūto faktoru raksturojums.

Pirmo faktoru veido tādas jomas kā draugi, nodarbošanās ar vaļasprieku, arī uzņēmējdarbība, savs bizness. Otrais faktors ietver tādas tradicionālas vērtības kā ģimene, darbs, attiecības ar tuvu cilvēku. Trešais faktors – līdzdalību sabiedriskajā dzīvē, TV skatīšanos un ticību. Ceturtais ietver orientāciju uz izglītību, kultūru, bet vienlaikus arī izklaidi un atpūtu.

3. tabula. Dažādu dzīves jomu svarīguma vērtējums – faktoru slodžu matrica

Dzīves jomas	Bizness, vaļasprieks un draugi	Tradicionālās vērtības: darbs un ģimene	Līdzdalība sabiedriskajā dzīvē un ticība	Izglītības, kultūras vērtības
Izglītība, izglītības līmeņa paaugstināšana				0,596
Līdzdalība sabiedriskajā un politiskajā dzīvē			0,615	
Sports, nodarbošanās ar sportu	0,605			
Draugi, saskarsme ar draugiem	0,618			
Ģimenes izveidošana, ģimene		0,789		
Kultūra: teātru, koncertu un izstāžu apmeklēšana				0,411
TV, radio klausīšanās			0,525	
Mīļotais cilvēks, saskarsme		0,801		
Darbs, profesija		0,507		
Izklaide: kafejnīcu, klubu, izklaides pasākumu apmeklēšana				0,646
Hobijs, nodarbošanās ar vaļasprieku	0,769			
Uzņēmējdarbība, savs bizness	0,480			
Ticība, reliģisku tradīciju ievērošana			0,553	

Piezīme. Rotācijas procedūra: Varimax ar Kaizera normalizāciju. Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie dominē šajā faktorā. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtība atbilda katra faktora izpausmes spēkam.

Savukārt emocionālā līmeņa attieksmes grupējas ap pieciem faktoriem, lai gan to saturiskās dimensijas ir samērā līdzīgas iepriekš aplūkotajām Pirmais no faktoriem iekļauj izglītību, kultūru un profesionālismu, otrais orientācijas uz atpūtu un izklaidi, saskarsmi ar draugiem, arī kultūras pasākumu apmeklēšanu. Trešais – tradicionālu orientāciju uz darbu un ģimeni, ceturtais raksturo aktīvu dzīves pozīciju - uzņēmējdarbību, nodarbošanos ar biznesu un sportu. Un interesanti, ka pēdējais – piektais faktors iekļauj kā augstāku politiskās darbības novērtējumu, kā arī ticību, reliģisku tradīciju ievērošanu.

4. tabula. Vērtīborientāciju emocionālie aspekti – faktorslodžu matrica

Dzīves jomas	Izglītība un kultūra	Saviesīga dzīve, izklaide	Darbs, rūpes par ģimeni	Uzņēmējdarbība, sports	Politika un ticība
Darbs profesijā			0,747		
Politiskā darbība					0,624
Mācības, izglītības līmeņa paaugstināšana	0,748				
Atpūta: TV, radio klausīšanās		0,705			
Sports, nodarbošanās ar sportu				0,449	
Draugi, saskarsme ar draugiem		0,582			
Kultūra: teātru, koncertu un izstāžu apmeklēšana	0,646	0,416			
Profesionālā pilnveidošanās	0,691		0,412		
Ģimene, rūpes par ģimeni			0,674		
Izklaide: kafejnīcu, klubu, izklaides pasākumu apmeklēšana		0,626			
Uzņēmējdarbība, savs bizness				0,808	
Ticība, reliģisku tradīciju ievērošana					0,807

Piezīme. Rotācijas procedūra: Varimax ar Kaizera normalizāciju. Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie dominē šajā faktorā. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtība atbilda katra faktora izpausmes spēkam.

Darba vērtības: faktoru raksturojums

Faktoranalīzes rotētajā modelī tika iekļauti 20 darba raksturojumi, kuri rezultējās 5 attieksmju dimensijās – faktoros. Faktoru vērtības tika iekļautas turpmākajos regresiju modeļos, bet šobrīd īsumā raksturošu iegūtos faktoros.

Pirmais faktors – „profesionālās vērtības” iekļāva tādas prasības pret darbu kā iespēju pastāvīgi pilnveidot sevi un savas profesionālās iemaņas; iespēju strādāt radoši un likt lietā savas spējas; mazākā mērā – būt noderīgam sabiedrībai un cilvēkiem, nodarboties

ar to, kas patīk. Tā kā šajā dimensijā dominē profesionālā orientācija, tad to var nosaukt par profesionālo vērtību faktoru. Otrā dimensiju raksturo tādas prasības kā nepieciešamība tikt ar cilvēkiem, būt noderīgam sabiedrībai, iemantot tuvinieku un draugu cieņu, kā arī – ar zemu faktora vērtību – nodarboties ar to, kas patīk, sasniegt augstu stāvokli sabiedrībā, dzīvot pārticībā. Tālākās interpretācijas ērtībai atbilstoši dominējošām vērtībām tas nosaukts par sociālo vērtību faktoru. Trešā dimensiju raksturo tādas vērtības kā vēlme veidot karjeru, sasniegt augstu stāvokli sabiedrībā un strādāt vieglu un tīru darbu. Šo dimensiju var dēvēt par karjerisma faktoru. Ceturtajā dimensijā dominē prasība pēc brīva darba laika, vēlme strādāt vieglu un tīru darbu, mazākā mērā savu spēju izmantošana, prasības pēc radošuma darbā, kā arī nodarbošanās ar to, kas patīk. Dimensija visvairāk atbilst brīvam darba režīmam. Un visbeidzot – piektais faktors, ko raksturo prasības labi nopelnīt, dzīvot mierā un pārticībā, mazākā mērā – strādāt darbu, kas nodrošinātu draugu un tuvinieku cieņu, kā arī strādāt tīru un vieglu darbu. Ar zināmiem pieņēmumiem šo dimensiju varētu attiecināt uz personiskās labklājības jomu.

5. tabula. Prasības pret darbu – faktoru slodžu matrica

Darbam jānodrošina iespēja:	Profesionālās vērtības	Sociālās vērtības	Karjerisms	Brīvs darba režīms	Personiskā labklājība
sevi nemītīgi pilnveidot	0,7693				
pilnveidot savas profesionālās zināšanas un iemaņas	0,7684				
likt lietā savas spējas	0,7085			0,2259	
strādāt radoši	0,7003			0,3556	
tikt ar cilvēkiem		0,7568			
būt noderīgam sabiedrībai, citiem cilvēkiem	0,3467	0,7127			
iemantot tuvinieku un draugu cieņu		0,643			0,3265
izvirzīties, "veidot" karjeru			0,8333		
sasniegt augstu stāvokli sabiedrībā		0,3136	0,7504		
samērā brīvi izmantot savu darba laiku				0,8074	
strādāt vieglu un tīru darbu			0,444	0,5786	0,2156
nodarboties ar to, kas patīk	0,3657	0,2481		0,4958	
labi nopelnīt					0,8107
dzīvot mierā un pārticībā		0,2424			0,7376

Piezīme. Rotācijas procedūra: Varimax ar Kaizera normalizāciju. Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie dominē šajā faktorā. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtība atbilda katra faktora izpausmes spēkam.

Sociālpsiholoģisko resursu faktori

Sociālpsiholoģisko resursu kategorijā šajā pētījumā tika fiksēta gan indivīda valstiskās piederības sajūta, sociālā drošība, kas hipotētiski var ietekmēt subjektīvo pašsajūtu. Longitudinālā pētījuma instrumentārijā iekļauti tiešie mērījumi par uzticēšanos valsts institūcijām, sabiedriskām grupām. Atsevišķi veikts mērījums par uzticēšanos cilvēkiem vispār. Līdzīgi kā iepriekšējā gadījumā, lai mazinātu iespējamo uzskatu daudzveidību un iekļautu šīs pazīmes subjektīvās apmierinātības prognožu modeļos, tika veikta faktoranalīze. Uzskatāmībai raksturošu iegūtās faktoru grupas. Pirmais faktors izteikti ietver uzticēšanos valdošajām un kārtību uzturošajām valsts struktūrām: valdībai, Saeimai, prezidentam, pašvaldībām, armijai, tiesai un policijai. Otrs faktors – daļēji uzticēšanos vietējai varai – pašvaldībai, policijai u.tml., kā arī sabiedriskām organizācijām un masu medijiem, samērā nenonozīmīgā līmenī –uzņēmējiem. Trešais faktors – ārzemju kompāniju darbībai un vienlaikus Latvijas uzņēmējiem – tātad biznesam, kā arī starptautiskām organizācijām, ko šajā gadījumā pārstāv ANO, un visbeidzot – uzticēšanos masu mēdiem. Ceturtā dimensija – ļoti spēcīga uzticēšanās baznīcai un acīmredzot mazāka tipiskām valsts struktūrām, izņemot aizsardzības struktūras – armiju, ANO un sociālā aspektā – arodbiedrībai.

6. tabula. Uzticēšanās sabiedrībai un institūcijām – faktoru slodžu matrica

Uzticēšanās institūcijām un sabiedrības grupām	Valsts lēmēj-un varas struktūras	Valsts varas struktūras un sabiedriskās organizācijas	Bizness un mediji	Baznīca armija, arodbiedrība
Valdībai	0,8784			
Saeimai	0,8585			
Prezidentam	0,8082			
Pašvaldībām	0,6291	0,4272		
Armijai	0,4778	0,2881		0,3096
Tiesai	0,3008	0,7276		
Policijai	0,3248	0,6878		
Arodbiedrībai		0,6116		0,2743
televīzijai, presei		0,5558	0,3687	
ārzemju kompānijām			0,8321	
Latvijas uzņēmējiem		0,2074	0,7594	
ANO			0,6390	0,2343
baznīcai				0,9148

Individuālie faktori

Subjektīvās labklājības pētījumi liecina, ka liela loma apmierinātībā ar dzīvi ir personības raksturojumiem un individuālajām īpašībām, kuru tiešie mērījumi longitudinālajā pētījumā nebija prioritārs uzdevums. Šajā gadījumā lielāks uzsvars likts uz tādu mērījumu kā dzīves plāni, vērtībpriekšstati, savu sasniegumu salīdzinājums ar citiem, izmantošanu, nosakot, cik lielā mērā indivīds ir apmierināts ar saviem panākumiem dzīvē un cik daudz pūļu ieguldīs savu mērķu sasniegšanā. Kādas īpašības un kādi nosacījumi nepieciešami, lai gūtu panākumus mūsdienu sabiedrībā, raksturo atbildes uz tiešo jautājumu. Izmantojot faktoranalīzi, respondentu uzskatu daudzveidība koncentrējas 3 spriedumu dimensijās – faktoros: pirmais faktors raksturo tipisku 90. gadu pārejas posma jauno cilvēku. Panākumi dzīvē, viņuprāt, atkarīgi no paša neatlaidīga darba, gatavības uzņemties atbildību un darīt daudz ko pa jaunam, kam nepieciešama arī fiziskā izturība. Otro faktoru atšķir uzsvars uz labas izglītības nepieciešamību, jauno tehnoloģiju un Rietumu biznesa pārzināšana, iemaņas darbā ar datoru. Trešās dimensijas specifika izvirza priekšplānā pieeju kapitālam, personīgo sakaru nepieciešamību un arī gatavību riskēt.

7. tabula. Īpašības un apstākļi, kas nepieciešami, lai gūtu panākumus dzīvē – faktoru slodžu matrica

	Atbildība un uzņēmība	Izglītība un profesionālisms	Sociālie sakari un pieeja kapitālam
Gatavība uzņemties atbildību par darba rezultātiem	0,8068		
Spēja sastrādāties ar cilvēkiem	0,6663		
Gatavība daudz ko darīt pa jaunam	0,6522	0,2002	
Fiziskais spēks, izturība	0,5772		0,2603
Neatlaidīgs darbs	0,4728	0,4076	
Laba izglītība		0,7318	
Iemaņas darbā ar datoru		0,7303	
Rietumu biznesa pieredzes pārzināšana		0,7131	0,2165
Pieeja kapitālam			0,7519
Personīgie sakari			0,7493
Gatavība riskēt	0,3481		0,4994

Piezīme. Rotācijas procedūra: Varimax ar Kaizera normalizāciju. Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie dominē šajā faktorā. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtība atbilda katra faktora izpausmes spēkam.

Panākumi salīdzinājumā ar vienaudžiem

Atgriežoties pie salīdzināšanas teorijas konceptiem, empīriskie pierādījumi liecina, ka cilvēki savus panākumus un subjektīvos spriedumus par dzīvi veido, salīdzinot ar citiem cilvēkiem, visbiežāk salīdzināšanai izvēloties tuvākās referentās grupas. Kādas grupas vairāk dominē vienā vai otrā gadījumā, var secināt no atbildes uz jautājumu, vai un cik lielā mērā respondents ikdienas dzīvē vadās un rēķinās ar likumiem un normām, kas pieņemtas/atzītas noteiktās sociālās grupās. Šajā gadījumā faktoranalīze sadala respondentu kopumu atbilstoši divām uzskatu dimensijām. Pirmajā kā atskaites kategorijas dominē ārējās sociālas grupas – draugi, vienaudži, kolēģi un arī sabiedrība kopumā. Savukārt otrajā faktorā svarīgākie ir paša respondenta un ģimenes uzskati, nenozīmīgā līmenī arī sabiedrībā kopumā valdošie uzskati.

8. tabula. Vadīšanās no likumiem, kas akceptēti dažādās sociālās grupās – faktoru slodžu matrica

	Sociālā dominante	Individuālā dominante
Draugu vidū	0,8262	
Vienaudžu vidū	0,8196	
Darba kolēģu vidū	0,8008	
Sabiedrībā kopumā	0,7041	0,2334
Pašam respondentam		0,9153
Respondenta ģimenē	0,4009	0,7418

Piezīme. Rotācijas procedūra: Varimax ar Kaizera normalizāciju. Faktoru nosaukumi piešķirti, balstoties uz to, kuri mainīgie dominē šajā faktorā. Iegūtie faktori tika saglabāti kā jauni mainīgie, kuru vērtība atbilda katra faktora izpausmes spēkam.

Citas resursu pazīmes un demogrāfiskie mainīgie

Hipotēžu pārbaudei modeļos vēl iekļauti atsevišķi dihotomi kodēti mainīgie: demogrāfiskās pazīmes un dažas resursu kategorijas (dzimums, nacionālā piederība, pilsonība, latviešu valodas zināšanas): dzimums (0 – sieviete, 1 – vīrietis); nacionālā piederība (1 – latvieši, 0 – citas tautības); pilsonība (1 – Latvijas pilsonis, 0 – nav Latvijas pilsonības), latviešu valodas zināšanas (kategoriju skala no pārvalda pilnībā līdz valodu neprot).

3.3. Apmierinātība ar dzīvi jauniešu pārejas posmā uz pieaugušo statusu

Pirmajā analīzes solī tika aprēķināts binominālās loģistiskās regresijas modelis, kurā kā atkarīgais mainīgais tika iekļauta subjektīvā apmierinātība ar dzīvi (dihotomi kodēta) longitudinālā pētījuma 3. posma aptaujas laikā, tas ir, pārejas posmā uz pieaugušo statusu. Jaunieši tobrīd bija sasnieguši vidēji 26–27 gadu vecumu. Balstoties uz iepriekš veikto pētījumu rezultātiem, kā arī konkrētajā pētījumā veiktajiem korelācijas testiem, pārbaudei tika izvirzītas 11 hipotēzes.

3.3.1. Hipotēzes

Runājot par daudziem objektīvo un subjektīvo parādību mērījumiem, dzimumpiederība neapšaubāmi ir viens no nozīmīgākajiem demogrāfiskajiem faktoriem, kas diferencē indivīdu uzskatus, attieksmes, pašvērtējumu un subjektīvos vērtējumus. Arī pamatojoties uz 2005. gadā veiktā pētījuma „Dzīves kvalitāte Latvijā” datiem, secināts, ka apmierinātībā ar dzīvi pastāv būtiskas atšķirības atkarībā no dzimuma. Sievietēm ir tendence gandrīz visās dzīves jomās būt mazāk apmierinātām nekā vīriešiem (Bela 2006). Tomēr longitudinālā pētījuma dati to neaplicina. 26–27 gadus veco jauniešu subjektīvās apmierinātības ar dzīvi līmenī (tas neattiecas uz citu subjektīvās labklājības komponentu – panākumu/sasniegumu vērtējumu) nav vērojamas statistiski nozīmīgas atšķirības sievietēm un vīriešu vērtējumos. Tādēļ modeļos dzimumpiederība gan iekļauta kā kontroles kategorija, tomēr izvirzīt hipotētisku pieņēmumu par šīs pazīmes ietekmi uz apmierinātību ar dzīvi šajā gadījumā nav jēgpilni.

Daudzu gadu garumā empīriskie pētījumi parāda, ka subjektīvās labklājības vērtējumā liela nozīme, jo īpaši pārejā uz pieaugušo statusu, ir savas ģimenes izveidošanai, kas vienlaikus ir viena no formālajām statusa pazīmēm, iekļaujoties pieaugušo dzīvē. Šajā pētījumā pārbaudei formulētas divas hipotēzes un viena saistītā hipotēze.

1. hipotēze. Jauniešu, kā arī pieaugušo apmierinātību ar dzīvi kopumā nosaka ģimenes statuss neatkarīgi no tā, vai šīs attiecības ir oficiāli reģistrētas vai brīvas. Apmierinātība ar dzīvi kopumā ir augstāka tiem, kuri šajā dzīves ciklā dzīvo reģistrētā laulībā vai ar partneri.

2. hipotēze. Apmierinātība ar ģimenes dzīvi un apmierinātība ar seksuālo dzīvi ir priekšnoteikumi pozitīvam dzīves novērtējumam kopumā.

3. saistītā hipotēze. Pētāmajā vecuma grupā pastāv pozitīva sakarība starp to, ka respondentam ir savs bērns/-i (kas dzīvo ģimenē), un kopējo apmierinātību ar dzīvi.

Daudzi pētījumi norāda uz to, ka subjektīvo labklājību visas dzīves laikā ietekmē bērnībā pārdzīvotie notikumi vecāku ģimenē, attiecības vecāku starpā un attiecības ar vecākiem. Darba 3. nodaļā jau minēti piemēri no pētījumiem (Amato 2000; Trzcinski, Holst 2006), kas liecina, ka cilvēki, kas pārdzīvojuši savu vecāku šķiršanos, ir tendēti uz pazeminātu labsajūtas līmeni, pazeminātu apmierinātību ar dzīvi. Longitudinālā pētījuma datos mums nav pieejami detalizēti attiecību mērījumi vecāku ģimenē, bet informācija par vecāku ģimenes statusu (vai respondents audzis pilnā, nepilnā ģimenē vai vispār bez vecākiem, vai un kad vecāki šķīrušies), mātes/tēva nodarbošanās u.tml. mērījumi tika fiksēti par visu indivīda dzīves ciklu, sākot no dzimšanas. Saistībā ar pieredzi vecāku ģimenē pārbaudei izvirzīta viena hipotēze.

4. hipotēze. Jaunieši, kuri pārdzīvojuši vecāku šķiršanos/nāvi, ar lielāku varbūtību nokļūst grupā, kas ir neapmierināti ar dzīvi.

Augsts izglītības līmenis dod lielākas iespējas gūt panākumus dzīves pašrealizācijā un līdz ar to būt apmierinātākam ar dzīvi. Kā Rietumos, tā arī Latvijā veikto pētījumu, to skaitā dzīves kvalitātes pētījuma dati apliecina, ka pastāv cieša korelācija starp izglītības līmeni un apmierinātības pakāpi. Cilvēki ar augstāko izglītību ir ievērojami apmierinātāki lielākajā daļā dzīves jomu (Bela 2006). Pamatojoties uz longitudinālā pētījuma datiem, arī šajā pētījumā tiek pārbaudīta hipotēze par izglītības saistību ar apmierinātības līmeni.

5. hipotēze: Augstākā izglītība nosaka augstāku subjektīvās labklājības līmeni, savukārt salīdzinājumā ar šajā kohortā zemāko – vispārējo vidējo izglītību arī profesionālā vai speciālā izglītība paaugstina iespēju iekļūt apmierināto grupā.

Darbs, nodarbinātība un apmierinātība ar darba apstākļiem un attiecībām ir ļoti būtisks faktors, kas saistīts ar subjektīvās labklājības izjūtu. Empīriskie pierādījumi (sk. 2. nodaļu; Trzcinski, Holst 2006; Khatib, Fenton 2009 u.c.). liecina, ka bezdarbs nozīmīgi ietekmē apmierinātības pazemināšanos, savukārt zemāks apmierinātības līmenis var ietekmēt spēju atrast darbu – šiem cilvēkiem ir liela varbūtība kļūt par ilgstošiem

bezdarbniekiem vai piedzīvot atkārtota bezdarba posmus. Savukārt apmierinātība ar darbu nozīmīgi ietekmē kopējo apmierinātības līmeni. Arī dzīves kvalitātes apsekojuma rezultāti apliecina, ka, pieaugot respondentu apmierinātībai ar darbu, samazinās ar dzīvi neapmierināto īpatsvars un pieaug ar dzīvi kopumā apmierināto daļa. Starp tiem, kas ir apmierināti vai ļoti apmierināti ar savu darbu, praktiski nav sastopami cilvēki ar ļoti zemu kopējo dzīves novērtējumu (Hazans 2006). Pamatojoties uz longitudinālā pētījuma datiem, pārbaudei tika izvirzītas vairākas saistītas hipotēzes.

6. hipotēze. Algots darbs/uzņēmējdarbība ir būtisks faktors, kas paaugstina subjektīvās labklājības līmeni. Nodarbinātības statusa aspektā sievietēm atrašanās dekrēta/bērna kopšanas atvaļinājumā arī pozitīvi ietekmē subjektīvo labklājību. Bezdarbs/ekonomiskā pasivitate negatīvi ietekmē apmierinātību ar dzīvi.

Ienākumi, ekonomiskie resursi un materiālā labklājība. Resursu teorētisko pieeju piekritēji, kā arī liela daļa pētnieku, kas ilgstoši nodarbojas ar subjektīvās labklājības pētījumiem, ir konstatējuši virkni objektīvo faktoru, kas statistiski nozīmīgi korelē ar subjektīvo apmierinātību, tomēr modelēšanas rezultāti apliecina, ka, lai arī to saistība ir pierādīta, tomēr tie nebūt neizskaidro lielāko daļu no izmaiņām vai stabilitātes subjektīvās apmierinātības līmenī. Pie šādiem faktoriem pirmkārt pieskaitāmas ienākumu un ekonomisko resursu kategorijas. Dzīves kvalitātes apsekojuma rezultātu analīze, kurā mērīta tiešā saistība starp objektīvajiem faktoriem un apmierinātību, parāda, ka apmierinātība ar materiālo labklājību, ģimenes dzīvi un darbu ir trīs svarīgākie faktori, kas nosaka nodarbināto indivīdu dzīves kvalitātes pašnovērtējumu (Hazans 2006). Konkrētā pētījuma ietvaros pārbaudei izvirzītas vairākas hipotēzes.

7. hipotēze. Ienākumu relatīvais līmenis tieši ietekmē subjektīvās labklājības līmeni: paaugstinoties ienākumu līmenim, paaugstinās apmierinātības ar dzīvi līmenis.

8. hipotēze. Ekonomiskie resursi, kurus raksturo trīs īpašuma indikatori: māja/dzīvoklis, zeme, mašīna, pieejamība ir faktors, kas paaugstina indivīda subjektīvās apmierinātības ar dzīvi līmeni.

Pilsētas vide, no vienas puses, veicina dzīves pašrealizācijas iespējas – piedāvā vairāk iespēju sociālai un materiālai mobilitātei, no otras puses, pilsētniekiem ir lielākas ambīcijas, tieksme pēc sasniegumiem, kuru daļēja realizēšana vai neveiksme var īpaši

veicināt izmaiņas apmierinātībā ar dzīvi. Tomēr iedzīvotāju aptaujas liecina, ka gandrīz visās jomās pilsētnieki ir vairāk apmierināti ar dzīvi nekā lauku iedzīvotāji (Hazans 2006).

9. hipotēze. Analīzei pakļautajā dzīves ciklā jauniešu iespējas un to realizāciju nosaka dzīvesvieta, kas tiešā veidā ietekmē apmierinātību ar dzīvi.

Etniskā piederība, pilsonība, valsts valodas zināšanas ekonomiskās pārejas periodos kļūst par jaunu sociālu resursu vai arī var kavēt panākumu gūšanu. Kā un vai tas ietekmē apmierinātību ar dzīvi? Jau minētajā dzīves kvalitātes pētījumā konstatēts, ka dzīves vērtējumā kopumā atšķirības etnisko grupu ietvaros nav lielas, tomēr, vērtējot atsevišķās dzīves jomas, cittautieši subjektīvi ir mazāk apmierināti nekā latvieši (Hazans 2006). Apmierinātība ar dzīves dažādiem aspektiem gan atšķiras – piemēram, krievi pozitīvāk vērtē ārējos apstākļus un nosacījumus, tomēr ir mazāk apmierināti ar savu pūļu rezultātiem. Visbūtiskāk dzīves kvalitātes vērtību un standartu apguvē latviešus un citu tautību pārstāvjus ietekmē nacionālo grupu sociāli profesionālā struktūra, latviešu valodas prasmes līmenis, pilsoņu īpatsvars nacionālajās grupās – tā atšķirības skaidro Vladislavs Volkovs (Volkovs 2006). Runājot par jauniešu apmierinātību ar dzīvi kopumā, nav lietderīgi izmantot tādu makrolīmeņa rādītāju kā pilsonība, tādēļ hipotēze tiek izvirzīta par etnisko piederību un valsts valodas zināšanām kā resursu iekļaujoties jaunajās ekonomiskajās struktūrās.

10. hipotēze. Latviešu valodas zināšanas īpaši pārejas periodā var ietekmēt kā ekonomiskos, tā sociālos resursus, tādēļ valodas zināšanas un piederība pamatnācijai ietekmē dzīves pašrealizācijas iespējas un pastarpināti sekmē apmierinātību ar dzīvi.

Veselības un veselības traucējumi ietekmē pašsajūtu un subjektīvo apmierinātību kā tiešā, tā netiešā veidā. Veselības problēmas tieši nosaka neapmierinātību ar dzīvi, ilgstoši veselības traucējumi ierobežo cilvēka darba spējas, iespēju gūt panākumus salīdzinoši ar citiem, kas savukārt pastarpināti var būt saistīts ar apmierinātības pakāpi. Lai arī, runājot par divdesmitgadniekiem, tā var šķist nerelevanta kategorija, tomēr, palielinoties vecumam, paaugstinās arī saslimšanas riski.

11. hipotēze. Labs veselības stāvoklis ir priekšnosacījums pozitīvam dzīves novērtējumam, savukārt veselības problēmas paaugstina varbūtību iekļūt neapmierināto grupā.

3.3.2. Modelēšanas metožu izvēles pamatojums

Lai modelētu subjektīvās labklājības komponentu veidojošos faktoros un skaidrotu izmaiņas subjektīvās labklājības līmenī, tika veikta vairāku soļu analīzes procedūra.

Konkrēta modeļa izvēli no visām daudzdimensiju statistiskās analīzes metodēm noteica atkarīgā mainīgā lieluma raksturs. Tā kā šajā pētījumā visos modeļos kā atkarīgie tiek izmantoti nomināli mainīgie, iespējamo matemātisko procedūru loks sašaurinājās līdz *logita* vienādojumiem. Kontrasta salīdzinājumi (apmierinātība/neapmierinātība, panākumi/zaudējumi) noteica binominālās loģistiskās regresijas metodes izvēli, kas ir optimāls modelēšanas princips dihotomu atkarīgo lielumu gadījumā (gan gadījumos, kad pazīmes jau sākotnēji ir dihotomas, gan gadījumos, kad nominālu vai ordinālu mērījumu kategorijas tiek pārkodētas dihotomos mainīgajos). Loģistiskās regresijas metode atšķirībā no atsevišķu biežuma vidējo rādītāju sakarību izpētes, korelācijas koeficientu un vienkāršas pāru regresijas aprēķiniem ļauj novērtēt katra atsevišķa faktora vai faktoru grupas tiešo vai pastarpināto ietekmi, vienlaikus kontrolējot pārējo faktoru komplekso ietekmi. Atšķirībā no daudzfaktoru lineārās regresijas, kuras koeficienti balstās uz metrisko mainīgo lielumu kvantitatīvajām pārmaiņām, neatkarīgajam mainīgajam lielumam mainoties par “vienu vienību”, loģistiskās regresijas koeficienti tiek interpretēti kā varbūtību attiecību logaritma izmaiņas (tā: ka notikums notiks, attiecībā pret to, ka notikums nenotiks), kas saistītas ar neatkarīgā mainīgā izmaiņu par vienu vienību. Loģistiskā koeficienta matemātiskā izteiksme:

$$\text{Log} \frac{\text{Prob (notikums iestājas)}}{\text{Prob (notikums neiestājas)}} = B_0 + B_1 X_1 + \dots + B_p X_p$$

kur formulas pirmā daļa ir varbūtības attiecību logaritms, bet B_0 un B_1 – koeficienti, kas novērtēti, izejot no dotajiem mainīgajiem, X_1 – neatkarīgais lielums.

Regresijas metodi pētnieki izvēlas galvenokārt divu mērķu vārdā: lai izskaidrotu vai prognozētu (Huck 2003: 442). Daļā pētījumu uzsvars tiek likts uz nekontrolējamu neatkarīgo mainīgo fiksāciju ar mērķi noskaidrot, cik lielā mērā katrs no tiem izskaidro piederību vienai vai otrai grupai atkarīgajā mainīgajā. Izskaidrojošā modelēšanas funkcija ir primāra arī gadījumā ar apmierinātību. Modelēšanas mērķis šajā gadījumā ir iegūt

izpratni par faktoriem, kas izskaidro un ietekmē apmierinātību ar dzīvi dažādos jauniešu dzīves posmos, kā arī nosaka izmaiņas apmierinātības līmenī, mēģināt izskaidrot, kādēļ vienas paaudzes pārstāvji vienos un tajos pašos sociāli ekonomiskajos apstākļos jūtas apmierināti, bet citi – neapmierināti, nelaimīgi. Cita pieeja modelējot ir fokusēties uz atkarīgo mainīgo un prognozēt, kādi faktori noteiks to, ka cilvēks iekļūs vienā vai otrā grupā, kas definēta šajā mainīgajā. Šī pieeja izmantota, modelējot dzīves panākumus, salīdzinājumā ar vienaudžiem. Atbilstīgi kauzalitātes prasībām kā neatkarīgie mainīgie šajos modeļos tika iekļautas tikai tās pazīmes, kas nešaubīgi var figurēt kā “cēloņu faktori” (tā, piemēram, regresijas modelī, kas prognozē panākumus, netiek iekļauta virkne statusa faktoru - materiālais līmenis, profesionālais un amata statuss u.tml. – pazīmes, kas būtiski raksturo panākumus). Vienlaicīgi dažas pazīmes, kurām ir noteikts statusa rangs (izglītība, nozare u.tml.), tiek aplūkotas kā “resursi”, proti, kā cēloņi. Šādas atlases motīva pamats bija tas, ka gan izglītība, gan profesionālā specializācija bija iegūta pirmsreformu periodā (laika ziņā gāja pa priekšu), bet dotajā momentā aktualizētas izrādījās nevis to diferencējošās līmeņa atšķirības, bet spēja modelēt panākumus vai to iztrūkumu.

Nolasot logita regresijas vienādojuma koeficientus, turpmākajā analīzē tika izmantoti $Exp(B)$ koeficienti, kas raksturo izredžu attiecību (*odds ratio*). Logita regresijas modeļa drošticamība un kopējais statistiskais nozīmīgums, kas norāda atkarīgā mainīgā prognozēšanas vērtības derīgumu, tika noteikts, izmantojot *Hosmera–Lemešova* (*Hosmer and Lemeshow*) testu. Modeļa kvalitātes (*goodness-of-fit*) noteikšanai tika izmantoti *Cox* un *Snell* R^2 , kas funkcionē līdzīgi parastajam regresijas determinācijas R^2 koeficientam, nosakot to kā modeļa kvalitāte izmainās, pakāpeniski pievienojot neatkarīgo mainīgo blokus, salīdzinājumam tika izmantota *Nagelkerke* R^2 vērtības.

Atbilstoši neatkarīgo mainīgo ievadīšanas kārtībai konkrētā pētījuma ietvaros tika izmantota binominālā loģistiskā bloku regresija (kas atsevišķos avotos tiek dēvēta arī par hierarhisko modelēšanu (Huck 2003)), neatkarīgos mainīgos ievadot pakāpeniski, vairākās stadijās. Atšķirībā no parastās soļu regresijas (kur kārtību, kādā neatkarīgie mainīgie kļūst par regresijas vienādojuma locekļiem, nosaka tikai statistiskie kritēriji un kuru parasti izmanto gadījumos, kad paredzēt spējīgo vienību atklāšanai ir nepietiekama teorētiskā bāze), hierarhiskā pieeja ļauj pētniekam identificēt mainīgo grupas atbilstoši

pētnieciskajām interesēm un iekļaut tās modelī pakāpeniski, izvērtējot ne tikai atsevišķi katra mainīgā tīro ietekmi, bet arī dažādu indikatoru grupu ietekmi uz izmaiņām atkarīgajā mainīgajā. Analīzes metode pieļauj arī savstarpēji korelējošu mainīgo iekļaušanu vienā blokā. Gan mainīgo iekļaušana saturiski interpretējamās blokos, gan to ievades kārtība izriet no teorētiskiem apsvērumiem. Katra atsevišķa mainīgo bloka ieguldījums atkarīgā mainīgā skaidrojumā tika novērtēts pēc tā ieguldījuma modeļa kvalitātes rādītājos.

Izmaiņas subjektīvajā apmierinātībā tika modelētas divos veidos. Pirmkārt, tika izmantoti binominālās loģistiskās bloku regresijas modeļi divām izlases grupām – 3. aptaujas posmā (26–27 gadu vecumā) – apmierinātajiem ar dzīvi un neapmierinātajiem, atbilstoši kā atkarīgos mainīgos vienā gadījumā iekļaujot apmierinātību ar dzīvi 4. aptaujas posma laikā jeb vidēji 32 gadu vecumā, bet otrā gadījumā – neapmierinātību ar dzīvi 4. posma aptaujas laikā.

Otrkārt, tā kā izmaiņas apmierinātības līmenī pārejas posma vecumā, kas tika aprēķinātas kā jauns – subjektīvās apmierinātības izmaiņu indekss, balstoties uz divu longitudinālā pētījuma posmu mērījumiem, satur 4 nominālas kategorijas, tad to faktoru noskaidrošanai, kas ietekmē izmaiņas subjektīvās apmierinātības līmenī, tika izmantota multinominālā loģistiskā regresija. Indekss raksturo subjektīvās apmierinātības izmaiņas vai stabilitāti individuālā līmenī atbilstoši četrām kategorijām: pastāvīgi neapmierinātie, negatīvas izmaiņas apmierinātības pakāpē (kļuvuši neapmierināti), pozitīvas izmaiņas apmierinātības pakāpē (kļuvuši apmierināti), pastāvīgi apmierinātie. Būtībā multinominālās regresijas modelis ir ekvivalents vienlaikus aprēķinātiem vairākiem ($k-1$ modeļiem, ja mainīgais iekļauj k kategorijas) binominālās loģistiskās regresijas modeļiem (Hosmer, Lemeshow 2000). Šajā gadījumā vienlaikus tiek aprēķināti trīs modeļi – pastāvīgi neapmierinātie pret pastāvīgi apmierinātajiem; tie, kas kļuvuši neapmierināti, *versus* pastāvīgi apmierinātie; tie, kas kļuvuši apmierināti, *versus* pastāvīgi apmierinātie. Pastāvīgi apmierinātie šajā gadījumā izvēlēti kā atsauces grupa, galvenokārt lai nodrošinātu modeļa interpretāciju.

3.3.3. Apmierinātību skaidrojošo faktoru analīze

Šajā sadaļā tiks iztirzāti modelēšanas rezultāti attiecībā pret apmierinātības ar dzīvi rādītājiem atsevišķos longitudinālā pētījuma posmos un dota to saturiskā interpretācija.

Apmierinātība ar dzīvi pārejas posmā uz pieaugušo statusu

Promocijas darba ietvaros analīzes pirmajā solī mans mērķis bija noteikt subjektīvās labklājības līmeni ietekmējošos faktoros pārejas cikla uz pieaugušo statusu beigu posmā. Longitudinālā pētījuma 3. posma datu analīzē dzīves rezultējošais vērtējums loģistiskās regresijas modelī tika iekļauts kā dihotomi kodēts atkarīgais mainīgais. Kā neatkarīgie mainīgie (sk. neatkarīgo pazīmju aprakstu iepriekš) modelī tika iekļauti tie indikatori, kuri korelācijas testu rezultātā bija uzrādījuši statistiski nozīmīgu saistību ar dažādiem apmierinātības aspektiem. Neatkarīgie mainīgie loģistiskās bloku analīzes modelī tika iekļauti pakāpeniski, grupējot atsevišķi sociālā, kultūras, ekonomiskā kapitāla indikatorus, sociālpsiholoģisko resursu pazīmes, demogrāfiskos rādītājus. Testējot pazīmju savstarpējo korelāciju un ietekmi uz subjektīvās apmierinātības rādītājiem, tika konstatēts, ka dzīves veismīgums un apmierinātība statistiski visbūtiskāk korelē ar apmierinātību ģimenes dzīvē, kas savukārt nozīmīgi saistīta ar ģimenes dzīves statusu (neparametriskais Kendela rangu korelācijas tests). Tādējādi šo pazīmju vienlaicīga iekļaušana modelī būtiski pazemina modeļa kvalitāti. Turklāt respondentiem, kuriem nebija ģimenes dzīves/kopdzīves pieredzes, nebija jāatbild uz jautājumu, t.i., nebija jāvērtē apmierinātību ar ģimenes dzīvi. Šī mainīgā iekļaušana modelī ievērojami paaugstinātu iztrūkstošo vērtību īpatsvaru un tādējādi arī pazeminātu modeļa statistiskos rādītājus.

Tādēļ tika aprēķināti divi modeļi, kā atkarīgo indikatormainīgo definējot piederību grupai, kura ar dzīvi ir apmierināta. Pirmais modelis aprēķināts laulībā vai partnerībā dzīvojošo (kā arī tiem, kuriem bijusi šāda pieredze) jauniešu izlasei. Otrs modelis aprēķināts jauniešiem, kuriem vēl nav ģimenes dzīves (kopdzīves) pieredzes.

Vispirms aplūkosim, cik liela loma apmierinātībā ar dzīvi ir ekonomiskā, sociālā u.c. kapitālu indikatoriem, kā arī atsevišķiem demogrāfiskiem rādītājiem un subjektīvajai apmierinātībai ar dažādiem dzīves aspektiem. Katras atsevišķās grupas ieguldījuma izvērtēšanai šajā gadījumā izmantoti modeļa ar pakāpeniski iekļautajiem neatkarīgo mainīgo blokiem kvalitātes rādītāju salīdzinājums (sk. iepriekšējo paragrāfu). 9. tabulā atspoguļots, kāds mainīgo bloks katrā no soļiem tiek iekļauts un cik liels ir šo mainīgo bloka kopējais ieguldījums atkarīgā mainīgā izskaidrojumā. Gala modeļu aprēķinos

mainīgo grupas tika iekļautas hierarhiskā secībā, sākot ar statistiski nozīmīgākajiem rādītājiem.

26–27 gadu veco jauniešu grupā vislielāko ieguldījumu subjektīvās labklājības komponenta skaidrojumā sniedz vecāku un paša ģimenē gūtā pieredze. Mainīgajos iekļauti gan objektīvie rādītāji, kā ģimenes statuss, vecāku ģimenē gūtā pieredze dažādos dzīves ciklos (gan pozitīva, gan negatīva – vecāku šķiršanās, nāve), gan subjektīvie vērtējumi – apmierinātības līmenis ar ģimenes dzīvi (tiem, kam ir šāda dzīves pieredze), apmierinātība ar seksuālo dzīvi. Šīs grupas mainīgie ietekmē izmaiņas atkarīgajā mainīgajā aptuveni par 30%. Ieguldījumu dzīves subjektīvā vērtējuma skaidrojumā būtiski (par 11%) papildina sociālpsiholoģisko resursu iekļaušana modelī: vērtīborientācijas (kā kognitīvajā, tā emocionālajā līmenī) un iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem. Citu sociālo un ekonomisko ieguldījums uzlabo modeļa kvalitāti, tomēr to ietekme uz atkarīgo mainīgo statistiski nav tik nozīmīga. Nodarbinātība, apmierinātība ar karjeru un dažādiem darba aspektiem, profesionālais statuss, savs business paaugstina neatkarīgo pazīmju iespēju izskaidrot dzīves subjektīvo vērtējumu par aptuveni 3%, ekonomiskais kapitāls (ienākumi, īpašumi utt.) aptuveni tikai par 1%, tāpat arī dzīvesvietas un dzīves apstākļi. Dzimums, tautība, izglītības līmenis un veselības stāvokļa rādītāji – nedaudz vairāk nekā par 1%. Salīdzinot modelēšanas rezultātus divās izlasēs – starp tiem, kas precējušies/kam ir ģimenes dzīves pieredze, un tiem, kas nav precējušies/nedzīvo ar partneri, pēdējo grupā statistiski būtiskā līmenī atšķiras nodarbinātības, darba karjeras un profesionālā statusa ieguldījums apmierinātības skaidrojumā. Tas ir – darbam un profesionālajai karjerai šo jauniešu subjektīvās labklājības nodrošināšanā ir daudz lielāka nozīme salīdzinājumā ar jauniešiem, kuri jau izveidojuši ģimeni. Tāpat nozīmīgāks priekšnoteikums pozitīvam vērtējumam šajā grupā ir materiālo resursu, ekonomiskā kapitāla kategorijām, kā arī veselības stāvoklim.

9. tabula. Binominālās loģistikās regresijas modeļu kvalitātes rādītāji dažādiem faktoru blokiem (3. posma dati)

Bloks	Modelī iekļautie mainīgo bloki	1. modelis		2. modelis	
		Cox & Snell R ²	Nagelkerke R ²	Cox & Snell R ²	Nagelkerke R ²
1	Pieredze vecāku ģimenē, ģimenes stāvoklis, bērni, apmierinātība ar ģimenes dzīvi, apmierinātība ar seksuālo dzīvi	0,155	0,297	0,134	0,204
2	1. bloka mainīgie + panākumu un iespēju salīdzinājums ar vienaudžiem (dzīvojot pēc saviem ieskatiem; izvirzīties darbā); vērtīborientāciju faktori	0,216	0,415	0,214	0,326
3	2. bloka mainīgie + nodarbinātības statuss, apmierinātība ar darba apstākļiem un darba attiecībām, profesionālais statuss, savs business, papildu darbs	0,234	0,449	0,285	0,432
4	3. bloka mainīgie + nekustamais īpašums: dzīvoklis/māja; vasarnīca/saimniecība; automašīna; ienākumi (kvintilēs) noguldījumi/ investīcijas, atbalsts no vecākiem	0,240	0,461	0,303	0,461
5	4. bloka mainīgie + dzīvesvietas tips, dzīves apstākļi, mājsaimniecības tips	0,249	0,478	0,333	0,505
6	5. bloka mainīgie + dzimums, tautība, izglītības līmenis 27 gadu vecumā, veselības stāvoklis	0,257	0,493	0,352	0,535

Piezīme: Modeļa aprēķiniem izmantoti longitudinālā pētījuma 3. posma dati.

Modelešanas rezultātu interpretācija

10. tabulā doti aprēķinu rezultāti, atspoguļojot tikai tos mainīgos, kuru ietekme uz atkarīgo mainīgo ir statistiski būtiska (izslēgtas pazīmes, kuru koeficienti izrādījās statistiski nenozīmīgi). Regresijas modeļu pilnu statistisku sk. 3.un 4. pielikumā.

Ģimene un ģimenes dzīvē gūtā pieredze. Dzīves veiksmīguma skaidrojumā statistiski nozīmīgāko ieguldījumu dod gan vecāku ģimenē, gan savā ģimenē gūtā pieredze. Aplūkojot atsevišķi katra mainīgā ietekmi uz subjektīvo veiksmīgas dzīves izjūtu, vislielākā nozīme ir apmierinātībai ar ģimenes dzīvi. Mazākā mērā, tomēr statistiski nozīmīgi kā reģistrētā/neregistrētā laulībā dzīvojošo vidū, tā arī neprecēto grupā pozitīvāk savu dzīvi vērtē tie, kas apmierināti seksuālās dzīves jomā. Turklāt neprecēto vidū šī apmierinātība seksuālajās attiecībās divreiz spēcīgāk ietekmē iespēju būt apmierinātam ar dzīvi kopumā. Savukārt to vidū, kam ir ģimenes dzīves pieredze, apmierinātība ar attiecībām ģimenē 12 reizes paaugstina iespēju dzīvi kopumā uzskatīt par izdevušos.

Viens no faktoriem, kas apstiprina iepriekšējā dzīves ciklā piedzīvotā tālāko ietekmi uz subjektīvo labklājību, ir pieredze, kas gūta vecāku ģimenē. Varbūtība, ka cilvēks piederēs grupai, kurā dzīves subjektīvā izjūta ir pesimistiska un jaunais cilvēks jūtas neapmierināts ar savu dzīvi, palielinās, ja viņš ir piedzīvojis vecāku šķiršanos/nāvi līdz vidējās izglītības iegūšanai, t.i. līdz pilngadības sasniegšanai, laikā, kad jaunieši vairumā gadījumu dzīvo vecāku apgādībā. Pastāv divas reizes lielāka iespēja, ka jaunieši, kuri piedzīvojuši vecāku šķiršanos vai tēva/mātes nāvi jaunības agrīnajos posmos, kopumā nebūs apmierināti ar dzīvi arī 27 gadu vecumā.

Respondenta ģimenes statusam ir patstāvīgi statistiski būtiska ietekme – tiem, kas bijuši precējušies/dzīvojuši kopā ar partneri, bet aptaujas laikā vairs nedzīvo kopā, ir mazāka varbūtība būt kopumā ar dzīvi apmierinātiem.

Panākumu un iespēju salīdzinājums ar vienaudžu sasniegto. Otra sociālpsiholoģisko pazīmju grupa, kas tieši ietekmē subjektīvās labklājības izjūtu, ir līdz šim sasniegtā – panākumu un iespēju salīdzinājums ar citiem – šajā gadījumā vienaudžu grupu. Regresijas modelī kā atsevišķi mainīgie tika iekļauts gan sasniegumu un iespēju

rezultējošais vērtējums (panākumi, sasniegumi, iespējas kopumā), gan salīdzinājums pa atsevišķām dzīves jomām.

Savu panākumu un iespēju augstāks novērtējums salīdzinājumā ar citiem būtiski paaugstina iespēju, ka jauniešs būs apmierināts arī ar dzīvi kopumā. Īpaši nozīmīga šī sakarība ir to jauniešu grupā, kuriem nav savas ģimenes. Lielākas iespējas dzīvot pēc saviem ieskatiem divas reizes paaugstina iespēju būt apmierinātam ar dzīvi. Interesanti, ka iespējas izvirzīties darbā nav izšķirošais faktors šajā kategoriju kopā. Ir pat lielāka varbūtība, ka tie jaunieši, kas jau izveidojuši savu ģimeni, bet uzskata ka darba karjerā viņiem paveicies sliktāk nekā vienaudžiem, vērtēs savu dzīvi kā izdevušos, būs ar dzīvi apmierināti un šī saistība ir statistiski nozīmīga.

No vērtīborientāciju viedokļa vienīgais faktors, kam ir būtiska saistība ar subjektīvās labklājība vērtējumu, ir tradicionāla orientācija uz darba un ģimenes dzīvi. Jauniešiem, kuru vērtību sistēmā vienlīdz svarīga vieta ir darba un ģimenes vērtībām, iespējams, ir mazāka iespēja gūt vienlaicīgu piepildījumu šajās jomās – ir mazāka varbūtība, ka viņi kopumā savu dzīvi vērtēs kā izdevušos.

Nodarbinātība, darba karjera. Regresijas analīzes rezultāti liecina, ka pārejas posmā no jaunības uz pieaugušo statusu subjektīvās labklājības nodrošināšanā būtiska ietekme ir nodarbinātībai. Līdzīgi kā virknē citu pētījumu (sk. 2. nodaļu), bezdarbs ir ļoti nozīmīgs faktors, kas veicina neapmierinātību un zaudējuma izjūtu. Ir vismaz 4 reizes augstāka iespēja, ka jaunie bezdarbnieki savu dzīvi izjutīs kā neizdevušos, būs neapmierināti ar to. Darbam lielāka nozīme ir to jauniešu vidū, kuriem nav savas ģimenes. Minētajā grupā statistiski nozīmīga saistība ar subjektīvās labklājības rādītājiem ir apmierinātībai ar darba apstākļiem un darba attiecībām.

Dzīves apstākļi. Dzīves apstākļus šaurākā pētījuma kontekstā varētu dēvēt par ekonomiskajiem resursiem. Dzīves apstākļiem vecuma posmā, kad jaunie cilvēki uzsākuši vai atbilstoši sociālām gaidām viņiem pienāktos uzsāk patstāvīgu dzīvi, ir būtiska ietekme uz jauniešu pašsajūtu. Varbūtība, ka jauniešs nonāks grupā, kas savu dzīvi vērtē neapmierinoši ir lielāka gadījumos, kad viņam šajā vecumā nav savas dzīvojamās platības (viens vai kopā ar savu ģimeni jauniešs dzīvo kopmītnē, īrē gultas vietu u.tml.). Šī faktora

ietekme būtiski mazina iespējamību būt apmierinātam, gan to jauniešu vidū, kuriem jau ir sava ģimene, gan to vidū, kuriem nav ģimenes/kopdzīves pieredze.

Izglītība. No cilvēcisko resursu kategorijām būtisku saistību ar subjektīvās labklājības vērtējumiem pastāvīgi uzrāda izglītība. Korelāciju analīze liecina, ka augstāks izglītības līmenis paaugstina dzīves pozitīvu vērtējumu. Tomēr citu pazīmju kontrolēta augstākās izglītības nozīme mazinās. Gala modelī augstākās izglītības ietekme dzīves subjektīvo vērtējumu nav statistiski nozīmīga. Pētījums liecina, ka pārejas posma sākumā izdevīgākās sociālās pozīcijās atradās jaunieši ar vidējo profesionālo izglītību (to apstiprina arī turpmākie analīzes rezultāti – sk. 4. nodaļu par panākumiem). Attiecībā pret vispārējo vidējo izglītību varbūtība, ka jauniešis būs apmierināts ar savu dzīvi, divas reizes lielāka ir tiem, kas ieguvuši vidējo profesionālo izglītību.

10. tabula. Binominālās loģistiskās regresijas modeļi demogrāfisko un sociālo faktoru ietekmei uz subjektīvo apmierinātību 26–27 gadu vecu jauniešu grupā

	1. modelis		2. modelis	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Izmaiņas vecāku ģimenē līdz 27 gadu vecumam				
Audzis bez vecākiem	-1,643	,193	18,743	1379649,535
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai	-,699*	,497	-,383	,682
Audzis nepilnā ģimenē	,301	1,351	-,879	,415
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/mātes nāvi periodā pēc vsk. beigšanas	-,588	,555	-,193	,824
Pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai			Atsauces kategorija	
Bijis precējies/bijusi kopdzīve	-2,460**	,085		
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi	2,553**	12,841		
Apmierinātība ar seksuālo dzīvi	,612*	1,844	,945*	2,573
Kopumā lielāki panākumi un labākas iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem:	,839**	2,314	1,044**	2,841
Iespējas dzīvot pēc saviem ieskatiem ir mazākas/ sliktākas	-,671	,515	1,110	3,033
Iespējas ir lielākas	1,024*	2,786	-,401	,670
Līdzīgas iespējas salīdzinājumā ar citiem vienaudžiem			Atsauces kategorija	
Iespējas izvirzīties darbā ir mazākas/ sliktākas	-,774*	2,169	,322	1,380
Iespējas ir lielākas	,026	1,026	-,071	,931
Līdzīgas iespējas salīdzinājumā ar citiem vienaudžiem			Atsauces kategorija	
Vērtīborientāciju kognitīvais līmenis				
Tradicionālā vērtīborientācija (darbs, ģimene)	-,323*	,724	,022	1,022
Izglītības un kultūras vērtības (lasīšana, teātru	-,352	,703	-,468	,626

	1. modelis		2. modelis	
apmeklēšana)				
Orientācija uz biznesu, uzņēmējdarbību	,232	1,262	,316	1,372
Nodarbinātības statuss				
Bezdarbs	-1,422**	,241	-1,054	,349
Dekrēta/ bērnu kopšanas atvaļinājums	-,211	,810	-,539	,583
Uzņēmējdarbība, pašnodarbinātais	17,875	57943218,4 35	1,127	3,087
Nepilna laika nodarbinātība	-,143	,866	-,401	,669
Pilna laika algots darbs	Atsauces kategorija			
Apmierinātība ar darba apstākļiem un darba attiecībām	,196	1,216	,616**	1,852
Dzīves apstākļi 27 gadu vecumā				
Nav dzīvojamās platības/ īrē istabu/ gultas vietu/ dzīvo kopmītnēs	-1,712*	,180	-2,296**	,101
Īrē dzīvokli	-,949	,387	,090	1,094
Pieder dzīvoklis/māja	-1,566	,209	-,377	,686
Dzīvo vecāku dzīvoklī/ mājā	Atsauces kategorija			
Izglītība 27 gadu vecumā				
Vidējā profesionālā	,926*	2,524	,953	2,593
Vidējā speciālā	,811	2,249	1,029	2,799
Augstākā	,789	2,201	1,096	2,993
Vispārējā vidējā	Atsauces kategorija:			
Constant	-2,357	,095	,425	1,529
Nagelkerkes R ²		0,494		0,535
-2 Log likelihood		349,254		143,164
Pareizi noteiktie apmierinātie (%)		97		96
Pareizi noteiktie neapmierinātie (%)		49		57
Kopumā pareizi noteikti (%)		92		87

Piezīme: 1. modelis aprēķināts to jauniešu grupai, kuriem ir ģimenes dzīves pieredze, t.i., tie ir precējušies, bijuši precējušies vai dzīvo kopā ar partneri. 2. modelis – jaunieši, kuri nekad nav bijuši precējušies/ nav dzīvojuši ar partneri. Stat. nozīmība * p<0,05, ** p<0,001

3.4. Apmierinātību ar dzīvi determinējošie faktori „jauno pieaugušo” dzīvē

Atbilstoši pētnieciskajiem uzdevumiem 4. posma aptaujas datus savā pētījumā analizēju padziļināti. Pirmkārt, 4. posma aptaujas instrumentārijā īpaša uzmanība tika pievērsta subjektīvo vērtējumu indikatoru izstrādei, iekļaujot jautājumus par dažādiem apmierinātības ar dzīvi aspektiem, apmierinātību ar dzīvi kopumā un savu panākumu vērtējumu. Otrkārt, atkārtotu mērījumu veikšana un retrospektīvā informācija ļauj pārbaudīt pētījuma hipotēzes par dažādu notikumu ietekmi uz izmaiņām subjektīvās

labklājības vērtējumos, un otrādi – noskaidrot, cik kādā mērā jaunības posmā iemantotais subjektīvās apmierinātības līmenis saglabājas neatkarīgi no notikumiem.

Pēc iepriekš aprakstītajiem kritērijiem binominālās loģistiskās bloku regresijas modeļi tika aprēķināti, lai izvērtētu faktoros, kas ietekmē respondentu subjektīvo apmierinātību nākamajā dzīves ciklā, t.i., pēc pieciem gadiem, kad pilnībā noslēdzies pārejas posms no jaunības uz pieaugušo statusu. 4. posma aptaujas laikā jaunie cilvēki bija sasnieguši vidēji 32–33 gadu vecumu. Nosacīti varam tos dēvēt par jaunajiem pieaugušajiem.

Binominālās loģistiskās regresijas modeļos atkarīgais mainīgais bija indikatormainīgais piederībai pie grupas, kas ir apmierināta ar dzīvi kopumā (dihotomi pārkodēta pazīme, kur 1 nozīmē apmierinātību ar dzīvi, 0 – neapmierinātību). Līdzīgi kā attiecībā uz 3. posma datiem, pirmais modelis tika aprēķināts to respondentu kopai, kuriem ir ģimenes dzīves pieredze (dzīvo laulībā/ ar partneri/ šķīrušies), bet otrais modelis aprēķināts to jauno cilvēku izlases kopai, kuriem nav ģimenes dzīves/ neregistrētas kopdzīves pieredzes. 11. tabulā redzams, kāda mainīgo grupa katrā no modeļa soļiem tika iekļauta un cik liels ir šo pazīmju bloka ieguldījums atkarīgā mainīgā izskaidrojumā. Gala modeļu aprēķinos pazīmju bloki tika iekļautas hierarhiskā kārtībā, sākot ar statistiski nozīmīgākajiem rādītājiem.

Analīzes rezultāti liecina, ka pēc 5 gadiem jaunajiem cilvēkiem, līdzīgi kā tas bijis 27 gadu vecumā, būtiskāko ieguldījumu apmierinātības statusa izskaidrojumā sniedz apmierinātība ar ģimenes dzīvi, izmaiņas ģimenes dzīves kvalitātes vērtējumā, apmierinātība un izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi, ģimenes statuss, bērni. Turklāt īpaši nozīmīgi šo mainīgo kopums ietekmē kopējo apmierinātību ar dzīvi 4. modeļa gadījumā, kas aprēķināts jaunajiem cilvēkiem, kuri nav precējušies. Jāņem gan vērā, ka modeļa kvalitātes augstie rādītāji var būt sasniegti salīdzinoši nelielās izlases apakškopas dēļ. Tomēr iegūtais rezultāts liecina, ka savas ģimenes izveidei, apmierinātībai ģimenes dzīvē un seksuālajai apmierinātībai šajā vecuma posmā aizvien vēl ir ļoti nozīmīga loma subjektīvās labklājības nodrošināšanā.

Sociālie un ekonomiskie resursi, izmaiņas šajos indikatoros statistiski būtiskā līmenī uzlabo modeļa kvalitātes rādītājus tiem jaunajiem cilvēkiem, kuriem nav savas ģimenes.

Tātad, indivīdiem, kuri sevi nav realizējuši ģimenes dzīvē, kopējā apmierinātības līmeņa nodrošināšanā būtiskāka nozīme ir materiālajiem un ekonomiskajiem resursiem: ienākumiem, izmaiņām ienākumos, nodarbinātībai un izmaiņām nodarbinātības statusā, dzīvesvietas maiņai, izmaiņām ekonomiskajos resursos un citās kapitāla formās. Pārējiem jaunajiem cilvēkiem izmaiņas sociālajā un ekonomiskajā statusā ietekmē apmierinātību ar dzīvi, bet to nozīme kopumā nav statistiski tik nozīmīga. Atsevišķā blokā izdalīta automašīnas īpašuma statuss (tajā skaitā – iegāde) un izmaiņas ģimenes kopējo ienākumu līmenī, jo abi rādītāji atsevišķi ir būtiski saistīti ar apmierinātības pakāpi. Šo mainīgo iekļaušana atsevišķā blokā par 4–5% paaugstina modeļa kvalitātes rādītājus abās izlases apakškopās.

Jauno pieaugušo dzīvē būtiska loma subjektīvās apmierinātības skaidrojumā ir nodarbinātībai, darba un profesionālajai karjerai, apmierinātībai ar darba karjeru. Šo mainīgo grupa abos gadījumos būtiski paaugstina modeļa kvalitāti.

Ieguldījumu atkarīgā mainīgā izskaidrojumā 3. modeļa gadījumā būtiski papildina sociālpsiholoģisko resursu iekļaušana modelī: iespējas salīdzinājumā ar saviem vienaudžiem, uzticēšanās faktori cilvēkiem un institūcijām, psiholoģiskā pārliecība par panākumiem dzīvē. Turklāt zīmīgi, ka šo mainīgo iekļaušana 4. modelī (neprecēto cilvēku izlases kopai) praktiski vispār neietekmē modeļa kvalitāti.

Dzimums, tautība, izglītības līmenis 32 gadu vecumā un veselības stāvokļa izmaiņas būtiskāku ietekmi uzrāda 2. modeļa gadījumā, t.i., šiem rādītājiem lielāka nozīme ir to jauno cilvēku apmierinātībā līmenī, kuri nav realizējušies ģimenes dzīvē.

11. tabula. Binominālās loģistiskās regresijas modeļu modeļu kvalitātes rādītāji dažādu faktoru blokiem (4. posma dati)

		3. modelis		4. modelis	
Modelī iekļautie mainīgie		Cox & Snell R ²	Nagelkerke R ²	Cox & Snell R ²	Nagelkerke R ²
1	Apmierinātība ar ģimenes dzīvi 32 gadu vecumā, izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi starp mērījuma posmiem, apmierinātība ar seksuālo dzīvi, izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi; ģimenes stāvokļa izmaiņas, bērni	0,192	0,283	0,349	0,470

		3. modelis		4. modelis	
2	1. bloka mainīgie + izmaiņas ienākumu relatīvajā apjomā, izmaiņas nodarbinātības statusā, izmaiņas dzīvesvietas statusā, nekustamais īpašums 32 gadu vecumā, izmaiņas ģimenes nekustamo īpašumu sfērā, izmaiņas zemes īpašumos	0,217	0,320	0,434	0,585
3	2. bloka mainīgie + automašīna, izmaiņas mašīnas īpašumu jomā, ģimenes ienākumi kvintilēs	0,254	0,374	0,463	0,624
4	3. bloka mainīgie + nodarbinātība 32 gadu vecumā, apmierinātība ar darba karjeru	0,329	0,485	0,523	0,705
5	4. bloka mainīgie+ panākumu un iespēju salīdzinājums ar vienaudžiem, iespējas dzīvot pēc saviem ieskatiem; izvirzīties darbā; uzticēšanās cilvēkiem un institūcijām, dzīves panākumu prognoze	0,383	0,565	0,524	0,706
6	5. bloka mainīgie + dzimums, tautība, izglītības līmenis 32 gadu vecumā, izmaiņas veselības stāvoklī starp mērījumu posmiem	0,401	0,591	0,639	0,862

Piezīme: Modeļa aprēķiniem izmantoti longitudinālā pētījuma 4. posma aptaujas dati.

Modelēšanas rezultātu interpretācija

Modelēšanas rezultāti atspoguļoti 12. tabulā. Tabulā iekļautas tikai tās pazīmes, kuru ietekme konstatēta statistiski nozīmīgā līmenī. Pilno regresijas modeļu koeficientus skatīt 5. un 6. pielikumā.

Ģimenes dzīve un apmierinātība ar ģimenes dzīvi. Tāpat kā 26 - 27 gadu vecumā, arī 5 gadus vēlāk nozīmīgāko ieguldījumu subjektīvās labklājības komponentu izskaidrojumā sniedz apmierinātība ar ģimenes dzīvi. Atšķirībā no 3. posma aptaujas 4. posmā uz šo jautājumu atbildēja visi respondenti. Faktu, ka šī pazīme īpaši nozīmīgas to jauno cilvēku grupā, kuriem 32 gadu vecumā savas nav ģimenes, iespējams, var skaidrot ar to, ka, ģimenes dzīves vērtējums attiecināts uz vecāku ģimeni, kurā daļa no jauniešiem turpina dzīvot arī līdz 32 gadu vecumam. Iespējams, ka tiek vērtētas attiecības ar partneri, jo abos modeļos apmierinātību ar dzīvi būtiski ietekmē apmierinātība ar seksuālo dzīvi. 1. gadījumā pozitīvas izmaiņas seksuālās apmierinātības sfērā, kas notikušas 5 gadu laikā, vairāk nekā divas reizes paaugstina iespēju, ka jaunais cilvēks būs arī kopumā ar dzīvi apmierināts. Statistiski nozīmīga saistība pastāv starp ģimenes dzīves kvalitātes pasliktināšanos un subjektīvās apmierinātības līmeni. Ģimenes attiecību pasliktināšanās

vai šķiršanās piecu gadu periodā ievērojami mazina iespēju būt apmierinātam ar dzīvi kopumā.

Ienākumi un ekonomiskais kapitāls. Nākamajā mainīgo blokā iekļauti gan ekonomiskie resursi, gan izmaiņas ienākumu un ekonomisko resursu līmenī. Lai arī kopumā šo indikatoru grupa paaugstina iespēju izskaidrot apmierinātības līmeni, 3. modeļa gadījumā neviens no mainīgajiem statistiski būtiskā līmenī nav saistīts ar apmierinātību. Citādi tas ir gadījumā ar jaunajiem cilvēkiem, kuri nav sevi realizējuši ģimenes dzīvē. Šajā gadījumā apmierinātības līmeni būtiski ietekmē nekustamais īpašums. Pozitīvas izmaiņas šajā jomā, kas, iespējams, ir nekustamā īpašuma iegūšana/iegāde, daudzkārt paaugstina iespējamību, ka jaunais cilvēks savos 32 gados jutīs apmierinātību ar dzīvi kopumā. Relatīvā ienākumu līmeņa samazināšanās 5 gadu periodā daudzkārtīgi samazina jaunā cilvēka apmierinātības varbūtību.

Ģimenes ienākumi un mašīna ir divas kategorijas, kas atsevišķā blokā iekļautas modelī nākamajā solī, jo korelācijas testi uzrādījuši nozīmīgu saistības pakāpi ar atkarīgo mainīgo. Mašīnas iegāde/iegūšana īpašumā viennozīmīgi palielina iespēju izjust apmierinātību ar dzīvi kopumā. Acīmredzot tas ir viens no salīdzinoši īslaicīgiem stimuliem, kas rada pozitīvas emocijas un apmierinātības sajūtu ar dzīvi kopumā. Līdzīgs efekts ir ģimenes ienākumu pieaugumam: paaugstinoties ģimenes ienākumu līmenim par nepilniem 30%, palielinās iespēja, ka jaunais cilvēks jutīsies ar dzīvi apmierināts.

Sociālpsiholoģiskie resursi. Sociālpsiholoģisko pazīmju kopa, kas modelī iekļauta atsevišķā grupā, būtiskā līmenī palīdz skaidrot subjektīvo apmierinātību 3. modeļa gadījumā. Ceturtajā modelī šo faktoru kopums būtiskas izmaiņas neizraisa. Jauno pieaugušo statusā īpaša nozīme ir apmierinātībai ar darba karjeru, kas trīskārtīgi paaugstina iespēju būt apmierinātam arī ar dzīvi kopumā, turklāt šai ietekmei ir būtiski lielāka nozīme nekā apmierinātībai ģimenes dzīvē.

Augsts savu iespēju un panākumu vērtējums salīdzinājumā ar vienaudžiem vismaz par 60% paaugstina iespēju, ka cilvēks ir apmierināts arī ar dzīvi kopumā. Augsta uzticēšanās pakāpe institūcijām, paaugstina arī pozitīvu attieksmi pret dzīvi un subjektīvās apmierinātības līmeni.

Nav pārsteidzoši, ka pastāv cieša saistība starp apmierinātību konkrētajā dzīves posmā un pozitīvu dzīves gaitu prognozi iepriekšējā posmā.

Izglītība un citi resursi. Līdzīgi kā analizējot 3. posma rezultātus, atsevišķu mainīgo nekontrolēta saistība ar apmierinātības līmeni ir statistiski nozīmīga (augstāks izglītības līmenis korelē ar augstāku apmierinātības līmeni, negatīvas izmaiņas veselības stāvoklī mazina apmierinātību ar dzīvi, uzņēmējdarbība paaugstina iespēju būt apmierinātam), tomēr gala modelī no šo mainīgo bloka statistiski nozīmīgā līmenī apmierinātību ar dzīvi ietekmē vairs tikai tautība (piederība pamatnācijai – latviešiem), bet 4. modeļa gadījumā – latviešu valodas zināšanu līmenis. Domājams, ka šajā gadījumā runa ir par pastarpinātu ietekmi. Valsts valodas zināšanas deviņdesmito gadu beigās varēja būtiski ietekmēt nodarbinātības iespējas, nodarbinātības statusu, kas savukārt nozīmīgi saistīts ar apmierinātības līmeni.

12.tabula. Binominālās loģistikās regresijas modeļi dažādu faktoru ietekmei uz apmierinātību ar dzīvi 32–33 gadu vecumā

Neatkarīgie mainīgie	3. modelis		4. modelis	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi 32 gadu vecumā	,763**	2,145	10,679*	434,305
Izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi starp mērījumu posmiem				
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	-1,162**	,313		
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	-,563	,570		
Apmierinātības statuss nav mainījies	Atsauces kategorija			
Apmierinātība ar seksuālo dzīvi 32 gadu vecumā	,639**	1,895	-7,606	,005
Izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi				
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	-,375	,687	6,394	598,209
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	,946*	2,576	-6,309	,002
Apmierinātības statuss nav mainījies	Atsauces kategorija			
Izmaiņas ienākumu relatīvajā apjomā starp mērījumu posmiem				
Ienākumu līmeņa pazemināšanās	-,442	,643	-13,632*	,005
Ienākumu līmeņa paaugstināšanās	-,475	,622	1,783	5,947
Ienākumu relatīvais līmenis nav mainījies	Atsauces kategorija			
Izmaiņas zemes īpašumos starp diviem mērījuma posmiem				
Negatīvas izmaiņas ģimenes īpašumos (zemes zaudējums)	-,316	,729	-10,328	,003
Pozitīvas izmaiņas ģimenes īpašumos (zemes iegāde)	,987	2,682	9,020*	826,999
Īpašumu statuss uz zemi nav mainījies	Atsauces kategorija			
Izmaiņas automašīnas īpašuma formā starp mērījumu posmiem				
Pozitīvas izmaiņas īpašuma statusā (automašīnas iegāde)	1,150*	3,159	7,923	275,827
Negatīvas izmaiņas (automašīnas zaudējums)	,390	1,477	7,499	1805,983
Īpašumu statuss nav mainījies	Atsauces kategorija			
Ģimenes ienākumu kvintiles	,253**	1,288	-,739	,477
Apmierinātība ar darba karjeru	1,104**	3,015	2,334	10,324
Lielāki panākumi dzīvē salīdzinājumā ar vienaudžiem	,494**	1,638		
Uzticēšanās institūcijām (faktori)	,316*	1,372	-1,111	,329
Dzīves panākumu prognoze iepriekšējā laika posmā	2,152**	8,603		
Tautība: latvieši	,807*	2,242	,434	1,544
Latviešu valodas zināšanas	-,014	,986	6,394*	59,317
Constant	-13,023	,000	-36,763	,000
Nagelkerkes R ²	0,590		0,862	
-2 Log likelihood	438,698		24,409	
Pareizi noteiktie apmierinātie (%)	95		93	
Pareizi noteiktie neapmierinātie (%)	63		91	
Kopumā pareizi noteikti (%)	87		92	

Piezīme: 3. modelis aprēķināts to jauniešu grupai, kuriem ir ģimenes dzīves pieredze, t.i. – tie ir precējušies, bijuši precējušies vai dzīvo kopā ar partneri. 4. modelis aprēķināts respondentu grupai, kuri nekad nav bijuši precējušies/ nav dzīvojuši ar partneri. * p<0,05, ** p<0,01.

3.4.1. Subjektīvās apmierinātības ar dzīvi tipoloģija

Iepriekšējā sadaļā analizēts viens no subjektīvās labklājības komponentiem – apmierinātība ar dzīvi kopumā, iekļaujot atsevišķos apmierinātības aspektus kā neatkarīgos mainīgos regresijas modelī. Modelēšanas rezultāti ne tikai apliecina pastāvošo saistību starp dažādiem subjektīvās labklājības komponentiem, bet ļauj konstatēt, kuras sfēras noteiktā dzīves ciklā ir svarīgākās, kuri apmierinātības komponenti dod lielāku ieguldījumu kopējā apmierinātības vērtējumā. Otrkārt, rezultāti pierāda, ka kopējā apmierinātība ar dzīvi nebūt nav vienkāršs dažādu apmierinātības aspektu summārs vērtējums. Gan individuālās īpašības, gan dzīves cikls, mazākā mērā makrolīmeņa indikatori var ietekmēt viena vai otra apmierinātības aspekta dominanti kopējā subjektīvās labklājības vērtējumā. Lai padziļinātu modeļu interpretācijas iespējas, tālākam subjektīvo faktoru savstarpējās mijiedarbības un objektīvo faktoru ietekmes izvērtējumam tika veikta apmierinātības vērtējumu tipoloģizācija.

Subjektīvo vērtējumu skalu grupēšanai izmantota klasteranalīzes (*cluster analysis*) metode, patvaļīgi izvēloties klastera centru. No vairākiem klasteranalīzes rezultātu variantiem tālākai analīzei tika izvēlēts optimāls 5 klasteru variants. Pamats šādai izvēlei – gan statistiskais pamatojums (skalu gradāciju, klasteru piepildījums), gan interpretācijas apsvērumi. Analīzē tika lietota arī “iztrūkstošo” novērojumu (*missings*) iekļaušanas procedūra, kas ļāva samazināt sistēmiskās iztrūkstošās vērtības (*system missing*) gala mainīgajā jeb rezultējošā pazīmē. Analīzes gala variantā tika iegūts visai korekts aprēķinu rezultāts: rezultātu drošums pārbaudīts ar diviem paņēmieniem: 1) salīdzinot ar “tīro” – sākotnējo variantu, t.i., izslēdzot visas iztrūkstošās vērtības; 2) analizējot “nepilno” novērtējumu klasifikācijas rezultātus. Subjektīvo vērtējumu klasteranalīze tika veikta bez sekundāras inicializācijas, jo patvaļīgi uzdotie centri loģiski sakrita ar rezultējošo klasifikāciju. Klasteranalīzes rezultāti atspoguļoti 13. tabulā. Iegūtie pieci klasteri jeb grupas tiek interpretētas šādi: 1 – “maksimāli apmierinātie ar profesionālo karjeru un personisko dzīvi”; 2 – “vidēji apmierinātie ar profesionālo karjeru un personisko dzīvi”; 3 – “neapmierinātie ar darbu, bet apmierinātie ar personisko dzīvi”; 4 – “apmierinātie ar

darbu, bet neapmierinātie ar personisko dzīvi”; 5 – “neapmierinātie ar darbu un ar personisko dzīvi”.

13. tabula. Apmierinātība ar dzīvi: klasteranalīzes rezultatīvie rādītāji

Klasteri	Grupas	Apmierinātība ar darbu	Apmierinātība ar ģimenes (personisko) dzīvi
1.	Apmierināti ar profesionālo karjeru un personisko dzīvi	3.43	3.85
2.	Vidēji apmierināti ar profesionālo karjeru un personisko dzīvi	2.69	3.00
3.	Neapmierināti ar darbu, bet apmierināti ar personisko dzīvi	1.47	1.85
4.	Apmierināti ar darbu, bet neapmierināti ar personisko dzīvi	3.12	1.75
5.	Neapmierināti ar darbu un personisko dzīvi	1.68	1.61

Piezīme. Iztrūkstošo gadījumu (*Missing cases*) īpatsvars – 0.2%

Kāda nozīme šai klasifikācijai, projicējot to uz objektīvajiem indikatoriem, kāds ir šo grupu “dzīves piepildījums”? Analizējot klasifikācijas procedūrā iegūtā rezultējošā mainīgā (piederība vienai vai otrai grupai) saites ar virkni citu mainīgo, kas iepriekšējā analīzē izmantoti kā neatkarīgie mainīgie, var rast atbildi uz šo pētniecisko jautājumu. Ja loģistiskās regresijas modeļi ļāva identificēt faktorus, kas ir būtiski subjektīvās labklājības skaidrojumā, tad klasteranalīzes rezultātu tālākā analīze ļauj aplūkot jautājumu it kā no otras puses – izmantot subjektīvo vērtējumu tipoloģiju, lai raksturotu pētāmās paaudzes diferenciaciju, ieejot pieaugušo dzīves ciklā.

Savstarpējo atkarību noteikšanai izmantotas korelāciju tabulas un standarta rezidiju (*residuals*) aprēķini¹³ (*residuals* – starpība starp novēroto un teorētiski sagaidāmo biežumu dalīta ar sagaidāmo standarta novirzi; *asresid* – pievienotās atlikumvērtības koeficients).

3.4.2. Apmierinātības tipu raksturojums un interpretācija

Vispirms klasteranalīzes rezultātā iegūtās grupas tiks aplūkotas pēc sociāli demogrāfiskām pazīmēm, noskaidrojot, kādi demogrāfiskie, sociālo, ekonomisko resursu

¹³ Ja koriģētais standarta rezidijs – *adjusted standardized residuals* > 1.96, tad pastāv būtiskas atšķirības starp pazīmes sadalījumu un tā ir būtiski lielāka, ja tas ir < 1.96, tad tā ir būtiski mazāka.

faktori ir noteicošie vienā vai otrā apmierinātības tipoloģiskajā grupā. Analīzes rezultātus kopumā atspoguļo tabulas (14. – 17.), bet turpmāk tekstā tiks raksturota katra grupa atsevišķi.

Longitudinālā pētījuma dati vēlreiz apliecina to, ka realizācija ģimenes dzīvē, personiskās dzīves prioritāte vairāk izteikta sievietēm. Kā tas bija sagaidāms, saistība ar sociāliem resursiem apmierinātībā ar dzīvi ir mazāka nekā dažādu sociālpsiholoģisko faktoru ietekme. To apliecina arī korelācijas koeficientu lielumi, kas balansē uz statistiskās nozīmības robežas. Tas apstiprina visiem pazīstamo hipotētisko spriedumu par to, ka laimīgs, apmierināts ar darbu vai personisko dzīvi var būt jebkurš cilvēks, neskatoties uz to, kādu pozīciju viņš ieņem sociālajā hierarhijā, kādi ir viņa objektīvi novērtējamie sasniegumi dažādās dzīves sfērās. Aplūkosim tipoloģisko grupu raksturojumus.

Pirmā grupa – maksimāli apmierinātie ar profesionālo karjeru un personisko dzīvi. Varam nosacīti pieņemt, ka tie ir cilvēki, kam dzīvē veicies. Šajā grupā statistiski nozīmīgā līmenī dominē nodarbinātie, tie, kas strādā pilna darba laika nedēļu, kā arī darba devēji – uzņēmēji. Mazāk to, kas „sēž mājās”. Mazāk nenodarbināto – sievietes mājsaimnieču, bezdarbnieku. Jāatgādina, ka runa ir par deviņdesmito gadu beigām, un pretstatā tobrīd pieaugošajai propagandai, kas vērsta uz sievietes realizācijas ģimenē pašpietiekamību, sievietes mājsaimnieces vārda rehabilitāciju, šķiet, trīsdesmitgadnieku paaudzes vērtējums pierāda pretējo. Sievietes nevar sevi pilnībā realizēt, „paliekot mājas sienās”, strādājot mājās. Rakstnieces Marijas Arbatovas (*Мария Арбатова*) vārdiem runājot, sēdēt mājās – tas nav darbs. Labāk, lai sieviete strādā un audzina bērnus, pretējā gadījumā tas var vairot nelaimīgus cilvēkus.

Šajā grupā atšķirībām izglītības līmenī nav noteicošas nozīmes. Klasterī vairāk pārstāvēti vadītāji un vidējā līmeņa speciālisti, tātad tie, kas realizējušies darbā. No šejienes arī apmierinātība ar darba karjeru. Mazāk radošo profesiju pārstāvju, augstākā līmeņa speciālistu, mazāk budžeta sektorā nodarbināto. Pēc ienākumiem – nav raksturīga šo grupu pārstāvētība zemākajās kvintilēs. Arī īpašumu ziņā vairāk materiāli nodrošināto – tādu, kuriem ir gan dzīvoklis, gan automašīna. Dzīvo patstāvīgi, nevis kopā ar radniekiem vai vecākiem. Apmierinātība ar dzīvi korelē ar materiālo nodrošinājumu ne tikai tiešā veidā. Arī ģimenes dzīves kvalitāti būtiski ietekmē materiālie resursi un ar tiem

saistītais ikdienas sadzīves līmenis. Ekonomiskie resursi, materiālie labumi, ja arī nav pamats laimei, tad tomēr padara dzīvi komfortablāku. Apmierinātība ar visām dzīves sfērām nedaudz vairāk izteikta vīriešiem, kas, iespējams, ir tīri psiholoģisks fenomēns. Tā kā viena no mērītajām apmierinātības sfērām bija apmierinātība ar ģimenes dzīvi, tad likumsakarīgi, ka grupā vairāk pārstāvēti tie, kas precējušies, mazāk to, kas nekad nav bijuši precēti.

Pēc dzīvesvietas šīs grupas pārstāvji sastopami visur – gan laukos, gan pilsētā. Dzīvesvieta nav apmierinātību ietekmējošs faktors. Grupā, kuras dzīvi varētu vērtēt kā izdevušos un pilnvērtīgu, gan pēc objektīvajiem rādītājiem, gan subjektīvā pašvērtējuma ir cilvēki, kuru personiskā un darba dzīve ir sabalansēta, komfortabla.

Otrais klasteris – vidēji apmierinātie ar profesionālo karjeru un personisko dzīvi. Zināmā mērā atkārtojas pirmajam klasterim raksturīgās iezīmes, jo subjektīvā vērtējuma loģika un faktori, kas to ietekmē, ir līdzīgi. Mazāk jauno cilvēku ar zemāko izglītības līmeni. Pēc nodarbinātības statusa – vairāk pašnodarbināto. Zemāks ienākumu un materiālās labklājības līmenis, kas, iespējams, salīdzinoši pazemina apmierinātības pakāpi. Zemāki ienākumi – zemāka apmierinātības pakāpe. Vairāk koncentrēti 3. kvintilē, zemāks ekonomisko resursu rādītājs – automašīnas un nekustamais īpašums. Problemātiskāka sadzīve, līdz ar to – mazāk komfortabla dzīve, kas arī, iespējams, rada ģimenes dzīves problēmas un mazina apmierinātību ar ģimenes dzīves kvalitāti. Ģimenes dzīves jomā šajā grupā dominē vienas reģistrētas laulības pieredze. Lielāks īpatsvars salīdzinājumā ar citām grupām tādu jauno cilvēku, kas dzīvo neregistrētā laulībā. Mazāk tādu, kuriem nav ģimenes dzīves pieredzes, kā arī tādu, kuri bijuši precējušies divas vai vairāk reizes. Mazāk bezbērnu ģimeņu, vairāk tādu, kuriem ir 2 un vairāk bērnu.

Gan pirmajā, gan otrajā klasterī dominē arī 3 bērnu ģimenes, kas, no vienas puses, apliecina, ka viņi var atļauties vairākus bērnus ģimenē, no otras puses, tas savstarpēji saistīts ar citu pazīmi – apmierinātību ģimenes dzīvē.

Abu pirmo grupu pārstāvju raksturo labs veselības stāvokļa vērtējums. Analīzes metode gan neļauj noteikt cēloņsakarību virzienu, vai un cik lielā mērā veselība ir faktors, kas ietekmē dzīves kvalitāti un apmierinātību ar dzīvi, un cik lielā mērā tās ir sekas augstākai dzīves kvalitātei.

Apdzīvotās vietas tips nav noteicošs, tomēr lielāka daļa dzīvo laukos, perifērijā. Šī pazīme savukārt saistīta ar pilsonību. Lielāka daļa šajā grupā ir Latvijas pilsoņi. Abu pirmo klasteru raksturojumi ļoti līdzīgi, tikai otrajā grupā mazākas iespējas, zemāks apmierinātības līmenis.

Trešais klasteris – neapmierinātie ar darbu, bet apmierinātie ar ģimenes dzīvi. Hipotētiski varētu pieņemt, ka šiem jaunažiem cilvēkiem pārsvarā jābūt nestrādājošajiem, lielākoties sievietēm. Tomēr dati par to neliecina. Šis dzīves vērtējums vienlīdz raksturīgs kā sievietēm, tā vīriešiem. Klasterī pārstāvēti jauni cilvēki ar salīdzinoši zemu izglītības līmeni. Mazāk nodarbināto, kas ir loģiski saistībā ar darba karjeras negatīvo vērtējumu. Puse no šiem respondentiem nestrādā, nav pašnodarbināto. Dominē nestrādājošās sievietes un bezdarbnieki (pārsvarā vīrieši). Profesionālajā jomā mazāk pārstāvētas augstāko grupu profesijas – mazāk vadošo darbinieku, vairāk strādnieku, rūpniecības nozarēs strādājošo. Mazāk to, kas strādā tobrīd perspektīvajās nozarēs – reklāmā, kārtībsargājošajās struktūrās. Pēc ienākumu līmeņa koncentrējas 2. kvintilē, tātad var secināt, ka ienākumi samērā pieticīgi. Nav pieejami nekādi ekonomiskie resursi, materiāli labumi, īpašumi. Materiālās labklājības rādītāji klasterī līdzīgi vidējiem rādītājiem kohortā. Daudzas neatkarīgās pazīmes, pēc kurām tiek raksturoti klasteri, savstarpēji cieši korelē. Arī šajā gadījumā, aplūkojot grupas raksturojumu pēc nodarbinātības, dzīvesvietas utt., grupā mazāk pilsoņu, kas, iespējams, atkarīgs no teritoriālās pazīmes, jo vairums respondentu koncentrēti Rīgā, kas nosaka lielāku rūpnieciskā ražošanā strādājošo un nepilsoņu īpatsvaru.

Ceturtais klasteris – apmierinātie ar darbu, bet neapmierinātie ar ģimenes, personisko dzīvi. Iespējams, tie ir cilvēki, kas „sadedz” darbā, bet nav apmierināti ar savu personisko dzīvi. Šis apmierinātības tips raksturīgāks jaunažiem cilvēkiem ar augstāko izglītību, mazāk tiem, kas ieguvuši profesionāli tehnisko izglītību. Atbilstoši profesionālajām grupām tie ir speciālisti, kuri spējuši realizēties darbā, iespējams, uz personiskās dzīves rēķina. Ar pēdējo saistīta nodarbinātības pazīme. Grupā visvairāk pārstāvēti pilna laika nodarbinātie, mazāk pašnodarbināto, nav bezdarbnieku. Mazāk strādnieku un lauksaimniecībā nodarbināto. Lielākā daļa ir speciālisti ar augstāko izglītību, zinātnē, izglītībā, veselības aprūpē u.tml. jomās nodarbinātie. Ienākumu līmenis

salīdzinoši zems, kaut gan daļa no šīs grupas pārstāvēti arī augstāko ienākumu grupā – 5. kvintilē. Šajā klasterī raksturīga augsta ienākumu izkliedētības pakāpe pa ienākumu līmeņiem. Respondentiem nepieder nekustamais īpašums. Liela daļa vēl pēc 30 gadu vecuma dzīvo kopā ar vecākiem vai radniekiem, un, iespējams, tas ir viens no faktoriem, kas ietekmē ģimenes dzīves kvalitātes zemo vērtējumu. Personiskā dzīve lielai daļai šajā grupā nav izveidojusies – jaunie cilvēki vai nu ir jau šķīrušies (vairākums oficiāli šķīrušies, citi nedzīvo kopā ar dzīvesbiedru), vai nav vēl apprecējušies un turpina dzīvot kopā ar vecākiem. Grupā būtiskā līmenī iztrūkst jaunu cilvēku, kuri dzīvo oficiāli reģistrētā laulībā. Ar iepriekšējo saistītā pazīme – vairumam no šīs grupas nav bērnu, iztrūkst respondenti, kuriem būtu 2 vai vairāk bērni. Aplūkotajam apmierinātības tipam piederīgajiem respondentiem raksturīgas veselības problēmas, īpaši sievietēm. Iespējams, neveiksmīga personiskā dzīve ietekmē arī veselības stāvokli, sekmē dažādas saslimšanas un hronisku slimību attīstību. Vairums dzīvo Rīgā. Grupā mazāka daļa sieviešu, vairāk neprecēto vīriešu.

Piektais klasteris – neapmierinātie ar darbu un ģimenes dzīvi – tāpat neapmierinātie ar visu. Tie ir jauni cilvēki, kuri nav realizējušies nedz personiskajā dzīvē, nedz darbā. Kas tad veido šo grupu? Grupā pārsvarā respondenti ar salīdzinoši zemu izglītības līmeni. Klasterī iztrūkst jauno cilvēku ar augstāko izglītību. Mazākumā – nodarbinātie. Vairāk nekā jebkurā citā grupā pārstāvēti bezdarbnieki un ekonomiski neaktīvie – būtībā tā ir bezdarbnieku un nenodarbināto grupa. Pēc profesionālā statusa pazīmes iztrūkst vadītāji, sociāli prestižo un perspektīvo profesiju pārstāvji, turpretī vairāk pārstāvēti strādnieki.

Ienākumu līmenis zems, maz pārstāvju augstākajās (4. un 5.) kvintilēs. Respondentiem vai viņu ģimenei nepieder materiālas vērtības – automašīna, dārga sadzīves tehnika. Ekonomisko resursu - nekustamo īpašumu jomā rādītāji gan līdzinās vidējiem rādītājiem kohortā. Pilsonības pazīme neizteikta. Pārsvarā dzīvo Rīgā. Vairākums dzīvo kopā ar vecākiem vai radniekiem. Longitudinālā pētījuma dati liecina, ka neapmierinātība ar ģimenes dzīvi šajā vecuma grupā būtiski korelē ar dzīvošanu kopā ar vecākiem. Neapmierinātību ar personisko dzīvi izskaidro arī tas, ka būtiska daļa respondentu nedzīvo kopā ar dzīvesbiedru vai nekad nav bijuši precējušies (22%). Tāpat

kā iepriekšējā klasterī, būtiski iztrūkst jaunie cilvēki, kas dzīvo oficiāli reģistrētā laulībā. Nav raksturīgs ģimenes tips ar bērniem.

Klasterī pārstāvētajiem respondentiem raksturīgs salīdzinoši slikts veselības stāvoklis. Lielai daļai jauno cilvēku ir invaliditāte vai hroniskas saslimšanas. No kā arī pesimisms un, iespējams, rezultāts, ka šie cilvēki nav guvuši papildījumu nevienā no aplūkotajām dzīves sfērām. Grupā vienmērīgi pārstāvēti kā vīrieši, tā sievietes. Šo grupu varētu dēvēt par neveiksminiekiem vai zaudētājiem, no kā arī izriet neapmierinātība ar dzīvi un pesimistiskais dzīves vērtējums.

Iegūtie rezultāti ļauj izdarīt arī konceptuālus secinājumus un apstiprina tēzi par apmierinātības atsevišķo dimensiju relatīvo patstāvību attiecībā pret rezultējošo apmierinātību ar dzīvi kopumā.

14. tabula. Apmierinātības tipoloģisko grupu raksturojums pēc izglītības līmeņa, nodarbinātības un profesionālā statusa

Neatkarīgie mainīgie	%*	Maksimāli apmierināti ar visu	Vidēji apmierināti ar visu	Apmierināti ar ģimenes dzīvi, neapmierināti ar darbu	Apmierināti ar darbu, neapmierināti ar ģimenes dzīvi	Neapmierināti ar visu
Izglītība:	36.3	38.0	33.8 (-2.1)	46.7 (3.3)	27.1 (-3.0)	41.1 (1.7)
Vidējā un profesionāli tehniskā						
Vidējā speciālā	37.1	34.0 (-1.7)	38.5 (1.2)	36.2	38.9	37.7
Augstākā	26.6	28.0	27.8	17.1 (-3.3)	33.9 (2.6)	21.1 (-2.2)
Nodarbinātība	71.3	76.3 (2.9)	73.9 (2.3)	43.3 (-9.4)	86.9 (5.4)	61.5 (-3.8)
Pilna laika, līgumdarbs						
Pašnodarbinātība u.c.	6.8	7.1	8.6 (2.8)	5.7	3.2 (-2.3)	4.2 (-1.8)
Uzņēmējdarbība	4.2	5.8 (2.1)	4.2	1.0 (-2.5)	4.1	3.4
Sievietes nodarbinātība mājās (mājsaimnieces, bērna kopšanas atvaļinājums)	8.4	6.3 (-2.0)	6.8 (-2.4)	26.7 (10.0)	1.8 (-3.7)	9.4
Bezdarbs, nenodarbinātība	8.6	4.1 (-4.3)	6.1 (-3.6)	21.4 (6.9)	4.1 (-2.6)	20.4 (7.3)
Profesionālais statuss:	9.4	11.6 (2.0)	10.4	3.4 (-3.1)	10.0	5.8 (-2.1)
Vadītāji						
Augstākā līmeņa speciālisti	16.3	18.3 (1.4)	15.5	10.3 (-2.4)	22.6 (2.7)	14.0
Vidējā līmeņa speciālisti	21.5	20.3	22.3	20.6	24.4	19.1
Kalpotāji	5.8	6.7	5.9	5.9	3.6 (-1.4)	5.1
Servisa strādnieki	14.5	14.1	13.5	15.7	16.7	16.0
Strādnieki	32.6	29.1 (-2.0)	32.4	44.1 (3.7)	22.6 (-3.3)	40.1 (2.7)
Nozare:	13.9	12.0	13.6	19.2 (2.3)	12.2	16.0
Rūpniecība						
Lauksaimniecība	12.7	12.2	13.6	14.8	5.9 (-3.2)	14.8
Izglītība, medicīna, zinātne	20.8	17.4 (-2.2)	21.8	18.2	27.1 (2.4)	21.0
Tirdzniecība, serviss	25.4	27.8 (1.5)	24.7	24.6	22.6	25.7
Prese, reklāma, politika	8.9	12.0 (2.9)	8.3	5.4 (-1.8)	9.5	7.0
Varas struktūras	5.1	6.9 (2.2)	4.6	2.0 (-2.1)	6.8	3.9

Piezīme. Tabulā 14.-17. atspoguļots mainīgā % sadalījums klasterī un standarta rezidijs – *adjusted standardized residuals* (H^2 -kvadrāta atkarības koeficients, kas norādīts iekavās). Statistiski nozīmīgs, ja >1.96 , zīme norāda saistības virzienu.

2. tabulas kolonna atspoguļo neatkarīgā mainīgā procentuālo daļu visā masīvā.

15. tabula. Apmierinātības tipoloģisko grupu raksturojums pēc ienākumu līmeņa, materiālā nodrošinājuma

Neatkarīgie mainīgie lielumi	%*	Maksimāli apmierināti ar visu	Vidēji apmierināti ar visu	Apmierināti ar personisko dzīvi, neapmierināti ar darbu	Apmierināti ar darbu, neapmierināti ar personisko dzīvi	Neapmierināti ar visu
Ienākumi uz vienu ģimenes locekli	6.5	5.2 (-1.4)	4.8 (-2.8)	6.2	10.0 (2.2)	12.5 (4.2)
1. kvintile						
2. kvintile	18.9	15.0 (-2.7)	18.2	26.2 (2.8)	17.2	24.9 (2.7)
3. kvintile	20.0	19.9	21.9 (1.9)	16.2 (-1.4)	16.3 (-1.4)	19.6
4. kvintile	18.3	20.6	18.6	17.6	19.0	12.8 (-2.5)
5. kvintile	18.7	23.0 (3.0)	17.8	11.9 (-2.6)	24.4 (2.3)	13.6 (-2.3)
Pieder personiskajā īpašumā	18.5	19.5	19.2	18.1	14.5 (-1.6)	17.7
Māja						
Dzīvoklis	19.4	21.9 (1.7)	19.9	16.7	16.7	16.6
Automašīna	52.2	62.3 (5.5)	56.5 (3.5)	48.1	38.5 (-4.3)	30.9 (-7.4)
Dārga sadzīves tehnika	42.6	49.0 (3.4)	44.3 (1.4)	44.3	31.2 (-3.6)	32.1 (-3.7)

Piezīme. Tabulā atspoguļots mainīgā % sadalījums klāsteri un standarta rezidijs – *adjusted standardized residuals* gadījumos, kad tas ir > 1.96 vai < -1.96.

16. tabula. Apmierinātības tipoloģisko grupu raksturojums pēc pilsonības, dzīves apstākļiem un dzīvesvietas

Neatkarīgie mainīgie lielumi	%*	Maksimāli apmierināti ar visu	Vidēji apmierināti ar visu	Apmierināti ar personisko dzīvi, neapmierināti ar darbu	Apmierināti ar darbu, neapmierināti ar personisko dzīvi	Neapmierināti ar visu
Latvijas pilsonība						
Pilsoņi	80.3	80.0	83.0 (2.8)	74.3 (-2.3)	77.8	78.1
Dzīve kopā ar citiem radniekiem (izņemot respondenta paša ģimeni)	27.4	23.6 (-2.3)	25.1 (-2.1)	22.9 (-1.5)	38.9 (4.1)	37.0 (3.8)
Dzīvesvietas tips						
Rīga	31.9	32.1	29.7 (-1.9)	36.7 (1.6)	36.7 (1.6)	31.3
Lielpilsēta	7.9	9.3	8.0	5.2 (-1.5)	9.0	6.4
Pilsētas tipa ciemats/mazpilsēta	32.7	31.9	32.8	35.7	32.6	32.1
Lauku teritorija	27.4	26.7	29.5 (1.9)	22.4 (-1.7)	21.7 (-2.0)	30.2

Piezīme. Tabulā atspoguļots mainīgā % sadalījums klāsteri un standarta rezidijs – *adjusted standardized residuals* gadījumos, kad tas ir > 1.96 vai < -1.96.

17. tabula. Apmierinātības tipoloģisko grupu raksturojums pēc demogrāfiskiem rādītājiem

Neatkarīgie mainīgie lielumi	%*	Maksimāli apmierināti ar visu	Vidēji apmierināti ar visu	Apmierināti ar personisko dzīvi, neapmierināti ar darbu	Apmierināti ar darbu, neapmierināti ar personisko dzīvi	Neapmierināti ar visu
Dzimums: vīrietis	56.9	52.7 (2.3)	56.5	60.0	65.6 (2.7)	57.4
Ģimenes statuss						
Nekad nav bijuši laulībā	8.5	3.5 (-4.8)	5.6 (-4.2)	2.9 (-3.1)	22.6 (7.9)	21.5 (8.1)
Dzīvo oficiālā laulībā	68.2	82.7 (8.4)	74.6 (5.5)	83.8 (5.1)	29.9 (-12.9)	36.2 (-11.9)
Dzīvo civillaulībā	10.0	9.5	11.2 (1.6)	9.0	8.1	9.1
Precējušies, bet nedzīvo kopā	2.5	0.7 (-3.0)	1.0 (-3.8)	0 (-2.4)	8.6 (6.2)	7.9 (6.1)
Šķīrušies	9.3	3.0 (-5.9)	6.5 (-3.8)	2.9 (-3.4)	26.7 (9.4)	22.6 (8.0)
Laulātais draugs miris	1.3	0.6 (-1.7)	0.8 (-1.8)	1.4	3.2 (2.7)	2.6 (2.2)
Oficiālo laulību skaits						
Neviena	15.2	8.5 (-5.0)	12.2 (-3.3)	8.6 (-2.8)	32.6 (7.6)	29.8 (7.1)
Viena	78.5	82.2 (2.4)	82.1 (3.5)	84.3 (2.1)	65.2 (-5.1)	64.9 (-5.7)
Divas un vairāk	6.3	9.3 (3.3)	5.7 (-1.1)	7.1	2.3 (-2.6)	5.3
Bērnu skaits						
Bērnu nav	16.8	12.4 (-3.1)	14.3 (-2.7)	8.1 (-3.6)	33.0 (6.8)	27.9 (5.2)
Viens bērns	34.7	33.0	35.2	37.1	34.4	34.7
Divi bērni	38.4	41.2 (1.5)	40.8 (2.0)	44.8 (2.0)	26.7 (-3.8)	29.1 (-3.3)
3 un vairāk bērnu	10.1	13.4 (2.9)	9.7	10.0	5.9 (-2.2)	8.3 (-1.0)
Veselība	65.8	74.0 (4.7)	64.6	64.3	62.0	57.4 (-3.1)
Nav problēmu						
Ir problēmas (hroniskie slimnieki, invalīdi)	16.0	9.1 (-5.0)	15.6	19.0 (1.3)	19.9 (1.7)	25.7 (4.6)

Piezīme. Tabulā atspoguļots mainīgā % sadalījums klasteri un standarta rezidijs – *adjusted standartized residuals* gadījumos, kad tas ir > 1.96 vai < -1.96.

3.5. Izmaiņas un stabilitāte subjektīvās apmierinātības līmenī

Subjektīvās apmierinātības modelēšana, kuras rezultāti aprakstīti iepriekšējās sadaļās, ļāva pārbaudīt asociāciju modeļus starp daudziem atšķirīgiem faktoriem, kas ietekmē subjektīvās labklājības līmeni dažādos vienas paaudzes dzīves periodos. Empīriskie pētījumi psiholoģijas jomā liecina, ka subjektīvā labklājība ir relatīvi stabila parādība visā pieaugušo dzīves ciklā un ilgtermiņā tikai daži faktori statistiski nozīmīgā līmenī ietekmē viena no galvenajiem subjektīvās labklājības komponentiem – apmierinātības ar dzīvi pacēlumu vai kritumu (sk. darba teorētisko daļu). Viens no promocijas pētījuma mērķiem bija identificēt faktorus, kas ietekmē izmaiņas subjektīvās labklājības (konkrētajā piemērā apmierinātības) līmenī. Pieci gadi, kas longitudinālajā pētījumā šķir pētījuma 3. posmu no 4. posma, ir salīdzinoši īss laika periods, lai iegūtu drošticamus pierādījumus apmierinātības līmeņa stabilitātei vai noskaidrotu izmaiņu cēloņus. Tomēr pētījuma mērķa grupas vecums (dzīves cikls, ko raksturo dažādu statusu maiņa un īpašs jutīgums pret ārēju faktoru ietekmēm) un iespēja testēt šīs izmaiņas individuālā līmenī ļauj uz esošo datu bāzes identificēt faktorus, kas ir būtiskākie subjektīvās apmierinātības skaidrojumā. Šim nolūkam vairākos soļos tika veikta iepriekš aprakstīto ekonomiskā, sociālā, cilvēciskā kapitāla indikatoru, sociālpsiholoģisko resursu ietekmes modelēšana ar mērķi noskaidrot, cik lielā mērā šie mainīgie izskaidro izmaiņas apmierinātības līmenī. Izmaiņu varbūtības modelēšanai tika izmantotas binominālās un multinominālās loģistiskās regresijas metodes, pēdējā gadījumā kā atkarīgo mainīgo modeļos iekļaujot t.s. subjektīvās apmierinātības izmaiņu indeksu, kas aprēķināts, izmantojot divu longitudinālā pētījuma posmu mērījumus. Šis indekss raksturo subjektīvās apmierinātības izmaiņas vai stabilitāti individuālā līmenī atbilstoši četrām kategorijām: pastāvīgi neapmierinātie, negatīvas izmaiņas apmierinātībā (kļuvuši neapmierināti), pozitīvas izmaiņas apmierinātībā (kļuvuši apmierināti), pastāvīgi apmierinātie.

Viens logita modelis (piektais) tika aprēķināts uz negatīvām izmaiņām subjektīvās labklājības līmenī, t.i., dihotomā atkarīgajā mainīgajā ar 1 tika kodēta neapmierinātība ar dzīvi 4. posma aptaujas laikā, ar 0 – apmierinātība. Modelis tika aprēķināts izlases

apakškopai, kuru pārstāv jaunie cilvēki, kas 26 – 27 gadu vecumā ar savu dzīvi kopumā bija apmierināti. Binominālās regresijas modelī secīgi tika pievienoti to neatkarīgo mainīgo bloki, kuru ietekme uz apmierinātības līmeni bija jau atsevišķi pārbaudīta ar 3. un 4. posma aptaujas datiem, ar mērķi noteikt kādā mērā šie mainīgie palīdz izskaidrot negatīvas izmaiņas subjektīvās labklājības līmenī. Tas ir – identificēt faktorus, kas ietekmē to, ka jaunais cilvēks šo piecu gadu laikā kļuvis nelaimīgāks – no apmierināta kļuvis par neapmierinātu (sk. 7. pielikumu).

Savukārt otrs (6.) modelis tika aprēķināts, kā atkarīgo mainīgo iekļaujot dihotomu pazīmi, kur ar 1 kodēta apmierinātība ar dzīvi, bet ar 0 – neapmierinātība ar dzīvi 4. posma aptaujas laikā. Kā neatkarīgie mainīgie izmantotas tās pašas pazīmes, kas pirmajā modelī. Modelis aprēķināts to jauno cilvēku apakšizlasei, kuri 3. posma aptaujas laikā ar dzīvi nav bijuši apmierināti, bet 5 gadu periodā starp aptaujām kļuvuši laimīgāki, t.i., no neapmierinātiem kļuvuši par apmierinātiem (sk. 8. pielikumu).

Izmaiņas skaidrojošo modeļu rezultāti

Negatīvo izmaiņu izskaidrojumā statistiski nozīmīgāko ieguldījumu dod ar **ģimenes dzīvi saistītā pieredze**. Tiem, kas ir apmierināti ģimenes dzīvē, ir divas reizes mazāka iespēja kļūt neapmierinātiem ar dzīvi kopumā. Savukārt negatīvas izmaiņas ģimenes dzīvē (šķiršanās, ģimenes dzīves kvalitātes pazemināšanās, strīdi) 3 reizes palielina iespēju, ka pētāmajā laika periodā būs mazinājusies arī apmierinātība ar dzīvi kopumā.

Negatīvas izmaiņas ģimenes dzīves pieredzē, tāpat kā bērna aiziešanas no ģimenes (šķiršanās vai pat nāves gadījumā) daudzkārt mazina iespēju, ka pārejas posmā jaunais cilvēks būs kļuvis apmierinātāks, kļūs laimīgāks. Savukārt pozitīvas izmaiņas – lielākoties stāšanās laulībā, kopdzīves uzsākšana, arī seksuālās dzīves uzlabošanās daudzkārt palielina iespēju, ka paaugstināsies arī kopējais apmierinātības līmenis. Vecāku ģimenē notiekošais arī šajā vecuma posmā būtiski ietekmē vispārējo apmierinātības līmeni, kas pazeminās gadījumos, kad jaunais cilvēks ir piedzīvojis vecāku šķiršanos vai nāvi laikā pēc vidējās mācību iestādes beigšanas.

Runājot par **ekonomisko** resursu ietekmi uz izmaiņām, var secināt, ka nekustamais īpašums (māja, dzīvoklis respondenta ģimenes īpašumā) ir zināms garants apmierinātībai ar dzīvi. Līdzīgi kā iepriekšējos modeļos izceļas mašīnas iegāde vai zaudējums. Mašīnas

iegāde par 30% mazina iespēju, ka jaunais cilvēks kļūs neapmierināts, savukārt mašīnas zaudējums (vai tas, ka vismaz 3. etapa laikā mašīna ir bijusi, bet 4. posma aptaujas laikā tās vairs nav respondenta ģimenes īpašumā) izskaidro daļu no neapmierinātības un mazina iespēju kļūt apmierinātākam. Negatīvas izmaiņas ienākumu līmenī daudzkārt mazina iespēju kļūt laimīgākam vai apmierinātākam jeb palielina iespēju, ka cilvēks turpinās būt neapmierināts ar dzīvi. Savukārt, jo augstāki ir ģimenes kopējie relatīvie ienākumi (kvintilēs), jo lielāka iespēja, ka cilvēks kļūs apmierinātāks.

Apmierinātība ar profesionālo un darba karjeru abos modeļos būtiski nosaka kopējo apmierinātības līmeni. Tiem, kas apmierināti ar darbu, ir gandrīz 3 reizes mazāka iespēja kļūt neapmierinātiem ar dzīvi kopumā un otrādi – apmierinātība ar darbu daudzkārt paaugstina pozitīvu izmaiņu varbūtību.

Savu **iespēju un sasniegumu** augstāks vērtējums salīdzinājumā ar vienaudžiem, kā arī **pozitīvs dzīves perspektīvu** novērtējums iepriekšējā aptaujas posmā mazina iespēju, ka jaunā cilvēka subjektīvajā dzīves izjūtā notiks negatīvas izmaiņas.

Vērtējot izmaiņas apmierinātības statusos, 5. modelī būtiska saistība ar apmierinātību ir **dzimuma un tautības mainīgajiem**. Posmā no 27 līdz 32 gadiem vīriešiem gandrīz 2 reizes biežāk raksturīga tendence kļūt nelaimīgiem, neapmierinātākiem ar dzīvi kopumā. Pēc tautības pazīmes latviešiem bijusi mazāk izteikta tendence uz negatīvām izmaiņām un daudzkārt lielāka varbūtība šajā vecuma posmā kļūt apmierinātākiem.

Izglītībai nozīme ir tikai vienā līmenī. Atšķirībā no 90. gadu sākuma, kad profesionālā izglītība bija noderīgs resurss, lai ātrāk pielāgotos jaunajam piedāvājumam darba tirgū, tad aplūkojot izglītības saistību ar izmaiņām apmierinātības līmenī var vērot pretējo efektu. Tieši profesionālo izglītību ieguvušie jaunieši daudz mazākā mērā tendēti uz pozitīvām izmaiņām. Domājams, ka šī faktora saistībai ar izmaiņām ir pastarpinātas iedarbības raksturs, kas saistīts ar nodarbinātību u.c. faktoriem.

Un visbeidzot **veselības** raksturojums – veselības stāvokļa pasliktināšanās par 40% paaugstina iespēju, ka jaunie cilvēki ar dzīvi kopumā kļūs neapmierinātāki, savukārt veselības uzlabošanās ir viens no faktoriem, kas nozīmīgs apmierinātības pozitīvās izmaiņās.

18. tabula. Binominālās loģistiskās regresijas modeļi dažādu faktoru ietekmei uz izmaiņām apmierinātībā ar dzīvi

	5. modelis Negatīvas izmaiņas apmierinātībā		6. modelis Pozitīvas izmaiņas apmierinātības	
	B	Exp(B)	B	Exp(B)
Ģimenes stāvokļa izmaiņas				
Negatīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (šķiršanās, partnera nāve)	,228	1,256	-7,631*	,005
Pozitīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (laulība, kopdzīves uzsākšana)	-,334	,716	9,119*	9130,201
Ģimenes stāvoklis palicis nemainīgs starp mērījumu posmiem	Atsauces kategorija			
Bērni				
Negatīvas izmaiņas (bērna nāve, aiziešana no ģimenes, piem., šķiršanās rezultātā)	,590	1,803	-17,413*	,002
Pozitīvas izmaiņas (bērna piedzimšana)	-,131	,877		
Bērnu esamības statuss ģimenē nav mainījies	Atsauces kategorija			
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi 32 gadu vecumā	-,792**	,453	6,367**	582,218
Izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi starp mērījumu posmiem				
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	1,211**	3,356		
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	,605	1,831		
Apmierinātības statuss nav mainījies	Atsauces kategorija			
Izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi				
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	-,773	,462	,368	1,445
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	,295	1,343	5,544*	255,659
Apmierinātības statuss nav mainījies	Atsauces kategorija			
Pieredze vecāku ģimenē				
Audzis bez vecākiem	-17,850	,000	,142	1,153
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai	,300	1,349	1,390	4,016
Audzis nepilnā ģimenē	,421	1,523	1,804	6,073
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/mātes nāvi periodā pēc vsk. beigšanas	,445	1,561	-7,960*	,694
Pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai	Atsauces kategorija			
Pieder īpašumā māja, dzīvoklis 32 gadu vecumā	,766	2,151	2,573	13,106
Izmaiņas automašīnas īpašuma formā starp diviem mērījuma posmiem				
Pozitīvas izmaiņas īpašuma statusā (automašīnas iegāde)	-1,075*	,341	2,559	12,920
Negatīvas izmaiņas (automašīnas zaudējums)	-,577	,565	-9,210**	,000
Īpašumu statuss nav mainījies	Atsauces kategorija *			
Izmaiņas ienākumu relatīvajā apjomā starp mērījumu posmiem				
Ienākumu līmeņa pazemināšanās	,345	1,412	-13,279*	,000
Ienākumu līmeņa paaugstināšanās	,368	1,444	-,696	,499
Ienākumu relatīvais līmenis nav mainījies	Atsauces kategorija			
Ģimenes ienākumu kvintīles			2,597*	13,424
Apmierinātība ar darba karjeru	-,999**	,368	3,952*	52,049
Panākumi dzīvē salīdzinājumā ar vienaudžiem	-,571**	,565	,557	1,745

	5. modelis Negatīvas izmaiņas apmierinātībā		6. modelis Pozitīvas izmaiņas apmierinātības	
Dzīves panākumu prognoze	-1,811**	,163		
Dzimums	,686*	1,985	-2,341	,096
Tautība	-,845*	,430	10,312**	301,234
Izglītība 27 gadu vecumā				
Vidējā profesionālā	,068	1,070	-7,507*	,001
Vidējā speciālā	,257	1,293	-4,710	,009
Augstākā	-,303	,738	5,880	357,906
Vispārējā vidējā			Atsauces kategorija	
Izmaiņas veselības stāvoklī starp mērījumu posmiem				
Veselības stāvoklis pasliktinājies	,450*	1,568	-,154	,857
Veselības stāvoklis uzlabojies	-,550	,577	6,937*	1029,517
Veselības stāvoklis nav mainījies			Atsauces kategorija *	
Constant	9,089	8859,408	-33,050	,000
Nagelkerkes R ²	0,522		0,868	
-2 Log likelihood	388,029		34,700	
Pareizi noteikti tie, kas kļuvuši neapmierināti (%) / kļuvuši apmierināti	54		96	
Pareizi noteikti tie, kam apmierinātības statuss nemainās (%)	96		94	
Kopumā pareizi noteikti (%)	87		95	

Piezīme. 5. modelis aprēķināts respondentu grupai ar negatīvu subjektīvās apmierinātības mobilitāti. Regresijā uz neapmierinātību ar dzīvi (atkarīgajā mainīgajā ar 1 kodēta neapmierinātība ar dzīvi 4. posma aptaujas laikā) iekļauti respondenti, kuri iepriekšējā posmā bijuši apmierināti. 6. modelis – aprēķināts grupai ar pozitīvu subjektīvā apmierinātības mobilitāti. Regresija uz apmierinātību ar dzīvi (atkarīgajā mainīgajā ar 1 kodēta apmierinātība 4. posma aptaujas laikā) aprēķināta jauniešiem, kuri iepriekšējā posmā bijuši neapmierināti.

* p<0,05, ** p<0,01

Subjektīvās apmierinātības izmaiņu modelēšana: multionominālās regresijas rezultāti

Iepriekš aprakstītie modeļi ļāva noteikt nozīmīgākos faktoros, kas izskaidro izmaiņu varbūtību apmierinātības līmenī. Tomēr, lai identificētu galveno faktoru kopumu (sociāli-ekonomisko, jaunībā gūtās pieredzes, pārejas posmā piedzīvoto notikumu utt.), kuri bijuši būtiskākie subjektīvās apmierinātības izmaiņās, tika aprēķināts jauns mainīgais – subjektīvās apmierinātības izmaiņu indekss, kas raksturo apmierinātības izmaiņas vai stabilitāti individuālā līmenī atbilstoši četrām kategorijām: pastāvīgi neapmierinātie, negatīvas izmaiņas apmierinātības pakāpē (kļuvuši neapmierināti), pozitīvas izmaiņas apmierinātības pakāpē (kļuvuši apmierināti), pastāvīgi apmierinātie (sk. iepriekš mainīgo aprakstu). Ietekmes modelēšanai izmantota multionominālā loģistiskā regresija, kas ļauj vienlaikus aplūkot faktoru ietekmi uz atkarīgā mainīgā kategorijām attiecībā pret references grupu. Regresijas rezultātu tabulā atspoguļotas tikai tās pazīmes vai faktori, kuriem bija statistiski nozīmīgu ietekme uz apmierinātības kategorijām. Iegūto rezultātu interpretācija notiek attiecībā pret references grupu, kas šajā gadījumā ir pastāvīgi apmierinātie (sk. 9. pielikumu).

Neapmierinātības ar dzīvi stabilitātes iemesli

Rezultāti liecina, ka pastāvīga neapmierinātības stāvokļa saglabāšanā, līdzīgi kā iepriekš aprēķinātajos binominālās regresijas modeļos, būtiska nozīme ir subjektīvās pašsajūtas atsevišķiem komponentiem – apmierinātībai vai neapmierinātībai ar dažādiem dzīves aspektiem. Turklāt, salīdzinot modeļa statistiskos rādītājus, var secināt, ka šiem atsevišķajos posmos mērītajiem apmierinātības rādītājiem ir spēcīgāka ietekme nekā gadījumos, kad apmierinātības stāvoklis mainījies vienā vai otrā virzienā. Apmierinātība ar ģimenes dzīvi aptuveni pieckārtīgi, bet apmierinātība ar darba karjeru aptuveni divkārtīgi mazina iespēju, ka jaunais cilvēks, kopumā vērtējot dzīvi, paliks pastāvīgi neapmierināts. To, ka savas ģimenes izveidei un ģimenes dzīves kvalitātei ir ļoti liela nozīme pārejas posmā uz pieaugušo statusu, pierāda promocijas darbā jau iepriekš atspoguļotā analīze. Arī šajā modelī pozitīvas izmaiņas ģimenes statusā (laulība,

kopdzīves uzsākšana) pieckārtīgi, bet bērna piedzimšana vismaz 60 reizes mazina iespēju pastāvīgi būt neapmierinātam. Pozitīvas izmaiņas seksuālajā dzīvē ir saistītas ar pastāvīgu neapmierinātību, kas liecina par to, ka pozitīvas izmaiņas šajā dzīves sfērā nav pietiekams pamats, lai izmainītu neapmierinātības stāvokli.

Zems savu **iespēju novērtējums** salīdzinājumā ar vienaudžiem un iekšēja psiholoģiska pārlicība, ka turpmākā dzīve nebūs veiksmīga, statistiski būtiskā līmenī skaidro pastāvīga neapmierinātības stāvokļa saglabāšanos.

Saskaņā ar pasaulē iepriekš veikto pētījumu rezultātiem, kas aprakstīti literatūrā par subjektīvo labklājību (sk. 2. nodaļu), arī multinominālās regresijas rezultāti apstiprina saistību starp bērnības pieredzi un subjektīvās labklājības līmeni vēlākos dzīves posmos. Tie jaunieši, kas auguši bez vecākiem (tos audzinājuši audžuvecāki vai radnieki), būtiski biežāk demonstrē neapmierinātību ar dzīvi kopumā kā pārejas posmā, tā arī pieaugušo vecumā. Attiecībā pret stabili apmierināto grupu iespēja, ka šie jaunie cilvēki saglabās neapmierinātības stāvokli, ir vismaz 30 reizes lielāka.

Aplūkojot resursu kategorijas, kuras demonstrē statistiski nozīmīgu saistību ar apmierinātības stāvokļiem, vispirms jāmin **ienākumi**. Pastāv spēcīga tieša asociācija starp respondenta ienākumu līmeni un neapmierinātību ar dzīvi. Zemi ienākumi statistiski korelē ar pastāvīgu neapmierinātību, augstāks ienākumu līmenis mazina iespēju būt pastāvīgi neapmierinātam. Ienākumu līmenim un apmierinātībai iespējama abpusēja sakarība – atrašanās zemākās ienākumu grupās veicina neapmierinātību ar dzīvi, un otrādi – ar kaut ko pastāvīgi neapmierinātam cilvēkam ir pazeminātas darba spējas, viņš ir mazāk gatavs riskēt, uzsākt ko jaunu, kaut ko mainīt, lai uzlabotu kaut vai savu finansiālo stāvokli.

Izglītības līmenis gan ir saistīts, bet vāji prognozē neapmierinātības līmeņa saglabāšanos. Jo augstāks izglītības līmenis, jo mazāka varbūtība piederēt pastāvīgi neapmierināto grupai.

Izmaiņas veselības stāvoklī, kā arī ienākumu līmenī šajā modelī uzrāda saistību ar neapmierinātību, tomēr vismaz attiecībā uz subjektīvās izjūtas statusa saglabāšanu šīm izmaiņām nav statistiski būtiska ietekme.

Negatīvas izmaiņas apmierinātības līmenī

Šo kategoriju pārstāv indivīdi, kuri vecuma pārejas posmā demonstrējuši apmierinātību ar dzīvi, bet pieaugušo statusā savu dzīvi vērtē kā neapmierinošu.

Atšķirībā no iepriekšējiem modeļiem negatīvo izmaiņu kontekstā statistiski nozīmīga loma ir respondenta **dzimumam**. Varbūtība vilties dzīvē, šajā gadījumā kļūt neapmierinātiem, divreiz augstāka ir vīriešiem. Iespējams, šajā vecuma grupā tas saistīts ar dzīves plāniem, gaidāmajām statusa izmaiņām pieaugušo vecumā, aspirācijām attiecībā uz nākotni, kuru nepiepildīšanu vīrieši pārdzīvo sāpīgāk.

Apmierinātībai atsevišķās dzīves sfērās ir būtiska nozīme arī negatīvu izmaiņu gadījumā. Apmierinātība ar darba karjeru, ģimenes dzīvi, turpmākās dzīves optimistiska prognoze vairāk nekā divas reizes mazina iespēju aplūkotajā periodā kļūt neapmierinātam. Savukārt zems savu iespēju novērtējums salīdzinājumā ar vienaudžiem būtiski ietekmē iespēju, ka jaunais cilvēks kļūs nelaimīgāks.

Pieredze, kas statistiski nozīmīgā līmenī palielina varbūtību pārejas posma beigās kļūt nelaimīgākam, ir negatīvas izmaiņas ģimenes dzīvē un tās novērtējumā (ko šajā gadījumā izraisa šķiršanās/ kopdzīves pārtraukšana/ partnera nāve).

Neviena no resursu pazīmēm neparāda statistiski būtisku ietekmi uz negatīvām izmaiņām apmierinātības līmenī. Vairākas no iepriekšējos modeļos konstatētajām kategorijām ir saistītas, tomēr neietekmē šīs izmaiņas statistiski būtiskā līmenī. Diemžēl pētījumā iekļautās mērījumu skalas nav tik precīzas, lai konstatētu nelielas izmaiņas subjektīvajos vērtējumos, un tādējādi iespējams, ka vienu vai otro faktoru vai negatīvo izmaiņu ietekmē indivīds ir kļuvis neapmierinātāks, bet dotais empīriskais materiāls neļauj to nedz pierādīt, nedz noraidīt.

Pozitīvas izmaiņas apmierinātības līmenī

No subjektīvajiem komponentiem vislielāko ieguldījumu apmierinātības pieaugumā dod pozitīvas izmaiņas **ģimenes dzīvē**, kas vismaz 13 reizes palielina iespēju, ka jaunais cilvēks, sasniedzot 32 gadu vecumu, kļūs „laimīgāks”, apmierinātāks ar dzīvi, nekā tas bijis iepriekš. Pozitīvas izmaiņas kopējā subjektīvās labklājības līmenī prognozē arī

seksuālās apmierinātības pieaugums. Apmierinātībai ar darbu, panākumiem salīdzinājumā ar vienaudžiem šajā gadījumā nav statistiski būtiska loma.

Līdz šim tikai vienā modelī konstatētā sakarība starp **veselību** (labs veselības stāvoklis vai tā uzlabošanās prognozē apmierinātību pieaugušo vecumā) un apmierinātību apstiprinās pozitīvo izmaiņu kontekstā. Slikts veselības stāvoklis, problēmas ar veselību mazina iespēju, ka jaunais cilvēks pārejas posma beigās varētu kļūt apmierinātāks.

Interesanta sakarība pastāv starp vecāku ģimenē gūto pieredzi un apmierinātības pieaugumu, sasniedzot pieaugušo vecumu. Tas, ka jaunieši piedzīvojis vecāku šķiršanos, tēva vai mātes nāvi laika posmā, kad mācījies vidusskolā, paaugstina iespēju, ka viņa apmierinātība, sasniedzot pieaugušo vecumu, mainīsies pozitīvā virzienā. Domājams, ka šis sākotnēji it kā paradoksālais secinājums varētu būt patiess. Ja negatīvā emocionālā pieredze vecāku ģimenē būtiski saistīta ar neapmierinātību jaunības posmā (to apliecina arī pirmā modeļa secinājumi), tad, pārejot pieaugušos statusā, ir lielāka iespēja, ka gan notikumu noilguma dēļ, gan paša pieredzē gūtu pozitīvu notikumu iespaidā kopējais apmierinātības līmenis, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, varētu pieaugt pozitīvā virzienā.

Šī modeļa ietvaros ar subjektīvās labklājības pieaugumu saistītas latviešu valodas zināšanas (uz statistiskās nozīmības robežas). Atgādinot pētījuma norises laiku, iespējams, ka latviešu valoda/ labākas latviešu valodas zināšanas mūsu valstī nodrošināja cittautiešiem labākas izaugsmes un karjeras iespējas, kas netieši varēja ietekmēt arī pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar dzīvi.

Apkopojot analīzes rezultātus, var secināt, ka izmaiņas apmierinātībā ar dzīvi visbūtiskāk izskaidro atsevišķi subjektīvo vērtējumu komponenti, kas tieši atkarīgi no izmaiņām vienā vai otrā dzīves jomā – ģimenē, nodarbinātībā utt.

Apmierinātība ar darba karjeru, apmierinātība ar ģimenes dzīvi, pozitīva nākotnes prognoze, iespēja dzīvot atbilstoši saviem ieskatiem, seksuālās dzīves uzlabošanās – tie visi dažādu dzīves jomu subjektīvie vērtējumi, kuri būtiski saistīti ar apmierinātību kopumā. No nosauktajām vislielākā nozīme ir apmierinātībai ģimenes dzīvē. To apstiprina arī statistiski nozīmīga saistība starp kopējo apmierinātību un izmaiņām ģimenes statusā, kas ir objektīvi mērāms rādītājs. Visos gadījumos šīm saistībām ir atbilstoši negatīva vai pozitīva asociācija ar negatīvām vai pozitīvām izmaiņām apmierinātības līmenī. Tas ļauj

secināt, ka pastāvīgs neapmierinātības līmenis, kā arī izmaiņas apmierinātībā ir vairāk atkarīgas no personas individuālajām īpašībām un subjektīvās notikumu uztveres/ attieksmēm nekā no pieejamajiem resursiem un objektīvajiem apstākļiem.

19. tabula. Multinominālās regresijas modelis dažādu faktoru ietekmei uz subjektīvās apmierinātības indeksu

	Pastāvīgi neapmierināti				Kļuvuši neapmierināti				Kļuvuši apmierināti			
	B	Exp(B)	95% Confidence Interval for Exp(B)		B	Exp(B)	95% Confidence Interval for Exp(B)		B	Exp(B)	95% Confidence Interval for Exp(B)	
			Lower Bound	Upper Bound			Lower Bound	Upper Bound			Lower Bound	Upper Bound
Intercept	19,675				14,021				,301			
Dzimums					,706*	2,025	1,09	3,733				
Veselības stāvoklis 32–33 g.v.									-,651**	,521	,309	,878
Izglītības līmenis 32 gadu vecumā	-,454*	,635	,384	1,050								
Apmierinātība ar darba karjeru	-,760*	,468	,244	,898	-1,035**	,355	,242	,522				
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi	-1,656**	,191	,080	,454	-,875**	,417	,248	,702				
Dzīves panākumu prognoze	-2,663**	,070	,021	,234	-2,281**	,102	,039	,266				
Panākumi salīdzinājumā ar vienaudžiem:												
Iespējas dzīvot atbilstoši saviem ieskatiem	-,707*	,493	,252	,963								
Ģimenes ienākumu kvintiles	-,667**	,513	,327	,805								
Latviešu valodas zināšanas									,474*	1,607	,943	2,739
Izmaiņas veselības stāvoklī												
Veselības stāvokļa pasliktināšanās	1,144*	3,139	,890	11,071								
veselības stāvoklis nav mainījies	Atsauces kategorija											
Izmaiņas ģimenes stāvoklī												
Pozitīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (laulība, kopdzīves uzsākšana)	-2,187*	,112	,010	1,257								
Ģimenes stāvoklis palicis nemainīgs starp mērījumu posmiem	Atsauces kategorija											
Bērni												
Pozitīvas izmaiņas (bērna piedzimšana)	-4,205*	,015	,000	1,371								

	Pastāvīgi neapmierināti				Kļuvuši neapmierināti				Kļuvuši apmierināti			
Bērnu esamības statuss ģimenē nav mainījies	Atsauces kategorija											
Izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi												
Negatīvas izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi												
Pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi	1,441*	4,224	1,046	17,054					1,524**	4,591	1,645	12,813
Apmierinātība ar seksuālo dzīvi nav mainījies	Atsauces kategorija											
Izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi												
Negatīvas izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi					1,078*	2,940	1,12	7,710				
Pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi	2,723**	15,222	3,951	58,640					2,575**	13,134	4,940	34,917
Apmierinātības ar ģimenes dzīvi nav mainījies	Atsauces kategorija											
Izmaiņas vecāku ģimenē												
Audzis bez vecākiem	3,355*	28,653	1,339	613,214								
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai									,792*	2,207	,911	5,349
pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai	Atsauces kategorija											

Piezīme: atsauces kategorija modelī: pastāvīgi apmierinātie

* - $p < 0,05$; ** - $p < 0,01$

4. NODAĻA. PANĀKUMI KĀ PAAUDZI DIFERENCĒJOŠS FAKTORS

4.1. Dzīves sasniegumu subjektīvā vērtējuma analīzes principi

Cita subjektīvās labklājības dimensija, kuras mērījumi tika iekļauti longitudinālā pētījuma 3. un 4. posma aptaujas instrumentārijā, ir dzīves veiksmīguma, panākumu novērtējums. Longitudinālā pētījumā respondenti vērtēja panākumus dzīvē, salīdzinot tos ar saviem vienaudžiem. Dzīves sasniegumu, panākumu izjūta, ieejot pieaugušo dzīvē jauniešiem cilvēkiem ir īpaši svarīgs un nozīmīgs subjektīvās labklājības komponents, tādēļ panākumu pašvērtējums salīdzinājumā ar saviem vienaudžiem ir ļoti jutīgs mērījums. Tas palīdz klasificēt un analizēt dažādu faktoru skaidrojošo nozīmi subjektīvās labklājības veidošanās mehānismā. Iepriekšējā analīzes posmā, modelējot subjektīvo apmierinātību ietekmējošos faktoros, panākumu vērtējumi tika iekļauti kā neatkarīgie mainīgie. Panākumu subjektīvais vērtējums iekļāva vairākas dimensijas (profesionālo karjeru, ģimenes dzīvi utt., sk. neatkarīgo mainīgo aprakstu iepriekš).

Salīdzinot ar apmierinātību, varēja pieņemt, ka panākumu pašvērtējums būs vairāk atkarīgs no sociālo sasniegumu atribūtiem, no ekonomiskā kapitāla resursiem, cilvēciskā un simboliskā kapitāla (profesijas prestiža, izglītības utt.). Bāzējoties pieņēmumos, ka 1) panākumu subjektīvā vērtējuma gadījumā tipoloģiskās atšķirības starp grupām sociālie parametri diferencē daudz lielākā mērā nekā subjektīvās apmierinātības gadījumā, 2) panākumu vērtējums lielākā mērā nekā apmierinātība atkarīgs no sociālajā un ekonomiskajā jomā sasniegtā, šī komponenta analīzei tika izvirzītas sešas atšķirīgas hipotēzes.

4.1.1. Hipotēzes

Jaunā tirgus ekonomika pilnībā izmainīja situāciju darba tirgū, paplašinot iespējas, bet vienlaikus padziļinot segregācijas riskus. Tirgus ekonomikas apstākļos deviņdesmito gadu beigās dzimumpiederība lielā mērā ietekmēja iespēju iekļauties jaunajās ekonomiskās darbības jomās, tādējādi gūstot panākumus profesionālajā darbībā, veidojot karjeru.

1. hipotēze. Salīdzinot ar vīriešiem, sievietes nodarbinātas zemāk apmaksātās profesijās, ekonomiskās darbības jomās, tādējādi nonākot profesionālā un amatu perifērijā, nodarbinātības grupās ar zemākiem ienākumiem, kas savukārt ietekmē iespēju nokļūt augstākā vai zemākā panākumu grupā. Domājams, šī tēze kļūst jo aktuālāka šobrīd, kad situāciju darba tirgū vēl vairāk sarežģījusi ekonomiskā krīze.

Teritoriālā segregācija tradicionāli ir viens no galvenajiem sociālās stratifikācijas cēloņiem. Pilsēta, kur koncentrējas materiālie un intelektuālie resursi, no vienas puses, piedāvā vairāk iespēju sociālai mobilitātei un materiālai izaugsmei, no otras – ietekmē arī cilvēku uzvedības tipu, stimulējot to gūt panākumus un apmierināt savas karjeras ambīcijas. Lauku rajonos ir ierobežotāka pieeja visa veida – sociālajiem, ekonomiskajiem, materiālajiem resursiem un vienlaicīgi tiek veicināts egalitārisms.

2. hipotēze. Pilsētas vide veicina dzīves pašrealizācijas iespējas, tempus un kvalitāti, lielā mērā nosakot iespēju nokļūt panākumu augstākajā grupā.

Izglītības nozīme mūsdienās tiek interpretēta pretrunīgi, apgalvojot, ka 1) izglītība, kas iegūta sociālisma apstākļos, esot devalvējusies un to nevar uzskatīt par resursu (tas vistiešāk attiecas arī uz pētāmo paaudzi un šobrīd ir ne mazāk aktuāls jautājums kā deviņdesmito gadu beigās; 2) krīzes un resursu deficīta apstākļos lielāks kapitāls ir sociālie sakari, nevis zināšanas un kvalifikācija. Par pamatotāku uzskatu viedokli, ka izglītības loma joprojām ir izšķirīgs faktors tieši tāpēc, ka atrodas tiešā korelācijā ar personisko un sociālo kontaktu tīklu. Pat ja izglītībai nav tiešas profesionālas funkcijas loma, tā pilda sociālā resursa funkciju, piešķirot tās nesējam sociālo kontaktu kapitālu, kas iegūts studiju gados, sociālās vides kapitālu, kuru var izmantot problēmsituāciju risināšanā. Šajā ziņā var apgalvot, ka, jo augstāks ir izglītības līmenis, jo plašāks sociālo kontaktu tīkls, kas paver cilvēkam lielākas iespējas gūt panākumus.

3. hipotēze. Augsts izglītības līmenis dod lielākas iespējas gūt nozīmīgus panākumus sevis realizācijā.

Iespējams, pilsonības faktora nozīme šobrīd ir mazinājusies, bet tā varētu būt nozīmīga, runājot par laiku, kad tika iegūti empīriskie dati. Pilsonība, būdama politiskā līmenī formāla kategorija, neatkarīgajā Latvijā kļuva par jaunu sociālu resursu. Dzīves sasniegumu aspektā piederība pilsoņiem piešķir lielāku diapazonu profesionālai darbībai un materiālajiem panākumiem, paver lielākas sociālās iespējas.

4. hipotēze. Pilsonība lielākā mērā veicina nonākšanu augšējā panākumu grupā.

Domājams, ka pastāv noteikta sakarība starp bērnu skaitu un sociālās realizācijas iespējām – jo mazāk bērnu, jo vairāk enerģijas un materiālo resursu var investēt sociālajos sasniegumos un otrādi. Sevis īstenošana ģimenē var pārvērsties par “izdevuma faktoru” sociālo sasniegumu ceļā.

5. hipotēze. Atšķirībā no apmierinātības komponenta, bērni ir noteikts ierobežojums nozīmīgu materiālu un sociālu pozīciju sasniegšanā.

Veselības problēmas lielā mērā diferencē paaudzi, kas pārsniegusi trīsdesmit gadu vecuma sliekšni. Divdesmitgadīgajiem tā ir mazāk nozīmīga kategorija (izņemot to nelielo cilvēku skaitu, kuriem veselības problēmas ir kopš bērnības), turpretim trīsdesmitgadīgajiem, turklāt vēl ekonomisko pārmaiņu laikā, veselības traucējumi var kļūt par ierobežojošu faktoru.

6. hipotēze. Veselības problēmas ierobežo iespēju sasniegt nozīmīgus sociālus mērķus, veicinot nokļūšanu to cilvēku grupā, kuriem panākumi izpaliek.

4.1.2. Klasteranalīzes rezultāti

Pirmajā analīzes solī tika veikta panākumu vērtējuma skalu grupēšana ar klasteranalīzes (*cluster analysis*) metodi, patvaļīgi izvēloties klastera centru (līdzīgi kā iepriekšējā gadījumā ar apmierinātības vērtējumiem). No vairākiem klasteranalīzes rezultātu variantiem tālākai analīzei tika izvēlēts optimāls 5 klasteru variants. Arī šajā gadījumā izvēli noteica gan statistiskais pamatojums (skalu gradāciju, klasteru papildījums), gan interpretācijas apsvērumi. Analīzē tika lietota arī “iztrūkstošo” novērojumu (*missings*) iekļaušanas procedūra, kas ļāva samazināt sistēmiskās iztrūkstošās vērtības (*system missing*) gala mainīgajā jeb rezultējošajā pazīmē līdz 2,6% no visa datu masīva. Uz šīs iegūtās klasifikāciju bāzes tika veikta atkārtota grupēšana – klasterizācija ar definēto klasteru inicializāciju. Atkārotās klasterizācijas mērķis bija apriori uzdot klasifikācijas mehānismam “ideālu” tipoloģiju, kuras parametri atklājās jau sākotnējā klasterizācijas modelī. Salīdzinājumā pa atsevišķām apakšgrupām tika noteikta atšķirību būtiskuma pakāpe, izmantojot aprakstošās statistikas neparametriskos testus. 20. tabulā atspoguļoti klasteru klasifikācijas rezultāti

Visu klasificējošo procedūru un matemātisko manipulāciju rezultātā tika iegūta jauna skala, ko var nosaukt par kopējo paaudzes dzīves panākumu rezultējošu

pašnovērtējumu. Tā ir ordināla skala, t.i., dzīves panākumi sarindoti to mazināšanās virzienā. Kaut gan tīrā veidā tā var noteikt tikai polārās jeb galējās robežas, starprobežas ir dzīves pašrealizācijas alternatīvie veidi, kas akcentē vai nu profesionālismu, vai iztikas līdzekļu pelnīšanu u.tml.

Klasterizācijas rezultātā turpmākai interpretācijai tika iegūti pieci klasteri – grupas: 1. klasteris – “veiksminieki visos aspektos”; 2. klasteris – “neatkarīgie profesionālā aspektā, augstākā līmeņa profesionāļi”; 3. klasteris – “izdzīvotāji bez profesionālās realizācijas”; 4. klasteris – “materiāli nenodrošināti, vidējā līmeņa profesionāļi”; 5. klasteris – “atkarīgie un trūcīgie”.

20. tabula. Panākumu/veiksmīguma pašvērtējuma tipoloģija – klasteri un to centri

Klasteri	Profesionālisms	Panākumi materiālajā jomā	Dzīvesvietas neatkarība	Dzīves (personiskā) neatkarība
1. Veiksminieki visos aspektos	3.36	3.36	3.68	3.83
2. Neatkarīgie profesionālā aspektā	3.22	2.21	2.39	3.17
3. Izdzīvotāji bez profesionālās realizācijas	2.34	2.68	2.97	3.03
4. Materiāli nenodrošināti, vidējā līmeņa profesionāļi	2.62	1.97	2.00	1.89
5. Atkarīgie un trūcīgie	1.35	1.38	1.54	1.93

Piezīme. Iztrūkstošo gadījumu (*Missing cases*) īpatsvars – 2,6%

Grupējuma rezultātus var aplūkot kā savdabīgu stratificētu sistēmu ar vairākām pakāpēm:

- augstākā pakāpe (1. grupa) – tie jaunie cilvēki, kas ir realizējuši sevi profesionāli, materiāli, dzīves apstākļu ziņā un ir personiski neatkarīgi;
- seko tie, kas ir sasnieguši neatkarību, ejot klasisko profesionālās karjeras realizācijas ceļu, kaut arī šo cilvēku materiālie panākumi ir viduvēji;
- masveidīgākais tips – tie, kas izdzīvo, ignorējot profesionālo realizāciju, karjeru, un strādā materiālā nodrošinājuma, naudas dēļ (“taisa naudu”);
- materiāli nenodrošināti, vidējā līmeņa profesionāļi;
- pēdējā grupa – neveiksminieki visās sfērās.

Varam uzskatīt, ka piedāvātā tipoloģija atspoguļo objektīvi fiksējamus dzīves pašrealizācijas veidus. Domājams, ka tipoloģiskās atšķirības starp šīm grupām sociālie parametri diferencē daudz lielākā mērā nekā apmierinātības gadījumā, tādēļ nākamajā paragrāfā tiek aplūkots, kādas pazīmes raksturo katru no klasterizācijas rezultātā izveidotajām grupām. Savstarpējo sakarību noteikšanai ar dažiem resursu mainīgajiem un demogrāfiskajiem raksturojumiem, līdzīgi kā apmierinātības tipoloģijas gadījumā, izmantoti standarta rezidiju (*residuals*) aprēķini (sk. iepriekš). Analīzes rezultātus kopumā atspoguļo tabulas (sk. 21.–24.), bet turpmāk tekstā dots katras grupas apraksts.

4.1.3. Panākumu tipoloģisko grupu raksturojums un analīzes interpretācija

Pirmā grupa – veiksminieki visos aspektos. Tie ir jaunie cilvēki, kuri veiksmīgi realizējuši sevi profesionālajā karjerā, kā arī ir ekonomiski nodrošināti, tajā skaitā saņem adekvātu apmaksu par savu darbu, kas pārejas laika ekonomikā atbilst tikai atsevišķām ekonomiskās aktivitātes formām. Šajā grupā ir izteikts privātā sektorā strādājošo pārsvars (50% no grupas, kamēr vidēji kohortā – 39%). Viņi pamatoti augstu novērtējuši kā savus profesionālos sasniegumus, tā arī ekonomiskos resursus, izaugsmi materiālajā jomā. Pēc izglītības līmeņa šīs tipoloģiskās grupas pārstāvjiem ir profesionālā – vidējā speciālā un profesionāli tehniskā izglītība (lai arī atšķirības tikai tuvojas statistiskam nozīmīgumam). Iespējams, to var interpretēt tādējādi, ka jaunie cilvēki, kuri jau bija ieguvuši noteikta līmeņa profesionālo izglītību, nevēlējās investēt laiku izglītības karjeras turpināšanai, bet izmantoja jau iegūto izglītību profesionālajā karjerā, nedaudz apsteidzot laika ziņā pārējos vienaudžus un veiksmīgi iekļaujoties privātā biznesa struktūrās. Tādējādi deviņdesmito gadu vidū ekonomiskās „elītes” slānim tuvāk nonāca tie paaudzes pārstāvji, kam salīdzinājumā ar vienaudžiem ir zemāks izglītības līmenis. Faktiski veidojās jauns slānis – „jaunās paaudzes” uzņēmēji, biznesmeņi, kas par tādiem kļuva, pateicoties apstākļiem vai apstākļu dēļ, vai pat „piespiedu kārtā”. Ekonomikas restrukturizācijas dēļ (ražošanas ierobežošana, rūpnīcu likvidācija u.tml.) daudzi cilvēki palika „ārpus borta” un vairs neiederējās esošajās ekonomiskajās struktūrās. Šajā situācijā ekonomikā saglabājās „nišas” augstākā līmeņa profesionāļiem – augstākā līmeņa vadītājiem, ierēdņiem valsts iestādēs, profesionāļiem budžeta iestādēs utt. Savukārt jaunajiem cilvēkiem ar vidējo speciālo izglītību un profesionāli tehnisko izglītību, kuri bija nodarbināti ražošanā, nebija vairs kur

realizēties. Daudzi uzsāka darbību nozarē, kuras uzplaukums īpaši raksturīgs agrīnās tirgus ekonomikas attīstības stadijām, t.i., tirdzniecībā, servisā. Tās ir elastīgākās „nišas” darba tirgū pārejas laika ekonomikā. Arī šī pētījuma dati vēlreiz apliecina, ka minētās nišās iekļāvās milzīgs skaits cilvēku ar salīdzinoši zemu izglītības līmeni.

Aplūkojot šīs grupas sadalījumu pēc nodarbinātības statusa, var secināt, ka tajā neiekļaujas algotā darba veicēji, bet vairāk pārstāvēti darba devēji. Galvenā pazīme (statistiski visnozīmīgākais atšķirību koeficients), kas atšķir šīs grupas pārstāvjus no citām tipoloģiskajām grupām, ir tas, ka tie pārsvarā ir uzņēmēji, darba devēji, kas strādā privātajā sektorā. Ja visā kohortā uzņēmēji veido vidēji 4% no ekonomiski aktīvajiem, tad šajā grupā – 12%. Otra raksturīgā pazīme pēc profesionālā statusa, lai arī mazāk izteikta nekā 3. grupai – „izdzīvotājiem bez profesionālās realizācijas”, ir pašnodarbināto, individuālo uzņēmēju paaugstināts īpatsvars šajā grupā.

Ciešā saistībā ar iepriekš konstatētajiem raksturojumiem ir tas, ka grupā pēc profesionālās klasifikācijas ir būtisks vadītāju kategorijas pārsvars. Tātad kopumā šajā tipoloģiskajā grupā pārstāvēti uzņēmēji, vadītāji privātajā biznesā. Šajā grupā mazāk speciālistu, profesionāļu ar augstāko izglītību, kalpotāju.

Ekonomiskās aktivitātes sfēras – nozares, kas pārstāvētas šajā tipoloģiskajā grupā, ir celtniecība, tirdzniecība, serviss un reklāma, prese, arī politika.

Pēc materiālā statusa – šī klastera pārstāvji ir materiāli vislabāk nodrošināti, ar šo grupu konkurē tikai 3. grupas pārstāvji. Raugoties pēc ienākumu sadalījuma, vismazāk šīs grupas pārstāvju iekļaujas pirmajās kvintilēs: statistiski nenožīmīgas novirzes lielumā pirmajā kvintilē un statistiski būtiskā līmenī iztrūkst otrajā kvintilē. Iespējams, ka klastera grupas pārstāvji, kuru ienākumus raksturo piederība pirmajām kvintilēm, ir ienākumu „0” grupas pārstāvji, cilvēki, kuri paši neko nepelna, piemēram, mājsaimnieces, kuras dzīvo no vīra ienākumiem. Ar to izskaidrojams fakts, ka cilvēks pauž augstāko apmierinātību ar panākumiem materiālajā sfērā, neskatoties uz to, ka pašam patstāvīgu ienākumu nav. Ļoti izteikta ir šīs grupas pārstāvju koncentrācija piektajā, t.i., augstākajā ienākumu kvintilē.

Grupās pārstāvjiem ir augsts ekonomisko resursu rādītājs – pieder nekustamais īpašums, dārga sadzīves tehnika. Automašīna kā īpašums šajā grupā līdzinās vidējam statistiskam rādītājam kohortā. Iespējams, atšķirību trūkums salīdzinājumā ar citām grupām skaidrojams ar to, ka daļa jauno cilvēku nosauc nevis savas ģimenes īpašumu

(par kuriem tiek jautāts), bet, tā kā liela daļa respondentu turpina dzīvot vecāku ģimenē, – vecāku īpašumā esošās lietas, to skaitā automašīnas. Tādējādi vērtējot šo kategoriju kvantitatīvo atšķirību, ir zināms risks izdarīt maldīgus secinājumus, balstoties tikai uz šiem īpašuma kritērijiem. Būtībā apmierinātas un nodrošinātas materiālajā jomā ir divas grupas – tie, kuriem veicas it visur, un tie, kuri, neskatoties uz materiāliem panākumiem, nav sevi realizējuši profesionālajā jomā.

Trešais aspekts, pēc kura tiek salīdzināti klasteru pārstāvji, – dzīvesvietas neatkarība, tas ir, iespēja izvēlēties dzīvesvietu atbilstoši savām prasībām un vēlmēm. Šis subjektīvais vērtējums skaidrots ar šādu pazīmju kopumu – pilsonība (piederība valsts līmenī), dzīvesvieta pēc apdzīvotās vietas tipa un dzīvesvieta pēc mājokļa tipa.

Šajā grupā statistiski būtiskā līmenī pārstāvēti nepilsoņi. Pilsonības pazīme, pirmkārt, cieši korelē ar etnisko piederību un, otrkārt, deviņdesmito gadu beigās bija saistīta ar Latvijas biznesa īpatnībām. Ekonomiskās nišas, kuras radās pārejā uz tirgus ekonomiku, daudz straujāk un mērķtiecīgāk „iekaroja” krievu un citu tautību pārstāvji salīdzinājumā ar latviešiem (pazīmju savstarpējās sakarības pārbaudītas, izmantojot *HT* – *kvadrāta* kritēriju).

Apdzīvoto vietu urbanizācijas pakāpe nav diferencējošs kritērijs statistiski būtiskā līmenī, lai nokļūtu veiksmīgo grupā. Nedaudz vairāk (tomēr statistiski nebūtiskā atšķirību līmenī) veiksminieku ir pilsētās. Grupas pārstāvji vienmērīgi sadalās pēc apdzīvotās vietas tipa, t.i., veiksminieki sastopami kā Rīgā, tā citās Latvijas pilsētās un lauku teritorijā.

Pēdējais aspekts saistīts ar personisko neatkarību. Šo subjektīvo pašnovērtējumu ļoti grūti objektivizēt, tādēļ tika pieņemts lēmums to skatīt pirmkārt caur personiskās ģimenes prizmu. Laulība, ģimene, bērni ir tas, kas kaut kādā mērā modelē un ierobežo personisko neatkarību. Minēto indikatoru ciešā saistība ar subjektīvās labklājības stāvokļiem aplūkota iepriekšējos paragrāfos, analizējot subjektīvās apmierinātības komponentu. Cits personisko neatkarību modelējošs aspekts ir cilvēka veselības stāvoklis un ar to saistītās iespējas vai ierobežojumi.

Tāpat personiskās neatkarības izjūtu modelē dzimums. Vīrieša un sievietes iespējas realizēt savu personisko neatkarību atšķiras jau sākotnēji. Vīrietis tradicionāli sevi realizē sabiedriskajā sfērā, kamēr liela daļa sieviešu, pat neskatoties uz modernajā

pasaulē valdošo vienlīdzību, lielākā mērā gūst realizāciju un piepildījumu mājās un ģimenē.

Pašvērtējuma ziņā aplūkotā grupa ir maksimāli personiski neatkarīga visās jomās. Grupā salīdzinoši ar kohortu būtisks ir vīriešu īpatsvars (kohortā vidēji 42%, klastera ietvaros 50%). Ģimenes statuss neietekmē, lai gan šai grupai vairāk respondentu bez bērniem, vientuļnieki jeb cilvēki, kuri „taisa karjeru”, vai tie, kuriem ir viens bērns. Interesanti, ka šajā klasterī iekļūst arī ģimenes, kurām ir trīs bērni. Iespējams, ka tas nav cēlonis, bet gan sekas materiālajai labklājībai. Un, sasniedzot noteiktu materiālās labklājības līmeni, jaunā ģimene var atļauties arī trešo bērnu.

Klasterī iekļauto respondentu grupu raksturo labs veselības stāvoklis. Šajā gadījumā arī grūti novērtēt, vai tas ir cēlonis vai sekas veiksmīgumam visās dzīves jomās. No vienas puses, cilvēkam ar labu veselību ir lielākas iespējas sevi realizēt un gūt panākumus jebkurā jomā – kā materiāli, tā profesionāli, tā arī ģimenē. No otras puses, cilvēks, kurš sevi realizējis profesionāli, guvis materiālus panākumus un nostabilizējis materiālo statusu, var labāk rūpēties par savu veselību, atļauties kvalitatīvāku atpūtu utt.

Tāds kopumā ir „veiksminieku” „objektīvais” portrets. Aplūkoto indikatoru kopums atspoguļo galvenās dzīves sfēras, kuras veido objektīvo pamatu subjektīvajam dzīves kvalitātes vērtējumam – sasniegumu, panākumu novērtējumam. Pirmās grupas raksturojums apstiprina hipotēzi, ka ekonomisko pārmaiņu laikā un tirgus ekonomikas apstākļos veiksminieki – materiāli realizējušies un profesionāli veiksmīgie ir nevis tie, kas tradicionālas karjeras ceļā nonāk pie panākumiem, bet drīzāk jaunās ekonomiskās sistēmas profesionāļi – biznesa, inovatīvie profesionāļi, kas ātri piepilda tās nišas, kuras sniedz adekvātus ienākumus un materiālos labumus.

Otrā grupa – neatkarīgie profesionālajā aspektā. Raksturīgs augsts profesionālo sasniegumu un personiskās neatkarības novērtējums, bet zemāks ekonomisko resursu novērtējums. To nosacīti varētu dēvēt par tradicionālo profesionālismu. Ja iepriekšējā grupā pārstāvētas vairāk jaunās ekonomikas jomas, precīzāk – tās nozares, kuras veiksmīgāk integrējas jaunajās ekonomiskajās formās, piemēram, tirdzniecība u.tml., tad otrajā grupā raksturīgas tradicionālās, „vecās” organizācijas un ekonomiskās aktivitātes jomas, ko pārstāv valsts iestādes, budžeta organizācijas, kurās strādājošajiem

bija zemāks ienākumu līmenis. Šīs ekonomikas sfēras un ekonomiskās formas akumulē speciālistus, profesionāļus.

Aplūkosim šo grupu pēc objektīvām resursu pazīmēm. Izteiktā mazākumā ir respondenti ar profesionāli tehnisko izglītību, kā arī respondenti ar vidējo speciālo izglītību. Būtiska pozitīva novirze par labu augstākajai izglītībai. Tātad šo grupu veido galvenokārt speciālisti ar augstāko izglītību, augstākā līmeņa profesionāļi. Vēl raksturīgi tas, ka grupā pārstāvētas nodarbinātās personas – darba ņēmēji, nevis devēji pretstatā pirmajai grupai. Jaunie cilvēki ar augstāko izglītību un vairāk vai mazāk veiksmīgu līdzšinējo profesionālo karjeru kā bija, tā arī paliek darba ņēmēji. Tā ir tradicionāli tipiska profesionāļu – speciālistu grupa, kas pārdod savas zināšanas un saņem par to darba apmaksu. Tie, kuri materiālā ziņā vēlējas sasniegt vairāk, uzsāka uzņēmējdarbību, izveidoja savu biznesu. Līdz ar to aplūkojamajā grupā mazāk dažādu alternatīvo nodarbinātības formu. Salīdzinājumā ar iepriekšējo grupu mazāk nenodarbināto, piemēram, sievietes – mājsaimnieces. Tās sievietes, kuras realizē sevi profesionālajā jomā, strādā algotā darbā. Šajā grupā vairāk nodarbināto arī kopumā. Un, protams, kā jau izriet no iepriekš sacītā, pēc profesionālā kritērija vairāk augstākā līmeņa speciālistu, mazāk strādnieku un kalpotāju. Aplūkojot pēc ekonomiskās darbības sfērām – nozarēm, iztrūkst lauksaimniecības nozares pārstāvju. Visvairāk pārstāvētās nozares – zinātne, medicīna, izglītība, kā arī dažas „jaunās”, plaukstošās nozares – prese, reklāma, politika. Minētās nozares (jo īpaši pirmās trīs) tradicionāli iekļaujas valsts ekonomikas budžeta sektorā, lai arī šobrīd šī situācija nedaudz jau mainījies. Šo jomu pārstāvji pārsvarā producē subjektīvo pašvērtējumu, ko var dēvēt par „neatkarīgo profesionālismu”.

Pēc materiālo ienākumu pazīmes – raksturīgs vidējs materiālo ienākumu līmenis un vidēja apmierinātības pakāpe ar to. Pirmajā kvintilē – „0” ienākumu kategorijā praktiski nav šīs grupas pārstāvju. Lai arī speciālisti un profesionāļi nesaņēma augstākos ienākumus, tomēr retāk nonāca arī zemākajos sociālajos slāņos vai nestrādājošo vidū. Vairāk grupas pārstāvju koncentrējas trešajā ienākumu kvintilē, nedaudz arī piektajā – augstākajā kvintilē.

Ekonomisko resursu indikatora – nekustamie īpašumi, lietas, ko var iegādāties un kas pieder cilvēkam, – rādītāji salīdzinoši zemi. Raksturīgi, ka šīs grupas respondentu īpašumā nav privāto māju. Pirmkārt, materiālo ienākumu līmenis nav pietiekami

augsts, otrkārt, ja runa ir par vecāku māju vai saimniecību kā īpašumu, tad tas vairāk attiecas uz lauku teritorijās dzīvojošajiem. Šajā grupā raksturīgs lauksaimniecībā nodarbināto, tātad arī laukos dzīvojošo respondentu iztrūkums. Īpašumā nav arī privāta dzīvokļa, kas šajā vecuma grupā un aplūkotajā laika periodā raksturīgs algotā darba strādniekiem. Pat ja uzņēmēja uzrādītie ienākumi ir zemāki nekā algotā speciālista ienākumi, tomēr, salīdzinot pēc īpašumā esošajām lietām, biznesa sfēras pārstāvju īpašumi ir lielāki un to rīcībā ir vairāk ekonomisko resursu nekā augstākā līmeņa speciālistiem. Piemēram, raksturīgi, ka šīs grupas pārstāvjiem nepieder dārga sadzīves tehnika, datori, nav arī uzkrājumu bankā.

Ja neskaita Rīgu, kur koncentrējas liela daļa speciālistu, tad atbilstīgi urbanizācijas pakāpei teritoriālā diferenciacija nav izteikta. Nav būtiskas atšķirības pēc pilsonības pazīmes. Grupas pārstāvjiem raksturīgs paaugstināts personiskās neatkarības pašvērtējums. Jaunajiem cilvēkiem ir profesionālās prasmes un kvalifikācija, augsts pašcieņas līmenis, bet salīdzinoši zemi ienākumi un ekonomisko resursu līmenis. Tas ir algots darbaspēks, kas pārdod savas prasmes, zināšanas. Nedaudz vairāk šajā grupā, tāpat kā pirmajā, vīriešu, tomēr atšķirības nav statistiski nozīmīgas.

Ģimenes statuss šajā grupā nav diferencējoša pazīme, lai arī nedaudz vairāk grupā pārstāvēti respondenti bez bērniem. Iespējams, daļai šīs grupas pārstāvju profesionālā izaugsme bijusi svarīgāka nekā ģimenes izveide.

Trešā grupa – neatkarīgie izdzīvotāji bez profesionālās realizācijas, t.i., jauni cilvēki, kas materiālā jomā guvuši papildījumu, bet citās jomās neko īpašu nav sasnieguši.

Viņi sevi neuzskata par profesionāļiem, ko raksturo zems profesionālisma vērtējums, tomēr guvuši salīdzinoši labākus panākumus materiālajā sfērā. Šajā grupā pozitīvs pašnodarbināto pārsvars, varētu teikt – jaunie cilvēki, kas izvēlējušies „izdzīvošanas stratēģiju”. Iespējams, šajā grupā iekļūst arī tie jaunie cilvēki, kas savu profesionālo karjeru nomainījuši pret mazo biznesu u.tml. Raksturīgi normatīva grupa, turklāt viena no lielākajām grupām, izplatītākajiem dzīves modeļiem. Cilvēki, kuri strādā lielā mērā naudas dēļ, kuriem nav ambīciju profesionālā jomā. Darbs ir tikai peļņas avots, viņi vai nu neuzskata sevi par profesionāļiem, vai arī viņiem nav izteiktas intereses. Masu vidējais slānis, kura tipiskie pārstāvji Rietumos vakarus pavada pie alus glāzes, „nesadegot darbā”, kā to dara profesionāļi un lielā mērā arī biznesmeņi,

uzņēmēji. Galvenā vērtība – nopelnīt, lai atpūstos vai nopirktu kaut ko jaunu. Tā ir pati izplatītākā tipoloģiskā grupa arī deviņdesmito gadu jauno pieaugušo paaudzē.

Raksturojot grupu pēc profesionālā statusa, tajā iztrūkst augstākā un vidējā līmeņa speciālistu. Tips izplatīts visās ekonomiskās darbības jomās, lai arī nedaudz vairāk tirdzniecībā, servisā, kārtību sargājošajās struktūrās – apsardzē, policijā, kā arī lauksaimniecībā. Raksturīga nodarbinātība privātajā sektorā, lai arī viņi nav vadītāji, uzņēmēji, tomēr viņus var uzskatīt par salīdzinoši labi apmaksātiem darbiniekiem. Ienākumu jomā šīs grupas pārstāvju sasniegumi ir nedaudz mazāki kā 1. grupā, tomēr respondentu ienākumi visvairāk koncentrējas 4. un 5. kvintilē (pirmās grupas pārstāvju ienākumi vairāk 5. kvintilē, šajā grupā vairāk 4. kvintilē). Jāatzīmē, ka statistiski nozīmīga pozitīva novirze šai grupā nekustamo īpašumu pazīmei – jauno cilvēku īpašumā biežāk nekā citās grupās ir māja, dzīvoklis, automašīna, dārga sadzīves tehnika.

Ar iepriekš raksturotajiem resursiem saistīta personiskā neatkarība. Jaunajiem cilvēkiem ir lielākas iespējas dzīvot neatkarīgi, retāk jādzīvo kopā ar radniekiem. Mazāka daļa dzīvo Rīgā, lielāka – citās pilsētās un vislielākā daļa – laukos. Iespējams, dzīvesvietas pazīme šeit korelē ar respondenta īpašumiem – piemēram, laukos respondenta ģimenes īpašumā atrodas vecāku mājas, saimniecības utt. Tādējādi materiālie sasniegumi, projicēti īpašuma formā, šajā gadījumā varbūt arī nav kvalitatīvi dzīves līmeņa radītāji, tomēr liecina par personisko neatkarību. Kā jau visnormatīvākajā grupā, būtiski svarīgs ir ģimenes statuss. Lielākā daļa precējušies, audzina divus bērnus. Nav izteiktu veselības problēmu. Kopumā to var raksturot kā vidēji tipisku, normatīvu sabiedrības grupu.

Ceturtnā grupa, ko nosacīti nodēvējām par “materiāli nenodrošinātajiem, vidēja līmeņa speciālistiem”. Raksturīga vidējā speciālā izglītība. Tomēr šie speciālisti salīdzinājumā ar augstākā līmeņa speciālistiem nevar tik brīvi izmantot savu profesionālismu. Viņi ir ierobežotāki savā profesionālajā karjerā. Pēc profesiju skalas – ļoti tuvi vidējā līmeņa speciālistu grupai. Līdzīgi kā neatkarīgajiem profesionāļiem – grupā vairāk nodarbināto, darba ņēmēju, mazāk vadītāju un pavisam maz pārstāvēti darba devēji, uzņēmēji. Viņu vidū ļoti maz bezdarbnieku. Aplūkojot grupu pēc ekonomiskās aktivitātes formas, nozares, – respondenti vairāk nodarbināti budžeta sektorā – medicīnā, izglītībā, kā arī rūpniecībā – ražošanā – ekonomisko reformu laikā viszemāk apmaksātajās nozarēs. Neliels pārsvars arī celtniecības nozarē. Vidējā līmeņa

speciālisti nav pārstāvēti lauksaimniecības nozarē. Kopumā grupas pārstāvji vairāk nodarbināti valsts budžeta sektorā un ekonomikas nozarēs, kuras raksturo zemāka darba apmaksā. Ļoti maz nodarbināto privātajā sektorā, no kā arī nosacītā atkarības sajūta. Pēc ienākumu rādītājiem – nav pārstāvēti augstākajā 5. kvintilē, toties ļoti plaši pārstāvēti pirmajā un otrajā kvintilē. Var apgalvot, ka šai grupai nav īpašu ekonomisko resursu – nav augstu ienākumu un nepieder nozīmīgi materiālie labumi – īpašumi utt. Dzīvoklis īpašumā izplatīts līdzīgi kā vidēji kohortā. Šī pazīme gan lielā mērā atkarīga no dzīvesvietas. Respondenti pārsvarā dzīvo Rīgā un lielajās pilsētās – urbanizētā vidē, izteikts mazākums – laukos. Tomēr, tāpat kā pēdējās grupas pārstāvji – neveiksminieki visās jomās, viņi pārsvarā dzīvo pie vecākiem vai kopā ar radniekiem. Vairumam ir sava ģimene un vairākums audzina 2 bērnus, mazāk respondentu bez bērniem. Iespējams, ka izdzīvošanas forma kvalitatīvi atšķiras no divām pirmajām grupām – varbūt šīm ģimenēm 2 bērni jau ir apgrūtinājums, no kā rodas arī viņu personiskās atkarības sajūta. Šīs grupas respondentiem raksturīgas veselības problēmas, līdz ar to maz garīgo un fizisko rezervju, vairāk stresa un hronisku saslimšanu. Hronisko saslimšanu izplatības jomā konkurenti ir tikai neveiksminieki visās dzīves sfērās. Kopumā šīs grupas pārstāvjiem pēc objektīvajiem rādītājiem daudz kopēja ar pēdējā klastera pārstāvjiem – neveiksminiekiem, atšķirīgais – pozitīva profesionālā pašrealizācija. Pēc profesionālisma pazīmes savukārt viņi drīzāk līdzinās augstākā līmeņa speciālistu grupai. Atšķirība tikai iegūto prasmju un kvalifikācijas jomā - tie ir speciālisti ar vidējo speciālo izglītību.

Piektā grupa – atkarīgie un trūcīgie, ko nosacīti varētu dēvēt par neveiksminiekiem jeb zaudētājiem. Raksturīgs zemākais izglītības līmenis kohortā. Mazāka nodarbināto daļa, mazāka arī pašnodarbināto daļa. Nozīmīgi vairāk bezdarbnieku, vairāk sievietes, kuras nav nodarbinātas algotā darbā, piemēram, mājsaimnieces, sievietes dekrēta atvaļinājumā, kuras konkrētajā laikā ir izslēgtas no darba tirgus. Pēc profesionālā statusa grupā nav pārstāvēti vadītāji un augstākā līmeņa speciālisti. No nodarbinātajiem vairāk kalpotāju nozarēs ar zemāku darba apmaksu un strādnieku (38%). Vairāk nodarbināto lauksaimniecībā un rūpniecībā, kas pārejas perioda ekonomikā kļuva par pašām depresīvākajām un neperspektīvākajām nozarēm. Savukārt šīs grupas pārstāvju iztrūkums raksturīgs perspektīvajās nozarēs – reklāmā, presē. Šīs grupas pārstāvji maz pārstāvēti privātajā ražošanas sektorā. Ienākumu ziņā

izteikta atkarība – neveiksminieku ienākumi koncentrējas apakšējās kvintilēs, un izteiktā mazākumā tie pārstāvēti augšējās (4. un 5. kvintilē). Nav uzkrājumu bankā. Ar šo pazīmi korelē dzīvesvieta un dzīves apstākļi. Lai arī kopumā šīs grupas pārstāvji vienādi bieži sastopami visos apdzīvoto vietu tipos, tomēr biežāk koncentrēti lauku rajonos un dzīvo kopā ar radniekiem vai vecākiem. Šajā grupā vairāk Latvijas pilsoņu.

21. tabula. Panākumu pašvērtējuma tipoloģisko grupu raksturojums pēc izglītības līmeņa, profesionālā un nodarbinātības statusa

Neatkarīgie mainīgie	%*	Veiksmīgie visos aspektos	Neatkarīgie profesionālajā aspektā, profesionāļi	Izdzīvotāji bez profesionālās realizācijas	Materiali nenodrošināti, vidējā līmeņa profesionāļi	Atkarīgie un trūcīgie
Izglītība:	36.4	41.4 (1.6)	29.5 (-3.3)	36.0	32.3 (-2.0)	49.8 (5.1)
Vidējā un profesionāli tehniskā						
Vidējā speciālā	37.1	35.1	36.7	37.6	40.2 (1.5)	33.4 (-1.5)
Augstākā	26.5	23.8 (-1.0)	33.7 (3.8)	26.4	27.4	16.7
Nodarbinātība:	70.7	63.3 (-2.7)	78.6 (4.0)	69.3 (-1.0)	77.7 (3.6)	58.2 (-5.0)
Pilna laika nodarbinātība, līgumdarbs						
Pašnodarbinātība u.tml.	6.8	6.5	6.3	8.8 (2.7)	5.6	4.5 (-1.6)
Uzņēmējdarbība	4.3	12.1 (6.4)	4.9	4.4	1.4 (-3.3)	0.7 (-3.2)
Sievietes nodarbinātība mājās, māsaimnieces	8.7	7.7	4.2 (-3.7)	9.0	8.1	16.7 (5.2)
Bezdarbs, nodarbinātības trūkums	8.8	9.7	5.3 (-2.8)	7.9	6.3 (-2.1)	19.5 (6.9)
Profesionālais statuss:	9.6	19.8 (5.8)	11.1 (1.2)	9.9	5.7 (-3.0)	3.3 (-3.8)
Vadītāji						
Augstākā līmeņa speciālisti (ar augstāko izglītību)	16.1	12.3 (-1.7)	23.2 (4.5)	14.7 (-1.2)	16.5	11.2 (-2.4)
Vidējā līmeņa speciālisti (ar vidējo speciālo izglītību)	21.4	21.8	18.9 (-1.4)	22.1 (-1.2)	23.2	20.3
Kalpotāji	5.7	2.9 (-2.0)	4.5 (-1.2)	5.8	6.4	8.7 (2.3)
Apkalpojošās sfēras darbinieki	14.5	12.8	12.5 (1.3)	15.8 (1.2)	13.2	17.8 (1.5)
Strādnieki	32.8	30.5	29.8 (-1.5)	31.7	35.0	38.8 (2.3)
Nozare	14.0	11.8 (-1.0)	12.4 (-1.1)	12.8 (-1.1)	17.2 (2.1)	16.6 (1.3)
Rūpniecība						
Celtniecība	4.0	6.5 (2.1)	4.2	2.5 (-2.5)	6.1 (2.5)	2.2 (-1.7)
Lauksaimniecība	12.5	13.5	8.9 (-2.5)	15.8 (3.3)	8.0 (-3.1)	15.5 (1.7)
Izglītība, medicīna, zinātne	20.6	13.5	24.9 (1.9)	17.8 (-2.3)	25.4 (2.7)	21.7
Tirdzniecība, serviss	25.8	29.8 (1.5)	24.0	27.6 (1.4)	23.1 (-1.4)	24.2
Prese, reklāma, politika	8.9	11.4 (1.5)	12.8 (3.2)	8.0 (-1.0)	7.8	4.7 (-2.7)
Kārtībasargājošās, armijas struktūras	5.0	5.3	4.0	6.6 (2.4)	3.5 (-1.6)	4.7
Ekonomikas sektors	39.8	48.8 (3.1)	41.6	43.2 (2.3)	33.7 (-2.9)	29.6 (-3.8)
Privātsektors						

Piezīme. Tabulās 21.-24. atspoguļots mainīgā % sadalījums klasterī un standarta rezidijs – *adjusted standardized residuals* (*HĪ-kvadrāta* atkarības koeficients, kas norādīts iekavās). Statistiski nozīmīgs, ja >1.96, zīme norāda saistības virzienu.

Tabulas 2. kolonna atspoguļo neatkarīgā mainīgā procentuālo daļu visā masīvā.

22. tabula. Panākumu pašvērtējuma tipoloģisko grupu raksturojums pēc ienākumu līmeņa un materiālā nodrošinājuma

Neatkarīgie mainīgie	%*	Veiksmīgie visos aspektos	Neatkarīgie profesionālajā aspektā, profesionāļi	Izdzīvotāji bez profesionālās realizācijas	Materiāli nenodrošināti, vidējā līmeņa profesionāļi	Atkarīgie un trūcīgie
Ienākumi uz vienu ģimenes locekli	18.5	15.7 (-1.2)	14.9 (-2.2)	15.6 (-2.5)	23.3 (2.8)	26.8 (3.9)
1. kvintile						
2. kvintile	17.8	11.7 (-2.7)	15.6 (-1.4)	17.5	20.7 (1.7)	23.0 (2.5)
3. kvintile	20.1	18.5	23.0 (1.7)	19.5	19.5	19.2
4. kvintile	18.4	20.6 (1.0)	19.5	20.4 (1.8)	16.3 (-1.2)	12.5 (-2.7)
5. kvintile	18.9	26.2 (3.1)	22.8 (2.3)	22.0 (2.6)	12.1 (-4.0)	9.1 (-4.6)
Pieder īpašumā						
Māja	18.3	22.6 (1.9)	15.8 (-1.5)	23.5 (4.5)	13.3 (-3.0)	12.5 (-2.7)
Dzīvoklis	19.6	24.6 (2.1)	15.6 (-2.4)	21.7 (1.7)	20.2	15.3 (-2.0)
Automašīna	52.1	55.2 (1.1)	50.9	62.4 (6.9)	46.5 (-2.6)	33.4 (-6.8)
Kvalitatīva sadzīves tehnika, ilglietojamības preces	42.4	52.0 (3.3)	39.1 (-1.6)	50.7 (5.5)	35.6 (-3.2)	28.6 (-5.1)

23. tabula. Panākumu pašvērtējuma tipoloģisko grupu raksturojums pēc pilsonības, dzīves apstākļiem un dzīvesvietas tipa

Neatkarīgie mainīgie	%*	Veiksmīgi visos aspektos	Neatkarīgie profesionālajā aspektā, profesionāļi	Izdzīvotāji bez profesionālās realizācijas	Materiāli nenodrošināti, vidējā līmeņa profesionāļi	Atkarīgie un trūcīgie
Ir vai nav Latvijas pilsonība	80.2	75.8 (-1.9)	81.4	83.4 (2.7)	74.0 (-3.7)	83.6 (6.6)
Pilsoņi						
Dzīvo kopā ar citiem radniekiem (izņemot savu ģimeni)	27.4	25.0	27.7	23.5 (-2.9)	30.5 (1.6)	34.1 (2.8)
Kopā dzīvojošie						
Apdzīvotās vietas tips						
Rīga	32.0	28.2 (-1.4)	36.7 (2.4)	27.8 (-3.0)	36.3 (2.1)	32.4
Lielpilsēta	7.8	8.9	7.2	8.3	7.9	6.3
Cita pilsēta	37.9	36.3 (1.2)	29.8 (-1.5)	34.8 (1.4)	31.9	31.4
Lauku teritorija	27.3	26.6	26.3	29.1 (1.4)	24.0 (-1.8)	30.0 (1.1)

24. tabula. Panākumu pašvērtējuma tipoloģisko grupu raksturojums pēc dažiem sociāli demogrāfiskajiem rādītājiem

Neatkarīgie mainīgie lielumi	%*	Veiksmīgie visos aspektos	Neatkarīgie profesionālajā aspektā, profesionāļi	Izdzīvotāji bez profesionālās realizācijas	Materiāli nenodrošinātie, vidējā līmeņa profesionāļi	Atkarīgie un trūcīgie
Dzimums: vīrieši	2.9	50.0 (2.4)	45.3 (1.2)	44.9 (1.4)	40.7 (-1.0)	31.0 (-4.4)
Ģimenes statuss: Nekad nav bijuši laulībā	8.5	9.7	8.6	7.5 (-1.3)	7.4	11.8 (2.2)
Oficiāli reģistrēta laulība	68.0	66.5	67.9	72.0 (2.8)	68.6	58.2 (-3.8)
Dzīvo civillaulībā	10.1	12.9 (1.5)	7.7 (-1.9)	10.8	9.8	10.5
Nedzīvo kopā, šķīrušies, laulātā drauga nāve	13.1	10.5 (-1.3)	15.1 (1.4)	9.7 (-3.4)	14.2	19.5 (3.4)
Bērnu skaits: Bērnu nav	17.0	20.6 (1.6)	20.0 (1.8)	15.3 (-1.5)	14.2 (-1.8)	18.1
Viens bērns	34.5	39.5 (1.8)	34.0	33.6	34.2	34.1
Divi bērni	38.2	29.4 (-3.0)	36.7	41.6 (2.3)	41.6 (1.6)	34.5 (-1.4)
3 un vairāk bērni	10.2	10.5	9.3	9.5	10.0	13.2 (1.8)
Veselība Nav problēmu	66.0	72.2 (2.2)	63.0 (-1.4)	70.6 (3.2)	63.7 (-1.1)	56.8 (-5.5)
Ir problēmas (hroniskas slimības, invaliditāte)	15.7	12.9 (-1.3)	17.2 (1.0)	11.0 (-4.2)	19.1 (2.2)	22.3 (3.3)

Lai arī jebkura interpretācija satur virkni pieņēmumu, tajā skaitā pētnieka subjektivitāti, tomēr analīzes rezultāts pierāda, ka subjektīvo mērījumu skalas ļoti labi kalpo dzīves pašvērtējuma tipoloģizācijai un strukturizācijai un ir projicējamās objektīvajos mērījumos. Apstiprinājās pieņēmums par to, ka 1) panākumu vērtējuma gadījumā tipoloģiskās atšķirības starp grupām sociālie parametri diferencē daudz lielākā mērā nekā subjektīvās apmierinātības gadījumā, 2) panākumu vērtējums lielākā mērā nekā apmierinātības vērtējums atkarīgs no sociālajā un ekonomiskajā jomā sasniegtā.

Pirms izvirzīto hipotēžu apspriešanas, lai precizētu iepriekš aprakstītos rezultātus, tika aprēķināts loģistiskās regresijas modelis panākumu summārā mainīgā determinācijai, iekļaujot hipotēzēs aplūkoto resursu pazīmes kā neatkarīgos mainīgos.

25. tabula. Binominālās loģistiskās regresijas modelis atsevišķu resursu ietekmei uz panākumu gūšanu

	B	Exp(B)
Dzimums		
Vīrieši	.977**	1,441
Apdzīvotā vieta		
Galvaspilsēta	-.359*	,726
Mazpilsēta	.248	1,212
Lauki	-.034	,851
Izglītība		
Vidējā	-.420*	,711
Vidējā speciālā	.159	1,113
Augstākā	.590*	1,746
Pilsonība		
	-.565*	,891
Bērnu skaits		
1 bērns	.100	1,013
2 bērni	-.230	,836
3 un vairāk bērnu	-.089	,924
Labs veselības stāvoklis (bez kādām problēmām)	.710**	1,583
Konstante	-.444	,693
Kopumā pareizi noteikti (%)	63	

* p<0,05, ** p<0,01

Nākamajā paragrāfā, balstoties uz klasteranlīzes un loģistiskās regresijas rezultātiem, atspoguļoti hipotēžu pārbaudes secinājumi.

4.1.4. Hipotēžu pārbaudes rezultāti

Ja dzīves panākumu un veiksmīguma kopējam raksturojumam izmantojam klasteru grupu hierarhijas skalu, tad varam nosacīti runāt par veiksminiekiem, ieguvējiem/uzvarētājiem un zaudētājiem (*winner and losers*), izmantojot terminoloģiju, kas tradicionāli tiek lietota pārejas posmu panākumu un dzīves ceļu diferenciacijas analīzē kā vienas paaudzes ietvaros, tā arī salīdzinot dažādu paaudžu panākumus noteikta dzīves ciklā (Steinke 2000; Fenton, Dermott 2006).

Izmantojot šo pieeju interpretācijas nolūkā, hipotēze par sociālo panākumu (vai to izpalikšanu) atkarību no piederības noteiktam dzimumam (dzimumdeterminācija) apstiprinājās pilnīgi. Sasniedzot pieaugušo statusu (aptuveni 32 gadu vecumu), augšējā panākumu grupā dominējošie ir vīrieši. Materiālais statuss, izaugsme un panākumi ekonomisko resursu nodrošināšanā ir tieši saistīti ar profesionālo statusu, amatu, privāto biznesu, kur sievietēm tradicionāli bijušas ierobežotas iespējas ieņemt vadošus amatus. Lietojot „uzvarētāju” un „zaudētāju” terminoloģiju, deviņdesmito gadu beigās ieguvēju

jeb “uzvarētāju” kategorijā nokļuva ne tikai t.s. jaunie krievi vai jaunie latvieši, bet tirgus ekonomikas apstākļos arī labi apmaksāti profesionāļi. Protams, profesionālā karjera raksturo ne tikai vīriešus, bet arī sievietes. Taču darba tirgus situācijā, kad pastāvēja augsti apmaksātu speciālistu amatu vietu deficīts, vai kā šobrīd – augsta bezdarba krīzes situācijas apstākļos – priekšroka nereti tiek dota vīriešiem.

Hipotēze par teritoriālās segregācijas determinējošo ietekmi apstiprinājās, taču nedaudz citā aspektā, nekā tika prognozēts. Lai arī lauku vide sniedz mazākas iespējas gūt panākumus (statistiskais nozīmīgums neapstiprinājās), tomēr vienlaikus Rīgā šo “uzvarētāju” pārsvars nav statistiski nozīmīgs. Šo fenomenu var izskaidrot gan no psiholoģiskā, gan no sociālā aspekta. No vienas puses, iespēju un sasniegumu līmenis galvaspilsētā ir ievērojami lielāks, tas nozīmē, ka ir plašākas salīdzināšanas iespējas un adekvātāks pašnovērtējums. No otras puses, galvaspilsēta krasi polarizē paudzi: neveiksminieku tur būtībā ir tikpat daudz, cik veiksminieku. Mazās apdzīvotās vietas, apdzīvotas vietas laukos kopumā ir vairāk egalitāras, bet galvaspilsētas vide ar tās disproporciju sociālajos panākumos var svārstīties gan vienā, gan otrā virzienā.

Ar augstu varbūtības pakāpi apstiprinās hipotēze par izglītības līmeņa ietekmi uz iespējām uzvarēt, turklāt atbilstoši diviem kritērijiem: jauno cilvēku ar zemu izglītības līmeni nokļūšana lielākoties zaudētājos un cilvēku ar augstāku izglītības līmeni lielāka varbūtība nokļūt uzvarētāju grupā. Iespējams, tas apstiprina tēzi, ka jaunās tirgus ekonomikas apstākļos izglītības formā darbojas sociālā kapitāla resursi, taču, aplūkojot korelācijas statistiku pa atsevišķām mainīgām kategorijām, šāds secinājums būtu pārsteidzīgs. Augstākā izglītība ne tik daudz prognozē panākumu varbūtību, cik pilda aizsargfunkciju, neļaujot nokļūt zaudētājos, nonākt zemākajās sociālajās grupās. Vispārējās vidējās un tehniskās/ speciālās izglītības ietekme ir divējāda – no vienas puses, tā pārliecinoši prognozē panākumu trūkumu, no otras – lielai daļai “ieguvēju” ir tieši šis izglītības līmenis (41% no klasterī, salīdzinot ar vidēji 36% visā masīvā). “Uzvarētāji” jeb ieguvēji akumulē lielu daļu no jaunajiem cilvēkiem, kas orientēti uz materiālo vajadzību apmierināšanu, kuriem dominē materiālā interese, bet kurus nesaista profesionālās karjeras pakāpeniskais raksturs. Šie jaunie cilvēki cīnās par ātriem panākumiem, ko nereti arī gūst tirgus ekonomikas apstākļos, t.i., privātajā biznesā. Tomēr, neskatoties uz izglītības statusa divējādo ietekmi (vērstu pa pretējiem

vektoriem), modeļa rezultāti liecina par izglītības kā resursa nozīmi pašrealizācijā un panākumu gūšanā.

Netika apstiprināta hipotēze par pilsonības ietekmi uz panākumiem, taču analīze norāda uz pretēju sakarību – tieši pilsonības trūkums zināmā mērā veicināja nokļūšanu “uzvarētāju” grupā. Ja ņem vērā to, ka pilsonības trūkums saistīts ar piederību vai nepiederību pamatnācijai, tad acīmredzams, ka tirgus ekonomika Latvijā radīja daudzas alternatīvas nišas – neoficiālas un nereglamentētas – profesionālajai un materiālajai diferenciacijai un segregācijai.

Hipotēze par bērnu negatīvo ietekmi uz sociālajiem panākumiem tirgus ekonomikas apstākļos praktiski neapstiprinājās. Rezultāti gan norāda uz tendenci, ka tie, kuriem nav bērnu, biežāk nokļūst “uzvarētāju” kategorijā, un tikpat būtiska tendence, ka cilvēki ar vairākiem bērniem biežāk nonāk “zaudētāju” kategorijā, tomēr galarezultāta regresijas koeficienti par to neliecina. Pretruna, iespējams, skaidrojama ar to, ka bērni sasniegumu līmeni dzīvē neietekmē tiešā veidā. Daudz bērnu ģimenē var interpretēt gan kā neveiksmju cēloni, gan (bet retāk) kā veiksmīgas dzīves sekas.

Hipotēze par laba veselības stāvokļa atbilstību augstākam panākumu līmenim apstiprinājās pilnībā, visnozīmīgāk (ar to pašu maksimālo nozīmju līmeni, kā tas bija ar dzimuma mainīgo) ietekmējot materiālo panākumu gūšanu. Ar ļoti augstu varbūtības pakāpi „uzvarētājiem” nav raksturīgas veselības problēmas. Tie, kuriem ir “veselības problēmas”, pastāv liels risks uz īsāku vai ilgāku laiku nonākt „atstumto” kategorijā, vai ievērojami atpaliek no „uzvarētājiem”. Raksturīgi ir tas, ka “uzvarētāji” ne tikai izmanto savus fiziskos resursus, bet tiem ir arī iespējas transformēt “sekas cēlonī”, proti, tiem ir materiālas iespējas labāk rūpēties un uzturēt savu veselības stāvokli.

Apkopojot šajā nodaļā veiktās analīzes rezultātus, var izdarīt secinājumus, ka dzīves pašrealizācijas iespējas, panākumus determinējošo faktoru vidū dominē mikrolīmeņa faktori – dzimums, izglītība, veselība. Vienlaicīgi tādām makrolīmeņa pazīmēm kā pilsonībai un teritoriālai videi ir daudz mazāka loma arī sociāli nozīmīgu pozīciju sasniegšanā. Tirgus ekonomikas apstākļos sociālā vide ir izmainījies, mainījies un mazinājies daudzu sasniegumus ietekmējošo ārējo faktoru loma.

4.2. Panākumu statusa modelēšana dažādu valstu kontekstā

Iepriekš aplūkotā dzīves pašvērtējuma tipoloģija, pirmkārt, apliecināja, ka, pamatojoties uz subjektīvajiem mērījumiem, var veikt klasifikāciju un tipoloģisko analīzi ar plašām interpretācijas iespējām. Otrkārt, longitudinālie dati ļauj analizēt subjektīvās labklājības rādītājus – to ietekmējošos faktorus un izmaiņas dažādu dzīves notikumu iespaidā un dažādos dzīves ciklos. Treškārt, konkrētie empīriskie dati ļauj paaudzes jeb, precīzāk, vienas vecuma kohortas ietvaros izsekot sociālās diferencēšanās procesiem sociāli ekonomisko pārmaiņu laikā.

Pēdējā analīzes posmā, lai novērtētu, kādi objektīvi faktori ietekmē indivīda nonākšanu augstākā vai zemākā sociālajā grupā jeb, citiem vārdiem, kas nosaka ieguvumus, panākumus vai zaudējumus pārejā uz tirgus ekonomiku ne tikai vienas valsts robežās, bet arī starptautiski salīdzinošā aspektā, tika aprēķināti daudzfaktoru binominālās loģistikās regresijas modeļi, izmantojot vairāku valstu datus.

4.2.1. Dzīves subjektīvais vērtējums kā atšķirību rādītājs starp valstīm

Longitudinālā pētījuma empīriskā datu bāze piedāvāja plašu reģionu izvēli. Par salīdzinošās analīzes objektiem tika izvēlētas trīs bijušās padomju republikas, kas robežojas cita ar citu, – Krievija, Latvija un Baltkrievija. Izvēli noteica tas apstāklis, ka šīm valstīm ir ne tikai izteiktas etniskas un kultūras atšķirības, bet īpaši 90. gados bija atšķirīgs dzīves līmenis un, pats galvenais, atšķirīgi tempi pārejā uz tirgus ekonomiku. Tika prognozēts, ka dažādi sociāli ekonomiskās attīstības ceļi atšķirīgi modificēs sabiedrības, kas salīdzinoši nesenā pagātnē bija tuvas pēc savas struktūras. Šīm atšķirībām būtu jāatspoguļojas arī vienas paaudzes – tobrīd jau „jauno pieaugušo” cilvēku dzīves subjektīvajā novērtējumā.

Latvijas longitudinālā pētījuma datu kopa detalizēti aprakstīta 3. nodaļā. Kā jau minēts, pētījums visās valstīs un reģionos tika veikts pēc vienotas metodoloģijas (sk. longitudinālā pētījuma metodoloģijas raksturojumu 3. nodaļā).

Dzīves kopējo subjektīvo novērtējumu dažādos laika posmos ataino 26. tabula, kur vērtējuma pakāpes (vispozitīvākā, vidēji pozitīva, vidēji negatīva, visnegatīvākā) ir dotas formalizētā veidā.

26. tabula. Subjektīvais dzīves vērtējums kopumā (panākumu un apmierinātības ar dzīvi pakāpe (% , vid.)

Valsts	Aptaujas gads	Vispozitīvākais vērtējums	Vidēji pozitīv	Vidēji negatīv	Visnega-tīvākais	Vidējais vērtējums
Latvija	1993.	3.9	76.1	13.2	0.9	2.97
	1998.	9.8	62.0	25.3	2.5	2.80
Baltkrievija	1993.	5.3	66.8	13.4	2.2	2.84
	1997.	9.9	60.0	24.2	5.2	2.76
Krievija	1993.	5.2	69.5	16.2	1.8	2.84
	1998.	10.9	56.3	26.7	5.6	2.73

Salīdzinošie dati liecina, ka visās valstīs “jaunie pieaugušie” kopumā pozitīvi vērtē savu dzīvi: 1993. gadā – 72–80% aptaujāto, 1998. gadā ar savu dzīvi apmierināti bija 70–72%. Augstie subjektīvo vērtējumu rādītāji loģiski atbilst aptaujāto respondentu vecumam, salīdzinoši izdevīgajam sociālajam un demogrāfiskajam stāvoklim sabiedrībā notiekošo pārmaiņu laikā. Protams, šo rezultātu ietekmē arī instrumentārija un paša mērījuma diferencējošās iespējas, kas konkrētajā gadījumā ir ierobežotas.

Tomēr, neskatoties uz mērījumu skalas trūkumiem, redzams, ka piecu gadu laikā ir palielinājusies vērtējumu izkliede. Ja longitudinālā pētījuma 3. posmā 20% respondentu, vērtējot savu dzīvi, izvēlas alternatīvas atbilstoši modālajam variantam, tad 4. posma laikā to daļa pieaug jau aptuveni līdz 40%, vienlaikus palielinoties neapmierināto skaitam (īpaši Krievijā). Šos rezultātus var interpretēt kā netiešu apstiprinājumu pieaugošajām atšķirībām starp pētāmajiem reģioniem un nevienlīdzības atspoguļojumam caur dzīves subjektīvā vērtējuma prizmu.

Aplūkojot atsevišķi katras valsts situāciju 1998. gadā, salīdzinoši vispozitīvākais dzīves pašnovērtējums raksturīgs Latvijai (valstī vidējais – 2,80), vidējo stāvokli ieņem Baltkrievija (2,76), zemāko – Krievija (2,73). Turklāt Krievijā subjektīvajā dzīves pašnovērtējumā ir vislielākā izkliede (modālo vērtējumu devuši 56%, bet Latvijā un Baltkrievijā – 60–62%). Lai arī atšķirības nav ļoti nozīmīgas, tomēr jāsecina, ka deviņdesmito gadu beigās Latvijā salīdzinoši bija vislabvēlīgākie priekšnoteikumi sevis realizācijai, jo vismaz trīsdesmitgadnieku vidū Latvijā ir vislielākā pozitīvo pašnovērtējumu koncentrācija. Savukārt Krievija bijusi visnelabvēlīgākais un iekšēji diferencētākais reģions. Baltkrievija šajā pārejas perioda posmā demonstrējusi vidusstāvokli, pašvērtējuma rādītāji tur bijuši vismazāk svārstīgi.

Formālo modeļu izvēli noteica skalas diskretais raksturs. Analīzē tika izmantoti trīs reģionu apvienotie datu masīvi no longitudinālā pētījuma 3. posma (1993, n=7550) un 4. posma (1998, n=6280). Pētījuma 3. posma datu analīzē valsts pazīme bija vienīgais neatkarīgais mainīgais, kas ietekmēja dzīves subjektīvo vērtējumu. Tas, ka šajā modelī pārējiem mainīgajiem trūka statistiski nozīmīgas ietekmes, liecina, ka šajās valstīs dzīves pašnovērtējumā tomēr nepastāv būtiskas atšķirības. Hipotēze par atšķirībām dzīves subjektīvajā pašnovērtējumā pētāmajās valstīs tika pārbaudīta ar neparametrisko testu palīdzību – Manna-Vitneja (*Mann-Whitney*) testu, izmantojot U kritēriju nulles hipotēzes pārbaudei divu neatkarīgu izlašu gadījumā un papildus Vilksoksona (*Wilcoxon*) w kritēriju, kā arī Kruskal-Wallis testa *Hī-kvadrātu*, kas tiek izmantots divu vai vairāku neatkarīgu izlašu salīdzināšanai viena atkarīgā mainīgā gadījumā. Testu rezultāti atspoguļoti 27. tabulā.

27. tabula. Dzīves subjektīvā novērtējuma mainīgo neatkarības testu rezultāti, starpvalstu salīdzinājums

Valstis	Manna-Vitneja tests U kritērijs	Vilksoksona w kritērijs	Stat. nozīmība (Sig)
1993. gads.			
Latvija–Baltkrievija	1006515,5	1987215,5	0,286
Baltkrievija–Krievija	2954325,0	4023778,0	0,677
Latvija–Krievija	2780654,0	3761354,0	0,088
Valstis kopumā	<i>Kruskal-Wallis tests</i> $\chi^2=2,864$		0,239
1998. gads 1997.-1998. g.			
Latvija–Baltkrievija	1588337,0	2711088,0	0,214
Baltkrievija–Krievija	1892835,5	5219745,5	0,228
Latvija–Krievija	2676572,5	6003482,5	0,005
Valstis kopumā	<i>Kruskal –Wallis tests</i> $\chi^2=7,888$		0,019

Testa rezultāti liecina, ka aplūkojamajās valstīs 1993. gadā atšķirības dzīves subjektīvajā novērtējumā ir vāji izteiktas. Noteikta distance iezīmējās tikai starp Latviju un Krieviju, taču netika konstatēta atsevišķa valsts ietekme uz dzīves pašnovērtējumu. Hipotētiski tādu rezultātu varēja paredzēt, jo atbilstošā vecuma kohorta – jaunieši 26–27 gadu vecumā vēl ir salīdzinoši optimistiski dzīves vērtējumā un tiem ir pietiekami daudz ilūziju par savas dzīves realizācijas iespējām. Arī izpētei pakļautās valstis tobrīd bija tikai strukturālo – ekonomisko un sociālo pārmaiņu procesa sākuma posmā. Bija sagaidāms, ka nākamajiem pieciem gadiem būtu jāienes būtiskas izmaiņas dzīves pašnovērtējuma vienveidībā. 1998. gada dati pieņēmu par atšķirību veidošanos

subjektīvajā dzīves pašnovērtējumā dažādās valstīs apstiprināja. Turklāt diferenciācija starp valstīm pēc pieciem gadiem tiek reproducēta līdzīgā veidā, taču jau daudz būtiskākā līmenī: maksimāla distancētība pēc apmierinātības ar dzīvi Latvijā un Krievijā, vienlaicīgi liela tuvība starp Krieviju un Baltkrieviju, kā arī Latviju un Baltkrieviju.

4.2.2. Apmierinātība kopumā un atsevišķās jomās: starptautisks salīdzinājums

Lai pārbaudītu, kā dažādās valstīs subjektīvā labklājība – apmierinātība ar dzīvi kopumā ir saistīta ar apmierinātību atsevišķās dzīves sfērās, līdzīgi kā analizējot Latvijas datus, tika aprēķināts binominālās loģistiskās regresijas (sk. darba 3. nodaļu) modelis. Loģistiskās regresijas koeficienti tiek interpretēti kā varbūtējo attiecību logaritma izmaiņas. Kā atkarīgais mainīgais šajos modeļos tika izmantots dihotomi pārkodēts mainīgais “apmierinātība ar dzīvi kopumā”, kā neatkarīgie mainīgie – apmierinātība ar dažādām dzīves sfērām, kas līdzīgā veidā pārkodēti kā dihotomi mainīgie: (1) apmierinātība ar ģimenes dzīvi, (2) apmierinātība ar darbu/darba karjeru, kā arī individuālo panākumu izvērtējums salīdzinājumā ar vienaudžiem dažādās dzīves jomās (materiālās labklājības sasniegumos, neatkarības līmenī). Modelēšanas rezultātus atspoguļo 28. tabula.

28. tabula. Apmierinātības ar dzīvi varbūtība atkarībā no apmierinātības un pašrealizācijas dažādās dzīves sfērās (loģistiskās regresijas B koeficienti atsevišķi pa valstīm)

Realizācijas atsevišķās dzīves sfērās pašnovērtējums	Apmierinātība ar dzīvi kopumā		
	Latvija	Baltkrievija	Krievija
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi	2.19***	2.97***	2.64***
Apmierinātība ar darbu, karjeru	1.49***	1.48***	1.64***
Iespējas iegādāties visu, ko vēlas	.44**	.03	.30 *
Personiskās neatkarības sasniegumi (“dzīvot pēc saviem ieskatiem”)	.50***	.46**	-.06
Gadījumu skaits modelī	2069	1473	2511
Modeļa konstante	-6.51***	-7.26***	-6.95***
Modeļa prognozes procents	80,9%	83,2%	80,4%

Stat. nozīmība * p<0,05, ** p <0,01, p<0,001

Modelēšanas rezultāts uzskatāmi pierāda, ka dzīves realizācija un apmierinātība atsevišķās sfērās, no vienas puses, ir nozīmīgi kopējās apmierinātības ar dzīvi

komponenti, no otras puses, – dažādās valstīs atšķirīgā pakāpē ietekmē kopējo apmierinātību.

Vērtējot saistību starp apmierinātību ar dzīvi kopumā un apmierinātību ar darbu/profesionālo karjeru, vērojama statistiski būtiskāka saskaņa starp Latviju un Baltkrieviju. Arī pēc citiem apmierinātības aspektiem, Latviju deviņdesmito gadu beigās var uzskatīt par vairāk harmonizētu telpu jauno cilvēku pašrealizācijai. Līdzās panākumiem materiālajā jomā vienādi būtiska nozīme ir arī citām vērtībām, piemēram, neatkarībai (iespējām rīkoties pēc saviem ieskatiem) dzīvē.

Krievijā saistība starp apmierinātību dzīvē un karjeru darbā ir statistiski nozīmīgāka. Ņemot vērā, ka 4. posma aptauja Krievijā tika veikta tūlīt pēc 1998. g. krīzes, iespējams, ka ne tik daudz apmierinātība ar darba karjeru, cik pats darbs, iespēja strādāt jau tika novērtēts kā sasniegums. Tobrīd Krievija ekonomiskai tika uzskatīta par krīzes reģionu, bet apmierinātību ar dzīvi krīzes apstākļos raksturo nevis kā apmierinātību ar dzīves kvalitāti, bet gan apmierinātību ar izdzīvošanas kvalitāti (Знобищева, Королева 2002).

Pavisam cita attieksme apmierinātības vērtējumā raksturīga Baltkrievijas respondentiem. Te līdz pilnīgam nenožīmīgumam reducējas saistība starp dzīves apmierinātības pakāpi un “materiālo sasniegumu” pašnovērtējumu, vienlaicīgi vērojama ļoti būtiski palielināta saikne starp dzīves pašnovērtējumu un personisko apmierinātību ģimenes ietvaros. Līdzīgu pārspīlētu uzmanību attiecībā pret privāto un ģimenes dzīvi sociologi fiksēja 70.–80. gadu stagnācijas periodā – gados pirms viskardinālākajām sabiedriskajām pārmaiņām. Vāja konkurence darba tirgū un ierobežoti materiālo labumu resursi, iespējams, novirza visu aktivitāti uz privāto un ģimenes sfēru.

4.2.3. Sociālās nevienlīdzības determinantes dzīves pašrealizācijas subjektīvajā novērtējumā

Sociālā diferenciacija un noslāņošanās, kas ļoti strauji aizsākās uzreiz pēc totalitārās valsts sabrukuma, nepastarpināti ietekmēja indivīda pašrealizācijas, panākumu vai zaudējumu iespējas, un līdz ar to arī subjektīvo dzīves novērtējumu. Starp latentiem faktoriem, kas modelē subjektīvās labklājības izjūtu, nevienlīdzībai ir ļoti svarīga loma. Sabiedrībās, kurās augstāks sociālās vienlīdzības līmenis, pilsoņi ir lielākā mērā apmierināti ar savu dzīvi, un otrādi – sociālas un ekonomiskas

nevienlīdzības sekas ienes būtiskas atšķirības dzīves subjektīvajā vērtējumā. Tā, piemēram, Krievijas jauniešiem raksturīga vislielākā izkliedētība apmierinātībā ar dzīvi, kas, iespējams, ir sekas tam, ka Krievijas sabiedrība 90. gados bija visvairāk diferencēta atbilstīgi sociālās nevienlīdzības kritērijiem. Salīdzinoši Latvijas un Baltkrievijas sabiedrības ir vairāk viendabīgas, lai gan nav apšaubāms fakts, ka sabiedrības dzīves nosacītajam viendabīgumam Latvijā un Baltkrievijā ir atšķirīga sociāli ekonomiskā bāze (Знобищева, Королева 2002).

Vadoties no šiem pieņēmumiem, pārbaudei tika izvirzītas vairākas hipotēzes.

1. hipotēze. Dzimumsegregācija ir tradicionāla parādība visos sabiedrības tipos, taču sabiedrībās, kur valda konkurence un trūkst resursu, tās līmenis ir augstāks. Konkurence darba tirgū veicina sieviešu izstumšanu no visienesīgākajām profesionālajām nišām un, sekojoši, sieviešu pazeminātu apmierinātību ar dažādiem dzīves aspektiem.

2. hipotēze. Multietniskās postpadomju valstis savu politisko sistēmu veidošanas laikā bieži izmanto etnokrātisma principu, piešķirot pamatnācijai būtiskas pilsoniskas, politiskas un dažkārt arī ekonomiskas privilēģijas, kas diferencē panākumu gūšanas iespējas.

3. hipotēze. Veselības stāvoklis kā nepastarpināti ietekmē apmierinātību ar dzīvi. Būtiska negatīva ietekme uz kopējo dzīves tonusu un dzīves pašnovērtējumu ir veselības traucējumiem un problemātiskam veselības tipam. Veselības stāvokļi diferencē ne tikai cilvēku grupas, bet arī valstis. Dzīves stabilitāte, sociāla drošība un garantijas, ekoloģija un komfortabla vide garantē labāku iedzīvotāju fiziskās veselības stāvokli. Runājot par valstīm un sabiedrībām pārejas periodā (pie kurām pieder visas trīs), var apgalvot, ka pakāpeniska pāreja uz tirgus ekonomiku, kad cilvēki nav nogurdināti bezgalīgā cīņā par izdzīvošanu, ir labvēlīgāki nosacījumi bioloģisko resursu saglabāšanai.

4. hipotēze. Pašrealizācija izglītības aspektā (attiecībā uz pētāmo vecuma kohortu precīzāk būtu teikt – tirgus ekonomikas apstākļos), t.i., iespēja izmantot jau iepriekš iegūto izglītību, ietekmē dzīves subjektīvo novērtējumu. Izglītība ir cilvēciskais kapitāls, arī simbolisks resurss, bet, ja sabiedrība dod iespēju to konvertēt ekonomiskā, sociālā u.c. kapitālā, – tad arī profesionālo un materiālo panākumu simbols. Paredzams,

ka dažādās sabiedriskās sistēmās izglītības ietekme uz dzīves pašnovērtējumu būs atšķirīga.

5. hipotēze. Daudzkārt ir izvirzīta tēze, ka reformas norit intensīvāk lielās apdzīvotās vietās, pirmkārt jau administratīvajos centros. Galvaspilsētas un pilsētas, kas tradicionāli akumulē administratīvos, politiskos un materiālos resursus, ir izdevīgākā pozīcijā arī tāpēc, ka ir aizsteigušās priekšā mazāk apdzīvotām vietām pārejā uz tirgus ekonomiku, līdz ar to piedāvājot jaunajiem cilvēkiem lielākas sevis realizācijas iespējas. Priekšrocības, ko piedāvā galvaspilsēta un lielākās pilsētas, nodrošina to iedzīvotāju augstāku apmierinātības un līdz ar to subjektīvās labklājības līmeni. Vienlaicīgi teritoriālai stratifikācijai, kas manāmi ietekmē dzīves pašvērtējumu, ir jāliecina arī par teritoriālās segregācijas pastāvēšanu vienā vai otrā sabiedrībā.

6. hipotēze. Reģionālais darba tirgus, tā elastība un pieejamība/nepieejamība pilsoņiem nosaka profesionālās un līdz ar to arī dzīves realizācijas iespējas. Deviņdesmito gadu jauniešu paaudzes analīzes kontekstā svarīgas ir ekonomikā notikušās strukturālās pārmaiņas. Garantēta darba pieejamību sociālisma laikos bija nomainījis pieaugošs bezdarbs pārejas ekonomiskajās sistēmās, kā arī to ekonomisko formu attīstība, kas ir alternatīvas tradicionālajai nodarbinātībai – pašnodarbinātība un uzņēmējdarbība. Darba tirgus sabalansētības pakāpei un tradicionālo un jauno nodarbinātības formu funkcionēšanai būtu jāatspoguļojas apmierinātībā ar dzīvi un jādiferencē šajā ziņā tik atšķirīgas valstis kā Latvija, Krievija un Baltkrievija.

Hipotēzes tika pārbaudītas, izmantojot loģistiskās regresijas analīzi. Aplūkotie indikatori (dzimums, nacionālā piederība, veselības stāvoklis, dzīvesvietas tips, izglītības līmenis, statuss darba tirgū) modelī iekļauti kā neatkarīgie mainīgie, apmierinātība/neapmierinātība ar dzīvi – kā dihotomi kodēts atkarīgais mainīgais.

Modelēšanas rezultātus atspoguļo 29. tabula.

29. tabula. Binominālās loģistiskās regresijas modeļi sociālās nevienlīdzības parametru ietekmei uz apmierinātības varbūtību: starpvalstu salīdzinājums

Indikatori kas ietekmē pozitīvu dzīves pašnovērtējumu	Latvija	Baltkrievija	Krievija
Dzimums			
Sievietes	-.021	-.343*	-.203**
Nacionalitāte:	.473**	.215	.232
Piederība pamatnācijai			
Veselības stāvoklis			
Labs veselības stāvoklis	.376**	.277*	.276*
Bijušas nopietnas saslimšanas, no kurām izdevies izārstēties	.072	.092	-.081
Ir hroniskas slimības, invaliditāte	-.282*	-.268*	-.067
Izglītība			
Vidējā profesionālā	-.357**	-.224*	-.218*
Vidējā speciālā	-.182*	-.074	.114
Augstākā	.384**	.407**	.213*
Dzīvesvietas tips			
Galvaspilsēta	-.144	-.274*	
Apgabala centrs		.118	-.091
Cita pilsēta	-.091	-.011	-.180*
Ciemat lauki	.080 -.006	.246 -.08	.125 .093
Nodarbinātības statuss			
Algots darbs	.021	.03	.195*
Pašnodarbinātais	.632**	.09	.197
Uz laiku nestrādājošais (dekrēts, mācības)	.13	.74**	.495**
Mājsaimniece	.21	.47*	.358**
Bezdarbnieks	-.59**	-.64**	-.62**
Gadījumu skaits modelī	2166 (-9)	1498 (-13)	2579 (-15)
Modeļa konstante	.636**	1.161**	.779**
Modeļa prognozētais procents	72.1%	70.4%	68.3%

Piezīme. Stat. nozīmība * p<0,05, ** p<0,01, p<0,001

Katram no modeļiem ir augsti modeļa kvalitātes rādītāji, kas, iespējams, apstiprina to, ka izkliedētība dzīves subjektīvajā vērtējumā saistīta ar iekšējo sociālo diferenciaciju, noslāņošanas katrā valstī. Paredzams, ka sociālajai stratifikācijai, kas atspoguļojas subjektīvās apmierinātības līmenī, katrā sabiedrībā ir sava specifika. Nākamajā paragrāfā sniegta hipotēžu pārbaudes rezultātu interpretācija.

4.2.4. Hipotēžu pārbaudes rezultāti

Subjektīvās labklājības rādītājos novirze uz pesimismu būtiskāka ir Baltkrievijas un Krievijas sieviešu vidū. Latviešu sievietes daudz biežāk nekā vīrieši izvēlas galēji pozitīvu gradāciju apmierinātības izvērtējumā. Iespējams, ka viens no faktoriem, kas ietekmē Latvijas sieviešu pozitīvāku dzīves vērtējumu, ir augstāks izglītības līmenis salīdzinājumā ar Krievijas un Baltkrievijas sievietēm (Latvijā 73% no augstskolu beigušajām, Krievijā un Baltkrievijā – atbilstīgi 65–68%).

Salīdzinošā aspektā piederība pamatnācijai būtiski ietekmē dzīves realizācijas iespējas un šīs realizācijas novērtējumu tikai Latvijā. “Nelatviešu” apakšizlasē izglītības pozitīvā ietekme uz dzīves pašnovērtējumu ir samazināta vairāk nekā pusotras reizes salīdzinājumā ar šīs pazīmes ietekmi visā izlases kopā.

Veselība kā cilvēka fiziskais resurss nozīmīgā līmenī ietekmē apmierinātību ar dzīvi Latvijā. Iespējams, tas tā ir tāpēc, ka mūsu valstī salīdzinājumā ar Krieviju un Baltkrieviju jauno cilvēku daļa ar labu veselību vismaz tobrīd bija lielāka. Vienlaicīgi tieši Latvijā veselības problēmas visspēcīgāk modelē arī negatīvu apmierinātības vērtējumu. Krievijā netika fiksēta negatīva veselības problēmu ietekme uz apmierinātību ar dzīvi – diemžēl šo faktu grūti interpretēt, balstoties tikai uz esošajiem datiem.

Interesanti, ka visbūtiskākā dzīves „pozitīvā vērtējuma” saistība (praktiski lineāra) ar izglītības līmeni tika konstatēta Latvijā. Iespējams, Latvijas gadījumā varam pieņemt, ka darbojas cilvēciskais kapitāls – jo vairāk investēts personībā, jo lielākas dzīves realizācijas iespējas un lielāka apmierinātība ar to. Baltkrievijā un Krievijā dzīves subjektīvā vērtējuma atkarībai no izglītības ir nedaudz citāds raksturs. Baltkrievijā, līdzīgi kā Latvijā, augstākā izglītība ar lielu varbūtības daļu prognozē augstu apmierinātību ar dzīvi. Vienlaicīgi zemāks izglītības līmenis (vidējā, tehniskā), iespējams, sekmē nokļūšanu neapmierināto grupā, bet ne nozīmīgi, tikai tendences

līmenī. Krievijā gan zemākais, gan augstākais izglītība līmenis salīdzinoši nenozīmīgā līmenī prognozē apmierinātību/neapmierinātību. Turklāt tieši jaunie cilvēki ar augstāko izglītību demonstrē mazāk nozīmīgu saistību ar apmierinātību (gan statistiskais būtiskums, gan koeficients ir divas reizes mazāks nekā Latvijā un Baltkrievijā).

Apdzīvotās vietas tips salīdzinošā aspektā maz ietekmē jauno cilvēku subjektīvo vērtējumu, izņemot tendenci akumulēt nedaudz lielāku pesimismu pašnovērtējumā Latvijas un Baltkrievijas galvaspilsētās un Krievijas mazajās pilsētās. Diemžēl longitūda 4. posmā izlasē netika iekļauta Maskava; šādas svarīgas apdzīvotās vietas trūkums nozīmīgi deformē teritoriālās ietekmes ainu. Nedaudz atkāpjoties, jāpiemin, ka 1993. gada datu analīzē starp valstu galvaspilsētās un perifērijā dzīvojošo jauniešu subjektīvajiem vērtējumiem tika konstatētas nozīmīgas atšķirības. Perifērijā šajā gadījumā tika iekļauti lauku rajoni un ciemati, kā arī mazpilsētas bez administratīvās varas un no tās izrietošajām sociālajām priekšrocībām. Atbilstoši gaidāmajam, vislielākās atšķirības dzīves pašnovērtējumā pēc teritoriāli administratīvā statusa izrādījās Krievijā. Apmierinātības skalas augšējo pozīciju Maskavas jaunieši bija atzīmējuši divas reizes biežāk nekā perifērijā dzīvojošie. Arī Baltkrievijā galvaspilsētā dzīvojošo jauniešu vērtējumi atšķiras no citā teritorijā dzīvojošo vērtējuma. Latvijas situācija būtiski atšķiras no abām valstīm. Te dzīve galvaspilsētā vai citās apdzīvotās vietās nebija subjektīvo vērtējumu diferencējošs faktors. Iespējams, ka 1993. gada novērojumus var zināmā mērā attiecināt uz deviņdesmito gadu beigām – attiecībā uz galvaspilsētu situācija ir maz mainījies arī šobrīd. Maskava joprojām ir kā valsts valstī, paverot pavisam cita dzīves līmeņa un dzīves pašrealizācijas iespējas, un tieši šī teritoriālā segregācija lielā mērā nosaka nevienlīdzības polus visā Krievijā.

Darba tirgus šajās trīs valstīs ir atšķirīgs, statuss darba tirgū, nodarbinātība kopumā atšķirīgi arī ietekmē gan iespējas, gan apmierinātību. Visās valstīs pastāv statistiski nozīmīga saistība starp bezdarbu un neapmierinātību ar dzīvi. Latvijā jaunos cilvēkus atšķir tas, ka visaugstākais dzīves subjektīvā vērtējuma līmenis raksturīgs uzņēmējdarbībā iesaistītajiem un pašnodarbinātajiem, t.i., mazā un vidējā biznesa pārstāvjiem. Citos reģionos, īpaši Baltkrievijā, līdzīga tendence trīsdesmitgadnieku vidū ir vāji izteikta, un tos neraksturo paaugstināts optimisms attiecībā pret paša dzīvi. Mazais un vidējais bizness Latvijas trīsdesmitgadniekiem bija kļuvis par jaunās sociālās mobilitātes augšupejošām kāpnēm, iespēju ātri atrisināt materiālās problēmas un

karjeras ambīcijas. Turpretim Krievijā, kur bija vājāk attīstīta mazā un vidējā uzņēmējdarbība, vislielākā saistība vērojama starp apmierinātību un darba ņēmēja statusu. Krieviju un arī Baltkrieviju raksturo vēl viena likumsakarība – augsts to sieviešu apmierinātības ar dzīvi līmenis, kas uz kādu laiku/vai ilgstošāku periodu pārtraukušas darba gaitas un realizē sevi ģimenē. Baltkrievijā visapmierinātākās ir sievietes, kas atrodas dekrēta atvaļinājumā. Iespējams, ka bez tīri psiholoģiskiem faktoriem to noteica arī tas, ka šajā statusā sievietes jutās sociāli aizsargātas. Savukārt Krievijā apmierinātākās ir mājsaimnieces, kurām, iespējams, ir materiāli situēti dzīvesbiedri.

Salīdzinošās analīzes secinājumi

Krievijas, Latvijas un Baltkrievijas “jauno pieaugušo” subjektīvo pašvērtējumu salīdzinošā analīze liecina par atšķirībām dzīves realizācijas iespējās un apmierinātību ietekmējošajos faktoros. Pastāv vilinājums izdarīt secinājumu, ka deviņdesmito gadu beigās visizdevīgākajās pozīcijās atradās jaunie cilvēki Latvijā. Vismaz dzīves subjektīvajā vērtējumā tos raksturo vislielākais optimisms. Savukārt vispesimistiskāk noskaņoti ir “jaunie pieaugušie” Krievijā, kur katrs trešais respondents lielākā vai mazākā mērā nav apmierināts ar savu dzīvi. Vidējo stāvokli ieņem Baltkrievijas respondenti.

Augsts savas dzīves pašnovērtējums un apmierinātība ar to Latvijā, salīdzinot ar abām pārējām valstīm, bija saistīts ar lielāku iespēju strauji realizēt sevi materiālajā sfērā, uzņēmējdarbībā iegūstot ekonomiskos resursus un uzkrājot ekonomisko kapitālu. Visvājākā izkliedētība pašnovērtējumā un augsts pozitīvo atbilžu procents liecina par salīdzinoši viendabīgāku sabiedrību, precīzāk – par vienlīdzīgākām iespējām realizēt savu dzīvi. Kā to apstiprina dati, apmierinātību ar dzīvi Latvijā maz ietekmēja teritoriālā segregācija.

Baltkrievijas jaunus cilvēkus raksturo, pirmkārt, vislielākā tendence uz “neitrāli modālajām” atbildēm: vidēji pozitīvām attiecībā pret kopējo novērtējumu un vidējām attiecībā pret atsevišķajiem vērtējumiem. Dzīves iespēju vienlīdzība Baltkrievijā izriet pirmkārt no valstī garantētā darba visiem neatkarīgi no kvalifikācijas vai profesionālajām iemaņām.

Krievija deviņdesmito gadu beigās demonstrēja vislielāko noslāņošanos subjektīvajos vērtējumos, kas atradās korelācijā ar augstāku un progresējošu sociālo nevienlīdzību, pirmkārt, jau pēc teritoriāli administratīvā dalījuma. Sociālās nevienlīdzības struktūras Krievijā aptvēra arī vienu no atbilstošajai vecuma grupai svarīgākajām dzīves sfērām – nodarbinātības un darba jomu, kas padarīja par deficītu kvalificētu un labi apmaksātu darbu, neizstājot to nedz ar valsts garantētu darbu, nedz ar iespēju nodarboties ar mazo vai vidējo biznesu. Nav nejaušība, ka Krievijā veiksmīga realizācijas darba sfērā (īpaši darba ņēmēja statusā) kā nekur citur postpadomju telpā korelēja ar augstu subjektīvās labklājības līmeni.

5. SECINĀJUMI

5.1. Analīzes rezultāti un secinājumi

Promocijas pētījumā dzīves subjektīvais novērtējums tika analizēts kā plašākas paradigmas, proti, “dzīves ceļa” sastāvdaļa. Subjektīvo labklājību veidojošie komponenti analizēti to ietekmju kontekstā, kas ir relevantas pētāmās paaudzes konkrētajam dzīves posmam – pārejai pieaugušo statusā un jauno pieaugušo dzīves posmā. Analīzē ņemti vērā tie faktori, kas hipotētiski ietekmē dzīves ceļa veidošanos, tā pašrealizācijas novērtējumu un subjektīvo labklājību kopumā. Hipotēžu empīriskai pārbaudei veiktās analīzes rezultātā secinājumus var izdarīt vairākos līmeņos.

Viens no promocijas darba uzdevumiem bija paplašināt subjektīvās labklājības skaidrojuma iespējas, meklējot to kā objektīvajos resursos, tā arī konstruktīvismu raksturojošajos dzīves pieredzes un psiholoģisko resursu rādītājos. Modelēšanas rezultāti apliecina, ka ne vienmēr tie ir vieni un tie paši faktori, kas ietekmē subjektīvās labklājības līmeni pārejas vecumā un paliek nozīmīgi pieaugušo dzīvē.

Dažādu faktoru ietekme uz subjektīvās labklājības komponentiem

Kā hipotēžu pārbaudei veiktās modelēšanas rezultāti, tā arī integrālas skalas izveide, balstoties uz klasteranlīzi, ļauj secināt, ka jauniešu pastāvīgs apmierinātības/neapmierinātības līmenis, kā arī izmaiņas apmierinātībā ir vairāk atkarīgas no personas individuālajām īpašībām un subjektīvajiem vērtējumiem/attieksmēm nekā no pieejamajiem resursiem un objektīvajiem apstākļiem. No subjektivitātes faktoriem, kas atbilstoši hipotēzēm iekļauti analīzē (apmierinātība ar darba karjeru, apmierinātība ar ģimenes dzīvi, seksuālo dzīvi, dzīves veiksmīguma prognoze, iespēja dzīvot atbilstoši saviem ieskatiem u.c.), kopējo apmierinātības līmeni pārejas posmā uz pieaugušo statusu viennozīmīgi un visbūtiskāk palīdz izskaidrot apmierinātība ģimenes dzīvē un ar to tieši saistītais mainīgais – ģimenes stāvoklis un bērni ģimenē. Abos mērījumu posmos šai saistībai ir negatīva vai pozitīva ietekme uz atbilstīgi negatīvām vai pozitīvām izmaiņām kopējā apmierinātības līmenī. Apmierinātībai personiskajā dzīvē un sekmīgai ģimenes dzīves „karjerai”, iekļaujoties

pieaugušo dzīvē, ir svarīgāka loma nekā apmierinātībai ar darbu un profesionālo karjeru. Savukārt jauno pieaugušo vecumā, nemazina ģimenes, personiskās sfēras svarīgumam, pieaug nodarbinātības un profesionālās darbības jomas nozīme.

Ģimene, apmierinātība ģimenes un seksuālajā dzīvē

Savas ģimenes izveide, attiecības ģimenē un apmierinātība seksuālajā dzīvē ir būtiskākie faktori, kas veido subjektīvās labklājības izjūtu un vērtējumu jaunības posma beigās. Tas, ka jaunajam cilvēkam ir sava ģimene vai pastāvīgs partneris un viņš ir apmierināts ar ģimenes dzīvi, ar lielu varbūtību garantē, ka saglabāsies pastāvīgs apmierinātības līmenis un indivīds būs kopumā apmierināts, arī iekļaujoties pieaugušo dzīvē. Personiskā realizācija – sakārtota ģimenes dzīve – ir svarīgāka par notikumiem citās dzīves jomās. Tas atbilst arī sabiedrībā izplatītajiem priekšstatiem, varētu pat teikt – stereotipiem un normām, kuru pamatā ir uzskats, ka šajā vecumā ir jāizveido sava ģimene, jārada bērni. Tādējādi paaugstinās varbūtība, ka jauniešiem, kurš nebūs realizējies ģimenes dzīvē, jutīsies zināmā mērā nepilnvērtīgs un kopumā būs ar dzīvi neapmierināts.

Ģimenes lomas nozīmīgumu apstiprina arī salīdzinošā modelēšana – starp tiem, kas precējušies/kam ir ģimenes dzīves pieredze, un tiem, kas nav precējušies/nezīvo ar partneri, statistiski nozīmīgā līmenī atšķiras nodarbinātības, profesionālās karjeras ieguldījums subjektīvās apmierinātības skaidrojumā. Tas ir – darbam un profesionālajai karjerai, tāpat kā materiālajiem resursiem, ekonomiskajam kapitālam, veselības stāvoklim neprecējušos jauniešu subjektīvās labklājības nodrošināšanā ir daudz lielāka nozīme salīdzinājumā ar jauniešiem, kuri jau izveidojuši ģimeni.

Negatīvas izmaiņas ģimenes dzīvē (zema ģimenes dzīves kvalitāte, bieži strīdi) un ģimenes statusā (šķiršanās, partnera nāve) trīs reizes palielina iespēju, ka subjektīvās apmierinātības līmenis pārejas posmā kritīsies, nozīmīgā līmenī garantē neapmierinātības līmeņa stabilitāti un daudzkārtīgi mazina pozitīvu izmaiņu iespējamību apmierinātības līmenī. Un otrādi – stabilitāte un apmierinātība ģimenes dzīvē garantē stabilitāti apmierinātības līmenī, kā arī mazina iespēju kļūt ar dzīvi neapmierinātākiem, iekļaujoties pieaugušo statusā. Pozitīvas izmaiņas ģimenes statusa rādītājos – lielākoties laulība, kopdzīves uzsākšana, arī seksuālās dzīves uzlabošanās – daudzkārt palielina iespēju, ka paaugstināsies kopējais apmierinātības līmenis. Izmaiņu

kontekstā pastāvīgas neapmierinātības saglabāšanās varbūtību mazina bērna piedzimšana.

Salīdzinoši gandrīz tikpat liela nozīme kā ģimenei ir arī apmierinātībai seksuālajā dzīvē. Seksuālās dzīves kvalitātes pasliktināšanās neizbēgami noved pie neapmierinātības ar dzīvi kopumā, savukārt uzlabošanās – pie pozitīvām izmaiņām kopējā subjektīvās apmierinātības līmenī, lai gan vienlaikus pozitīvas izmaiņas seksuālās dzīves jomā nav pietiekams pamats, lai mazinātu pastāvīgu neapmierinātību ar dzīvi.

Vecāki un vecāku ģimene

Modelēšanas rezultāti apstiprina bērībā un jaunībā vecāku ģimenē gūtās pieredzes saistību ar subjektīvo apmierinātību tālākajos dzīves posmos. Vecāku šķiršanās, nāve un dzīve bez vecākiem ir nozīmīgs faktors, kas ietekmē noslieci uz negatīvu dzīves vērtējumu arī turpmāk. Saistība starp pieredzi jaunībā un apmierinātību ir nozīmīga, arī sasniedzot pieaugušo vecumu. Varbūtība, ka cilvēks piederēs neapmierināto grupai, kurai dzīves subjektīvā izjūta ir pesimistiska, palielinās, ja jauniešis ir piedzīvojis vecāku šķiršanos/nāvi līdz vidējās izglītības iegūšanai, t.i., līdz pilngadības sasniegšanai (laikā, kad vairums jauniešu vēl dzīvo vecāku apgādībā). Pastāv divas reizes lielāka iespēja, ka 26–27 gadu vecumā šie jaunieši ar dzīvi kopumā nebūs apmierināti.

Tie jaunieši, kas auguši bez vecākiem (audzinājuši audžuvecāki vai radnieki), būtiski biežāk demonstrē neapmierinātību ar dzīvi kopumā kā pārejas posmā, tā arī pieaugušo vecumā. Attiecībā pret stabili apmierināto grupu iespēja, ka šie jaunie cilvēki saglabās neapmierinātības stāvokli arī turpmākajā dzīvē, ir daudzkārt lielāka.

Neapmierinātību pieaugušo statusā būtiskāk ietekmē laika ziņā tuvāka pieredze: tas, ka jauniešis ir piedzīvojis vecāku šķiršanos vai nāvi laikā pēc vidējās mācību iestādes beigšanas, būtiski mazina viņa kopējo apmierinātības līmeni, iekļaujoties pieaugušo dzīvē. Savukārt tiem, kas šo negatīvo pieredzi guvuši agrākā jaunībā, ar laiku pieaug iespēja, ka subjektīvās apmierinātības līmenis atkal paaugstināsies.

Panākumu un dzīves perspektīvu vērtējuma ietekme

Sociālpsiholoģisko resursu kategorija, kas palielina iespēju izskaidrot subjektīvās apmierinātības stāvokli, ir panākumi salīdzinājumā ar vienaudžu sasniegto. Augstāks pašvērtējums salīdzinājumā ar citiem būtiski paaugstina apmierinātību ar dzīvi kopumā kā jaunībā, tā arī turpmāk. Subjektīvās labklājības noteikšanā pašvērtējumam būtiskāka nozīme ir to jauniešu grupā, kuriem nav savas ģimenes. Lielākas iespējas dzīvot pēc saviem ieskatiem divas reizes paaugstina iespēju būt apmierinātam ar dzīvi. Labāka profesionālā karjera salīdzinājumā ar citiem nav izšķirošais faktors, lai dzīvi kopumā vērtētu kā izdevušos. Arī tie, kas savas karjeras iespējas vērtējuši kā zemākas, ar dzīvi kopumā ir apmierināti, un šī saistība ir statistiski nozīmīga.

Pārejas vecuma izmaiņu kontekstā augstāks pašvērtējums, kā arī pozitīvs dzīves perspektīvu vērtējums mazina iespēju, ka jaunā cilvēka subjektīvajā dzīves izjūtā notiks negatīvas izmaiņas. Zems savu spēju novērtējums salīdzinājumā ar vienaudžiem un iekšēja psiholoģiska pārlicība, ka turpmākā dzīve neveidosies veiksmīgi, statistiski būtiskā līmenī skaidro pastāvīga neapmierinātības stāvokļa saglabāšanos.

Vērtīborientācijas un uzticēšanās

Pārejā uz pieaugušo statusu būtiska saistība starp subjektīvo labklājību un vērtīborientāciju ir tradicionālajām darba un ģimenes vērtībām. Jauniešiem, kuru vērtību hierarhijā svarīgākā nozīme ir darbam un ģimenei, ir mazāka iespēja gūt vienlaicīgu papildījumu abās šajās jomās, un tas mazina iespēju būt apmierinātam ar dzīvi kopumā. Šiem resursiem nozīmīgāka ietekme to jauniešu vidū, kuriem ir sava ģimene.

Arī tāds sociālpsiholoģisko resursu indikators kā augsta uzticēšanās pakāpe institūcijām, kas kopumā raksturo noteiktu personības tipu, saistīta ar pozitīvāku attieksmi pret dzīvi un augstāku subjektīvās apmierinātības līmeni.

Profesionālie sasniegumi un nodarbinātība

Svarīgs secinājums šī darba kontekstā ir tas, ka nodarbinātībai, profesionālajai karjerai, apmierinātībai ar darbu jauniešu dzīvē ir salīdzinoši mazāka nozīme nekā personiskajai/ģimenes dzīvei. Vienīgi bezdarbs nozīmīgā līmenī veicina neapmierinātību, vairākkārt paaugstinot iespēju savu dzīvi vērtēt kā neizdevušos. Nodarbinātībai, profesionālajai karjerai subjektīvās apmierinātības līmenī nozīmīgāka

loma ir to jauniešu grupā, kuri nav realizējušies ģimenes dzīvē. Darba un profesionālās karjeras nozīme subjektīvās labklājības izjūtā pieaug, iekļaujoties pieaugušo dzīvē. Apmierinātība ar darbu mazina iespēju, ka kritīsies kopējās apmierinātības līmenis, un vienlaikus daudzkārt paaugstina pozitīvu izmaiņu iespējas subjektīvajos vērtējumos.

Arī darba nodrošinājums daudzkārt palielina iespēju būt apmierinātam un otrādi – zaudējums – kļūt neapmierinātam. Tomēr negatīvas izmaiņas nodarbinātībā obligāti nenoved pie neapmierinātības ar dzīvi, ja to var kompensēt ar sakārtotu personisko un ģimenes dzīvi.

Materiālais statuss un ekonomiskie resursi

Cits svarīgs secinājums saistās ar materiālo un ekonomisko resursu lomu subjektīvās apmierinātības skaidrojumā. Vairums līdzšinējo pētījumu uzrāda nemainīgu un tiešu ekonomisko resursu un ienākumu saistību ar subjektīvo apmierinātību pieaugušo dzīvē. Manas analīzes rezultāti ienes interesantu papildinājumu šiem secinājumiem. Longitudinālie dati liecina, ka nedz ienākumiem, nedz nekustamajiem īpašumiem un citiem materiālās labklājības rādītājiem nav būtiska nozīme jauniešu vecumā, bet šo resursu nozīme pakāpeniski pieaug, palielinoties vecumam un indivīdam pilnībā iekļaujoties pieaugušo dzīvē.

Vienīgā kategorija, ko varētu pieskaitīt ekonomiskajiem resursiem un kurai ir nozīme pārejas vecumā, ir dzīves apstākļi. Dzīves periodā, kad jaunie cilvēki ir uzsākuši vai atbilstoši sociālām gaidām viņiem pienāktos uzsāk patstāvīgu dzīvi, dzīves apstākļiem acīmredzot ir būtiska nozīme jauniešu pašsajūtas veidošanā. Daudz lielāka varbūtība, ka jaunietis būs ar dzīvi apmierināts, ir tad, ja viņam vai viņa paša ģimenei ir savs personīgais dzīvoklis vai māja. Savukārt neapmierinātība pieaug, ja jaunietim šajā vecumā nav savas dzīvojamās platības (viens vai kopā ar savu ģimeni jaunietis dzīvo kopmītnē, īrē gultas vietu u.tml.).

Iekļaujoties pieaugušo dzīvē, ekonomisko resursu nozīme ir pieaugusi, un īpaši svarīgi tie kļūst gadījumos, kad indivīds nav guvis papildījumu personiskajā un ģimenes dzīvē. Šajā gadījumā apmierinātības līmeni būtiski ietekmē gan ienākumu relatīvais apjoms, gan respondenta/viņa ģimenes nekustamais īpašums. Zemi ienākumi statistiski korelē ar pastāvīgu neapmierinātību, augstāks ienākumu līmenis mazina iespēju būt pastāvīgi neapmierinātam. Negatīvas izmaiņas relatīvajā ienākumu apjomā

daudzkārt samazina aktuālo apmierinātības līmeni, kā arī mazina pozitīvu izmaiņu iespēju, turpretī nodrošina neapmierinātības statusa nemainīgu saglabāšanos dažādos dzīves ciklos. Pretējs efekts ir ģimenes ienākumu pieaugumam: paaugstinoties ģimenes ienākumu līmenim, par trešdaļu palielinās iespēja, ka jaunais cilvēks jutīsies ar dzīvi apmierināts.

Nekustamais īpašums (māja, dzīvoklis respondenta ģimenes īpašumā) ir zināms garants apmierinātībai ar dzīvi pieaugušo vecumā. Pozitīvas izmaiņas nekustamajā īpašumā, kas, iespējams, ir nekustamā īpašuma iegūšana/iegāde, daudzkārt paaugstina apmierinātību ar dzīvi kopumā.

Iespējams, vecuma grupa un konkrētā ekonomiskā situācija piešķir īpašu lomu automašīnai kā svarīgai īpašuma formai. Mašīnas iegāde/iegūšana īpašumā palielina iespēju izjust apmierinātību ar dzīvi kopumā un vienlaikus mazina iespēju laika gaitā kļūt neapmierinātākam. Acīmredzot tas ir viens no salīdzinoši īslaicīgiem stimuliem, kas rada pozitīvas emocijas un apmierinātības sajūtu ar dzīvi kopumā.

Izglītība

Hipotēze par izglītības nozīmi apmierinātības skaidrojumā apstiprinās tikai daļēji. Izglītībai kā resursam ir salīdzinoši pretrunīga saistība ar apmierinātības rādītājiem. Pētījuma rezultāti liecina, ka pārejas perioda sākumā strukturālo pārmaiņu ietekmē izdevīgākās sociālās pozīcijās atradās jaunieši ar vidējo profesionālo izglītību, kas daudz straujāk apguva jaunās darbības jomas tirgus ekonomikā, straujāk veidoja karjeru un ieguva neatkarību materiālajā ziņā, kas, salīdzinot ar vidējo izglītību, noteica divas reizes augstāku viņu apmierinātības līmeni. Turpmākajos gados profesionālā izglītība vairs nebija pietiekams resurss un drīzāk paaugstināja neapmierinātības varbūtību. 90. gadu beigās izglītības līmenis ir vāji saistīts ar apmierinātību. Lai gan augstākā izglītība pozitīvi korelē ar apmierinātību dzīvē, tomēr tā zaudē savu ietekmi citu faktoru kontekstā un augstāks izglītības līmenis vienīgi nedaudz mazina pastāvīgas neapmierinātības saglabāšanos. Izglītības faktora saistība ar izmaiņām apmierinātībā, iespējams, ir pastarpināta rakstura un to kontrolē citi rādītāji, piemēram, nodarbinātība.

Veselības stāvokļa rādītāju ietekme uz apmierinātību

Hipotēze par veselības rādītāju saistību ar apmierinātību būtībā neapstiprinājās. Pretēji gaidītajam, veselības stāvoklim, kas kā atsevišķa kategorija korelē, bet apmierinātības tipoloģijā pat statistiski nozīmīgā līmenī ir saistīts ar apmierinātību, citu faktoru kontekstā nav nozīmīgas ietekmes uz apmierinātību. Būtiska ir vienīgi sakarība starp izmaiņām veselības stāvoklī un izmaiņām subjektīvajā apmierinātībā – veselības stāvokļa pasliktināšanās paaugstina iespēju, ka jaunie cilvēki ar dzīvi kopumā kļūs neapmierinātāki. Savukārt slikts veselības stāvoklis, problēmas ar veselību mazina iespēju, ka jaunais cilvēks pārejas posma beigās varētu kļūt apmierinātāks.

Dzimuma un tautības loma apmierinātības skaidrojumā

Modelēšanas rezultāti liecina, ka jauniešu vecumā nevienam no atsevišķajiem sociāli demogrāfiskajiem rādītājiem nav statistiski būtiskas nozīmes subjektīvās apmierinātības izskaidrojumā. Dzimuma un tautības pazīme apmierinātības skaidrojumā iegūst nozīmi pieaugušo vecumā. Tas, ka piederība pamatnācijai korelē ar augstāku apmierinātību, var būt skaidrojams ar daudzu faktoru pastarpinātu ietekmi, tomēr šī pētījuma kontekstā (atgādinot, ka runa ir par 90. gadiem), domājams, to noteica ekonomisko resursu pieejamība un izglītība. Latviešiem šīs kohortas ietvaros ir nedaudz augstāks izglītības līmenis, ekonomisko resursu pieejamība, nodarbinātības statuss. Apmierinātības izmaiņu analīzes kontekstā nozīmīga ietekme ir arī latviešu valodas zināšanu pakāpei. Deviņdesmito gadu beigu politiskajā situācijā latviešu valoda/labākas latviešu valodas zināšanas nodrošināja cittautiešiem labākas izaugsmes un karjeras iespējas, kas pastarpināti varēja ietekmēt arī pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar dzīvi.

Un visbeidzot – dzimums, kam nav būtiskas saistības ar apmierinātības līmeni, bet kura nozīme parādās apmierinātības līmeņa izmaiņu kontekstā. Iekļaujoties pieaugušo dzīvē, vīriešiem ir divreiz lielāka iespēja kļūt nelaimīgiem, neapmierinātākiem ar dzīvi. Iespējams, tas skaidrojams ne tikai ar psiholoģiskām īpatnībām, kuru izpēte nav paredzēta šī darba ietvaros. Dotajā modelī, iespējams, šo saistību var izskaidrot ar citu mainīgo palīdzību. Sievietes tradicionāli ir jutīgākās pret izmaiņām personiskās un ģimenes dzīves sfērā, kas šajā vecuma posmā ir noteicošais komponents subjektīvās apmierinātības nodrošināšanā, savukārt vīriešiem tradicionāli būtiskāka ir apmierinātība

darbā, karjeras iespējas un problēmas šajā sfērā var nozīmīgi mazināt apmierinātības līmeni.

Starptautu salīdzinošās analīzes secinājumi

Dzīves ceļa posmu izpētē tika izdalīti divi galvenie līmeņi, kuriem ir vienādi svarīga nozīme: pirmkārt, atsevišķu dzīves notikumu un dzīves ceļa sociālo modeļu izskaidrošana, ņemot vērā kopējo paaudzes attīstības fonu; otrkārt, to sociālo procesu aprakstīšana, kas notiek konkrētas paaudzes ietvaros, vispārinot to notikumu variāciju secību, kas saistīti ar individuālo dzīves telpu. Šim nolūkam tika izmantots subjektīvo vērtējumu salīdzinājums trijās valstīs.

Krievijas, Latvijas un Baltkrievijas “jauno pieaugušo” dzīves pašnovērtējumu salīdzinājums liecina par atšķirībām dzīves pašrealizācijas iespējās. Visizdevīgākajās pozīcijās deviņdesmito gadu beigās atradās Latvijas vienaudži, kurus raksturoja visoptimistiskākais dzīves vērtējums. Vispesimistiskāk noskaņoti bija “jaunie pieaugušie” Krievijā, vidējo stāvokli ieņēma Baltkrievijas respondenti.

Augsts savas dzīves pašnovērtējums Latvijā lielā mērā bija saistīts ar iespējamību realizēt sevi materiālajā sfērā, īpaši uzņēmējdarbībā un pašnodarbinātībā. Visvājākā izkļiedētība pašnovērtējumā un maksimāls pozitīvo atbilžu procents liecina par salīdzinoši viendabīgu sabiedrību, precīzāk – par vienlīdzīgākām iespējām realizēt savu dzīvi. Kā to apstiprina dati, apmierinātību ar dzīvi Latvijā praktiski neietekmēja teritoriālā un dzimuma segregācija.

Baltkrievijas respondentus raksturoja vislielākā tieksme uz “neitrāli modālajām” atbildēm: vidēji pozitīvām attiecībā pret kopējo apmierinātību un vidējām attiecībā pret atsevišķajiem vērtējumiem. Dzīves iespēju vienlīdzība šajā valstī izrietēja un joprojām izriet galvenokārt no garantētā darba visiem, to skaitā arī nekvalificētam darbaspēkam.

Krievija deviņdesmito gadu beigās demonstrēja vislielāko noslāņošanas subjektīvajos vērtējumos, kas atrodas korelācijā ar augstu un progresējošu sociālo nevienlīdzību, galvenokārt ar teritoriālās vides nevienlīdzību. Sociālās nevienlīdzības struktūra Krievijā aptvēra nodarbinātības jomu, kas padarīja par deficītu kvalificētu un labi apmaksātu darbu, neaizstājot to nedz ar garantētu nodarbinātību valsts darbā, nedz ar iespēju darboties mazajā un vidējā biznesā. Nav nejaušība, ka Krievijā veiksmīga

realizācija darba sfērā (īpaši darba ņēmēja statusā) kā nekur citur postpadomju telpā atrodas korelācijā ar augstu dzīves pašnovērtējumu.

5.2. Pētījuma nozīme

5.2.1. Empīriskās analīzes nozīme

Promocijas darbā veiktais pētījums attiecībā uz subjektīvo labklājību zinātnēs par cilvēkrīcību ir ļoti aktuāls un praktiski nozīmīgs. Tas būtībā ir tiešs noteikta perioda sabiedriskās dzīves tests, kas dod iespēju projicēt iegūtos rezultātus uz visu valsts un tās institūciju sociālo politiku. Šī darba ietvaros tika pētīts vienas paaudzes dzīves subjektīvais vērtējums un pašrealizācijas problēmas, jo tās atspoguļo visu pārējo sabiedrības vecuma kohortu izmaiņu spriegumu un dinamiku. Politiskās un ekonomiskās sistēmas maiņa iespaidoja ikdienas dzīvi un vistiešākajā veidā skāra cilvēka apmierinātību ar dzīvi. Tāpēc bez citām longitūdinālo datu izmantošanas priekšrocībām pilnīgi attaisnojams bija uzdevums izpētīt tieši šīs paaudzes raksturojumus.

Empīriskie pētījumi vecuma kohortu dzīves ceļa izpētē vienmēr rada lielas grūtības, jo pētniekam nākas saskarties ar ļoti sarežģītu sabiedrisko struktūru iedarbību, kur savijas dažādi objektīvie un subjektīvie faktori, kur jāņem vērā pretrunīgas tendences un jāpieļauj liels daudzums dažādu pieņēmumu. Lielas sabiedrisko procesu dinamikas gadījumā pētnieciskā darba ietvaros vienlaicīgi nākas risināt veselu metodoloģisko problēmu kopumu. Īstenojot kompleksu pieeju attiecībā pret pētāmo objektu, nācās izvēlēties piemērotu analīzes metožu kopumu, kura pamatojumam un efektivitātes demonstrācijai zināmā mērā arī veltīta šī disertācija.

Darba praktiskā nozīme ir tā, ka: 1) ir iegūta zinātniski pamatota informācija par to, kādi subjektīvie un objektīvie faktori izskaidro atsevišķus subjektīvās labklājības komponentus un subjektīvo pašvērtējumu pārejas posmā no jaunības uz pieaugušo statusu; 2) iegūta zinātniski pamatota informācija par to, kā sociālas pārmaiņas ietekmē noteiktas paaudzes dzīves ceļu un jaunu cilvēku subjektīvo labklājību, subjektīvos priekšstatus par veiksmi un zaudējumiem sociālā konkurencē; 3) tā kā darbs ir izstrādāts, balstoties uz visā pasaulē analogiski izmantotām pētniecības metodēm, tad, salīdzinot iegūtos datus, ir iespējams gūt praktiski nozīmīgas atziņas par minēto sociālo

procesu specifiku Latvijā. Pētījuma dati ir starptautiskā aprītē, uz tiem var atsaukties pētnieki, salīdzinot tos un veicinot zināšanas par sociālo procesu transformācijas specifiku mūsdienās kopumā; 4) pamatojoties uz šī pētījuma rezultātiem, var izstrādāt rekomendācijas valstiskajām institūcijām, kas nodarbojas ar jaunatnes politiku, sociālo plānošanu, vadību u.tml. (piemēram, kādiem aspektiem pievērst īpašu uzmanību, domājot par jauniešu sociālo atbalstu dažādos integrācijas sabiedrībā posmos); 5) iegūtās zināšanas par subjektīvo labklājību, panākumus un neveiksmes determinējošiem faktoriem var izmantot tajās sociālajās programmās, kas virzītas uz jauniešu un “jauno pieaugušo” adaptāciju dažādos sabiedriskajos apstākļos; 6) vienlaikus disertācijas materiālu var izmantot atbilstīgos spekkursos darbā ar sociālo zinātņu profila studentiem Latvijas Universitātē u.c. mācību iestādēs.

5.2.2. Pētījuma konceptuālā nozīme

Nobeigumā jānorāda, ka pēdējos aptuveni 12 gados, proti, pēc disertācijā atspoguļotā pētījuma gaitas un iegūto rezultātu analīzes, pasaulē visai intensīvi turpinās subjektīvo mērījumu (apmierinātības ar dzīvi, dzīves kvalitātes, laimes u.c.) dažādu aspektu – metodoloģisko, metodisko, praktisko u.tml. – izstrādāšana un konkretizācija. Ar to nodarbojas gan sociologi, gan sociālās psiholoģijas, gan izglītības un attīstības psiholoģijas, gan ekonomikas u.c. zinātņu pārstāvji (jānorāda gan, ka joprojām socioloģiskā literatūra par šo tēmu ir visai mazskaitlīga).

Tomēr kopumā, neskatoties uz plašo materiālu klāstu, kas atrodams monogrāfijās (monogrāfisko, proti, fundamentālu pētījumu gan ir visai maz), profesionālajos žurnālos, konferenču materiālos u.c. pieejamos informācijas avotos, nekādus īpašus metodoloģiskos un praktiski pētnieciskos jaunatklājumus tie nav demonstrējuši. Mūsdienās vēl aizvien nav izstrādāts tāds pētījumu metodoloģiskais un praktiski pētnieciskais aparāts, kas pavērtu principiāli jaunus pētniecības ceļus un nostādītu šo izpētes jomu uz pavisam citiem teorētiskiem un praktiskiem pamatiem, kas garantētu lielāku objektivitāti un drošticamību, salīdzinot ar ko dotais pētījums varētu būt uzskatāms par nepilnīgu. Faktiski visi zināmie subjektīvās labklājības vērtējumu izmantošanas rezultāti zinātnē ir sasniegti uz tās pašas metodoloģijas bāzes, kas atspoguļota šajā promocijas darbā, un rāda tās pašas grūtības, par kurām runāts iepriekš.

Tādēļ, iespējams, var runāt par promocijas darba konceptuālo nozīmi un novitāti ne tikai mūsu valsts robežās. Datu analīze vairāku valstu kontekstā pierāda, ka dzīves subjektīvā novērtējuma pielietojuma, kas vienlaikus ir integrējošs radītājs eksistences objektīvo apstākļu kvalitātei, heuristikās iespējas nebūt nav izsmeltas. Pētījums apliecina, ka gan izmantotās teorētiskās pieejas, gan izvēlētās modelēšanas metodes ir perspektīvas sociālās realitātes izpētē.

Pirmkārt, ir visai augsts līmenis, kādā var izskaidrot subjektīvās labklājības komponentus pārejas posmā no jaunības uz pieaugušo statusu, otrkārt, vienas kohortas ietvaros notiekošo izmaiņu analīze ļauj augstā līmenī skaidrot arī sabiedrībā notiekošo makroizmaiņu ietekmi, treškārt, tā ir perspektīva pieeja tādu pārmaiņām pakļautu sabiedrību, kur pieaug sociālā noslāņošanās un notiek dzīves apstākļu polarizācija, izpētei.

Analīzes rezultāti demonstrēja to, ka subjektīvo mērījumu skalas ļoti labi kalpo dzīves pašvērtējuma tipoloģizācijai un strukturizācijai un ir projicējamās objektīvajos mērījumos.

Empīrisku datu analīze kopumā apstiprina, ka subjektīvā labklājība nav homogēns lielums un to veidojošajiem komponentiem ir sava unikāla saistība un atkarība no dažādiem endogēniem un instrumentāliem faktoriem (ārējiem apstākļiem).

Socioloģiskās izpētes kontekstā darba novitāti raksturo tas, ka analīzē vislielākā uzmanība ir pievērsta mijiedarbībai starp individuālajiem faktoriem (piemēram, sociālpsiholoģiskajiem resursiem, subjektivitātes komponentiem), kas, neskatoties uz drošu un ticamu mērījumu pieejamību, socioloģiskajā analīzē netiek plaši izmantoti, un objektīvajiem resursiem. Šādas pieejas izvēlei bija vairāki iemesli. Pirmkārt, kā liecināja līdzšinējie pētījumi, daudziem demogrāfiskajiem un sociālajiem faktoriem ir pastāvīga, bet statistiski maza ietekme uz subjektīvo labklājības līmeni. Otrkārt, to ietekme uz izmaiņām individuālā līmenī nav izvērtējama bez longitudinālu pētījumu datu bāzes, kas ne tikai Latvijā ir reti pieejams datu resurss, bet arī pasaulē socioloģisko pētījumu praksē ir salīdzinoši ekskluzīvs zinātniskās informācijas avots. Manā rīcībā bija šie resursi.

Cits aspekts, kas raksturo darba novitāti, ir tas, ka ne tikai socioloģijā, bet pat psiholoģijā, neskatoties uz pētījumu un literatūras daudzumu par šo tēmu, subjektīvās labklājības un tās komponentu izpētē vairumā gadījumu objekts ir pieaugušie un

salīdzinoši ļoti mazs ir to pētījumu klāsts, kuru objekts būtu jaunieši kopumā un jo īpaši pārejas vecumā, lai gan tieši bērnībā un jaunībā pieredzētais un pārdzīvotais var atstāt ietekmi uz apmierinātību un subjektīvās labklājības izjūtu visā turpmākajā dzīvē. Arī šajā gadījumā viens no analīzes priekšnosacījumiem ir longitudinālu mērījumu pieejamība, kas ļauj sekot apmierinātības dinamikai un izvērtēt to ietekmējošos faktorus dažādos cilvēka dzīves posmos. Subjektīvās labklājības komponentu analīze tieši jauniešu un jauno pieaugušo vidū uzskatāma par vienu no promocijas darba vērtīgākajiem rezultātiem.

Rezultāti ļauj izdarīt secinājumus arī par subjektīvo mērījumu instrumentu un raksturu. Tā, piemēram, var secināt, ka apmierinātība ar dzīvi ir vairāk introverta, subjektīvāka mērījumu skala, kas bāzējas lielākā mērā uz iekšējo pašrealizācijas izjūtu, uz personisko, nevis sociālo sfēru, mazāk atkarīga no tādiem sociālo panākumu atribūtiem kā materiālā labklājība u.tml. Savukārt dzīves veiksmīguma, kas rezultējas panākumos, subjektīvo vērtējumu daudz lielākā mērā nekā apmierinātības gadījumā diferencē sociālie parametri, panākumu pašvērtējums vairāk nekā apmierinātība atkarīgs no sociālajā un ekonomiskajā jomā sasniegtā. Šie slēdzieni balstās virknē secinājumu, kas tieši izriet no empīriskajiem modelēšanas rezultātiem.

5.3. Ierobežojumi tēmas izpētē

Analīzes metožu izvēli un interpretācijas iespējas noteica empīriskā materiāla mērījumu raksturs. Longitudinālā pētījuma pamatmērķi nebija vērsti uz subjektīvās labklājības indikatoru mērījumiem, un laikā, kad pētījums tika realizēts, metodoloģiskās pieejas, kurās bāzējas promocijas darba pieņēmumi, tikai sāka gūt plašāku pielietojumu pasaules mērogā, turklāt galvenokārt psiholoģijas zinātņu jomā. Tas neapšaubāmi noteica ne pašu atbilstošāko un precīzāko skalu izvēli mērījumu veikšanai.

Ierobežojumus tēmas izpētē ietekmē vēl vairāki apstākļi. Pirmkārt, neskatoties uz to, ka promocijas darbā veiktās analīzes rezultāti liecina par mērķiem atbilstošu un pietiekami efektīvu metožu izvēli, drošu un efektīvu subjektīvās mērīšanas procedūru izstrādāšana socioloģiskos pētījumos prasa lielu laika periodu. Teiktais īpaši attiecas uz longitudināla tipa pētījumiem, kas paredz novērot objektu ilgā laika posmā, veikt to vairākās valstīs (salīdzināšanas un praktisko secinājumu izdarīšanas nolūkā), piesaistot lielus intelektuālus resursus. Nekādus ātrus panākumus te nevar paredzēt un sasniegt,

nemaz jau nerunājot par globālu secinājumu izdarīšanu un pilnīgi korektas metodoloģijas izstrādāšanu, kurai būtu universāla nozīme. Pētījumu kvalitāte te iet roku rokā ar "dzīves kvalitāti". Tāpēc pārāgi būtu izdarīt pārāk tālejošus secinājumus arī uz šī pētījuma bāzes, kurā gan ir pietiekami augsts objektivitātes līmenis un kurā iegūtie rezultāti un izdarītie secinājumi ir pamatoti un drošticami. Jāņem vērā, ka darbā atspoguļotais metodoloģiskais un praktiski pētnieciskais līmenis zinātnē ir izstrādāts vairāku gadu desmitu laikā un arī tā aprobācija ilgst vairākus gadu desmitus. Otrkārt, šādiem pētījumiem nepieciešamo datu ieguve pieprasa lielus finansiālus līdzekļus, kas pašreizējās krīzes apstākļos nav pieejami nedz atsevišķiem pētniekiem, nedz zinātniski pētnieciskām institūcijām. Plašākas iespējas pavērtu salīdzinošu pētījumu veikšana starptautiskā līmenī, ko šobrīd tāpat ierobežo kā finansējuma, tā arī metodoloģisko iestrāžu trūkums šajā tēmā. Treškārt, fundamentāli pētījumi prasa īpašas metodoloģiskās bāzes izstrādi un atkārtotu to veikšanu ne tikai vienas (piemēram, ik pēc desmit gadiem), bet pat vairāku paaudžu ietvaros, pakļaujot tos lielai nenoteiktībai (piemēram, sociālās sistēmas maiņa, iepriekš neparedzēti faktori u.c.).

Tāpēc var apgalvot, ka promocijas darbs atspoguļo to subjektīvo mērījumu un analīzes līmeni socioloģijā, kāds pašreiz pastāv pasaules praksē un ir iesakņojies zinātnieku ikdienā kā visai drošs un efektīvs pētniecības instruments, kas dod labus rezultātus arī praksē. Disertācija atspoguļo mūsdienu lietišķās socioloģijas līmeni un apstiprina pētījuma objektīvo korektumu un praktisko nozīmi.

BIBLIOGRAFIJA

- Abelson, R., Aronson, E., McGuire, W., Newcomb, T., Rosenber, M. J., Tannenbaum, P. H. (eds.) (1968). *Theories of Cognitive Consistency*. Chicago.
- Abrams, M. (1985). Demographic correlates of values. In: M. Abrams, D. Gerard & N. Timms (eds.). *Values and Social Changes in Britain*. London.
- Abrams, M., Hall, J. (1973). The condition of the British people; report on pilot survey using self-rating scales. In: G. Stöber, D. Schumacher (eds.). *Technology assessment and the quality of life*. Amsterdam.
- Abrams, M., Gerard, D., Timms, N. (eds.) (1985). *Values and Social Change in Britain*. London.
- Aldrich, J. H., Nelson, F. D. (1984). *Linear Probability, Logit and Probit Models*. Beverly Hills.
- Alexander, K. L., Eckland, B. K. (1977). High school context and college selectivity: Institutional constraints in education stratification. *Social Forces*, 56(1), 166–168.
- Allardt, E. (1973). *About dimensions of welfare: An exploratory analysis of a comparative Scandinavian survey*. Helsinki.
- Allardt, E. (1975). *Dimensions of welfare in a comparative Scandinavian study*. Research Report No 9. Helsinki: University of Helsinki, Research Group for Comparative Sociology .
- Allison, P. D. (1984). *Event History Analysis. Regression for Longitudinal Event Data*. Newbury Park.
- Amato, P. R. (1999). Children of divorced parents as young adults. In: E. M. Hetherington (ed.). *Coping with divorce, single parenting, and remarriage: A risk and resiliency perspective* (pp. 147–164). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1269–1287.
- Amato, P. R., Cheadle, J. (2005). The long reach of divorce: Divorce and child well-being across three generations. *Journal of Marriage and the Family*, 67, 191–206.
- Amato, P. R., Sobolewski, J. M. (2001). The effects of divorce and marital discord on adult children's psychological well-being. *American Sociological Review*, 66, 900–921.
- Anderson, M., Bechofer, F., McCrone, D., Jamieson, L., Li, Y., Stewart, R. (2005). Timespans and Plans among Young Adults. *Sociology*, 39(1), 139–153.
- Andrews, F. M., Crondall, R. (1976). The validity of measures of self-reported well-being. *Social Indicators Research*, 3, 1–19.
- Andrews, F. M., Withey, S. B. (1976). *Social Indicators of Well-Being: America's Perception of Life Quality*. New York.
- Argyle, M. (1987). *The psychology of happiness*. London: Routledge.
- Argyle, M. (1999). Causes and correlates of happiness. In: D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (eds.). *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 353–373). New York: Russell Sage Foundation.
- Ashton, D. N., Fields, D. (1976). *Young Workers*. London: Hutchinson.
- Atkinson, T. H. (1979). *Trends in life satisfaction among Canadians 1968–1977*. Montreal.
- Atkinson, J. W. (1964). *An introduction to motivation*. New York.
- Atkinson, J. W., Litwin, G. H. (1960). Achievement Motive and Test Anxiety Conceived as Motive to Approach Success and Motive to Avoid Failure. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60.

- Balatsky, S., Diener, E. (1993). Subjective well-being among Russian students. *Social Indicator Research*, 28, 225–243.
- Baltes, P. B. (1983). Life-Span Developmental Psychology: Observations on History and Theory Revisited. In: R. M. Lerne (ed.). *Developmental psychology: Historical and philosophical perspectives*. Hillsdale.
- Baltes, P. B. (1987). Theoretical Propositions of Life-Span Developmental Psychology: On the Dynamics Between Growth and Decline. *Developmental Psychology*, 23(5), 610–626.
- Baritz, L. (1989). *The good life: the meaning of success for the American middle class*. New York.
- Barnes, S. H., Farak, B. G., Heunks, T. (1979). Personal dissatisfaction. In: S. H. Barnes & M. Kaase (eds.). *Political Action: Mass participation in five western democracies* (pp. 381–407). Beverly Hill.
- Baruch, G., Bennett, R. (1986). Role Quality, Multiple Role Involvement, and Psychological Well-Being in Midlife Women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 578–585.
- Bauman, Z. (2001). *The Individualised Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bela, B. (2006). Labā dzīve: subjektīvie vērtējumi un vīzijas. No: B. Bela un T. Tīsenkops (red.). *Dzīves kvalitāte Latvijā* (38.–61. lpp.). Rīga: Zinātne.
- Bela, B., Tīsenkopfs, T. (red.) (2006). *Dzīves kvalitāte Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society*. New York.
- Bernov, R. (1985). *Quality of life in Sweden*. Stockholm.
- Birren, J. E., Cunningham, W. R. (1985). Research on the Psychology in Aging: Principles and Experimentation. In: J. E. Birren & K. W. Schaie (eds.). *Handbook of the Psychology of Aging*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Blishen, B., Atkinson, T. (1980). Anglophone and Francophone differences in perceptions of the quality of life in Canada. In: A. Szalai & F. Andrews (eds.). *The quality of life* (pp. 25–39). London.
- Blossfeld, H.-P., Mills, M., Bernardi, F. (2006). *Globalization, Uncertainty, and Men's Careers: An International Comparison*. Cheltenham, UK/Northampton, MA: Edward Elgar.
- Bockl, G. (1993). *Living beyond success: the adventure of balancing the secular and spiritual aspects of life*. Devorss.
- Bois-Reymond, M. du (1998). I Don't Want to Commit Myself Yet. Young People's life concepts. *Journal of Youth Studies*, 1(1), 63–79.
- Bortner, R., Hultsch, D. F. (1974). Patterns of subjective deprivation in adulthood. *Developmental Psychology*, 4, 534–545.
- Bourdieu, P., Passeron, J. C. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*. Newbury.
- Bradburn, N. M., Caplovitz, D. (1965). *Reports on happiness: a pilot study in behavior related to mental health*. Chicago.
- Bradley, H., Devadason, R. (2008). Fractured Transitions: Young Adults' Pathways into Contemporary Labour Markets. *Sociology*, 42(1), 119–136.
- Breen, R. (2005). 'Explaining Cross-national Variation in Youth Unemployment: Market and Institutional Factors. *European Sociological Review*, 21(2), 125–134.
- Brenner, B. (1967). Patterns of alcohol use, happiness and the satisfaction of wants. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 28, 667–675.
- Brenner, M. H. (1989). Mortality and causes of death in two major economic recessions. In: R. Veenhoven (ed.). *Did the crises really hurt? Effects of the 1980–82 economic recession on satisfaction, mental health and mortality* (pp. 221–236). Rotterdam.
- Brickman, P., Campbell, D. T. (1971). Hedonic relativism and planning the good society. In: M. H. Apley (ed.). *Adaptation-level theory: A symposium* (pp. 287–302). New York: Academic Press.

- Brickman, P., Coates, D., Janoff-Bulman, R. (1978). Lottery winners and accident victims: Is happiness relative? *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 917–927.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Harvard.
- Brooks, J. L., Hair, E. C., Zaslow, M. J. (2001). Welfare reform's impact on adolescents: Early warning signals. Child Trend Research Brief, July 2001. Sk. 01.02.2010., <http://www.childtrends.org>.
- Brooks, R. (2006). Young Graduates and Lifelong Learning: The Impact of Institutional Stratification. *Sociology*, 40(6), 1019–1036.
- Buchanan, W., Cantrill, H. (1953). *How Nations see Each Other. A study in Public Opinion*. Urbana.
- Campbell, A. (1981). *The sense of well-being in America*. New York.
- Campbell, A., Converse, P., Rodgers, W. L. (1976). *The Quality of American Life*. New York.
- Campbell, J. D., Trapness, P. D., Heine, S. J., Katz, I. M., Lavalley, L. F., Lehman, D. R. (1996). Self-concept Clarity: Measurement, Personality Correlates and Cultural Boundaries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 141–156.
- Cantril, A. H., Roll, C. W. (1971). *Hopes and fears of the American people*. New York.
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concern*. New Brunswick.
- Carter B., McGoldnck, M. (1980). *The Family Life Cycle*. New York: Gardner.
- Catin, L. (ed.) (2004). *Becoming Adult: Changing Youth Transitions in the 21st Century, Trust for the study of Adolescence*. Brighton, UK.
- Chin-Hon-Foei, S. (1989). Life Satisfaction in the E.C. countries 1975–1984. In: R. Veenhoven (ed.). *Did the crises really hurt?* (pp. 24–43). Rotterdam.
- Chirra, J. (1994). *A life of riches: your own personal success manual*. Vista.
- Chusmir, L. H., Parker, B. (1991). Effects of generation and sex on imensions of life success. *Psychological Reports*, 68(1), 335–338.
- Chusmir, L. H., Parker, B. (1992). Success strivings and their relationship to affective work behaviors: Gender differences. *Journal of Social Psychology*, 132(1), 87–99.
- Clark, A., Oswald, A. J. (2002). Unhappiness and unemployment. In: R. Easterlin (ed.). *Happiness in economics* (pp. 166–177). The International Library of Critical Writings in Economics. Northampton, MA: Edward Elgar Press.
- Clauser, J. A. (1986). *The Life Course: A Sociological Perspective*. Englewood Cliffs, NF: Prentice Hall.
- Cole, G. A. (1995). *Organizational Behaviour*. London.
- Coleman, J. S. (1968). The Concept of Equality of Education Opportunity. *Education Review* (Harvard), 7–22.
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Harvard.
- Coleman, J. S. (1994). *Foundations of Social Theory*. USA: First Harvard University press.
- Coles, B. (1995). *Youth and Social Policy. Youth citizenship and young careers*. Routledge.
- Costa, P. T., McCrea, R. R. (1980). Influence of Extraversion and Neuroticism on Subjective Well-Being: Happy and Unhappy People. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 668–678.
- Cox, D. R. (1972). Regression models and life tables. *Journal of the Royal Statistical Society*, 34, 187–202.
- Cramer, J. A., Simeoni, M. C., Auquier, P., Robitail, S., Brasseur, P., Beresniak, A. (2005). Brief report: A quality of life instrument for adolescents with growthdisorders. *Journal of Adolescence*, 28, 595–600.
- Cross, K. P. (1981). *Adults as Learners*. San Francisco: Jorrey–Bass.

- Danziger, S. H., Haveman, R. (2002). *Understanding poverty*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Datan, N., Ginsberg, L. (1975). *Life-Span Development Psychology*. New York: Academic Press.
- Devadason, R. (2007). Constructing Coherence? Young Adults' Pursuit of Meaning through Multiple Transitions between Work, Education and Unemployment. *Journal of Youth Studies*, 10(2), 203–221.
- De Haan, L. G., Schulenberg, J. (1997). The covariation of religion and politics during the transition to young adulthood: challenging global identity assumptions. *Journal of Adolescence*, 20(5), 537–552.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575.
- Diener, E. (ed.) (2009). *The Collected Works of Ed Diener. The Science of Well-Being*. Springer.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71–75.
- Diener, E., Lucas, R. E. (1999). Personality and subjective well-being. In: D. Kahneman, E. Diener & N. Schwarz (eds.). *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 213–229). New York: Russell Sage Foundation.
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., Diener, M. (1993). The Relationship between Income and Subjective Well-Being: Relative or Absolute. *Social Indicators Research*, 28, 195–223.
- Diener, E., Suh, E. M. (eds.). (2000). *Culture and subjective well-being*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302.
- Droege, R. (1982). *A Psychosocial Study of the Formation of the Middle Adult Life Structure in Women*. Berkeley: California School of Professional Psychology.
- Duncan, G. J., Brooks-Gunn, J. (eds.) (1997). *Consequences of growing up poor*. New York: Russell Sage Foundation.
- Dupuy, H. J. (1984). The psychological general well being index (PGWB). In: N. Wenger (ed.). *Assessment of quality of life*. New York.
- Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In: P. A. David & W. R. Melvin (eds.). *Nations and households in economic growth* (pp. 98–125). Palo Alto, California.
- Easterlin, R. A. (2002). *Happiness in economics*. The International Library of Critical Writings in Economics. Northampton, MA: Edward Elgar Press.
- Edelhart, M. (1981). *Breaking through the job barrier: real life success stories*. New York.
- Elder, G. H. (1978). Family History and the Life Course. In: T. K. Hariven (ed.). *The Family and the Life Course in Historical Perspective* (pp. 17–64). New York.
- Elder, G. H. (1985). *The Children of the Great Depression*. Chicago.
- Elster, J., Roemer, J. E. (eds.) (1991). *Interpersonal comparisons of well-being*. New York: Cambridge University Press.
- Erikson, E. H. (1982). *Life Cycle Completed: a Review*.
- Erikson, E. H., Erikson, J. M. (1981). Generativity and Identity. *Harvard Educational Review*, 51, 249–269.
- Ēriksons, E. (1998). *Identitāte: jaunība un krīze*. Rīga: Jumava.
- Estes, R. (1984). *The Social Progress of nations*. New York.
- Evans, D. R. (1994). Enhancing Quality of Life in the Population at Large. *Social Indicators Research*, 33, 47–88.

- Evans, K., Heinz, W. R. (1994). *Becoming adults in England and Germany*. London: Anglo-German Foundation.
- Evans, K., Rudd, P. (1998). Structure and Agency in Youth Transitions: Students Experiences of Vocational Further Education. *Journal of Youth Studies*, 1 (1), 39–63.
- Fenton, S., Dermott, E. (2006). Fragmented Careers? Winners and Losers in Young Adult Labour Markets. *Work Employment & Society*, 20(2), 205–221.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117–140.
- Finn, J. L. (2001). Text and Turbulence. Representing Adolescence as Pathology in the Human Services. *Childhood*, 2(8), 167–191.
- France, A. (2007). *Understanding youth in late modernity*. Maidenhead: Open University Press.
- Frey, B. S., Stutzer, A. (2002). *Happiness and economics: How the economy and institutions affect well-being*. Princeton: Princeton University Press.
- Fujita, F., Diener, E. (2005). Life satisfaction set point: Stability and change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(1), 158–164.
- Furlong, A., Cartmel, F. (2007). *Young people and social change: new perspectives* (2nd ed.). Buckingham: Open University Press.
- Gallup, G. H. (1976). Human Needs and Satisfaction: A Global Survey. *Public Opinion Quarterly*, 40, 459–467.
- Gallup, G. H., Kettering, F. (1976). *Human needs and satisfactions: A Global Survey*. USA.
- Gangl, M., Müller, W. Raffé, D. (2003). Conclusions: Explaining Cross-national Differences in School-to-work Transitions. In: W. Müller and M. Gangl (eds.). *Transitions from Education to Work in Europe* (pp. 277–305). *The Integration of Youth into EU Labour Markets*. Oxford: Oxford University Press.
- Garðarsdóttir, R. B. (2005). *Materialism, money-making motives and income as influences on subjective well-being in the UK and in Iceland*. Sussex: University of Sussex.
- George, L. K. (1992). Economic Status and Subjective Well-Being: A Review of the Literature and the Agenda for Future Research. In: N. E. Cutler, D. W. Gregg & M. P. Lawton (eds.). *Aging, Money, and Life Satisfaction*. New York.
- Gidenss, E. (1999). *Sabiedrības veidošanās*. Rīga.
- Goodwin, J., O'Connor (2005). Exploring Complex Transitions: Looking Back at the 'Golden Age' of From school to Work. *Sociology*, 39(2), 201–220.
- Gould, R. L. (1978). *Transformations, Growth and Change in Adult Life*. New York: Simon & Schuster.
- Graber, J. A., Dubas, J. S. (eds.) (1996). *Leaving home: understanding the transition to adulthood*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Griffin, C. (2001). Imagining New Narratives of Youth. Youth Research, the 'New Europe' and Global Youth Culture. *Childhood*, 2(8), 147–166.
- Gruder, C. (1977). Choice of comparison persons in evaluating oneself. In: J.M. Suls, R. L. Miller (eds.). *Social Comparison Processes: Theoretical and empirical perspectives* (pp. 21–42). Hemisphere: Washington, DC.
- Gullone, E., Moore, S. (2000). Adolescent risk-taking and the five-factor model of personality. *Journal of Adolescence*, 23(4), 393–407.
- Gundelach, P., Kreiner, S. (2004). Happiness and Life Satisfaction in Advanced European Countries. *Cross-Cultural Research*, 38 (4), 359–386.
- Haavio-Mannila, E. (1971). Satisfaction with family, work, leisure and life among men and women. *Human Relations*, 24, 585–601.

- Hall, S., Jefferson, T. (eds.) (1976). *Resistance Through Rituals. Youth Subcultures in Post-War Britain*. London: Hutchinson.
- Hall, S., Jefferson, T., Clarke, J. (1976). Youth Stage of Life. *Youth in Society*, 17(6).
- Haller, M., Hadler, M. (2006). How Social Relations and Structures Can Produce Happiness and Unhappiness: An International Comparative Analysis. *Social Indicators Research*, 75(2), 169–216.
- Halpern, A. S. (1993). Quality of Life as a Conceptual Framework for Evaluating Transition Outcomes. *Exceptional Children*, 59, 486–498.
- Harding, S., Phillips, D., Fogartie, M. (1986). *Contrasting Values in Europe*. London.
- Harris, R., Ellicott, A., Hommes, D. (1986). The Timing of Psychological Transitions and Changes in Women's Lives: An Examination of Women Aged 45 to 60. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 409–416.
- Hawkins, M. J. (1970). *The Structure of Human Personality*. London: Methuen.
- Hazans, M. (2006). Apmierinātība ar darbu un tās ietekme uz apmierinātību ar dzīvi. No: B. Bela un T. Tisenkops (red.). *Dzīves kvalitāte Latvijā (237.–265. lpp.)*. Rīga: Zinātne.
- Heady, B. (1993). An Economic Model of Subjective Well-Being: Integrating Economic and Psychological Theories. *Social Indicators Research*, 28, 97–116.
- Heady, B., Wearing, A. J. (1981). *Australians' priorities, satisfaction and well-being*. Melbourne.
- Helemäe, J., Saar, E. (2000). Linkages between the Education System and Labour Market: Estonia against the Backdrop of EU Countries. In: *Estonian Human Development Report (pp. 85–99)*. Tallinn: TPU RASI.
- Helemäe, J., Saar, E. (2006). Employment Careers of Men in Estonia. In: H.-P. Blossfeld, M. Mills and F. Bernardi (eds.). *Globalization, Uncertainty and Men's Careers: An International Comparison (pp. 239–268)*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Hewstone, M., Stroebe, W., Stephenson, G. M. (1998). *Introduction to Social Psychology*. New York.
- Hill, J. P., Monks, F. J. (eds.) (2000). *Adolescence and youth in prospect*. IPC Science and Technology Press.
- Hosmer, D. W., Lemeshow, S. (2000). *Applied logistic regression*. New York: John Wiley & Sons.
- Huber, R. M. (1971). *The American idea of success*. New York.
- Huck, W. S. (2003). *Reading Statistics and Research*. 4th ed. Sk. 01.02.2010., <http://www.readingstats.com/fourth>.
- Hunt, B., Hunt, M. (1975). *Prime Time*. New York: Stein & Day.
- Hunter, S., Sundel, M. (1989). *Midlife Myths: Issues, Findings and Practice Implications*. Newbury Park, CA: Sage.
- Hutchison, D. (1986). *Event History and Survival Analysis*. London.
- Inglehart, R. (1971). The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *American Political Science Review*, 65, 991–1017.
- Inglehart, R. (1977). Values, objective needs and subjective satisfaction among Western Publics. *Comparative Political Studies*, 9, 429–458.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced Industrial Society*. Princeton.
- Inglehart, R., Klingemann, H. D. (2000). Genes, culture, democracy, and happiness. In: E. Diener, H. Sun (eds.). *Subjective well-being across cultures (pp. 165–183)*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Inglehart, R., Rabier, J. R. (1985). If you're unhappy. This must be Belgium: Wellbeing around the world. *Public Opinion*, 10, 10–15.

- Institute for Social Research (1972). *Panel Study of Income Dynamics, Study Design, procedures and available Data*. Ann Arbor.
- Jensen, A., Galambos, J., Nancy, L. (eds.) (2003). *Exploring cultural conceptions of the transition to adulthood*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Juster, F. T., Stafford, F. P. (1985). *Time, Goods and Well-Being*. Ann-Arbor.
- Kahneman, D. (1999). Objective happiness. In: D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz (eds.). *Well-being: The foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- Kahneman, D., Diener, E., Schwarz, N. (eds.) (1999). *Well-being: The foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- Kalmus, V., Vihalemm, T. (2008). Patterns of continuity and disruption: The specificity of young people's mental structures in three transitional societies. *Young*, 16(3), 251–278.
- Kegan, R. (1982). *The Evolving Self: Problem and Process in Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Keller, R. T. (1987). Cross-Cultural Influences on Work and Nonwork Contributors to Quality of Life. *Group and Organization Studies*, 12, 304–318.
- Kelly, P. (1999). Wild and Tame Zones: Regulating the Transition of Youth at Risk. *Journal of Youth Studies*, 2(2), 193–211.
- Khattab, N., Fenton, S. (2009). What Makes Young Adults Happy? Employment and Non-work as Determinants of Life Satisfaction. *Sociology*, 43(1), 11–26.
- Kitayama, S., Cohen, D. (eds.) (2007). *Handbook of cultural psychology*. New York: Guilford Press.
- Klijzing, E. (2005). Globalization and the early life course. A description of selected economic and demographic trends. In: H. P. Blossfeld, E. Klijzing, M. Mills & K. Kurz (eds.). *Globalization, Uncertainty and Youth in Society* (pp. 25–50). London: Routledge.
- Kogan, I., Unt, M. (2005). Transition from School to Work in Transition Economies. *European Societies*, 7(2), 219–253.
- Kohn, M. L. (1993). Doing Social Research under Conditions of Radical Social Change: The Biography of an Ongoing Research Project. *Social Psychology Quarterly*, 56(1), 4–20.
- Koroļeva, I., Rungule, R., Sebre, S., Trapenciere, I. (1999). *Latvijas jaunatnes socioloģisks portrets*. Rīga: FSI.
- Koroļeva, I., Rungule, R., Trapenciere, I. (2009). Jaunatnes pētniecība Latvijā. No: *Latvijas jaunatnes portrets: integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski* (11.–36. lpp.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Kovacheva, S. (1998). *Life strategies of young people in post-communist transition*. Research paper. Strasbourg: Youth Directorate of the Council of Europe.
- Kovacheva, S., Pohl, A. (2007). Disadvantage in youth transitions: constellations and policy dilemma. In: H. Colley, E. Y. R Partnership, P. Boetzelen, B. Hoskins, T. Parveva (eds.). *Social inclusion for young people: breaking down the barriers* (pp. 31–42). Strasbourg: Council of Europe.
- Kroger, J., Martinussena, M., Marcia, J. E. (2009). Identity status change during adolescence and young adulthood: A meta-analysis. *Journal of Adolescence*, 33(5), 683–698.
- Kruglanski, A. W., Maysel, O. (1990). Classic and current social comparison research: Expanding the perspective. *Psychological Bulletin*, 108(2), 195–208.
- Kurian, G. T. (1979). *The book of world rankings*. London.
- Lance, C. E., Mallard, A. G., Michalos, A. C. (1995). Tests of the Causal Directions of Global-Life Facet Satisfaction Relationship. *Social Indicators Research*, 34, 69–92.

- Latvijas Republikas Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija (2008). *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam ziņojums par iedzīvotāju aptauju*. Sk. 3.12.2009., http://www.latvija2030.lv/upload/ekonomikas_konkuretspejas_zinojums.pdf.
- Lazarus, R. S. (1991). Cognition and Motivation in Emotion. *American Psychologist*, 46, 352–367.
- Leadbeater, B. J. R., Way, N. (2001). *Growing up fast: transitions to early adulthood of inner-city adolescent mothers*. Mahwah, NJ.
- Leccardi, C. (2005). Facing Uncertainty. Temporality and Biographies in the New Century. *Young*, 2(13), 123–146.
- Lehman, D., Nisbett, R. (1990). A Longitudinal Study of the Effects of Undergraduate Training on Reasoning. *Development Psychology*, 26, 952–960.
- Levinson, D. J. (1978). *The Seasons of a Man's Life*. New York: Knopf.
- Levinson, D. J. (1986). A Conception of Adult Development. *American Psychologist*, 41, 3–13.
- Levinson, D. J. (1990). *The Seasons of a Women's Life: Implications for Women and Men*. Boston.
- Lewis, M., Haviland-Jones, J. M. (eds.) (2004). *Handbook of emotions* (2nd ed.). New York: Guilford Press.
- Likert, R. A. (1932). Technique to social psychology. *Archives of Psychology*, 140, 5–53.
- Listhaug, O., Jensen, A. T., Mysen, H. T. (1983). *Values in Norway*. Trondheim.
- Little, R. J. A., Rubin, D. B. (1987). *Statistical Analysis with missing data*. New York.
- Loren, B. (1989). *The good life: the meaning of success for the American middle class*. New York.
- Lucas, R. E., Clark, A. E., Georgellis, Y., Diener, E. (2003). Reexamining adaptation and the set point model of happiness: Reactions to changes in marital status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(3), 527–539.
- Lucas, R. E., Clark, A., Georgellis, Y., Diener, E. (2004). Unemployment alters the set point for life satisfaction. *Psychological Science*, 15, 8–13.
- Lucas, R.E., Diener, E., Grob, A., Suh, E. M., Shao, L. (2000). Cross-cultural evidence for fundamental features of extraversion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 452–468.
- Lykken, D., Tellegen, A. (1996). Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological Science*, 7(3), 186–189.
- Lynn, R. (1971). *Personality and National Character*. London.
- Magnusson, D. (1991). Individual Development: a Longitudinal Perspective. *European Journal of Personality*, 6, 119–138.
- Makarczyk, W. (1960). Factors affecting life satisfaction among people in Poland. *Polish Sociological Bulletin*, 1–2, 105–116.
- Mannheim, K. (1953). *Essays on sociology and social psychology*. London.
- Marshall, S. K., Liu, Y., Wu, A., Berzonsky, M., Adams, G. R. (2009). Perceived mattering to parents and friends for university students: A longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 33(3), 163–172. DOI:10.1016/j.adolescence.2009.09.003.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. New York.
- Massey, E. K., Gebhardt, W. A., Garnefski, N. (2009). Self-generated goals and goal process appraisals: Relationships with sociodemographic factors and well-being. *Journal of Adolescence*, 32(3), 501–518.
- Mastekaasa, A. (1993). *The relationship between marital status and subjective well-being: consistency, variations and causal explanations*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Matlin, N. (1966). *The demography of happiness*. San Juan.

- Mayer, K. U., Huinink, J. (1990). Age, period, and cohort in the study of the life course: A comparison of classical A–P–C–analysis with event history analysis or Farewell to Lexis? In: *Data Quality in Longitudinal Research* (pp. 211–232). Cambridge.
- Mayer, K. U., Muller, W. (1986). The State and the Structure of the Life Course. In: A. B. Sorensen, E. Franz & W. Sherrod (eds.). *Human Development and life Course: Multidisciplinary Perspectives*. Hillasdale.
- Mayer, K. U., Schopflin, U. (1989). The State and the Life Course. *Annual Review of Sociology*, 15, 187–209.
- Mayer, K. U., Tuma, N. B. (1990). Life Course Research and Event History Analysis: An overview. In: K. U. Mayer & N. B. Tuma (eds.). *Event History Analysis in Life Course Research*. Wisconsin.
- Mayer, K. U., Tuma, N. B. (eds.) (1990). *Event History Analysis in Life Course Research*. Wisconsin.
- McNeal, C., Amato, P. R. (1998). Parents' marital violence: Long-term consequences for children. *Journal of Family Issues*, 19, 123–139.
- Meņšikovs, V. (2006). Dzīves kvalitāte Daugavpilī. No: B. Bela un T. Tisenkops (red.). *Dzīves kvalitāte Latvijā* (153.–179. lpp.). Rīga: Zinātne.
- Meņšikovs, V. (2009). Kopkapitāls un jaunatnes dzīves stratēģijas: socioloģiskais aspekts. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis* (Daugavpils Universitāte), 2 (9), 7.–37.
- Michael, M. (1997). Postmodern Subjects: Towards a Transgressive Social Psychology. In: S. Kvale (ed.). *Psychology and Postmodernism* (pp. 74–87). London: Sage Publications.
- Michalos, A. (1991). *Global Report on Students Well-being*. Vol. I: *Life Satisfaction and Happiness*. New York.
- Miles, S. (2007). Different journey at different speeds: Young People, Risk and the Challenge of Creative Learning. *Journal of Youth Studies*, 10(3), 271–284.
- Miles, S., Banha, R., Gomes, M. C., Pohl, A., Stauber, B., Walther, A. (2002). *Communities of Youth. Cultural Practice and Informal Learning*. Aldershot: Ashgate.
- Miller, K. (2005). *Communication theories: Perspectives, processes, and contexts*. New York: McGraw Hill.
- Mills, M., Blossfeld, H. P. (2005). Globalization, uncertainty and the early life course. A theoretical framework. In: H. P. Blossfeld, E. Klijzing, M. Mills & K. Kurz (eds.). *Globalization, Uncertainty and Youth in Society* (pp. 1–24). London: Routledge.
- Mills, M., Blossfeld, H. P., Klijzing, E. (2005). Becoming an adult in uncertain times: a 14–country comparison of the losers of globalization. In: H. P. Blossfeld, E. Klijzing, M. Mills & K. Kurz (eds.). *Globalization, Uncertainty and Youth in Society* (pp. 423–442). London: Routledge.
- Moller, V. (1989). Can't get no satisfaction. *Indicator South Africa*, 7, 43–46.
- Moller, V., Schlemmer, L., du Toit, S. H. (1987). *Quality of life in South Africa: measurement and analysis, Report S–167*. Pretoria.
- Müller, W. (2005). Education and Youth Integration into European Labour Market. *International Journal of Comparative Sociology*, 46, 461–85.
- Myers, D.G. (1992). *The pursuit of happiness*. New York: William Morrow.
- Myers, D. G. (1999). Close relationships and the quality of life. In: D. Kahneman, E. Diener & N. Schwarz (eds.). *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 374–391). New York: Russell Sage Foundation.
- Mythen, G. (2005). Employment, Individualisation and Insecurity: Rethinking the Risk Society Perspective. *Sociological Review*, 53(1), 129–149.
- Nagel, U., Wallace, C. (1997). Participation and Identification in Risk Societies: European perspectives. In: J. Bynner, L. Chisholm & A. Furlong (eds.). *Youth, citizenship and Social Change in a European context*. England: Ashgate.

- Narrol, R. (1982). *The moral order*. London.
- Neto, F. (1993). The Satisfaction with Life Scale: Psychometrics Properties in an Adolescent Sample. *Journal of Youth and Adolescence*, 22(2), 125–134.
- Neugarten, B. L. (1968). Adult Personality: Toward a Psychology of the Life Cycle. In: B. L. Neugarten (ed.). *Middle Age and Aging*. Chicago: University of Chicago Press.
- Neugarten, B. L., Havighurst, R. J., Tobin, S. S. (1961). The measurement of lifesatisfaction. *Journal of Gerontology*, 16, 134–143.
- Neugarten B. L., Moore, J. W. (1968). The Changing Age Status System. In: B. L. Neugarten (ed.). *Middle Age and Aging*. Chicago: University of Chicago Press.
- Neugarten, B. L., Neugarten, D. A. (1987). The Changing Meaning of Age. *Psychology Today*, 21, 28–33.
- Nugin, R. (2008). Constructing adulthood in a world of uncertainties: Some cases of post-Communist Estonia. *Young*, 16(2), 185–207.
- O'Donnell, M. (1985). *Age and Generation*. London.
- Offer, D., Ostrov, J., Howard, K. I., Atkinson, R. (1988). *The teenage world. Adolescents' Self-Image in Ten Countries*. New York, London.
- O'Neil, J. R. (1993). *The paradox of success: when winning at work means losing at life: a book of renewal for leaders*. New York.
- Ornauer, H., Wiberg, H., Sicinski, A., Galtuny, J. (1976). *Images of the world in the year 2000. A comparative ten nation study*. New York.
- Osgood, D. W., Foster, E. M., Flanagan, C., Ruth, G. R. (eds.) (2005). *On Your Own Without a Net: The Transition to Adulthood for Vulnerable Populations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Oswald, A. J. (2002). Happiness and economic performance. In: R. Easterlin (ed.). *Happiness in economics* (pp. 149–165). The International Library of Critical Writings in Economics, . Northampton, MA: Edward Elgar Press.
- Ott, J. (2001). Did the market depress happiness in the US? *Journal of Happiness Studies*, 2(4), 433–443.
- Ouweneel, P., Veenhoven, R. (1991). Cross-National Differences in Happiness: Cultural Bias or Societal Quality. In: N. Bleichrod & P. J. Drenth (eds). *Contemporary issues in cross-cultural psychology. Selected Papers from a regional Conference of the International association for Cross-Cultural Psychology*. Amsterdam.
- Padilla-Walker, L. M., McNamara, B. C., Carroll, J. S., Madsen, S. D., Nelson, L. J. (2008). Looking on the Bright Side: The Role of Identity Status and Gender on Positive Orientations During Emerging Adulthood. *Journal of Adolescence*, 31(4), 451–467.
- Pais, J. M. (2000). Transitions and youth cultures: forms and performances. *International Social Science Journal*, LII, 2, 219–232.
- Parsons, T. (1952). *The Social System*. Glencoe.
- Pearson, R.W. (1989). The Advantages and Disadvantages of Longitudinal Surveys. *Research in the Sociology of Education and Socialization*, 8, 177–199.
- Peck, R. C. (1968). Psychological Development in the Second Half of Life. In: B. L. Neugarten (ed.). *Middle Age and Aging*. Chicago: University of Chicago Press.
- Petersen, T., Spileman, S. (1990). Job Quits from an International Labor Market. In: K.U. Mayer & N. B. Tuma (eds.). *Event History Analysis in Life Course Research*. Wisconsin.
- Rasnača, L. (2006). Pārmaiņu realizācija: mājoklis kā dzīves kvalitātes dimensija. No: B. Bela un T. Tīsenkops (red.). *Dzīves kvalitāte Latvijā* (265.–295. lpp.) Rīga: Zinātne.
- Reinke, B. J., Ellicott, A. M., Harris, R. L., Hancock, E. (1985). Timing of Psychosocial Changes in Women's Lives. *Human Development*, 28, 259–280.

- Rhodes, S. (1983). Age-Related Differences in Work Attitudes and Behaviour: A Review and Conceptual Analysis. *Psychological Bulletin*, 93, 328–367.
- Riegel, K. F. (1975). Adult Life Crises: A Dialectical Interpretation of Development. In: N. Datan & L. H. Ginsberg (eds.). *Life-Span Developmental Psychology: Normative Life Crises*. New York: Academic Press.
- Rinke, W. J. (1992). *Make it a winning life: success strategies for love, life, and business*. Rockville.
- Rinke, W. J. (1996). *The 6 success strategies for winning at life, love, & business*. Deerfield Beach.
- Róbert, P., Bukodi, E. (2005). The Effects of the Globalization Process on the Transition to Adulthood in Hungary. In: H.-P. Blossfeld, E. Klijzing, M. Mills and K. Kurz (eds.). *Globalization, Uncertainty and Youth in Society* (pp. 177–214). London/ New York: Routledge.
- Rode, J. C., Near, J. P. (2005). Spillover between Work Attitudes and Overall Life Attitudes; Myth or Reality? *Social Indicators Research*, 70(1), 79–109.
- Rodgers, W. L., Converse, P. E. (1975). Measures of the perceived overall quality of life. *Social Indicators Research*, 2, 127–152.
- Roffman, A. (2008). *Guiding teens with learning disabilities: navigating the transition from high school to adulthood*. New York: Random House.
- Rogers, M. E., Creed, P. A. (2010). A longitudinal examination of adolescent career planning and exploration using a social cognitive career theory framework. *Journal of Adolescence*, 34(1), 163–172. DOI:10.1016/j.adolescence.2009.12.010.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and Adolescent Self-Image*. Princeton.
- Rungule, R., Kārklīņa, I. (2009). Jauniešu sociālā iekļaušana un sociālās atstumtības riski. No: *Latvijas jaunatnes portrets: integrācija sabiedrībā un marginalizācijas riski* (129.–144. lpp.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Saar, E., Unt, M., Kogan, I. (2008). Transition from Educational System to Labour Market in the European Union: A Comparison between New and Old Members. *International Journal of Comparative Sociology*, 49(1), 31–59.
- Saetermoe, C. L. (2005). *Adolescence and emerging adulthood: a cultural approach*. Chicago: University of Chicago Press.
- Salthouse, T. (1990). Cognitive Competence and Expertise in Aging. In: J. Birren & K. W. Schaie (eds.). *Handbook of the Psychology of Aging*. San Diego: Academic Press.
- Schaie, K. W. (1983). The Seattle Longitudinal Study: A Twenty-One-Year Exploration of Psychometric Intelligence in Adulthood. In: K. W. Schae (eds.). *Longitudinal Studies of Adult Psychological Development*. New York: Guilford.
- Schaie, K. W. (1986). Beyond Calendar Definitions of Age, Period and Cohort: The General Developmental Model Revisited. *Development Review*, 6, 252–277.
- Schein, E. H. (1978). *Career Dynamics: Matching Individual and Organizational Needs*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Scherer, S. (2005). Patterns of Labour Market Entry – Long Wait or Career Instability? An Empirical Comparison of Italy, Great Britain and West Germany. *European Sociological Review*, 22, 427–440.
- Schultz, T. W. (ed.) (1974). *Economics of the Family: Marriage, Children, and Human Capital*. Chicago.
- Schulz, W. (1995). Multiple-Discrepancies Theory Versus Resource Theory. *Social Indicators Research*, 34, 153–169.
- Scitovsky, T. (1992) *The joyless economy: The psychology of human satisfaction* (Revised Edition). Oxford: Oxford University Press.

- Schwarz, N., Strack, F. (1991). Evaluating one's life: A judgment model of subjective well-being. In: F. Strack, M. Argyle & N. Schwarz (eds.). *Subjective well-being: An interdisciplinary perspective* (pp. 27–48). Oxford: Pergamon Press.
- Settersten, R. Jr., Furstenberg, F.F. Jr., Rumbaut, R.G. (eds.) (2005). *On the Frontier of Adulthood; Theory, Research, and Public Polic.* Chicago: University of Chicago Press.
- Some, A. (2006). Ienākumu un patēriņa ietekme uz dzīves novērtējumu: liecības no dzīves kvalitātes pētījumiem. No: B. Bela un T. Tisenkops (red.). *Dzīves kvalitāte Latvijā* (401.–409. lpp.). Rīga: Zinātne.
- Steinke, I. (2000). Winners and losers: transformation processes and their consequences for adolescents. *Social Science Information*, 39 (1), 131–154.
- Stewart, W. (1977). *A Psychosocial Study of the Formation of the Early Adult Life Structure in Women.* New York.
- Stones, M. J., Kozma, A. (1985). Structural relationships among happiness scales: A second order factorial study. *Social Indicators Research*, 17, 19–28.
- Strack, F., Argyle, M., Schwarz, N. (eds.) (1991). *Subjective well-being: An interdisciplinary perspective.* Oxford, England: Pergamon Press.
- Suls, J.M., Tesch, F. (1978). Students' Preferences for Information about their test Performance: a Social Comparison Study. *Journal of Applied Social Psychology*. Vol. 8 (2), 189–197.
- Suls, J., Martin, R., Wheeler, L. (2002). Social Comparison: Why, with whom and with what effect? *Current Directions in Psychological Science*, 11(5), 159–163.
- Suls, J., Wheeler, L. (2002). *A Selective history of classic and neo-social comparison theory. Handbook of Social Comparison.* New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Summers, R., Heston, A. (1988). A new set of international comparisons of real product and prices: Estimates for 130 countries 1950–1985. *The Review of Income and Wealth*, 34, 1–25.
- Svence, G. (2003). *Pieaugušo psiholoģija: Personības brieduma perioda attīstības akcenti un profesionālā motivācija.* Rīga: RaKa.
- Terman, L. (1947). *Genetic studies of genius.* Stanford.
- Thomas, U. A., Znaniecki, F. (1918–1920). *The polish peasant in Europe and America.* Chicago.
- Tiffina, P.A., Kaplanb, C., Placec, M. (2010). Brief report: Development of the family perceptions scale; a novel instrument for evaluating subjective functioning in the families of adolescents. *Journal of Adolescence*, in press, corrected proof. DOI:10.1016/j. adolescence.2010.03.001.
- Titma, M., Saar, E. (1995). Regional differences in soviet secondary education. *European Sociological Review*, 11(1), 37–58.
- Titma, M., Tuma, N. B. (1995). *Paths of A Generation: A Comparative Longitudinal Study of Young Adults in the Former Soviet Union.* Technical Report. Stanford.
- Troll, L. E. (1989). Myths of Midlife: Intergenerational Relationships. In: S. Hunter & M. Sundel (eds.). *Midlife Myths: Issues, Findings and Practice Implications.* Newbury Part, CA: Sage.
- Trzcinski, E., Holst, E. (2006). *Setting the Set Point. Initial Predictors of Life Satisfaction in Early Adulthood.* Discussion paper 558. Berlin: German Institute for Economic Resaerch.
- Tubman, J. G., Lerner, R. M. (1994). Affective experiences of parents and their children from adolescence to young adulthood: stability of affective experiences. *Journal of Adolescence*, 17(1), 81–98.
- Tufte, E. R. (ed.) (1970). *The Quantitative Analysis of Spcial Problems.* Reading.
- Tuma, N., Hannan, M. (1984). *Social Dynamics. Models and Methods.* New York.
- Tuma, N., Huinink, J. (1990). Postwar Fertility Patterns in the FRG. In: K. U. Mayer & N. B. Tuma (eds.). *Event History Analysis in Life Course Research.* Wisconsin.

- UNDP (1990). *World Development Report 1990*. Washington.
- Van Hoorn, J., Le Veck, P., French, P. (1989). Transitions in the Nuclear Age: Late Adolescence to Early Adulthood. *Journal of Adolescence*, 12(1), 41–53.
- Veenhoven, R. (1984). *Conditions of Happiness*. Dordrecht.
- Veenhoven, R. (1984). *Databook of Happiness*. Dordrecht.
- Veenhoven, R. (1989). National Wealth and Individual Happiness. In: K. G. Grunert & I. Olander (eds.). *Understanding Economic Behavior*. Dordrecht.
- Veenhoven, R. (ed.) (1989). *How Harmful is Happiness? Consequences of enjoying life or not*. Rotterdam.
- Veenhoven, R. (1990). *Inequality in Happiness: Inequality in countries compared between countries*. Madrid.
- Veenhoven, R. (1991). Is Happiness Relative? *Social Indicators Research*, 24, 1–34.
- Veenhoven, R. (1991). Questions on happiness: Classical topic, modern answers, blind spots. In: F. Argyle, M. Schwarz & N. Strack (eds.). *Subjective well-being: An interdisciplinary perspective* (pp. 7–26). Elmsford, NY: Pergamon.
- Veenhoven, R. (1992). *Social equality and state-welfare effort. More income-equality, no more equality in wellbeing*. Rotterdam.
- Veenhoven, R. (1993). *Happiness in nations: Subjective appreciation of life in 56 nations 1946–1992*. Rotterdam, the Netherlands: Erasmus University Rotterdam (Rotterdam Institute for Social Policy Research)
- Veenhoven, R. (1995). The Cross-National Pattern of Happiness: Test of Predictions Implied in Three Theories of Happiness. *Social Indicators Research*, 34, 33–68.
- Veenhoven, R. (1996). Happy life-expectancy: a comprehensive measure of quality-of-life in nations. *Social Indicators Research*, 39, 1-58.
- Veenhoven, R., Hagerty, M. (2006). Rising happiness in nations 1946–2004. *Social Indicators Research*, 79, 421–436.
- Veenhoven, R., Ouweneel, P. (1990). *Happiness as an indicator of the livability of countries*. Paper presented at the International Conference on Social Reportices. Berlin.
- Veroff, J., Douvan, E., Kulka, R. A. (1981). *The inner American: a self-portrait from 1957–1976*. New York.
- Vittersø, J. (1998). *Happy people and wonderful experiences: structure and predictors of subjective well-being*. Oslo: University of Oslo.
- Volkovs, V. (2006). Dzīves kvalitāte Latvijā: atšķirīgais starp nacionālajām grupām. No: B. Bela un T. Tīsenkops (red.). *Dzīves kvalitāte Latvijā* (81.–97. lpp.). Rīga: Zinātne.
- Wallace, C., Kovacheva, S. (1998). *Youth and Society. The Construction and Deconstruction of Youth in Europe*. London: Macmillan/Palgrave.
- Walther, A. (2005). Risks or responsibilities? The individualisation of youth transitions and the ambivalence between participation and activation in Europe. *Social Work and Society*, 2, (1).
- Walther, A. (2006). Regimes of youth transitions: Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts. *Young*, 14(2), 119–139.
- Walther, A. (2007). Educated, (un)employed, activated, included – „Participated”? Contradictions in supporting young people in their transitions to work. In: *Social inclusion for young people: breaking down the barriers* (pp.101–113). Council of Europe Publishing.
- Walther, A., Pohl, A. (eds.) (2005). *Thematic Study on Policy Measures concerning Disadvantaged Youth. Study commissioned by the European Commission, Final Report*, Tubingen.
- Walther, A., Stauber, B., Bolay, E., du Bois-Reymond, M., Morch, S., Pais, J. M., Schroer, A. (1999). Young Adults in Europe – new trajectories between youth and adulthood. In: CYRCE (ed.). *Intercultural Reconstruction. European Yearbook for Youth Policy and Research*. Vol. 2. Berlin–New York.

- Walther, A., Stauber, B., Biggart, A., du Bois-Reymond, M., Furlong, A., López Blasco, A., Mörch, S., Pais, J. M. et al. (eds.) (2002). *Misleading Trajectories? Integratioan Policies and Young Adults in Europe*. Opladen: Leske–Budrich.
- Ware, P. (1992). Anger and Occupational Well-Being. *Psychology and Aging*, 7(1), 37–45.
- Warr, P. (1999). Well-being and the workplace. In: D. Kahneman, E. Diener & N. Schwarz (eds.). *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 392–412). New York: Russell Sage Foundation.
- Westman, M., Etzion, D. (1990). The career success/personal failure phenomenon as perceived in others: Comparing vignettes of male and female managers. *Journal of Vocational Behavior*, 37(2).
- Williamson, H. (1997). Status zero youth and the „underclass”: some considerations. In: R. Macdonald (ed.). *Youth, the „underclass” and social exclusion*. London: Routledge.
- Williams, C., Chuprov, V., Zubok, J. (2003). *Youth, Risk and Russian Modernity*. Cornwall: MPG Books.
- Wyn, J., White, R. (2000). Negotiating Social Change. The Paradox of Youth. *Youth and Society*, 2(32), 165–183.
- Young, P. T. (1948). *Motivation of Behavior*. New York.
- Zanna, M. P., Olson J. M., Fazio, R. H. (1981). Self-Perception and Attitude-Behavior Consistency. *Personality and Psychology Bulletin*, 7, 252–256.
- Абульханова-Славская, К. А. (1991). *Стратегия жизни*. Москва.
- Алмакаева, А. М. (2007). *Субъективное восприятие качества жизни: теоретико-методологические и методические аспекты анализа*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Москва.
- Антонюк, В. И., Игнатъев, А. А., Погорецкий, В. Г. (1994). Цивилизационный контекст: от традиционного к современному обществу. В: *Кризисный социум: наше общество в трех измерениях* (с.12-39). Москва.
- Баталова, Н. Л. (2009). *Социальное самочувствие молодежи в условиях изменяющегося общества*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Тюмень.
- Беляева, Л. А. (2009). Уровень и качество жизни. Проблемы измерения и интерпретации. *СОЦИС*, 1(297), 33–43.
- Берто, Д., Мальшева, М. (1994). *Культурная модель русских народных масс и вынужденный переход к рынку. Биографический метод*. Москва.
- Бертрам, Б. (1992). Профессиональные биографии молодежи в условиях общественного перелома в новых федеральных землях. В: *Молодежь в современном мире. Материалы германо–советской конференции*. Москва.
- Веблен, Т. (1984). *Теория праздного класса*. Москва.
- Верховин, В. И., Логинов, С. Б. (1995). Феномен предпринимательского поведения. *Социологические исследования*, 8.
- Гегер, А. Э. (2010). Влияние индивидуальных и групповых ценностей в группе молодежи. Релевантные методические решения. *СОЦИС*, 1(309), 132–142.
- Гейл, С. (1999). *Возрастные кризисы*. СПб: Ювента.
- Голенкова, З. Т. (ред.) (1995). *Социальная структура и стратификация в условиях формирования гражданского общества в России*. Сборник в 2 кн. Москва.
- Голенкова, З. Т. (ред.) (1996). *Трансформация социальной структуры и стратификации российского общества*. Москва.
- Головаха, Е. И. (1988). *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи*. Киев.

- Головаха, Е. И. (1995). Формула жизненного успеха. *Психология жизненного успеха*. Киев, с. 85–95.
- Головаха, Е. И., Кроник, А. А. (1984). *Психологическое время личности*. Киев.
- Головачев, Б. В., Косова, Л. Б. (1996). Высококачественные группы: штрихи к портрету. *Социологические исследования*, 1, 47–48.
- Гордон Л. А., Комаровский, В. В. (1986). Динамика социально-профессионального состава поколений. *Социологические исследования*, 3.
- Грибакин, А. В. (1985). *Жизненный путь как социально-историческое утверждение человека*. Иркутск.
- Дугина, Е. В. (2001). *Субъективно-психологические представления о благосостоянии в контексте удовлетворенности человека жизнью*. Москва.
- Заславская, Т. И. (1995). Бизнес-слой российского общества: сущность, структура и статус. *Социологические исследования*, 3.
- Заславская, Т. И. (1995). Структура современного российского общества. *Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения*. Информ. бюл. 6.
- Заславская Т. И. (1996). Доходы социальных групп и слоев: уровень и динамика. *Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения*, 7–13.
- Знобищева, Е. (1997). Типология жизненного успеха. В: *Социальное расслоение возрастной когорты* (с. 217–249). Москва.
- Знобищева, Е., Королева, И. (2002). Субъективная оценка жизни в контексте разных стран и разных систем социального неравенства. В: *Социология*, (1) 2002. Белорусский Государственный университет, 77–85.
- Зубова Л. Г. (1993). Поведение населения в сфере доходов. *Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения*, 1, 30–33.
- Зубок, Ю. А. (2007). *Феномен риска в социологии*. Москва: Мысль.
- Зубок, Ю. А., Ковалева, А. И., Луков, В. А., Чупров, В. (сост.) (2008). *Социология молодежи. Энциклопедический словарь*. Москва: Академия.
- Зубок, Ю. А., Чупров, В. И. (2008). Транзиция социальная. В: *Социология молодежи* (с. 515-517). Москва.
- Ильин, Е. П. (2000). *Мотивация и мотивы*. СПб.: Питер.
- Кенкманн, П. О. (1985). Лонгитюдная стратегия социологического исследования. *Социологические исследования*, 3, 126–130.
- Климова, С. Г. (1994). Стратегия успеха в меняющемся мире. В: *Социальная идентификация личности* (с. 50–73). Кн.1, Москва.
- Клямкин, И. М. (1995). Ценность профессионализма в сознании постсоветского человека. В: *Этика успеха*. Вып. 3/94. Тюмень–Москва. С.125–140.
- Кон, И. (1989). Жизненный путь как предмет междисциплинарного исследования. *Человек в системе наук* (с. 471–483). Москва
- Коровицина, Н. В. (1999). *Среднее поколение в социокультурной динамике Восточной Европы второй половины XX века*. Москва.
- Косова, Л. Б. (1994). Удовлетворенность жизнью и интенсивностью реформ. *Социологические исследования*, 10, 161–164.
- Крайг, Г. (2001). *Психология развития*. СПб.: Питер.
- Крамер, Д. (2007). *Математическая обработка данных в социальных науках. Современные методы*. Москва: Академия.

- Крыштановский, А. О. (2006). *Анализ социологических данных*. Москва: ГУ ВШЭ.
- Левада, Ю. А. (ред.) (1993). *Советский простой человек: опыт социального портрета на рубеже 90-х*. Москва.
- Лежина, Ю. П. (2009). Семья в ценностных ориентациях. *СОЦИС*, 12(308).
- Ллойд, Э., Ледерман, У. (ред.) (1990). *Справочник по прикладной статистике. Вторая часть*. Москва.
- Наумова, Н. Ф. (1995). Самобытный вариант модернизации. *Социологические исследования*, 3, 50—61.
- Наумова, Н. Ф., Слосарянский, М. А. (1970). Удовлетворённость трудом и некоторые характеристики личности. *Социальные исследования*, Москва.
- Никитенко, В. В. (1979). *Демографический анализ поколений*. Москва.
- Панарин, А. С. (1994). От патерналистской морали к морали успеха (с. 40—44). В: *Этика успеха*. Вып. 1. Тюмень—Москва..
- Покровский, Н. Е. (1996). Успешно жить не запретишь! (Заметки социолога). *Социологические исследования*, 7.
- Полякова, Н. А. (ред.) (1993). *Проблемы социализации молодежи*. Москва.
- Петрова, Л. Е. (2000). Социальное самочувствие молодежи. *Социологические исследования*, 12.
- Радаев В. В. (1998). Возвращение толпы: анализ поведения вкладчиков "финансовых пирамид". *Вопросы социологии*, 8.
- Радаев, В. В., Шкаратан, О. И. (1995). *Социальная стратификация*. Москва.
- Резник, Т. Е., Резник Ю. М. (1995). *Жизненные стратегии личности: поиск альтернатив*. Москва.
- Римашевская, Н. М. (1996). Гендер и экономический переход в Россию В: *Гендерные аспекты социальной трансформации* (с. 25—40). Москва.
- Роговин, В. З., Кутелия Б. Н. (1996). Тенденции социально-имущественной дифференциации в России. В: *Трансформация социальной структуры и стратификация Российского общества*. Отв. ред. З.Т. Голенкова. Москва.
- Рождественский, С. (1996). Подходы к формализации жизненных историй качественными методами. В: *Судьбы людей: Россия. XX век*. Ред. В. Семенова, Е. Фотеева. Москва.
- Руткевич, М. Н. (1992). Социальная поляризация. *Социологические исследования*, 9, 3—16.
- Руткевич, М. Н., Рубина, Л. Я. (1988). *Общественные потребности, система образования. молодежь*. Москва.
- Рывкина Р. Ф. (1994). Формирование новых экономических классов. *Социологический журнал*, 4.
- Саар, Э. (1990). *Лонгитюдное социологическое исследование. Проблемы методики изучения жизненного самоопределения молодежи*. Таллин.
- Саар, Э., Титма, М. (1984). *Моделирование формирования пополнения основных социальных слоев*. Таллинн.
- Саар, Э., Титма, М. (1985). Последовательность жизненного самоопределения. В: *Жизненный путь поколения: его выбор и утверждение* (с. 186—198). Таллин..
- Саар, Э., Титма, М. (1985). Типология жизненного пути. В: *Жизненный путь поколения: его выбор и утверждение* (с. 331—344). Таллин.
- Семёнов, В. Е. (1973). *Влияние социально-психологического климата на текучесть кадров среди рабочих: Социальная психология и социальное планирование*. Ленинград.
- Семенова, В. В. (1996). Биографии и общество: в поисках социального в индивидуальном. *Социологические чтения*. Вып. 1. Москва. С. 146—159.

- Сивуха, С., Титма, М. (1997). Социальные детерминанты самооценки успеха. Социальное расслоение возрастной когорты (с. 250–274). В: *Выпускники 80-х в постсоветском пространстве*. Москва.
- Слущкий, Е. Г. (1997). *Качество жизни молодежи и молодежная политика*. СПб.: Петрополис.
- Согомонов, А. Ю. (1996). "Новое поколение" между успехом и удачей. *Какой успех выбирает новое поколение?* Тюмень.
- Терещенко, О. В. (1997). *Причинная модель как средство объяснения расслоения общества по уровню доходов*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Белорусский Государственный университет. Минск.
- Терещенко, О. В., Титма, М. Х. (1996). Дифференциация доходов в когорте тридцатилетних. *Социологический журнал*, 3/4.
- Тернер, Р. (1992). Сравнительный контент-анализ биографий. *Вопросы социологии*, 1, 129–130.
- Титма, М. (ред.) (1988). *Молодежь: ориентация и жизненные пути*. Рига.
- Титма, М. (1989). *Начало пути. Поколение со средним образованием*. Москва.
- Титма, М. (1992). *Жизненные пути одного поколения*. Москва.
- Титма, М. (ред.) (1997). *Социальное расслоение возрастной когорты. Выпускники 80-х в постсоветском пространстве*. Москва.
- Титма, М., Саар, Э. А. (1986). *Молодое поколение*. Москва.
- Томпсон, П. (1993). История жизни и анализ социальных изменений. *Вопросы социологии*, 1/2, 129–138.
- Хахулина, Л. А., Тучек, М. (1995). Распределение доходов: бедные и богатые в постсоциалистических обществах (некоторые результаты сравнительного анализа). *Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения*, 1, 18–23.
- Хекхаузен, Х. (2001). *Психология мотивации достижения*. С.-П.: Речь.
- Чередниченко, Г. А., Шубкин, В. Н. (1985). *Молодежь вступает в жизнь*. Москва.
- Черныш, М. Ф. (1992). Социальная мобильность в 1986–1993 годах. *Социологический журнал*, 2, 130–133.
- Чупров, В. И., Зубок, Ю. А., Уильямс, К. (2003). *Молодежь в обществе риска*. Москва: Наука.
- Швальбе, Б., Швальбе, Х. (1993). *Личность, карьера, успех. Психология бизнеса*. Москва.
- Шкаратан, О. И., Тихонова Н. А. (1996). Занятость в России: Социальное расслоение на рынке труда. *Мир России*. No. 1.
- Шкулярук, В. Я. (2009). Сохранение здоровья как фактор социального самочувствия производственного персонала. *СОЦИС*, 12(308), 139–141.
- Шубкин, В. Н. (1995). Система образования и воспроизводство новых элит. *Этика успеха*. Вып. 3/94. Тюмень–Москва. С. 176–187.
- Ядов, В.А. (1979). *Диспозиционная концепция личности*. Социальная психология. Ленинград.
- Ядов, В. А. (1979). *Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности*. Ленинград.
- Ядов, В. А. (1985). Методологические обоснования повторных и сравнительных исследований. *Социологические исследования*, 1, 17–25.
- Янчук, В. А. (2000). *Методология, теория и метод в современной социальной психологии и персонологии: Интегративно-эклетический подход*. Минск: Bestprint.

Interneta resursi

SpringerLink (n.d.). Social Indicators Research. Sk. 01.02.2010.,
<http://www.springerlink.com/content/0303-8300>.

Veenhoven, R. (n.d.). World Database of Happiness, Erasmus University Rotterdam. Sk. 01.02.2010.,
<http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>.

PIELIKUMI

1. pielikums. Longitudinālā projekta izlases apjoms dalībvalstīs un reģionos

Reģions	1.posms			2.posms			3.posms		
	Mn	Rn	%	Mn	Rn	%	Mn	Rn	%
Baltkrievija	3000	2907	97	1500	1156	70	1971	1345	67
Igaunija	3500	3404	97	2900	2261	78	2466	2128	86
Kazahija									
Karagandas apg.	2500	2287	91	-	-	-	1511	1469	97
Kokčetavas apg.	-	-	-	-	-	-	1800	1522	85
Čimkentas apg.	-	-	-	-	-	-	1800	1530	85
Krievija									
Maskava	-	-	-	1500	760	51	1500	-	-
Alataja apg.	2300	2115	92	1900	1015	53	-	-	-
Krasnodaras apg.	-	-	-	1960	1316	67	1775	1500	85
Jekaterinburgas apg.	3850	3665	95	2600	2396	92	2298	1673	73
Kurgānas apg.	1800	1708	95	1500	1115	74	-	-	-
Samāras apg.	-	-	-	1643	1285	78	-	-	-
Dagestānas apg.	3300	3206	97	-	-	-	-	-	-
Latvija	3800	3782	99	3152	1973	63	1612	1499	92
Lietuva	7200	6988	97	2200	1689	70	1760	1236	70
Moldāvija	2700	2675	99	-	-	-	2103	1097	52
Tadžikija	4000	3940	99	3200	1259	39	2500	1438	58
Ukraina									
Kijeva	-	-	-	2078	1792	86	-	-	-
Harkovas apg.	2875	2600	90	1711	1122	66	1481	1201	81
Kijevas apg.	-	-	-	1841	1436	78	-	-	-
Ļvovas apg.	-	-	-	1884	1627	86	-	-	-
Odesas apg.	-	-	-	2220	1848	83	-	-	-
Hmeļnickas apg.	-	-	-	1687	1415	84	-	-	-

Piezīme. Mn apzīmē mērķa/teorētiskās izlases apjomu, Rn – realizētās izlases apjomu, % - respondences līmeni.

2. pielikums. Subjektīvo vērtējumu skalu kolerācijas matrica: Kendela korelācijas testa koeficienti

	Apmierinātība				Panākumu (iespeju) novērtējums salīdzinājumā ar vienaudžiem			
	ar darbu	Ģimenes dzīvi	Dzīvi kopumā	Veiksmes prognoze	Strādāt profesijā	Iegādāties lietas, ko vēlas	Dzīvot, kur vēlas	Dzīvot pēc ieskatiem
Apmierinātība ar darbu	1.0000	.284**	.429**	.206**	.320**	.242**	.209**	.212**
Ģimenes dzīvi	.284**	1.0000	.559**	.205**	.156**	.220**	.223**	.208**
Dzīvi kopumā	.429**	.559**	1.0000	.275**	.220**	.276**	.251**	.239**
Veiksmes prognoze	.206**	.205**	.275**	1.0000	.170**	.201**	.184**	.191**
Strādāt profesijā	.320**	.156**	.220**	.170**	1.0000	.388**	.278**	.315**
Iegādāties lietas, ko vēlas	.242**	.220**	.276**	.201**	.388**	1.0000	.567**	.478**
Dzīvot, kur vēlas	.209**	.223**	.251**	.184**	.278**	.567**	1.0000	.607**
Dzīvot pēc ieskatiem	.212**	.208**	.239**	.191**	.315**	.478**	.607**	1.0000

Piezīme: 2-tailed Signif: **p < .001

3. pielikums. Binominālās loģistiskās regresijas modelis demogrāfisko un sociālo faktoru ietekmei uz apmierinātību 26–27 gadu vecumā (jaunieši, kuriem ir ģimenes dzīves pieredze)

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Dzimums	-,652	,471	1,915	1	,166	,521
Tautība	,300	,345	,759	1	,384	1,350
Izglītība 27 gadu vecumā Atsauces kategorija: vispārējā vidējā			4,988	3	,173	
Vidējā profesionālā	,926*	,456	4,118	1	,042	2,524
Vidējā speciālā	,811	,452	3,218	1	,073	2,249
Augstākā	,789	,598	1,742	1	,187	2,201
Veselības stāvoklis 27 gadu vecumā			2,547	3	,467	
Atsauces kategorija: labs veselības stāvoklis						
Nopietni veselības traucējumi, invaliditāte	-,528	,729	,524	1	,469	,590
Ir hroniskas slimības	-,627	,431	2,112	1	,146	,534
Bijušas nopietnas saslimšanas, no kurām izdevies izārstēties	-,305	,395	,594	1	,441	,737
Izmaiņas vecāku ģimenē līdz			7,145	4	,128	
Atsauces kategorija: pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai						
Audzis bez vecākiem	-1,643	1,233	1,775	1	,183	,193
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai	-,699*	,352	3,942	1	,047	,497
Audzis nepilnā ģimenē	,301	,589	,261	1	,609	1,351
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/mātes nāvi periodā pēc vsk. beigšanas	-,588	,467	1,584	1	,208	,555
Bijis precējies/bijusi kopdzīve	-2,460**	,756	10,598	1	,001	,085
Ir bērni	-,923	,594	2,412	1	,120	,397
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi	2,553**	,376	46,032	1	,000	12,841
Apmierinātība ar seksuālo dzīvi	,612*	,244	6,310	1	,012	1,844
Dzīvesvieta 27 gadu vecumā			,172	2	,918	
Atsauces kategorija: dzīvo Rīgā						
Dzīvo lauku teritorijā	-,102	,431	,056	1	,813	,903
Dzīvo lielās pilsētā	-,164	,396	,172	1	,679	,849
Dzīves apstākļi 27 gadu vecumā			7,889	3	,048	
Atsauces kategorija: dzīvo vecāku dzīvoklī/ mājā						
Nav dzīvojamās platības/ īrē istabu/ gultas vietu/ dzīvo kopmītnēs	-1,712*	,735	5,432	1	,020	,180
Īrē dzīvokli	-,949	,633	2,248	1	,134	,387
Pieder dzīvoklis/māja	-1,566	,708	4,887	1	,127	,209
Mājsaimniecības tips			2,421	2	,298	
Atsauces kategorija: respondents dzīvo pie vecākiem						
Dzīvo atsevišķi ar savu ģimeni	-,156	,369	,180	1	,671	,855
Respondenta ģimene kopā un vecākiem/radiniekiem	-,664	,446	2,217	1	,137	,515
Pieder īpašumā dzīvoklis/ māja	,968	,619	2,444	1	,118	2,634
Pieder īpašumā vasarnīca/ saimniecība	,670	,696	,925	1	,336	1,954

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Pieder automašīna	,277	,384	,519	1	,471	1,319
Ienākumu kvintiles	,082	,132	,389	1	,533	1,086
Ir noguldījumi, investīcijas	,408	1,223	,111	1	,739	1,503
Saņem vecāku palīdzību	,009	,404	,000	1	,983	1,009
Nodarbinātības statuss			11,684	4	,020	
Atsauces kategorija: pilna laika algots darbs						
Bezdarbs	-1,422**	,422	11,345	1	,001	,241
Dekrēta/ bērnu kopšanas atvaļinājums	-,211	,431	,240	1	,624	,810
Uzņēmējdarbība, pašnodarbinātais	17,875	6691,191	,000	1	,998	57943218,435
Nepilna laika nodarbinātība	-,143	,686	,044	1	,834	,866
Apmierinātība ar darba apstākļiem un darba attiecībām	,196	,156	1,568	1	,211	1,216
Profesionālais statuss			1,688	2	,430	
Atsauces kategorija: vadītāji, speciālisti						
Operatori/vienkāršo profesiju strādnieki	,524	,637	,677	1	,411	1,689
Kvalificēti strādnieki/ apkalpojošās sfēras darbinieki	-,012	,556	,000	1	,982	,988
Strādā papildus darbu/ darbus	,163	,330	,244	1	,621	1,177
Ir savs bizness	-,048	,562	,007	1	,932	,953
Kopumā lielāki panākumi un iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem	,839**	,216	15,020	1	,000	2,314
Iespējas dzīvot pēc saviem ieskatiem			5,558	2	,062	
Atsauces kategorija: līdzīgas iespējas salīdzinājumā ar citiem vienaudžiem						
Iespējas ir mazākas/ sliktākas	-,671	,434	2,385	1	,122	,515
Iespējas ir lielākas	1,024*	,524	3,826	1	,050	2,786
Iespējas izvirzīties darbā			4,144	2	,126	
Atsauces kategorija: : līdzīgas iespējas salīdzinājumā ar citiem vienaudžiem						
Iespējas ir mazākas/ sliktākas	,774*	,382	4,116	1	,042	2,169
Iespējas ir lielākas	,026	,584	,002	1	,964	1,026
Individuālā orientācija ikdienas uzvedībā	,083	,158	,279	1	,598	1,087
Tradicionālā vērtīorientācija (darbs, ģimene)	-,323*	,171	3,590	1	,058	,724
Kultūras vērtības (lasīšana, teātru apmeklēšana)	-,352	,197	3,207	1	,073	,703
Orientācija uz biznesu, uzņēmējdarbību	,232	,200	1,353	1	,245	1,262
Emocionālās vērtības: Saviesīga dzīve, izklaide	,276	,152	3,283	1	,070	1,318
Lasīšana, teātris, mācības	,264	,215	1,520	1	,218	1,303
Rūpes par māju un bērni	-,066	,174	,143	1	,705	,936
Uzņēmējdarbība un ticība	-,302	,211	2,052	1	,152	,739
Constant	-2,357	1,351	3,045	1	,081	,095
R ² = 0,494						

Piezīme:

Modelis aprēķināts to jauniešu grupai, kuriem ir ģimenes dzīves pieredze, t.i. – tie ir precējušies, bijuši precējušies vai dzīvo kopā ar partneru.

4. pielikums. Binominālās loģistiskās regresijas modelis demogrāfisko un sociālo faktoru ietekmei uz apmierinātību 26–27 gadu vecumā (jaunieši, kuriem nav ģimenes dzīves pieredzes)

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Dzimums	-1,107	,756	2,141	1	,143	,331
Tautība	,553	,588	,883	1	,347	1,738
Izglītība 27 gadu vecumā			2,289	3	,515	
Atsauces kategorija: vispārējā vidējā						
Vidējā profesionālā	,953	,799	1,421	1	,233	2,593
Vidējā speciālā	1,029	,799	1,661	1	,197	2,799
Augstākā	1,096	,917	1,431	1	,232	2,993
Veselības stāvoklis 27 gadu vecumā			1,173	3	,759	
Atsauces kategorija: labs veselības stāvoklis						
Nopietni veselības traucējumi, invaliditāte	-,094	,898	,011	1	,917	,910
Ir hroniskas slimības	-,898	,865	1,079	1	,299	,407
Bijušas nopietnas saslimšanas, no kurām izdevies izārstēties	-,308	,601	,262	1	,608	,735
Izmaiņas vecāku ģimenē līdz			1,460	4	,834	
Atsauces kategorija: pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai						
Audzis bez vecākiem	18,743	402,970	,000	1	1,000	13796493 8,535
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai	-,383	,632	,367	1	,544	,682
Audzis nepilnā ģimenē	-,879	,732	1,440	1	,230	,415
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/mātes nāvi periodā pēc vsk. beigšanas	-,193	,779	,062	1	,804	,824
Ir bērni	-1,185	,873	1,841	1	,175	,306
Apmierinātība ar seksuālo dzīvi	,945*	,408	5,362	1	,021	2,573
Dzīvesvieta 27 gadu vecumā			,041	2	,980	
Atsauces kategorija: dzīvo Rīgā						
Dzīvo lauku teritorijā	,079	,635	,016	1	,901	1,083
Dzīvo lielās pilsētā	-,052	,634	,007	1	,935	,950
Dzīves apstākļi 27 gadu vecumā			7,549	3	,056	
Atsauces kategorija: dzīvo vecāku dzīvoklī/ mājā						
Nav dzīvojamās platības/ īrē istabu/ gultas vietu/ dzīvo kopmītnēs	-2,296	,963	5,690	1	,017	,101
Īrē dzīvokli	,090	,685	,017	1	,896	1,094
Pieder dzīvoklis/māja	-,377	,998	,143	1	,705	,686
Mājsaimniecības tips			1,472	2	,479	
Atsauces kategorija: respondents dzīvo pie vecākiem						
Dzīvo atsevišķi ar savu ģimeni	-1,210	1,043	1,345	1	,246	,298
Respondenta ģimene kopā un vecākiem/radiniekiem	-1,026	1,063	,932	1	,334	,358
Pieder īpašumā dzīvoklis/ māja	19,130	12735,3 62	,000	1	,999	20334243 2,305
Pieder īpašumā vasarnīca/ saimniecība	-1,358	1,938	,491	1	,483	,257
Pieder automašīna	-,321	1,045	,094	1	,759	,726
Ienākumu kvintīles	,200	,240	,698	1	,403	1,222

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Ir noguldījumi, investīcijas	1,070	3,040	,124	1	,725	2,915
Saņem vecāku palīdzību	-,081	,822	,010	1	,922	,922
Nodarbinātības statuss			2,820	4	,588	
Atsauces kategorija: pilna laika algots darbs						
Bezdarbs	-1,054	,743	2,014	1	,156	,349
Dekrēta/ bērnu kopšanas atvaļinājums	-,539	1,023	,278	1	,598	,583
Uzņēmējdarbība, pašnodarbinātais	1,127	1,530	,543	1	,461	3,087
Nepilna laika nodarbinātība	-,401	1,088	,136	1	,712	,669
Apmierinātība ar darba apstākļiem un darba attiecībām	,616	,233	6,982	1	,008	1,852
Profesionālais statuss			1,935	2	,380	
Atsauces kategorija: vadītāji, speciālisti						
Operatori/vienkāršo profesiju strādnieki	-,586	,964	,370	1	,543	,556
Kvalificēti strādnieki/ apkalpojošās sfēras darbinieki	-1,056	,812	1,691	1	,194	,348
Strādā papildus darbu/ darbus	,272	,660	,170	1	,680	1,313
Ir savs bizness	-,915	,937	,954	1	,329	,401
Lielāki panākumi un iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem	1,044	,387	7,281	1	,007	2,841
Iespējas dzīvot pēc saviem ieskatiem			2,543	2	,280	
Atsauces kategorija: līdzīgas iespējas salīdzinājumā ar citiem vienaudžiem						
Iespējas ir mazākas/ sliktākas	1,110	,821	1,828	1	,176	3,033
Iespējas ir lielākas	-,401	,660	,369	1	,544	,670
Iespējas izvirzīties darbā			,284	2	,868	
Atsauces kategorija: : līdzīgas iespējas salīdzinājumā ar citiem vienaudžiem						
Iespējas ir mazākas/ sliktākas	,322	,623	,267	1	,605	1,380
Iespējas ir lielākas	-,071	,868	,007	1	,934	,931
Individuālā orientācija ikdienas uzvedībā	-,247	,306	,649	1	,421	,781
Tradicionālā vērtīborientācija (darbs, ģimene)	,022	,263	,007	1	,933	1,022
Izglītības un kultūras vērtības (lasīšana, teātru apmeklēšana)	-,468	,312	2,258	1	,133	,626
Orientācija uz biznesu, uzņēmējdarbību, vaļasprieku	,316	,329	,921	1	,337	1,372
Emocionālās vērtības: Saviesīga dzīve, izklaide	,084	,244	,117	1	,732	1,087
Izglītība un kultūra	,384	,365	1,109	1	,292	1,469
Rūpes par ģimeni, darbs	,382	,279	1,877	1	,171	1,466
Uzņēmējdarbība un ticība	-,369	,313	1,384	1	,239	,692
Constant	,425	1,797	,056	1	,813	1,529
R ² =0,535						

Piezīme. Modelis aprēķināts to jauniešu grupai, kuriem nav ģimenes dzīves pieredzes, t.i. – tie nekad nav bijuši precējušies un nedzīvo kopā ar partneru.

5. pielikums. Binominālās loģistikās regresijas modeļi dažādu faktoru ietekmei uz apmierinātību ar dzīvi 32–33 gadu vecumā (respondentu grupā, kuriem ir ģimenes dzīves pieredze)

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Dzimums	-,512	,309	2,739	1	,098	,599
Tautība	,807*	,383	4,452	1	,035	2,242
Latviešu valodas zināšanas	-,014	,182	,006	1	,938	,986
Izglītība 32 gadu vecumā			5,588	3	,133	
Atsauces kategorija: vispārējā vidējā						
Vidējā profesionālā	,115	,416	,077	1	,782	1,122
Vidējā speciālā	-,117	,372	,098	1	,754	,890
Augstākā	,662	,404	2,686	1	,101	1,938
Izmaiņas veselības stāvoklī starp mērījumu posmiem			2,223	2	,329	
Atsauces kategorija: veselības stāvoklis nav mainījies						
Veselības stāvoklis pasliktinājies	-,424	,305	1,929	1	,165	,654
Veselības stāvoklis uzlabojies	,042	,342	,015	1	,903	1,043
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi 32 gadu vecumā	,763**	,265	8,308	1	,004	2,145
Izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi starp mērījumu posmiem			7,106	2	,029	
Atsauces kategorija: apmierinātības statuss nav mainījies						
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	-1,162**	,486	5,723	1	,017	,313
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	-,563	,412	1,870	1	,171	,570
Apmierinātība ar seksuālo dzīvi 32 gadu vecumā	,639**	,241	7,033	1	,008	1,895
Izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi			3,898	2	,142	
Atsauces kategorija: apmierinātības statuss nav mainījies						
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	-,375	,466	,648	1	,421	,687
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	,946*	,498	3,616	1	,057	2,576
Izmaiņas ienākumu relatīvajā apjomā starp mērījumu posmiem			2,909	2	,234	
Ienākumu līmeņa pazemināšanās	-,442	,358	1,526	1	,217	,643
Ienākumu līmeņa paaugstināšanās	-,475	,336	1,995	1	,158	,622
Ģimenes stāvokļa izmaiņas			1,713	2	,425	
Atsauces kategorija: ģimenes stāvoklis palicis nemainīgs starp mērījumu posmiem						
Negatīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (šķiršanās, partnera nāve)	-,110	,429	,066	1	,797	,896
Pozitīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (laulība, kopdzīves uzsākšana)	1,045	,827	1,599	1	,206	2,844
Bērni			,542	2	,762	
Negatīvas izmaiņas (bērna nāve, aiziešana no ģimenes, piem., šķiršanās rezultātā)	-,820	1,125	,532	1	,466	,440

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Pozitīvas izmaiņas (bērna piedzimšana)	,054	,608	,008	1	,930	1,055
Izmaiņas nodarbinātības statusā starp diviem mērījuma posmiem			1,787	3	,618	
Atsauces kategorija: Nodarbinātības statuss nav mainījies						
Horizontālas izmaiņas nodarbinātības statusā	1,106	,839	1,739	1	,187	3,022
Negatīvas izmaiņas nodarbinātības statusā (nonākšana bezdarbniekos)	,249	1,091	,052	1	,819	1,283
Pozitīvas izmaiņas nodarbinātības statusā (darba uzsākšana pēc bezdarba)	,018	,317	,003	1	,955	1,018
Izmaiņas dzīvesvietas statusā starp diviem mērījuma posmiem			2,932	2	,231	
Atsauces kategorija: dzīvesvietas statuss nav mainījies						
Pārcelšanās no pilsētas uz lauku teritoriju	-1,144	,706	2,623	1	,105	,319
Pārcelšanās no lauku teritorijas uz pilsētu	,246	,547	,203	1	,653	1,279
Izmaiņas ģimenes nekustāmā īpašuma sfērā starp diviem mērījuma posmiem			,622	2	,733	
Atsauces kategorija: Īpašumu statuss nav mainījies						
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (mājas, dzīvokļa zaudējums)	-,295	,665	,197	1	,657	,745
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (mājas, dzīvokļa iegāde)	-,321	,499	,414	1	,520	,725
Izmaiņas zemes īpašumos starp diviem mērījuma posmiem			,953	2	,621	
Atsauces kategorija: Īpašumu statuss nav mainījies						
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes zaudējums)	-,316	,514	,377	1	,539	,729
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes iegāde)	,987	1,290	,585	1	,444	2,682
Pieder īpašumā māja, dzīvoklis 32 gadu vecumā	-,405	,459	,781	1	,377	,667
Pieder īpašumā vasarnīca/ saimniecība 32 gadu vecumā	,296	,338	,767	1	,381	1,344
Pieder īpašumā zeme 32 gadu vecumā	-,469	1,179	,158	1	,691	,626
Izmaiņas automašīnas īpašuma formā starp diviem mērījuma posmiem			5,868	2	,053	
Atsauces kategorija: Īpašumu statuss nav mainījies						
Pozitīvas izmaiņas īpašuma statusā (automašīnas iegāde)	1,150*	,525	4,809	1	,028	3,159
Negatīvas izmaiņas (automašīnas zaudējums)	,390	,304	1,644	1	,200	1,477
Ģimenes ienākumu kvintiles	,253**	,108	5,540	1	,019	1,288
Nodarbinātības statuss 32 gadu vecumā			1,860	4	,761	
Atsauces kategorija: pilna laika algots darbs						

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Bezdarbs	-,125	1,091	,013	1	,909	,883
Dekrēta/ bērnu kopšanas atvaļinājums	,817	,646	1,600	1	,206	2,264
Uzņēmējdarbība, pašnodarbinātais	,178	,475	,140	1	,708	1,195
Nepilna laika nodarbinātība	,166	,923	,032	1	,857	1,181
Apmierinātība ar darba karjeru	1,104**	,202	29,730	1	,000	3,015
Panākumi dzīvē salīdzinājumā ar vienaudžiem	,494**	,147	11,315	1	,001	1,638
Uzticēšanās cilvēkiem	,393	,337	1,363	1	,243	1,481
Uzticēšanās institūcijām (faktori)	,316*	,143	4,908	1	,027	1,372
Dzīves panākumu prognoze	2,152**	,444	23,530	1	,000	8,603
Constant	-13,023	1,902	46,897	1	,000	,000
R ² = 0,590						

Piezīme:

Modelis aprēķināts to jauniešu grupai, kuriem ir ģimenes dzīves pieredze, t.i. – tie ir precējušies, bijuši precējušies vai dzīvo kopā ar partneru.

6. pielikums. Binominālās loģistikās regresijas modeļi dažādu faktoru ietekmei uz apmierinātību ar dzīvi 32–33 gadu vecumā (respondentu grupā, kuriem nav ģimenes dzīves pieredze)

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Dzimums	6,221	4,117	2,283	1	,131	503,226
Tautība	,434	3,318	,017	1	,896	1,544
Latviešu valodas zināšanas	6,394*	3,714	2,964	1	,085	598,317
Izglītība 32 gadu vecumā			2,317	3	,509	
Atsauces kategorija: vispārējā vidējā						
Vidējā profesionālā	-12,320	8,453	2,124	1	,145	,000
Vidējā speciālā	-4,781	4,461	1,149	1	,284	,008
Augstākā	,152	3,154	,002	1	,961	1,164
Izmaiņas veselības stāvoklī starp mērījumu posmiem			1,500	2	,472	
Atsauces kategorija: veselības stāvoklis nav mainījies						
Veselības stāvoklis pasliktinājies	-4,199	4,341	,935	1	,333	,015
Veselības stāvoklis uzlabojies	-4,675	4,031	1,345	1	,246	,009
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi 32 gadu vecumā	10,679*	5,287	4,080	1	,043	434,305
Apmierinātība ar seksuālo dzīvi 32 gadu vecumā	-7,606	4,268	3,176	1	,075	,005
Izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi			2,696	2	,260	
Atsauces kategorija: apmierinātības statuss nav mainījies						
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	-6,309	4,197	2,260	1	,133	,002
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	6,394	4,418	2,095	1	,148	598,209
Izmaiņas ienākumu relatīvajā apjomā starp mērījumu posmiem			3,368	2	,186	
Ienākumu līmeņa pazemināšanās	-13,632*	7,576	3,238	1	,072	,005
Ienākumu līmeņa paaugstināšanās	1,783	3,056	,340	1	,560	5,947
Pārceļšanās no pilsētas uz lauku teritoriju	-37,851	401,971	,000	1	,999	,001
Izmaiņas zemes īpašumos starp diviem mērījuma posmiem			3,846	2	,146	
Atsauces kategorija: īpašumu statuss nav mainījies						
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes zaudējums)	-10,328	6,373	2,626	1	,105	,003
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes iegāde)	9,020*	4,676	3,720	1	,054	826,999
Pieder īpašumā māja, dzīvoklis 32 gadu vecumā	-1,285	2,978	,186	1	,666	,277
Pieder īpašumā vasarnīca/saimniecība 32 gadu vecumā	7,460	4,954	2,268	1	,132	1737,661
Izmaiņas automašīnas īpašuma formā starp diviem mērījuma posmiem			1,707	2	,426	
Atsauces kategorija: īpašumu statuss nav mainījies						

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Pozitīvas izmaiņas īpašuma statusā (automašīnas iegāde)	7,923	40192,971	,000	1	1,000	275,827
Negatīvas izmaiņas (automašīnas zaudējums)	7,499	5,740	1,707	1	,191	1805,983
Ienākumu kvintiles	-,739	1,234	,359	1	,549	,477
Apmierinātība ar darba karjeru	2,334	1,428	2,674	1	,102	10,324
Uzticēšanās institūcijām (faktori)	-1,111	,909	1,494	1	,222	,329
Constant	-36,763	20,746	3,140	1	,076	,000
R ² =0,862						

Piezīme. Modelis aprēķināts to jauniešu grupai, kuriem nav ģimenes dzīves pieredzes, t.i. – tie nekad nav bijuši precējušies un nedzīvo kopā ar partneru līdz 32 gadu vecumam.

7. pielikums. Binominālās loģistikās regresijas modelis dažādu faktoru ietekmei uz negatīvām izmaiņām apmierinātībā ar dzīvi kopumā

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Dzimums	,686	,304	5,070	1	,024	1,985
Tautība	-,845	,408	4,291	1	,038	,430
Latviešu valodas zināšanas	,180	,205	,772	1	,379	1,197
Izglītība 27 gadu vecumā			2,357	3	,502	
Atsauces kategorija: vispārējā vidējā						
Vidējā profesionālā	,068	,442	,023	1	,878	1,070
Vidējā speciālā	,257	,438	,344	1	,558	1,293
Augstākā	-,303	,440	,474	1	,491	,738
Izmaiņas veselības stāvoklī starp mērījumu posmiem			5,556	2	,062	
Atsauces kategorija: veselības stāvoklis nav mainījies						
Veselības stāvoklis pasliktinājies	,450	,324	1,934	1	,164	1,568
Veselības stāvoklis uzlabojies	-,550	,380	2,096	1	,148	,577
Izmaiņas vecāku ģimenē			1,795	4	,773	
Atsauces kategorija: pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai						
Audzis bez vecākiem	-17,850	14421,5 50	,000	1	,999	,000
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai	,300	,317	,891	1	,345	1,349
Audzis nepilnā ģimenē	,421	,414	1,036	1	,309	1,523
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/mātes nāvi periodā pēc vsk. beigšanas	,445	,452	,969	1	,325	1,561
Ģimenes stāvokļa izmaiņas			,419	2	,811	
Atsauces kategorija: ģimenes stāvoklis palicis nemainīgs starp mērījumu posmiem						
Negatīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (šķiršanās, partnera nāve)	,228	,453	,254	1	,614	1,256
Pozitīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (laulība, kopdzīves uzsākšana)	-,334	,895	,139	1	,709	,716
Bērni			,331	2	,847	
Negatīvas izmaiņas (bērna nāve, aiziešana no ģimenes, piem., šķiršanās rezultātā)	,590	1,106	,284	1	,594	1,803
Pozitīvas izmaiņas (bērna piedzimšana)	-,131	,646	,041	1	,839	,877
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi 32 gadu vecumā	-,792	,297	7,131	1	,008	,453
Izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi starp mērījumu posmiem			6,099	2	,047	
Atsauces kategorija: apmierinātības statuss nav mainījies						
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	1,211	,541	5,015	1	,025	3,356
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	,605	,529	1,308	1	,253	1,831
Apmierinātība ar seksuālo dzīvi 32 gadu vecumā	-,386	,261	2,184	1	,139	,680
Izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi			2,124	2	,346	
Atsauces kategorija: apmierinātības statuss nav mainījies						

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	-,773	,544	2,017	1	,156	,462
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	,295	,527	,313	1	,576	1,343
Izmaiņas dzīvesvietas statusā starp diviem mērījuma posmiem			2,565	2	,277	
Atsauces kategorija: dzīvesvietas statuss nav mainījies						
Pārceļšanās no pilsētas uz lauku teritoriju	1,194	,756	2,495	1	,114	3,301
Pārceļšanās no lauku teritorijas uz pilsētu	-,100	,571	,030	1	,862	,905
Pieder īpašumā māja, dzīvoklis 32 gadu vecumā	,766	,306	6,265	1	,012	2,151
Pieder īpašumā vasarnīca/saimniecība 32 gadu vecumā	-,374	,343	1,190	1	,275	,688
Pieder īpašumā zeme 32 gadu vecumā	-,805	,528	2,322	1	,128	,447
Izmaiņas automašīnas īpašuma formā starp diviem mērījuma posmiem			6,308	2	,043	
Atsauces kategorija: īpašumu statuss nav mainījies						
Pozitīvas izmaiņas īpašuma statusā (automašīnas iegāde)	-1,075	,542	3,928	1	,047	,341
Negatīvas izmaiņas (automašīnas zaudējums)	-,577	,325	3,146	1	,076	,562
Izmaiņas ienākumu relatīvajā apjomā starp mērījumu posmiem			1,610	2	,447	
Ienākumu līmeņa pazemināšanās	,345	,378	,831	1	,362	1,412
Ienākumu līmeņa paaugstināšanās	,368	,352	1,092	1	,296	1,444
Izmaiņas nodarbinātības statusā starp diviem mērījuma posmiem			2,267	3	,519	
Atsauces kategorija: Nodarbinātības statuss nav mainījies						
Horizontālas izmaiņas nodarbinātības statusā	-1,156	,848	1,857	1	,173	,315
Negatīvas izmaiņas nodarbinātības statusā (nonākšana bezdarbniekos)	,139	,514	,073	1	,787	1,149
Pozitīvas izmaiņas nodarbinātības statusā (darba uzsākšana pēc bezdarba)	,107	,312	,118	1	,731	1,113
Apmierinātība ar darba karjeru	-,999	,202	24,443	1	,000	,368
Panākumi dzīvē salīdzinājumā ar vienaudžiem	-,571	,157	13,204	1	,000	,565
Uzticēšanās cilvēkiem	-,534	,365	2,135	1	,144	,587
Uzticēšanās institūcijām (faktori)	-,213	,149	2,023	1	,155	,808
Dzīves panākumu prognoze	-1,811	,460	15,478	1	,000	,163
Constant	9,089	1,879	23,390	1	,000	8859,408
R ² =0,522						

8. pielikums. Binominālās loģistiskās regresijas modeļi dažādu faktoru ietekmei uz pozitīvām izmaiņām apmierinātībā ar dzīvi kopumā

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Dzimums	-2,341	2,164	1,170	1	,279	,096
Tautība	10,312	4,039	6,518	1	,011	301,234
Latviešu valodas zināšanas	,065	,852	,006	1	,939	1,067
Izglītība 27 gadu vecumā			5,682	3	,128	
Atsauces kategorija: vispārējā vidējā						
Vidējā profesionālā	-7,507	3,631	4,274	1	,039	,001
Vidējā speciālā	-4,710	3,560	1,750	1	,186	,009
Augstākā	5,880	6,407	,842	1	,359	357,906
Izmaiņas veselības stāvoklī starp mērījumu posmiem			6,072	2	,048	
Atsauces kategorija: veselības stāvoklis nav mainījies						
Veselības stāvoklis pasliktinājies	-,154	2,021	,006	1	,939	,857
Veselības stāvoklis uzlabojies	6,937	3,083	5,062	1	,024	1029,517
Izmaiņas vecāku ģimenē			5,287	4	,259	
Atsauces kategorija: pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai						
Audzis bez vecākiem	,142	24289,954	,000	1	1,000	1,153
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai	1,390	2,218	,393	1	,531	4,016
Audzis nepilnā ģimenē	1,804	2,969	,369	1	,543	6,073
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/mātes nāvi periodā pēc vsk. beigšanas	-7,960	3,814	4,355	1	,037	,694
Ģimenes stāvokļa izmaiņas			6,278	2	,043	
Atsauces kategorija: ģimenes stāvoklis palicis nemainīgs starp mērījumu posmiem						
Negatīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (šķiršanās, partnera nāve)	-7,631	3,898	3,833	1	,050	,000
Pozitīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (laulība, kopdzīves uzsākšana)	9,119	4,052	5,066	1	,024	9130,201
Negatīvas izmaiņas (bērna nāve, aiziešana no ģimenes, piem., šķiršanās rezultātā)	-17,413	9,699	3,224	1	,073	,000
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi 32 gadu vecumā	6,367	2,378	7,171	1	,007	582,218
Apmierinātība ar seksuālo dzīvi 32 gadu vecumā	-1,883	1,855	1,031	1	,310	,152
Izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi			3,587	2	,166	
Atsauces kategorija: apmierinātības statuss nav mainījies						
Negatīvas izmaiņas apmierinātības statusā	,368	3,297	,012	1	,911	1,445
Pozitīvas izmaiņas apmierinātības statusā	5,544	2,988	3,443	1	,064	255,659
Izmaiņas dzīvesvietas statusā starp diviem mērījuma posmiem			,341	2	,843	
Atsauces kategorija: dzīvesvietas statuss nav mainījies						

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Pārcelšanās no pilsētas uz lauku teritoriju	-,779	3,131	,062	1	,803	,459
Pārcelšanās no lauku teritorijas uz pilsētu	1,457	2,791	,272	1	,602	4,294
Pieder īpašumā māja, dzīvoklis 32 gadu vecumā	2,573	2,149	1,434	1	,231	13,106
Pieder īpašumā vasarnīca/saimniecība 32 gadu vecumā	-4,392	4,101	1,147	1	,284	,012
Pieder īpašumā zeme 32 gadu vecumā	,952	4,914	,038	1	,846	2,592
Izmaiņas automašīnas īpašuma formā starp diviem mērījuma posmiem			6,346	2	,042	
Atsauces kategorija: Īpašumu statuss nav mainījies						
Positīvas izmaiņas īpašuma statusā (automašīnas iegāde)	2,559	6,389	,160	1	,689	12,920
Negatīvas izmaiņas (automašīnas zaudējums)	-9,210	3,665	6,315	1	,012	,000
Ģimenes ienākumu kvintiles	2,597	1,206	4,634	1	,031	13,424
Izmaiņas ienākumu relatīvajā apjomā starp mērījumu posmiem			3,349	2	,187	
Ienākumu līmeņa pazemināšanās	-13,279	7,476	3,155	1	,076	,000
Ienākumu līmeņa paaugstināšanās	-,696	2,383	,085	1	,770	,499
Apmierinātība ar darba karjeru	3,952	1,936	4,165	1	,041	52,049
Panākumi dzīvē salīdzinājumā ar vienaudžiem	,557	1,105	,254	1	,615	1,745
Uzticēšanās institūcijām (faktori)	1,125	1,121	1,007	1	,316	3,079
Constant	-33,050	13,825	5,715	1	,017	,000
R ² =0,868						

Piezīme. Modelis aprēķināts respondentu grupai ar pozitīvu subjektīvu apmierinātības mobilitāti, t.i. 3. aptaujas posma laikā bijuši neapmierināti. Atkarīgas mainīgas modelī – apmierinātība 4. posma laikā.

9. pielikums. Multinominālās regresijas modelis dažādu faktoru ietekmei uz apmierinātības izmaiņu indeksu

	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower Bound	Upper Bound
<i>Laikā starp diviem pētījuma posmiem neapmierinātības pakāpe nav mainījusies – palikuši neapmierināti</i>								
Intercept	19,675	3,094	40,434	1	,000			
Dzimums	,186	,580	,103	1	,749	1,204	,387	3,749
Dzīvesvietas statuss 32 g.v.	,150	,391	,148	1	,701	1,162	,540	2,499
Veselības stāvoklis 32 g.v.	-,304	,345	,779	1	,377	,738	,376	1,449
Izglītības līmenis 32 gadu vecumā	-,454	,257	3,130	1	,077	,635	,384	1,050
Apmierinātība ar darba karjeru	-,760	,333	5,208	1	,022	,468	,244	,898
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi	-1,656	,442	14,035	1	,000	,191	,080	,454
Dzīves panākumu prognoze	-2,663	,617	18,618	1	,000	,070	,021	,234
Panākumi salīdzinājumā ar vienaudžiem: būt par atzītu speciālistu	-,038	,345	,012	1	,912	,963	,489	1,894
Iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem iegādāties lietas, kuras vēlas	-,566	,438	1,675	1	,196	,568	,241	1,338
Iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem dzīvot tur, kur vēlas	,239	,391	,372	1	,542	1,270	,590	2,735
Iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem dzīvot atbilstoši saviem ieskatiem	-,707	,342	4,286	1	,038	,493	,252	,963
Ģimenes ienākumu kvintiles	-,667	,230	8,441	1	,004	,513	,327	,805
Latviešu valodas zināšanas	-,431	,249	2,984	1	,084	,650	,399	1,060
Veselības stāvoklis pasliktinājies	-,100	,776	,017	1	,897	,905	,198	4,137
Veselības stāvoklis uzlabojies	1,144	,643	3,165	1	,075	3,139	,890	11,071
veselības stāvoklis nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Ienākumu līmeņa pazemināšanās	-1,133	,640	3,134	1	,077	,322	,092	1,129
Ienākumu līmeņa paaugstināšanās	-,256	,591	,188	1	,665	,774	,243	2,465
Ienākumu relatīvais līmenis nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.

	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower Bound	Upper Bound
Negatīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (šķiršanās, partnera nāve)	,234	,708	,110	1	,741	1,264	,316	5,060
Pozitīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (laulība, kopdzīves uzsākšana)	-2,187	1,232	3,148	1	,076	,112	,010	1,257
Ģimenes stāvoklis palicis nemainīgs starp mērījumu posmiem	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
[Negatīvas izmaiņas (bērna nāve, aiziešana no ģimenes, piem., šķiršanās rezultātā)	-14,748	7249,081	,000	1	,998	3,007	,000	.(c)
Pozitīvas izmaiņas (bērna piedzimšana)	-4,205	2,306	3,324	1	,068	,015	,000	1,371
Bērnu esamības statuss ģimenē nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi	,918	,654	1,973	1	,160	2,505	,695	9,025
Pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi	1,441	,712	4,095	1	,043	4,224	1,046	17,054
Apmierinātības ar seksuālo dzīvi statuss nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi	-1,038	,822	1,594	1	,207	,354	,071	1,774
Pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi	2,723	,688	15,656	1	,000	15,222	3,951	58,640
Apmierinātības ar ģimenes dzīvi nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Pārceļšanās no lauku teritorijas uz pilsētu	-,466	1,443	,104	1	,747	,628	,037	10,608
Pārceļšanās no pilsētas uz lauku teritoriju	-,687	1,222	,316	1	,574	,503	,046	5,519
dzīvesvietas statuss starp mērījumiem nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Izmaiņas automašīnas īpašuma formā negatīvas (automašīnas zaudējums)	-,940	,978	,925	1	,336	,390	,057	2,655
Pozitīvas izmaiņas īpašuma statusā (automašīnas iegāde)	,283	,599	,223	1	,637	1,327	,410	4,291
Īpašuma statuss nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.

	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower Bound	Upper Bound
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (mājas, dzīvokļa zaudējums)	-16,129	3287,933	,000	1	,996	9,89	,000	.(c)
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (mājas, dzīvokļa iegāde)	,415	,654	,402	1	,526	1,514	,420	5,457
Izmaiņas ģimenes nekustamā īpašuma sfērā starp diviem mērījuma posmiem	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes zaudējums)	-,160	1,054	,023	1	,879	,852	,108	6,719
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes iegāde)	-,829	1,434	,334	1	,563	,436	,026	7,259
Zemes īpašumu statuss nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (vasarnīcas, saimniecības zaudējums)	,518	1,393	,138	1	,710	1,679	,109	25,764
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (vasarnīcas, saimniecības iegāde)	-1,013	,876	1,338	1	,247	,363	,065	2,021
Īpašumu statuss attiecībā uz vasarnīcu, saimniecību nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Audzis bez vecākiem	3,355	1,563	4,608	1	,032	28,653	1,339	613,214
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai	,630	,566	1,236	1	,266	1,877	,618	5,698
Audzis nepilnā ģimenē	-,262	,900	,085	1	,771	,769	,132	4,492
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/mātes nāvi periodā pēc vsk. beigšanas	,779	,788	,979	1	,322	2,180	,466	10,204
pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai	0(b)	.	.	0	.	.	.	.

	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower Bound	Upper Bound
Laikā starp diviem pētījuma posmiem notikušas negatīvas izmaiņas – kļuvuši neapmierināti								
Intercept	14,021	2,111	44,104	1	,000			
Dzimums	,706	,312	5,118	1	,024	2,025	1,099	3,733
Dzīvesvietas statuss 32 g.v.	,000	,196	,000	1	,999	1,000	,681	1,468
Veselības stāvoklis 32 g.v.	-,114	,208	,302	1	,583	,892	,594	1,341
Izglītības līmenis 32 gadu vecumā	-,042	,136	,096	1	,757	,959	,735	1,251
Apmierinātība ar darba karjeru	-1,035	,196	27,773	1	,000	,355	,242	,522
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi	-,875	,266	10,838	1	,001	,417	,248	,702
Dzīves panākumu prognoze	-2,281	,489	21,806	1	,000	,102	,039	,266
Panākumi salīdzinājumā ar vienaudžiem: būt par atzītu speciālistu	-,010	,193	,003	1	,960	,990	,678	1,446
Iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem iegādāties lietas, kuras vēlas	-,380	,246	2,397	1	,122	,684	,423	1,106
Iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem dzīvot tur, kur vēlas	-,197	,232	,720	1	,396	,821	,521	1,294
Iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem dzīvot atbilstoši saviem ieskatiem	-,359	,211	2,906	1	,088	,698	,462	1,055
Ģimenes ienākumu kvintiles	-,126	,114	1,228	1	,268	,881	,705	1,102
Latviešu valodas zināšanas	-,197	,153	1,653	1	,199	,821	,608	1,109
Veselības stāvoklis pasliktinājies	,556	,435	1,638	1	,201	1,744	,744	4,090
Veselības stāvoklis uzlabojies	-,050	,380	,017	1	,896	,951	,452	2,004
veselības stāvoklis nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Ienākumu līmeņa pazemināšanās	-,091	,362	,063	1	,802	,913	,449	1,858
Ienākumu līmeņa paaugstināšanās	,101	,348	,085	1	,771	1,107	,559	2,189
Ienākumu relatīvais līmenis nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (šķiršanās, partnera nāve)	,032	,450	,005	1	,944	1,032	,427	2,495
Pozitīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (laulība,	-,625	,854	,536	1	,464	,535	,100	2,855

	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower Bound	Upper Bound
kopdzīves uzsākšana)								
Ģimenes stāvoklis palicis nemainīgs starp mērījumu posmiem	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
[Negatīvas izmaiņas (bērna nāve, aiziešana no ģimenes, piem., šķiršanās rezultātā)	1,259	1,125	1,251	1	,263	3,521	,388	31,947
Pozitīvas izmaiņas (bērna piedzimšana)	-1,388	,847	2,689	1	,101	,249	,047	1,311
Bērnu esamības statuss ģimenē nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi	-,336	,420	,640	1	,424	,714	,314	1,628
Pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi	-,133	,506	,069	1	,793	,876	,325	2,359
Apmierinātības ar seksuālo dzīvi statuss nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi	1,078	,492	4,807	1	,028	2,940	1,121	7,710
Pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi	,686	,503	1,864	1	,172	1,987	,742	5,322
Apmierinātības ar ģimenes dzīvi nav mainījusies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
dzīvesvietas statuss nav mainījies	,866	,756	1,310	1	,252	2,377	,540	10,466
Pārcelšanās no pilsētas uz lauku teritoriju	-,029	,580	,002	1	,961	,972	,312	3,029
Pārcelšanās no lauku teritorijas uz pilsētu	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Izmaiņas automašīnas īpašuma formā negatīvas (automašīnas zaudējums)	-,931	,568	2,687	1	,101	,394	,129	1,200
Pozitīvas izmaiņas īpašuma statusā (automašīnas iegāde)	-,443	,327	1,840	1	,175	,642	,338	1,218
Īpašuma statuss nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (mājas, dzīvokļa zaudējums)	,173	,655	,069	1	,792	1,189	,329	4,295

	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower Bound	Upper Bound
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (mājas, dzīvokļa iegāde)	,535	,342	2,447	1	,118	1,707	,874	3,335
Izmaiņas ģimenes nekustāmā īpašuma sfērā starp diviem mērījuma posmiem	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes zaudējums)	-,144	,549	,068	1	,794	,866	,295	2,542
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes iegāde)	-,653	,625	1,093	1	,296	,520	,153	1,770
Zemes īpašumu statuss nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (vasarnīcas, saimniecības zaudējums)	,935	,681	1,887	1	,170	2,547	,671	9,671
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (vasarnīcas, saimniecības iegāde)	-,203	,393	,267	1	,606	,816	,378	1,763
Īpašumu statuss attiecībā uz vasarnīcu, saimniecību nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Audzis bez vecākiem	-18,149	6996,136	,000	1	,998	1,31E-008	,000	.(c)
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai	,396	,311	1,622	1	,203	1,486	,808	2,733
Audzis nepilnā ģimenē	,297	,436	,465	1	,495	1,346	,573	3,164
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/mātes nāvi periodā pēc vsk. beigšanas pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Laikā starp diviem pētījuma posmiem notikušas pozitīvas izmaiņas – kļuvuši apmierināti								
Intercept	,301	3,396	,008	1	,929			
Dzimums	,169	,429	,155	1	,694	1,184	,511	2,743
Dzīvesvietas statuss 32 g.v.	-,072	,285	,064	1	,800	,931	,533	1,625

	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower Bound	Upper Bound
Veselības stāvoklis 32 g.v.	-,651	,266	5,992	1	,014	,521	,309	,878
Izglītības līmenis 32 gadu vecumā	,109	,203	,290	1	,590	1,115	,749	1,661
Apmierinātība ar darba karjeru	-,223	,274	,660	1	,417	,800	,468	1,370
Apmierinātība ar ģimenes dzīvi	-,113	,398	,080	1	,777	,893	,410	1,948
Dzīves panākumu prognoze	-,565	,808	,490	1	,484	,568	,117	2,768
Panākumi salīdzinājumā ar vienaudžiem: būt par atzītu speciālistu	-,013	,280	,002	1	,964	,987	,570	1,709
Iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem iegādāties lietas, kuras vēlas	,515	,356	2,095	1	,148	1,674	,833	3,363
Iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem dzīvot tur, kur vēlas	-,294	,330	,794	1	,373	,745	,391	1,422
Iespējas salīdzinājumā ar vienaudžiem dzīvot atbilstoši saviem ieskatiem	-,449	,312	2,069	1	,150	,638	,346	1,177
Ģimenes ienākumu kvintiles	-,099	,162	,378	1	,539	,905	,659	1,243
Latviešu valodas zināšanas	,474	,272	3,039	1	,081	1,607	,943	2,739
Veselības stāvoklis pasliktinājies	-,274	,593	,214	1	,644	,760	,238	2,429
Veselības stāvoklis uzlabojies	,299	,518	,332	1	,565	1,348	,488	3,723
veselības stāvoklis nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Ienākumu līmeņa pazemināšanās	-,192	,527	,132	1	,716	,825	,294	2,320
Ienākumu līmeņa paaugstināšanās	,131	,504	,067	1	,795	1,140	,425	3,059
Ienākumu relatīvais līmenis nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (šķiršanās, partnera nāve)	-,938	,877	1,145	1	,285	,391	,070	2,182
Pozitīvas izmaiņas ģimenes stāvoklī (laulība, kopdzīves uzsākšana)	-,451	,762	,351	1	,554	,637	,143	2,835
Ģimenes stāvoklis palicis nemainīgs starp mērījumu posmiem	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
[Negatīvas izmaiņas (bērna nāve, aiziešana no ģimenes, piem., šķiršanās rezultātā)	-16,243	6279,702	,000	1	,998	8,82E-008	,000	.(c)

	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower Bound	Upper Bound
Pozitīvas izmaiņas (bērna piedzimšana)	-16,786	2316,043	,000	1	,994	5,13E-008	,000	.(c)
Bērnu esamības statuss ģimenē nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi	1,481	,604	6,009	1	,014	4,398	1,346	14,373
Pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar seksuālo dzīvi	1,524	,524	8,469	1	,004	4,591	1,645	12,813
Apmierinātības ar seksuālo dzīvi statuss nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi	-1,208	1,239	,949	1	,330	,299	,026	3,393
Pozitīvas izmaiņas apmierinātībā ar ģimenes dzīvi	2,575	,499	26,646	1	,000	13,134	4,940	34,917
Apmierinātības ar ģimenes dzīvi nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Dzīvesvietas statuss nav mainījies	,623	1,023	,371	1	,543	1,864	,251	13,855
Pārceļšanās no pilsētas uz lauku teritoriju	,564	,773	,533	1	,466	1,758	,386	7,996
Pārceļšanās no lauku teritorijas uz pilsētu	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Izmaiņas automašīnas īpašuma formā negatīvas (automašīnas zaudējums)	,463	,770	,362	1	,548	1,589	,352	7,180
Pozitīvas izmaiņas īpašuma statusā (automašīnas iegāde)	-,544	,441	1,527	1	,217	,580	,245	1,376
Īpašuma statuss nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (mājas, dzīvokļa zaudējums)	-16,845	3300,984	,000	1	,996	4,8008	,000	.(c)
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (mājas, dzīvokļa iegāde)	-,066	,491	,018	1	,893	,936	,358	2,451
Izmaiņas ģimenes nekustamā īpašuma sfērā starp diviem mērījuma posmiem	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes zaudējums)	-16,848	2267,869	,000	1	,994	4,82E-008	,000	.(c)

	B	Std. Error	Wald	df	Sig.	Exp(B)	Lower Bound	Upper Bound
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (zemes iegāde)	-,906	,826	1,204	1	,273	,404	,080	2,040
Zemes īpašumu statuss nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Negatīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (vasarnīcas, saimniecības zaudējums)	-16,086	3616,816	,000	1	,996	1,0007	,000	.(c)
Pozitīvas izmaiņas ģimenes nekustamajos īpašumos (vasarnīcas, saimniecības iegāde)	-,216	,577	,140	1	,708	,806	,260	2,499
Īpašumu statuss attiecībā uz vasarnīcu, saimniecību nav mainījies	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
Audzis bez vecākiem	-17,822	,000	.	1	.	1,8008	1,82	1,82
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/ mātes nāvi līdz vid. izglītības iegūšanai	,792	,452	3,074	1	,080	2,207	,911	5,349
Audzis nepilnā ģimenē	-1,229	1,116	1,213	1	,271	,293	,033	2,607
Piedzīvojis vecāku šķiršanos/ tēva/mātes nāvi periodā pēc vsk. beigšanas	,799	,539	2,198	1	,138	2,224	,773	6,397
pilna vecāku ģimene līdz 27 gadu vecuma robežai	0(b)	.	.	0	.	.	.	.
<p>a The reference category is: permanent happy.</p> <p>b This parameter is set to zero because it is redundant.</p> <p>c Floating point overflow occurred while computing this statistic. Its value is therefore set to system missing.</p>								

Piezīme. Atsauces kategorija: pastāvīgi apmierinātie